

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANABİLİM DALI**

**İSMAİL HÜSREV TÖKİN
SİYASİ VE İKTİSADİ DÜŞÜNCELERİ**

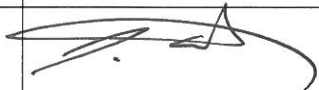
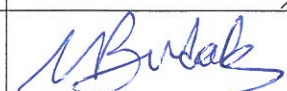

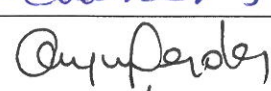

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
Murat BİLGİLİ
2901100003**

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Işıl ÇAKAN HACİİBRAHİMOĞLU

İstanbul 2016

Tez Onayı

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ Ana Bilim Dalında 2901100003 numaralı Murat BİLGİLİ'in hazırladığı "İsmail Hüsrev Tökin: Siyasi ve İktisadi Düşünceleri" konulu YÜKSEK LİSANS ile ilgili Tez Savunma Sınavı, İ.Ü. Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin 10./28. Maddesi uyarınca 26/12/2016 günü saat 14:00'de yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **Kabulü** 'ne* **OYBİRLİĞİ/ OYÇOKLUĞU** ile karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI(*)	İMZA
Prof. Dr. Işıl ÇAKAN HACİİBRAHİMOĞLU (Danışman)	Kabul	
Prof. Dr. Mustafa BUDAK	Kabul	
Prof. Dr. Mehmet TÜRKAY	Kabul	
Doç. Dr. Aynur SOYDAN ERDEMİR	Kabul	
Doç. Dr. Serkan TUNA	Kabul	

Yemin Metni

“Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum İsmail Hüsrev Tökin: Siyasi ve İktisadi Düşünceleri adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğundan, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.”

26 /12 / 2016

Murat BİLGİLİ

ÖZET

İsmail Hüsrev Tökin (1902-1993), gençliğinde Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'na üye olmuş, Sovyetler Birliğinde öğrenim görmüş, Türkiye'nin ilk Marksist iktisatçılarından ve Kadro dergisi yazarlarından birisidir. Tökin'in adını günümüze taşıyan Kadro dergisinde yapmış olduğu çalışmalardır. Tökin, bu dergide milli iktisat ve devletçi politikaların ne şekilde geliştirilebileceği yönünde fikirler beyan etmiş, liberalizmle mücadele etmiş ve sosyolojik incelemelerde bulunmuştur. Tez, Tökin'in siyasi ve iktisadi düşüncelerini, bu düşüncelerini ne şekilde temellendirdiğini ve düşüncelerinin zaman içerisindeki değişimini incelemeyi amaçlamaktadır. Bununla beraber, Tökin'in yaşam öyküsü de düşüncelerine ışık tutacağı inancıyla inceleme kapsamına alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: İsmail Hüsrev Tökin, Kadro Dergisi, Milli İktisat, Devletçilik, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası, Türkiye İktisat Tarihi.

ABSTRACT

İsmail Hüsrev Tökin (1902-1993), was member of Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (People's Communist Party of Turkey) and was educated in the Soviet Union in his youth. He is the one of first Marxist economists in Turkey and one of the authors of Kadro magazine. Tökin's writings published in Kadro have brought his name from past to present. Tökin expressed his opinions about how the national economy and etatist policies could be developed, struggled with liberalism and did sociological researches in this magazine. The aim of the thesis is to analyze Tökin's economic and political thoughts, how he justifies these thoughts and changes in his views in the course of time. In addition, Tökin's biography is also researched in the belief that it can shed light on his thoughts.

Key Words: İsmail Hüsrev Tökin, Kadro Magazine, National Economy, Etatisme, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası(People's Communist Party of Turkey), Economic History of Turkey.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
ÖNSÖZ	x
TABLolar LİSTESİ	xi
KISALTMALAR	xii
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: YAŞAM ÖYKÜSÜ VE KADRO ÖNCESİ YAZILARI	4
1.1. Yaşam Öyküsü	4
1.1.1. Yaşam Öyküsü Oluşturulurken Kullanılan Kaynaklar	4
1.1.2. Yaşam Öyküsü	7
1.2. Kadro Öncesi Yazıları	30
1.2.1. Felsefe ve Sosyoloji	30
1.2.2. İktisat Eğitimi.....	39
1.2.3. Kooperatifçilik	47
2. BÖLÜM: KADRO YAZILARI	54
2.1. Kadro Dergisi ve 1930'ların Konjonktürü	54
2.1.1. 1930'ların Siyasal ve Ekonomik Koşulları	54
2.1.2. Kadro Dergisi'nin Kuruluşu ve Amacı	61
2.1.3. Kadro Dergisi ve İktidar Arasındaki İlişki.....	65
2.1.4. Kadro Dergisi'nin Kapanması	68

2.2. İsmail Hüsrev Tökin'in Algısıyla Kadro Dergisi	73
2.2.1. Tökin'in Bakış Açısıyla Kadro Dergisi'nin Kuruluşu ve Dünya Görüşü	73
2.2.2. Tökin'in Kadro'ya Yöneltilen Eleştirilere ve Galiyecilik İddialarına Yanıtı.....	80
2.2.3. Kadro Dergisi'nin Kapanmasına İlişkin Tökin'in Yorumu	84
2.3. İsmail Hüsrev Tökin'in Benimsemiş Olduğu Teorik Bakış Açısı ve Araştırma Yöntemi	86
2.4. Türkiye'de Köy İktisadı	92
2.4.1. Türkiye Köy İktisadiyatında Toplumsal Dağılım ve Farklılaşmalar.....	92
2.4.2. Türkiye Köy İktisadiyatında Borçlanma Şekilleri	94
2.4.3. Doğal İktisat Sistemi ve Anadolu'da Bir Köy Tipi.....	96
2.5. Türkiye'de Feodalizm	99
2.5.1. Türkiye'de Derebeylik Rejimi	99
2.5.2. Türkiye'de Toprak Ağalığı	113
2.5.3. Doğu İllerinde Derebeylik.....	115
2.6. Toprak Reformu	122
2.7. Dünya Buhranı	128
2.7.1. Dünya Buhranının "Metropol Ülkeler"e Etkisi.....	128
2.7.2. Dünya Buhranının Sömürge ve Yarı-Sömürgelere Etkisi.....	133
2.8. Milli İktisat	140
2.8.1. Emperyalizmin Türkiye'nin Milli İktisadına Etkisi.....	140
2.8.2. Milli İktisat Bütünlüğü ve Pazar Sorunu.....	142
2.9. Devletçilik ve Planlama	146
2.9.1. Milli Kurtuluş Devletçiliği.....	146
2.9.2. Planlama ve Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı	158

2.10. Para Politikaları	164
2.10.1. Gümüş Sorunu.....	164
2.10.2. Miktar Teorisi Tartışmaları.....	167
3. BÖLÜM: KADRO SONRASI DÖNEMDE İSMAİL HÜSREV TÖKİN'İN ÇALIŞMALARI.....	172
3.1. Liberalizm ve Devletçilik Kavramlarına Yeni Bir Bakış	172
3.1.1. Türkiye’de Modern Ekonominin Doğuşu Üzerine	172
3.1.1.1. Kapitülasyonlardan Tanzimat’a	172
3.1.1.2. Tanzimat ve Sonrası.....	178
3.1.2. “Mutedil” Devletçilik.....	184
3.1.3. Vedat Nedim Tör ile Liberalizm Üzerine Bir Tartışma.....	189
3.2. Hilmi Ziya Ülken’le “İş” Kavramı Üzerine Bir Tartışma.....	196
3.3. Savaş Ekonomisi Üzerine Düşünceleri.....	202
3.3.1. Savunma Ekonomisi	202
3.3.1. Hububat Siyaseti ve Fiyat Müdahaleleri.....	206
3.4. “Milli Şef” İsmet İnönü Üzerine	209
3.5. Demokrat Parti’nin İktisadi Siyaset Sistemi	212
3.6. 1960’lı Yıllara Ait İktisadi Değerlendirmeleri.....	217
3.7. Son Dönem Değerlendirmeleri (1981-1993).....	223
SONUÇ.....	229
KAYNAKÇA	236
EKLER.....	251
Ek 1: İsmail Hüsrev Moskova Yolunda	251
Ek 2: Kadro Yılları	252
Ek 3: Mete Tunçay Görüşmesinden Kareler.....	253
Ek 4: Timuçin Faik Ertan Görüşmesi.....	254

ÖNSÖZ

İsmail Hüsrev Tökin, bugüne değin hep Kadro dergisi bağlamında ele alınmış, bağımsız çalışmalara çok az konu olmuştur. Özellikle kendisi hakkında yapılmış bir yüksek lisans/doktora çalışması bulunmamaktadır. Genellikle yazarın görüşleri, Kadro bağlamında ele alınırken, ayrıntıyla incelenmemiş, geçerken değinilmiştir. Bu nedenle Marksizm'den tasavvufa farklı düşünceleri benimsemiş, Rufai tekkesinden Sovyetler Birliği'ne farklı mekânlarda bulunmuş, Türk düşün hayatının oldukça ilginç isimlerinden birisi olan İsmail Hüsrev Tökin hakkında kapsamlı bir akademik çalışma gerekliliği hissedilmiştir. İlhan Tekeli ve Selim İlkin'in Kadro dergisi ve Kadrocularla ilgili eseri bu tezin yazılmasını oldukça kolaylaştırmıştır. Eser, bilmediğim birçok kaynağa ulaşmamı sağlamanın yanında, çalışma esnasında önemli bir kılavuz oldu. İsmail Hüsrev Tökin ile ilgili yapmış olduğum bu çalışmanın Türk devrim tarihine küçük de olsa bir katkı sunmasını umuyorum.

Tezin hazırlanma sürecinde çalışmalarımı titizlikle okuyarak bana rehberlik eden ve tezin oluşmasına büyük katkı sağlayan değerli hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. Işıl Çakan Hacııbrahimoğlu'na öncelikle teşekkür etmek isterim. Ayrıca, Osmanlıca metinlerin okunmasında bana yardımcı olan sayın Doç. Dr. Önder Kocatürk'e, Mete Tunçay ile İsmail Hüsrev Tökin görüşmesinin video kaydını Ülkü Özen Hanımefendi'den özveriyle sağlayan ve "Mete Tunçay İsmail Hüsrev Tökin'i anlatıyor" adlı ses kaydından beni haberdar eden Tarih Vakfı Arşivi personeli Tuba Akekmekçi Hanımefendi'ye, İsmail Hüsrev Tökin ile yapmış oldukları görüşme kaydının deşifresini bana ulaştıran Nalan Sakızlı Hanımefendi'ye ve son olarak, kütüphane taramalarında bana yardımcı olmasının yanında manevi desteğini hiçbir zaman esirgemeyerek tezi bitirebilmemi sağlayan sevgili eşim Burcu Ata Bilgili'ye sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Murat Bilgili

İstanbul, 2016

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1.1: THİF Kongre delegeleriyle yapılan anket s.14

KISALTMALAR

ABD :	Amerika Birleşik Devletleri
ABE:	Atatürk'ün Bütün Eserleri
a.e. :	Aynı eser
a.g.e. :	Adı geçen eser
a.g.t. :	Adı geçen tez
AİİBA :	Ankara İktisadi İdari Bilimler Akademisi
AİİTABD :	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı
AİTİA:	Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi
AP	Adalet Partisi
a.y. :	Yazara ait son zikredilen yer
BBYSP:	Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı
Bkz. :	Bakınız
C. :	Cilt
CHF (P) :	Cumhuriyet Halk Fırkası (Partisi)
Çev.	Çeviren
Der.	Derleyen
DP :	Demokrat Parti
Haz.	Hazırlayan
İTO	İstanbul Ticaret Odası
KUTV	Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi
s. :	Sayfa
S. :	Sayı
SCF (P) :	Serbest Cumhuriyet Fırkası (Partisi)
TDV :	Türk Diyanet Vakfı
THİF :	Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası
TİÇSF	Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası
TİP	Türkiye İşçi Partisi

TKF (P) : Türkiye Komünist Fırkası (Partisi)

Yay. Haz. : Yayına Hazırlayan

Yay. Yön. : Yayın Yönetmeni

GİRİŞ

Amaç

İsmail Hüsrev Tökin'i tarih kitaplarında görmemizi sağlayan olgulardan biri yazarın Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (THİF) üyesi olmasıdır. 1920-1922 yılları arasında siyasi faaliyet gösteren THİF bir nevi Türkiye Komünist Parti'sinin Ankara koludur. Tökin'in bir başka özelliği de Sovyetler Birliği'nde öğrenim gören ilk öğrencilerden olmasıdır. KUTV'da (Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi) iktisat öğrenimi alan Tökin, Türkiye'nin ilk Marksist iktisatçılarından biri olmuştur.

Sovyetler Birliği'nde eğitim görmesi ve THİF'e üye olması Tökin'in tüm hayatını etkileyen iki temel unsur olmuştur. Bunlardan dolayı Kadro dergisinde yer almış ve Kadro'da yer aldığı için de Türk düşün hayatında bir yer edinmiştir. Bununla birlikte bu dolayısıyla anılmaktan Tökin'in hoşlanmadığı gözlemlenmiştir. Tökin için komünistlik Sovyetler Birliği'nde eğitimi bitirip Türkiye'ye döner dönmez bitmiştir. Fakat bu kısa geçmiş hiçbir zaman peşini bırakmayacaktır.

Bu çalışmanın amacı, yukarıda hakkında kısaca bilgi verilen, İsmail Hüsrev Tökin'in siyasi ve iktisadi düşüncelerini araştırmak ve bu araştırma esnasında yazarın düşüncelerine kaynaklık eden dünya görüşü ve yaşam öyküsünü de incelemektir.

Yöntem

İsmail Hüsrev Tökin'in tanınmasını sağlayan ve ismini bugüne taşıyan çalışma Kadro dergisi olduğu için çalışmanın genelinde Kadro çalışmaları baskın bir rol oynamaktadır. Bu durum çalışmalarını Kadro'dan önce, Kadro ve Kadro'dan sonra şeklinde tasnif etmeyi gerekli kılmış ve tez üç ana bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde Tökin'in yaşam öyküsü ve Kadro öncesi yazıları, ikinci bölümde Kadro dergisinde geliştirmiş olduğu düşünceleri ve üçüncü bölümde Kadro dergisi kapandıktan sonra yapmış olduğu çalışmalar değerlendirilmiştir. Bu şekilde

kronolojik yani dikey sınıflandırma yapılmasının sebebi, Tökin'in çalışmalarında temaların oldukça dağınık ve süreksiz olmasıdır. Örneğin Antik Yunan filozofları hakkında Kadro öncesinde sadece bir yazı yayımlamış ve daha sonra bu konuda üretim yapmamış, aynı şekilde Tökin'in bazı yazarlar tarafından sosyolog sıfatıyla anılmasına yol açan köy iktisadı ve toprak sorunu üzerine olan çalışmalarını ağırlıklı olarak Kadro döneminde yayımlamış fakat daha sonra devam ettirmemiştir. Kısaca Tökin, yaşamının belirli dönemlerinde belirli konularla ilgilenmiş fakat bu ilgileri süreklilik kazanmamıştır. Bu nedenle Tökin'in çalışmaları öncelikli olarak tematik yani yatay bir sınıflandırmaya tabi tutulamamıştır. Yöntem olarak, önce kronolojik sınıflandırma daha sonra ikincil olarak belirli dönem içerisinde tematik sınıflandırma yapılmıştır.

Birinci bölümde, Tökin'in yaşam öyküsü yazarın düşüncelerinin oluşumuna ışık tutması amacıyla hazırlanmıştır. Bununla birlikte, araştırma esnasında karşılaşılan bazı ayrıntılara da tarihe katkı sunması açısından değinilmiştir. İlk bölümü oluşturan diğer kısım Kadro öncesi yazılarıdır. Bunlar Tökin'in ilk çalışmalarıdır ve bu anlamda önemlidir. İkinci bölüm, tezin hacimce en geniş kısmını oluşturmaktadır. Kadro dergisinde yazmış olduğu makaleler, yazarın siyasi ve iktisadi düşüncelerinde oldukça önemli bir yer sahip olduğu için, ikinci bölüm başında hem 1930'ların siyasi ve ekonomik koşulları hem de Kadro dergisinin amacı, tezi, iktidarla olan ilişkileri ve kapatılma nedenleri işlenmiştir. Ardından Tökin'in Kadro dergisinde yazdığı makaleler konularına göre sınıflandırılmıştır. Tökin'in düşünceleri aktarılırken, düşüncelerini ne şekilde temellendirmiş olduğu da anlatılmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte, eğer varsa yazara yapılan eleştirilerden veya destekleyici fikirlerden söz edilmiştir. Üçüncü bölüm, Kadro sonrası çalışmalarını işlemektedir. Burada yazarın Kadro dergisinde savunduğu düşüncelerde değişiklik olup olmadığı sorgulanmaktadır. Bu problemin dışında, üçüncü bölüm Tökin'in fikirlerinde meydana gelen değişim ve savaş ekonomisi konuları etrafında geliştirilmiştir. Üçüncü bölümde bir başka önemli konu, Tökin'in yaşamının son on yılında yapmış olduğu siyasi ve iktisadi değerlendirmelerdir.

Sınırlılıklar ve Kapsam

1920'den 1993'e neredeyse "kısa yüzyıl" ile örtüşen bir siyasi yaşamla karşı karşıya bulunmaktadır. Bir yazarın bu sürede ortaya koyabileceği eserlerin incelenmesi ilk bakışta yüksek lisans çalışmasının kapsamını aşacağı düşünülebilir.

Fakat Tökin'in özellikle siyasi ve iktisadi çalışmaları 1945'ten sonra oldukça azalmıştır. Bu tarihten itibaren Tökin'in ilgisi tasavvuf konularına kaydığı için siyasi, iktisadi yazıları düzensiz ve seyrek. Ayrıca, Tökin'in 1945'ten önce de çok fazla üretken olduğu söylenemez. Bu dönemde çalışmalarını yoğun olarak Kadro dergisinde ortaya koymuştur.

Tökin'in siyasi ve iktisadi yazılarının konuları oldukça dağınıktır. Hatta bir yazdığını bir daha yazmadığı veya kısa bir dönem yoğunlaşmış bir daha geri dönmediği birçok alan vardır. Tezin en önemli sınırlılığı budur. Bir başka sınırlılık, Tökin'in yazılarının, geçmişten bugüne, olumlu veya olumsuz anlamda oldukça az değerlendirilmiş olmasıdır. Bu durum bazı konuların tek yönlü anlatımına yol açmıştır.

Kadro dergisi ve onun etrafında şekillenen Kadro hareketi Cumhuriyet tarihinin en çok tartışılan konularından birisi olmuştur. Fakat tartışmaların odağında Kadro hareketinin kurucusu olan Şevket Süreyya Aydemir yer aldığı için Tökin genellikle arka planda kalmıştır. Kadro dergisinde yazan Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Vedat Nedim Tör ve Burhan Asaf Belge gibi diğer isimler her zaman Tökin'den daha fazla ilgi çekici oldu. Bu yazarlar hakkında yapılan çalışmaların (tez, makale, köşe yazısı) sayıları karşılaştırıldığında bu yorum kolaylıkla yapılabilir. Tökin'in daha az tartışılmasının sebepleri düşünüldüğünde üç olgu göze çarpmaktadır. Birincisi yazarın kitap, makale olarak arkasında az sayıda eser bırakmış olmasıdır. İkincisi, Tökin'in, bir siyasi akımının veya fikrin tutarlı bir şekilde ve uzun süre savunuculuğunu yapmamasıdır. Üçüncüsü, özellikle iktisadi yazılarında akademik bir üslup kullanarak, siyasi polemiklerden mümkün olduğu kadar uzak durmaya çalışmasıdır.

Özellikle birinci ve üçüncü bölümlerde bazı konularda ortak tema sorunu yaşanmıştır. Kadro öncesi bölümde ve Kadro sonrası bölümde genel bir başlığa bağlanamayan tekil konular vardır. Bu durumda, örnek olarak, Kadro öncesinde "felsefe ve sosyoloji", Kadro sonrasında "Hilmi Ziya Ülken'le "İş" kavramı üzerine tartışma" konularına ya hiç girilmeyecek, geçerken değinilecek ya da akışı bozma, tek yönlü anlatım pahasına başlık açılacaktı. Okuma esnasında yaratabileceği zorluklara karşın önemli oldukları düşünülerek ayrı birer alt başlık açılmasına karar verilmiştir.

1. BÖLÜM

YAŞAM ÖYKÜSÜ VE KADRO ÖNCESİ YAZILARI

1.1. Yaşam Öyküsü

1.1.1. Yaşam Öyküsü Oluşturulurken Kullanılan Kaynaklar

İsmail Hüsrev Tökin’le ilgili yapılmış en kapsamlı biyografi çalışması, İlhan Tekeli ve Selim İlkin’e aittir. Bu çalışma tek başına bir biyografi olmayıp, Kadro dergisiyle ilişkisi bağlamında, Kadro dergisiyle ilgili bir araştırmanın içerisinde yer almaktadır.¹ Tökin, öz yaşam öyküsünü yazmadığı gibi, onunla ilgili yazılmış bir yaşam öyküsü de yoktur. Sadece Tökin’in, “Türkiye Köy İktisadiyatı” kitabının ikinci basımı dolayısıyla, “kendi kaleminden İsmail Hüsrev Tökin” başlığıyla yayınevine gönderdiği, kısa bir özgeçmişi bulunmaktadır.² Tekeli ve İlkin, İsmail Hüsrev’in yaşam öyküsünü oluştururken büyük ölçüde, 12 Eylül 1985 yılında yazarla yaptıkları bir görüşmeden yararlanmışlardır.³ Bunun dışında, 30 Temmuz 1989 günü Mete Tunçay ve Ülkü Özen’in İsmail Hüsrev’le yaptıkları sözlü tarih görüşmesini, 8 Mayıs 1985 tarihinde yapılan bir görüşmeyi, Tökin’in Selim İlkin’e yolladığı; 12 Eylül 1985, 11 Ağustos 1985, 29 Mart 1990, 10 Ağustos 1990 tarihli mektupları kullanmışlardır. Bir de Tökin’in Selim İlkin’e Kadro’yu değerlendirmek için gönderdiği 13 mektup vardır⁴. Yukarıda tek tek tarihleri verilen mektupların bu 13 mektuba dâhil olup olmadığı tespit edilememiştir. Tekeli ve İlkin yazmış oldukları yaşam öyküsü bölümünün, aksi belirtilmediği sürece, 12 Eylül 1985 tarihli görüşme

¹ Bkz: İlhan Tekeli, Selim İlkin, **Kadrocuları ve Kadro’yu Anlamak**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003, s.104-116.

² Bkz: İsmail Hüsrev Tökin, **Türkiye Köy İktisadiyatı**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1990, s.I-II.

³ Adı geçen eserde, 289 no’lu dipnotta “12 Eylül 1925” olarak geçmektedir. Baskı hatası olduğu, doğrusunun 1985 olması gerektiği düşünülmektedir. Fakat 308 no’lu dipnotta 12 Eylül 1985 tarihli bir mektuptan bahsedilmektedir. Aynı gün hem görüşme yapıp hem de mektup yazılması çelişkili gözükmektedir. Ayrıca bu görüşmeyle ilgili; sesli veya yazılı bir kayıta olup olmadığı bilgisine de ulaşılamamıştır. Bkz: İlhan Tekeli, Selim İlkin, **Kadrocuları ve Kadro’yu Anlamak**, s.104 ve s.114.

⁴ Mete Tunçay, bir söyleşide, Tökin’in, Selim İlkin’e gönderdiği bu 13 mektubun bir kopyasını kendisine verdiğini belirtir. Yapılan girişimlere rağmen bu kopyalara da ulaşılamamıştır. Bkz: III. Sözlü Tarih Atölyesi, “**Mete Tunçay, İsmail Hüsrev Tökin’i Anlatıyor**”, 24.11.1993, Tarih Vakfı Arşivi, Kaset No. 1: 49.01.20/3.1.

kayıtlarından alındığını söylemektedirler.⁵ Yapılan tüm gayretlere rağmen, bu birinci el kaynak olan mektuplara, hepsi yazarların kişisel arşivlerinde yer aldığı için ulaşılamamıştır.

Tökin'in yaşam öyküsüyle ilgili Mete Tunçay'ın yönetiminde Tarih Vakfı kütüphanesinde, 24.11.1993 tarihinde "Mete Tunçay, İsmail Hüsrev Tökin'i anlatıyor" isimli bir söyleşi yapılmıştır.⁶ Bu söyleşiye Mete Tunçay'dan başka Tökin'in komşuları ve 1992 yılında tez araştırması kapsamında Reşat Kaynar'la beraber Tökin ile birlikte mülakat yapmış M. Uğur Dalak adında bir öğrenci katılmıştır.⁷ Bu söyleşinin ses kaydı yararlanılan kaynaklardan biri olmuştur.

Emre Kongar'ın derlediği "Türk Toplum Bilimcileri" adlı eserde, İsmail Hüsrev Tökin bölümünü İbrahim Cılga yazmıştır.⁸ Cılga, Tökin'in düşüncelerine yoğunlaşmakla birlikte kısa bir yaşam öyküsü de vermektedir. Tökin'in yaşam öyküsünü oluştururken, 12.06.1982 tarihinde Tökin'in kendisine gönderdiği özgeçmişi temel aldığı, ayrıca 16.09.1982 günü yapılan görüşmeden ve 19.10.1982 tarihli mektubundan da yararlandığını belirtmektedir. Bu görüşme kaydına (eğer varsa) ve mektuba ulaşma girişimleri de sonuçsuz kalmıştır. Orijinal mektuba ulaşılamasa da Cılga'nın makalesinde yer verdiği bilgilerden yararlanılmıştır.

1991 yılında, "VTR Araştırma, Yapım ve Yönetim" isimli belgesel çekimleri yapan bir kuruluşun, Enis Rıza Sakızlı ve ekibiyle birlikte "Türk İktisat Tarihi Seyir Defteri" belgesel dizisi sözlü tarih çekimleri kapsamında İsmail Hüsrev Tökin'le yapmış olduğu bir çalışması vardır. Bu görüşme kaydının deşifresine ulaşılmıştır.

Son olarak Temuçin Faik Ertan'ın Tökin'le ilgili oluşturduğu bir yaşam öyküsü ve 16 Kasım 1991 tarihinde İsmail Hüsrev Tökin'le yapmış olduğu mülakat vardır. Bu mülakat yazılı olarak yayımlanmıştır.⁹

Mete Tunçay'ın Tökin'le görüşmelerinin ilginç bir hikâyesi vardır. Tunçay Tökin'le ilk önce 1964 yılında, Tökin İstanbul Ticaret Odası genel sekreteri iken

---

⁵ Bkz: İ. Tekeli, S. İlkin, **Kadrocuları ve Kadro'yu Anlamak**, s.104.

⁶ Bkz: III. Sözlü Tarih Atölyesi, **Mete Tunçay İsmail Hüsrev Tökin'i Anlatıyor**, 24.11.1993, Tarih Vakfı Arşivi, Kaset No. 1: 49.01.20/3.1 - Kaset No. 2: 49.01.20/3.2.

⁷ M. Uğur Dalak'ın yapmış olduğu çalışma için: Bkz: M. Uğur Dalak, "**Kadro and Kemalizm: A Search For Ideology in The Early 1930's**", Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

⁸ Bkz: İbrahim Cılga, "İsmail Hüsrev Tökin", **Türk Toplum Bilimcileri**, Der. Emre Kongar, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2014, s.149-213.

⁹ Temuçin Faik Ertan, **Kadrocular ve Kadro Hareketi**, Ankara, T.C Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994.

mülakat yapmak ister. Tunçay mülakatın Kadro ve Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (THİF) ile olacağını belirttiikten sonra, Tökin “hatırlamıyorum efendim” diyerek görüşme talebini reddeder. Tunçay her ne kadar “ben çok çalıştım, size hatırlatırım” diyerek ısrarcı olsa da, Tökin’in kararı değişmeyecektir. Fakat Tunçay’ı reddeden Tökin, beş yıl sonra 20 Aralık 1969 tarihinde George Harris ile bir görüşme yapacak¹⁰ ve daha sonra Giacomo Carretto’ya 14 Temmuz 1976 tarihinde Kadro Dergisi ile ilgili bir mektup gönderecektir.¹¹ 1983’de Melda Kapyalı isimli bir öğrenci tez çalışması için Tökin’den mülakat talebinde bulunur. Tökin bu isteği kabul ederek Kapyalı ile 1983 yılının Şubat ve Ekim ayları arasında muhtelif tarihlerde görüşmeler yapar.¹² Tökin, Kapyalı’ya “hocan kim senin?” diye sorar. Kapyalı’nın, “Mete Tunçay” cevabı üzerine Tökin, “hocan gelsin” karşılığını verir.¹³ Tunçay bu “davet” üzerine Tökin ile 1983 yılında bir mülakat yapar. Tunçay, bu mülakatın yapılmamış olması halinde, 30 Temmuz 1989’da Ülkü Özen’le birlikte Tökin ile yapacakları görüşmenin çok verimsiz olacağını belirtir. Çünkü Tökin hafıza problemleri yaşamaktadır. Tunçay, 2-2.5 saatlik görüşmenin ilk başlarda çok tutuk geçtiğini, daha sonra 83’de yaptığı görüşmeden aldığı notları hatırlatınca, giderek açıldığını ifade eder.¹⁴ Ayrıca Tökin, Tunçay’ı kabul etmeden bir sene önce 16.09.1982 yılında İbrahim Cılga ile bir görüşme yapmıştır.

Mete Tunçay ve Ülkü Özen’in yapmış olduğu 30 Temmuz 1989 tarihli görüşmenin video kaydını izleme imkânı bulunmuştur. Video 1 saat 27 dakika uzunluğundadır. Herhalde 2-2.5 saatlik görüşmenin tamamı kayda alınmadı.¹⁵

89-93 arasındaki dönemde, Tökin’in hafıza sorunları yaşadığı bilgisini, tezi için mülakat yapan M. Uğur Dalak da doğrulamaktadır. Dalak, çoğu zaman, Tökin’in hatırlamakta zorlandığı yerlerde, kardeşi Füzûzan Hüsrev’in müdahalede bulunarak hatırlattığını belirtmektedir.

---

¹⁰ Bkz: George S. Harris, **The Communists and The Kadro Movement: Shaping ideology in Atatürk’s Turkey**, İstanbul, The Isis Press, 2002, s.115.

¹¹ Bu görüşme veya görüşmelerin yazılı mı yoksa sözlü mü olduğu konusunda net bilgiler verilmemektedir. Sadece bir mektubun tarihi vardır. Bkz: Giacomo Carretto, “Kemalizm-Faşizm-Komünizm Üzerine I-II”, **Tarih ve Toplum**, S.17- S.18 (Mayıs-Haziran 1985), s.56-60-s.62-72.

¹² Bkz: Halide Melda Kapyalı, “**Kadro Hareketine Yaklaşımlar ve Kadro’nun Yöntem Anlayışı**”, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, 1983 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

¹³ Anlaşıldığı kadarıyla; Kapyalı’nın tez danışmanı Toktamış Ateş’tir. Mete Tunçay, Kapyalı’nın Ankara SBF’den hocasıdır.

¹⁴ III. Sözlü Tarih Atölyesi, **Mete Tunçay İsmail Hüsrev Tökin’i Anlatıyor**, Kaset No. 1.

¹⁵ Mete Tunçay-İsmail Hüsrev Tökin Görüşmesi, 30 Temmuz 1989, Tarih Vakfı Arşivi (49.04).

Dolayısıyla, yaşam öyküsünü hazırlarken kullanılan kaynaklarda, karşılaşılan bazı çelişkilerin bununla ilgili olduğu düşünülmektedir. Tökin'in hafıza problemleri bir tarafa, geçmişini anlatmaya razı olduğu 1983 senesi, Kadro'dan yaklaşık 50, THİF ve Sovyetlerde öğrencilik döneminden yaklaşık 60 yıl sonrasıdır. Tökin'in mülakatlarda ve mektuplarda anlattıkları okunurken, bunlar akılda tutulmalıdır.

İsmail Hüsrev Tökin'le ilgili yaşam öyküsü çalışmaları ve bunlarla ilgili diğer ayrıntılar bu şekilde özetlenmektedir. Bu tezde Tökin'in yaşam öyküsü bu olanaklar çerçevesinde oluşturulmuştur.

1.1.2. Yaşam Öyküsü

İsmail Hüsrev Tökin 14 Mart 1902'de İstanbul'da doğdu. Babası Yarbay Ahmet Hüsrev, annesi Dürüye Hüsrev, kardeşleri ise Fürüzan Hüsrev ve Mehpare Hüsrev'dir.¹⁶ Dedesi ve babaannesi Kafkasya'dan İstanbul'a gelmişler, dedesi sarayda kapı ağası, babaannesi Fatma Sultan'ın refakat kadınıydı.¹⁷ Annesi Bulgaristan'dan İstanbul'a konuk gelen bir ailenin kızıdır, babasıyla evlendikten sonra geri dönmemiştir.¹⁸

Çerkez kökenli bir aileden gelen İsmail Hüsrev'in babası Ahmet Hüsrev Bey, askeri rüştiyeyi bitirip topçu subayı çıktıktan sonra ailenin sarayla ilişkilerinden yararlanarak Almanya'ya gitmiş, silah üretimi konusunda eğitim görmüş ve orduda sürekli olarak imalat-ı harbiye ile ilgili görevlerde bulunmuştur. Bu görevler onu ordunun en önemli silah uzmanlarından biri haline getirmiştir. Bu görev dolayısıyla Ahmet Hüsrev Bey uzun süreler, çeşitli Avrupa ülkelerinde kalmış ve çeşitli teknik buluşları nedeniyle de ödüllendirilmiştir. Ahmet Hüsrev Bey mütareke döneminde İstanbul'da işgal kuvvetlerinin de dikkatini çekmiş ve evi aranmıştır. Bu arama sonrasında, Erkan-ı Harbiye Reisi Fevzi Çakmak Paşa'nın hafif silah fabrikası kurması için yaptığı özel davet üzerine, hemen Ankara'ya gitmiş, ama Yunan kuvvetlerinin Sakarya Savaşı sırasında Ankara'ya yaklaşması üzerine Kayseri'ye geçmiştir.¹⁹

---

¹⁶ Dürüye Hüsrev Tökin'in ölüm ilanı, **Milliyet**, 02.06.1963, s.7 ve Mehpare Hüsrev Tökin'in ölüm ilanı, **Milliyet**, 06.09.1987, s.10 (Çevrimiçi: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/>).

¹⁷ H. Melda Kapyalı, **a.g.t.**, s.5.

¹⁸ A.y.

¹⁹ İ. Tekeli, S. İlkin, **Kadrocuları ve Kadro'yu Anlamak**, s.104.

İsmail Hüsrev ilk, orta ve lise öğrenimini İstanbul'da Avusturya Lisesi'nde²⁰ görmüştür.²¹ Bu liseye devam ederken, babasının Batı'nın yanında Doğu kültürüne de aşına olması isteğiyle, Cihangir'deki Rûfai tekkesine devam eder.²²

İsmail Hüsrev, lise eğitiminin son yıllarında okul içerisinde sola yakın bir grup içerisinde yer alır fakat ilgisi meraktan öteye gitmez. Evleri işgalci güçler tarafından aranmasından sonra yaşadıkları tedirginlik içerisinde annesi ve diğer kardeşleriyle Bulgaristan'daki akrabalarının yanına geçer. İsmail Hüsrev, Sofya'da çeşitli sol akımların temsilcileriyle tanışır ve onların kulüplerine gidip gelmeye başlar. Komünistler, sosyalistler ve anarşistlerin içerisinde anarşistleri kendisine yakın bulur. Bulgaristan'daki kısa süreli ikametinin ardından tek başına İstanbul'a döner ve eğitimini tamamlar.²³

Mezuniyetinden sonra Kayseri'ye babasının yanına geçerek burada Talas Amerikan Koleji'nde tarih ve Türkçe öğretmenliği yapar. Ahmet Hüsrev Bey daha sonra Ankara'ya tayin edilir ve İsmail Hüsrev de babasıyla birlikte Kayseri'den ayrılır.²⁴

İsmail Hüsrev'in Kayseri'ye gelmiş olması ideolojik konumunda önemli bir gelişmeye yol açar. Kayseri, Anadolu'daki sol hareketin ana merkezlerinden birisidir. Diğer birçok vilayete göre, burada görece olarak büyük sayılabilecek bir işçi kitlesi vardır. Bu ortam İsmail Hüsrev'in sol eğilimlerini harekete geçirir. Burada Komintern çizgisinde Dr. Fuat'la tanışır ve THİF'in Kayseri şubesinin kurulmasında rol alır.²⁵

İsmail Hüsrev'in sol hareket içinde yer almasında asıl etken Nizamettin Nazif (Tepedelenli) ile tanışması olmuştur. Nizamettin Nazif İstanbul'un işgalinden sonra İstanbul'dan Ankara'ya geçerek kısa bir süre Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde çalışır. Ankara'dayken sol hareket içerisinde aktif görev almıştır. Sovyetlerin ilk temsilcisi Şerif Manatov'un girişimleriyle, gizli TKP'nin örgütlendiği şehirlerden biri Eskişehir olmuştur. Buradaki "Bolşevik Santralı" olarak adlandırılan örgütlenmeyi Nizamettin

---

²⁰ Kapyalı, İsmail Hüsrev'in Alman Lisesi'si bitirdiğini söylemektedir. H. Melda Kapyalı, **a.g.t.**, s.5. Ayrıca İsmail Hüsrev'in Avusturya Lisesinde hangi yıllar arasında öğrenim gördüğü bilgisine ulaşılamamıştır.

²¹ İbrahim Cılga, **a.g.e.**, s.149.

²² İ. Tekeli, S. İkin, **Kadrocuları ve Kadro'yu Anlamak**, s.104.

²³ A.e., s.104-105.

²⁴ A.e. s.105

²⁵ A.e., s.106.

Nazif gerçekleştirmiştir. Daha sonra Nizamettin Nazif, kısa bir süre Ankara Hükümeti adına Erivan konsolos yardımcılığı görevini yaptıktan sonra buradan Moskova'ya geçmiş ve Sovyet Hükümeti ile TKP tarafından, Ankara'da sol hareketin önemli bir temsilcisi olarak kabul görmüştür. Sakarya Savaşından sonra, Ankara İstiklal Mahkeme'since mahkûm edilmiş solcuların serbest bırakılması sonrasında THİF'in canlandırılmasına çalışanlardan biri de Nizamettin Nazif olmuştur.²⁶

İsmail Hüsrev, önce Eskişehir'de sonra Ankara'da sürdürdüğü faaliyetleri sonrasında kısa sürede Nizamettin Nazif'in, "asistanlığı görevine" yükselir. Bu çerçevede THİF'in yayın organı olan Yeni Hayat adlı dergide, isimsiz bazı telif makaleler yazmış, ayrıca "Tekin Alp" takma adıyla²⁷ tercüme yapmıştır.²⁸ Akbulut ve Tunçay'ın tespitine göre, İsmail Hüsrev, "Tekin" takma adını da kullanmaktaydı.²⁹ Ayrıca, İsmail Hüsrev, Mete Tunçay'la yapmış olduğu görüşmede de, Tekin Alp takma adını kullandığını ve o dönem için takma adı ilk kullananlardan olduğunu dile getirmektedir.

İsmail Hüsrev, Nizamettin Nazif'le birlikte, 15 Ağustos 1922'de Ankara'da toplanan THİF'nin ilk kongresine katılır.³⁰

İsmail Hüsrev, eğitimini geliştirmek için Moskova'ya gitmek ister. Ankara'daki Sovyet Temsilciliği Türk öğrencilerinin ülkelerinde eğitim görmesine büyük önem vermektedir. İsmail Hüsrev'in Moskova'ya gitme isteğine babası önceleri karşı çıkar, fakat ısrarlara dayanamaz ve tıp öğrenimi görmesi şartıyla Moskova'ya gitmesine izin verir. İsmail Hüsrev babasına tıp eğitimi söylemekle birlikte, aslında Marksizm formasyonunu geliştirmek kararındadır.³¹ Tökin, Ertan ile yaptığı görüşmede ise tıp yerine iktisat eğitimi almasının bilinçli bir hareket olmadığını ifade eder:

---

²⁶ A.y.

²⁷ Mete Tunçay-İsmail Hüsrev Tökin Görüşmesi, 30 Temmuz 1989, Tarih Vakfı Arşivi (49.04).

²⁸ Tekeli ve İlkin'in tespit edebildiği tercüme şunlardır: Luzovoski, "Beynelmilel Kızıl İşçi Cemiyetleri ve Sermayenin Onlara Taaruzları...", S.9; Kalaror, "Rus Teşrini Evvel İnkılabı", S.10; Luzovoski, "Şark-ı Karip, Şark-ı Baidde ve Müstemlekelerde İşçi Harekatı...", S.16. İ. Tekeli, S. İlkin, **Kadrocuları ve Kadro'yu Anlamak**, s. 106.

²⁹ Bkz: Erden Akbulut, Mete Tunçay, **Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)**, İstanbul, Sosyal Tarih Yayınları, 2007.

³⁰ İ. Tekeli, S. İlkin, **Kadrocuları ve Kadro'yu Anlamak**, s.107 (12 Eylül 1985 tarihli görüşmeden).

³¹ A.y.

“Zaten ben onlar gibi [Şevket Süreyya, Nazım Hikmet ve Vâlâ Nureddin] komünist olmak için gitmemiştim. Rusya’ya tıbbiyede okumak için gitmiştim. İhtilalden sonra bütün tesisler bozulduğu için tıbbiyeye giremedim. Orada Şevket, Vâlâ ve Nazım Hikmet ile tanıştım. Bunlar bana üniversite düzelinceye kadar bizim fakülteye gel dediler. Ben de fakültenin iktisat kısmına girdim.”³²

Benzer şekilde Mete Tunçay’la olan görüşmesinde de Salih Hacıoğlu ile aralarında geçen bir diyalogu aktararak Rusya’ya tıp eğitimi almak için gittiğini belirtir:

“Salih Hacıoğlu: 4. Komintern Kongresi için davet geldi, sen gider misin?

İsmail Hüsrev: Giderim ama tıp tahsili yapmak isterim.

Salih Hacıoğlu: İşte bu vesileyle gidersin, sonra orada kalıp tıp tahsili yaparsın.”³³

Kapyalı’nın aktardığı bilgilere göre; İsmail Hüsrev elçilikte ilan edilen bir burs için başvurusu kabul edildikten sonra Rusya’ya gitmiştir.³⁴ Kadro dergisini araştıran yazarlardan biri olan George S. Harris, Sovyet Büyükelçisi Aralov’un, Türkiye’den Moskova’ya üniversite tahsili için 100 öğrenci gönderilmesini teklif ettiği bilgisini vermektedir.³⁵ Kesin bir bilgiye ulaşılamamış olmakla birlikte İsmail Hüsrev’in aldığı burs bununla ilişkili olabilir.

Nizamettin Nazif’le birlikte 1922 Kasım ayında Moskova’da yapılacak 4. Komintern Kongresine Türkiye delegesi olarak katılmaya karar verirler, fakat pasaport alamazlar. Ahmet Hüsrev Bey yakın dostu Rauf Bey’e (Orbay) konuyu açarak, İsmail Hüsrev’in Moskova’ya gitmesiyle ilgili fikrini sorar. Rauf Bey de İsmail Hüsrev’in tıp eğitimi almasının iyi olacağını söyler. Buna rağmen İsmail Hüsrev pasaport alamaz. Yeni Hayat’ın kapatılması sonrasında, sol çevreler üzerindeki baskıların artması karşısında İsmail Hüsrev ve Nizamettin Nazif yasal olarak Moskova’ya gidemeyeceklerini anlarlar. Bunun üzerine kaçak yoldan gitmeye karar verirler.³⁶

³² Temuçin Faik Ertan, **Kadrocular ve Kadro Hareketi**, s.289-290(16 Kasım 1991 Tarihli Görüşme).

³³ Mete Tunçay-İsmail Hüsrev Tökin Görüşmesi, 30 Temmuz 1989.

³⁴ H. Melda Kapyalı, **a.g.t.**, s.5. Bkz: Mustafa Türkeş, **Kadro Hareketi: Ulusçu Sol Bir Akım**, Ankara, İmge Kitabevi, Aralık 1999, s.75.

³⁵ George S. Harris, **Türkiye’de Komünizmin Kaynakları**, Çev. Enis Yedek, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1975, s.155.

³⁶ İ. Tekeli, S. İlkin, **Kadrocuları ve Kadro’yu Anlamak**, s.107.

İsmail Hüsrev'le Nizamettin Nazif önce İnebolu'ya giderler. İnebolu'daki Sovyet konsolosu kendilerinin polis tarafından aranmakta oldukları haberini verir ve onları saklanabilecekleri bir yere yollar. Saklandıkları bina polis tarafından basılır ve tuvalet penceresinden atlayarak yakalanmaktan kurtulurlar. Polise yakalanmamak için Rus bahriyelisi kıyafetini giyerek sahilde kendilerini bekleyen denizaltıya giderler. İsmail Hüsrev sırtına bir dana butu alarak denizaltıya et taşıyor gibi yapar ve polise yakalanmaktan kurtulur. Denizaltıyla zorlu bir yolculuktan sonra Sivastopol'e vardıkdan bir süre sonra Moskova'ya geçerler.³⁷

Ankara'daki Rus Sefareti'nde Golman'ın yerine atanan, Akbulut ve Tunçay'ın Astakhov olarak tahmin ettiği kişi, 2 Aralık 1922'de, Komintern Doğu Sekreterliği yetkilisi Safarov'a gönderdiği raporda İsmail Hüsrev ve arkadaşlarının denizaltıyla Rusya'ya geçmesinden şöyle şikâyet etmektedir:

“Umumiyetle çocuk gibi hareket ediyorlar ve her seferinde Elçiliği ele vermiş oluyorlar. Mesela; Tekin (o şimdi sizin orada) babasına Rus denizaltısıyla Moskova'ya gideceğini, İnebolu'ya da Rus otomobiliyle gideceğini söylemiş. Babası yarbay. Şimdi annesi her gün bize geliyor. Her halde babası olayı Türk hükümetine ve kime gerekiyorsa anlatmıştır. Böylece Tekin olağanüstü durumlarda başvuracağımız bir çıkış yolunun kapatılmasına sebep oldu. Kendisine böyle çalışılmayacağını telkin ediniz. Çünkü Elçiliği ve kimi kadrolarımızı gözden düşürüyorlar.”³⁸

Ankara'daki Rus Büyükelçisi Aralov ise Safarov'a gönderdiği 18 Ocak 1923 tarihli mektupta, Tekin takma adıyla İsmail Hüsrev'den şu şekilde bahsetmektedir:

“Şimdiki Türk komünist partisinin üyeleri ile sağ grup arasında ortak iş ve sosyal durumları bakımından eski bağlantılar var. Her komünisti, özellikle her aydını tek tek titizlikle araştırmış olmayışımızı ben çok büyük bir hatamız olarak görüyorum. Onların sözüne aynen inanıyorduk. Örneğin G. yoldaşın kendisine atfen işçi olduğunu söylediği Tekin'in aslında bir albayın oğlu olduğu ortaya çıktı. Tekin'in kendisi ise Yunanlıya karşı cepheye gitmemek için bir fabrikaya girdi (asker kaçağı oldu), belki de ulusal kurtuluş savaşına karşıydı. Bütün bunları annesi anlattı. Korkarım işçi diye Rusya'ya giden diğer beş yoldaş da Tekin gibi kişiler çıkmasın. Nizamettin ünlü bir avukatın oğlu. Annesi de bize geldi ve onun sağlık durumunu soruşturdu. Onlar

---

³⁷ A.e., s.108.

³⁸ Erden Akbulut, Mete Tunçay, **Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)**, s.393.

Nizamettin'in nerede olduğunu bal gibi biliyor. Korkarım, Tekin'in annesi gibi, o da gerekmeden kişilere anlatmıştır.”³⁹

Yukarıdaki iki alıntıda Aralov, Golman'ın⁴⁰ Tekin'i işçi olarak biliyor olmasından, Astakhov da Rusya'ya İnebolu'ndan denizaltıyla gidilmesinden yakınmaktadır. Fakat Golman'ın Ankara'dan Rusya'ya gelmekte olduğunu haber vermek için Safarov'a yazdığı mektupta Tekin'den öğrenci olarak bahsetmekte ve TKP delegeleriyle ilgili Doğu bölümüne uyarılarda bulunmaktadır:

“Çok büyük acı ve zorluklarla da olsa, TKP'nin sorumlu işçilerini Türkiye'den Komintern ve Profintern kongresine göndermeyi başardık. Bize vize verilmedi ve bu yüzden Rusya'ya girişleri 1-1.5 ay mutlak bir sır olarak kalacak. Geri dönüşleri için kimliklerinin gizliliği bütünüyle korunmalı... Son telgrafa göre zamanında, yani kongreye iki hafta kala çıkış yapmışlar. Şu yoldaşlar söz konusu: TKP Sekreteri Salih, Sendika Bürosu üyesi Edip (aynı zamanda MK üyesi), Yeni Hayat redaktörü Nizamettin (aynı zamanda Komsomol kongresi delegesi), öğrenciler Tekin ve Akif (metal işçisi)”⁴¹

Golman, Moskova'ya vardktan sonra, Komintern'in Türkiye'deki çalışmaları üzerine yapmış olduğu bir değerlendirmede, Aralov'un eleştirdiği TKP delegelerinin 4. Kongre yolculuğunu ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır:

“Sendika sekreteri[Edip], öğrenci[Tekin] ve Komsomol üyesi[Nizamettin] memleketlerine (akrabalarıyla görüşmek için) gitmek üzere kayıtlarını yaptırdı. 25 Eylül günü sabahı erken saatlerde üçü de yaya yola çıktı ve polis karakollarından kaçınarak İnebolu'ya vardı(320km). 12 gün boyunca dağları aşan, keçi yollarını tırmanan bizim üçlü 8 Ekim'de İnebolu'ya ulaştı ve bizim yazımız uyarınca Rusya konsoloslughuna yolculuk eden şoförler sıfatıyla bizim Dış Ticaret garajına yerleşti...İllegal çalışma düzenine alışık olmadıkları anlaşılan yoldaşlar, ayakkabı boyacısı bir çocuğu 10 dakikalığına yanlarına davet ederek disiplini bozmayı denediler. Ertesi gün çocuğun yanında Rusmuşlar gibi davrandıklarını vb. bahanelerle kendilerini savunmaya çalıştılar. Herhangi bir olay çıkmaması için verdiğimiz talimat üzerine şoförler üzerlerine kilit vurur oldu. Sabah saat 10'da Sivastopol'dan diplomasi postasını getiren denizaltı geldi. Öğleyn saat 12'de kıyıya çıkan denizciler denizaltı komiserinin emri üzerine hamama gidip birer kabin tuttu. Şehirde 5 denizci forması bir valize konmuştu. Türk komünistlerini denizci olarak giydirip kuşatmak için

---

³⁹ A.e., s.453.

⁴⁰ Komintern Türkiye temsilcisi.

⁴¹ A.e., s.322.

Lozovski bizzat gitti. Bir saat sonra hepsi giyinmişti ve garaja ellerinde votka şişesi ve mezelik et parçaları bulunan 10 kişilik bir denizci grubu girdi. Kahvaltı edildikten sonra garajdan yine 10 denizci çıktı ve 2 kontrol noktasından olaysız geçerek denizaltıya ulaştı. Ellerinde dana eti, sardalye ve ekmek vardı. Saat 4'te denizcilerin 10'u da denizaltındaydı ve TKP'nin Kongre delegeleri de aralarındaydı. 2 saat sonra geciken ve hudut görevlilerini denizaltıdan kıyıya çıkanların tekrar gemiye dönenlerden daha az olup olmadığını yoklamaya kalkışmaması için "kasten kafayı bulan" gürültülü 5 denizci grubu da denizaltındaydı. Bu iş de belâsız atlatılmıştı."⁴²

İsmail Hüsrev, böylelikle, 5 Kasım-5 Aralık 1922 tarihleri arasında toplanan 4. Komintern Kongresine, Türkiye Komünist Partisi'nin gerçekte var olmayan "genç komünistler teşkilatı" temsilcisi olarak katılmıştır. Kongrede Türkiye'yi temsil edecek heyete katılmak üzere Ankara'dan THİF'yi temsilen altı delege gitmiştir. Bu delegelerden işçi kökenli olan iki kişinin (Cemal ve Galip) delegeliği kabul edilmedi. Bundan dolayı kongrede Baytar Salih'in (Hacıoğlu) başkanlığında, Nizamettin Nazif, Ziyetullah Nuşirevan ve İsmail Hüsrev'den oluşan bir heyet Ankara'yı temsil etmiştir.⁴³ Şunu eklemek gerekir ki; İsmail Hüsrev'in Komintern'e katılımını, Tekeli ve İlkin kesin bir dille söylerken, Tunçay: "S. Hacıoğlu, N. Nazif ve Z. Nuşirevan'dan başka, yetkisi onaylanan dördüncü delege, Anadolu heyetinden kısa bir süre önce İktisat öğrenimi yapmak üzere Moskova'ya gelen İsmail Hüsrev olmalıdır" şeklinde ihtiyatlı bir dille ifade etmektedir.⁴⁴ Yukarıda Golman'ın mektup ve değerlendirmelerinde bahsedilen delegelerin isimleriyle, diğer kaynaklarda⁴⁵ geçen isimler arasında farklılıklar gözlenmektedir. Mesela Z. Nuşirevan'ın ismi Golman'ın mektubunda; benzer şekilde Edip ismi de diğer kaynaklarda geçmemektedir. Bunun sebebinin tüm isimlerin açıklıkla yazılmamış olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Takma adlar kullanılması da problemin bir diğer kaynağını oluşturmaktadır. Akbulut ve Tunçay'ın, Tekin ve Tekinalp takma adlarının İsmail Hüsrev'e ait olması yönündeki tespitleri büyük ölçüde doğrudur. Ancak, şüphe uyandıracak bilgiler de yok değildir. Mesela THİF Kongre

---

⁴² A.e., s.328-330.

⁴³ İ. Tekeli, S. İlkin, **Kadrocuları ve Kadro'yu Anlamak**, s.108.

⁴⁴ Mete Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar 1 (1908-1925)**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s.362.

⁴⁵ Diğer kaynaklardan kasıt; Tekeli,-İlkin ve özellikle Tunçay'ın Türkiye'de Sol Akımlar çalışmasıdır. Akbulut ve Tunçay'ın Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası adlı çalışması çoğunlukla Komintern belgelerine dayanılarak elde edilen yeni bilgilerle ortaya çıkarılmıştır. Dolayısıyla eski çalışması ile yeni çalışması arasındaki bilgilerde farklılıklar bulunmaktadır. Bkz: Erden Akbulut, Mete Tunçay, **Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)**

delegeleriyle 18 sorulu bir anket yapılmıştır. Bu sorular ve Tekin'in verdiği cevaplar aşağıdaki gibidir:

Tablo 1.1 - THİF Kongre Delegeleriyle Yapılan Anket (Tekin'in verdiği cevaplar)

Soru	Cevap	Soru	Cevap
Şehir	Kayseri	Sair sanat	Hayır
Sanat/Sınıf	Muallim, dışçı	Askerlik	Bulunmadım
Elinizde bulunan eserler	Almanca birçok eser	Hangi memleketleri bilirsiniz?	Bulgarya
Hangi meselelere vakıfsınız?	Arazi meselesini	Mütehhil	0
Ne gibi işler yaptınız?	Propaganda	Hangi teşkilata girdiniz?	Kayseri
Ahval-i ruhiye nasıldır?	Mutaassıp	Başka fırkalarda intisabınız var mı?	Bulgar Sosyalist Fırkasında
Ceza gördünüz mü?	Evet	İnkılabçı işçi teşkilatlarında bulundunuz mu?	Türkiye İşçiler Birliği
Tahsil	Darülfünun	Hayat-ı Siyasiye Hakkında Tarihçe	Üç sene devam ediyor
Lisan	Almanca	Niçin Komünist Oldunuz?	Beşeri komünizm kurtaracağına kani olduğum için
Kaynak: Erden Akbulut, Mete Tunçay, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923), s.287			

Bu ankette, İsmail Hüsrev'le ilgili sahip olunan bilgilerle, Tekin'in dışçı ve Türkiye İşçiler Birliği'ne üye olduğu cevapları çelişmektedir. Fakat diğer cevaplar uyusmaktadır. Buna göre ya Tekin, İsmail Hüsrev değildir, ya da İsmail Hüsrev'in bilinmeyen daha başka özellikleri vardır. Yukarıda değinildiği gibi, İsmail Hüsrev Tekin Alp takma adını kullandığını söylese de Tekin takma adını kullandığını söylememiştir.

Kongreye Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'nı (TİÇSF) temsilen üç delege katılmıştır. Sadrettin Celal ve (Sakallı) Celal (Yalnız) İstanbul'dan, Vedat Nedim (Tör) ise Şefik Hüsnü'nün aracılığıyla Berlin'den gelmiştir.⁴⁶ İsmail Hüsrev, Vedat Nedim'le bu kongrede tanışmış olur.⁴⁷ 4. Komintern Kongresi'nde 18. oturum (19 Kasım 1922) ve 20. oturumda (23 Kasım 1922), Orhan takma adıyla, Türk delegasyonu adına, Sadrettin Celal (Antel) konuşma yapacaktır.⁴⁸

⁴⁶ A.y.

⁴⁷ İ. Tekeli, S. İlkin, **Kadrocuları ve Kadro'yu Anlamak**, s.108.

⁴⁸ Bkz: Mete Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar 1 (1908-1925)**, s.830.

Tunçay'ın aktardığına göre, bu kongrede İsmail Hüsrev Komintern yönetim kurulu başkanı Zinovyev'le fotoğraf çekirmiş fakat daha sonra Türkiye'ye gelince korkup yakmıştır.⁴⁹ Tökin, Ertan ile 1991 yılında yaptığı mülakatta Komintern'in herhangi bir toplantısına Türkiye'nin temsilcisi olarak katıldığını reddetmekte;⁵⁰ fakat 1983 yılında Kapyalı ile yaptığı görüşmede bunu kabul etmektedir.

Kapyalı, metinden anlaşıldığı kadarıyla, Tör'ün "Yıllar Böyle Geçti" adlı anı kitabında geçen;

"Her komünist partisi gibi, biz de Moskova'daki Komintern'e bağlıydık. Ve zaman zaman bu Merkezden bizce uygulanması mümkün ve doğru olmayan bir takım direktifler alıyorduk. Ben, Şevket Süreyya Aydemir, İsmail Hüsrev Tökin, Burhan Belge, bunlara karşı direniyorduk"⁵¹

cümlelerini Tökin'e sormuştur ve Tökin şu şekilde cevaplamıştır:

"Tör'ün kitabında sayfa 9'da belirttiği gibi Komünist Partisi'nin İstanbul örgütünde Burhan Belge, ben, Ş. S. Aydemir ve Tör birlikte çalışmadık. Ben daha önceleri Ankara'da bulunan Halk İştirakiyun Fırka'sı adına Komintern'e katılmışım. Ancak ismim takma olduğu için ilgili belgelerde beni tanıyamazlar. Belgelerde adım T-King olarak geçer. Çince Altın Ordu anlamındadır. Ancak benim Türkiye'ye döndükten sonra herhangi bir sol örgütle ilgim olmadı."⁵²

İsmail Hüsrev, 1922'de Doğu üniversitesi olarak anılan KUTV'un İktisat Fakültesi'nde öğretime başlamıştır. Üniversitenin asıl adı, İsmail Hüsrev'in söylediğine göre, "Stalin Adına Kurulu Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi"dir. Stalin'in milliyetler halk komiserliğini başarılı bir şekilde yürütmüş olduğu düşünülerek adı bu üniversiteye verilmiştir. Üniversitenin işlevi, Sovyetlerin doğu ve güneydoğu bölgelerinde kurdukları ve kurmakta oldukları cumhuriyetlerin ve özerk bölgelerin yöneticilerinin Marksist eğitim görmelerini sağlamaktır. Bu kapsamda KUTV'da ihtiyaca göre öğrenciler kurs görebildikleri gibi, uzun süreli eğitim de

⁴⁹ III. Sözlü Tarih Atölyesi, **Mete Tunçay, İsmail Hüsrev Tökin'i Anlatıyor**, Kaset No. 1.

⁵⁰ Temuçin Faik Ertan, **Kadrocular ve Kadro Hareketi**, s.293 (16 Kasım 1991 Tarihli Görüşme).

⁵¹ Vedat Nedim Tör, **Yıllar Böyle Geçti**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2010, s.14.

⁵² "Tökin ile 7 Eylül 1983 tarihli konuşmadan", aktaran; H. Melda Kapyalı, **a.g.t.**, s.9-10. Bu arada not etmek gerekir ki, Tunçay, "Te-King" müstear ismiyle Borhard adlı bir yazarın, 1924 basımı "K. Marks'ın Kıymet Nazariyeleri" adlı kitabının tercüme edildiği bilgisini vermektedir. Ayrıca bu eserin sonunda Nazım Hikmet'in "İlim" adlı bir şiiri de bulunmaktadır. Tunçay, "Türkiye'de Sol Akımlar" adlı eserinde Te-King ismini parantez içerisinde soru işaretiyle verirken, kitabın dizininde ise parantez içerisinde Tökin ismiyle vermektedir. Mete Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar 1 (1908-1925)**, s.598, 1021.

alabilmektedirler. Bununla birlikte Sovyetlerin dışındaki ülkelerden gelen öğrencileri de yetiştirmeyi amaçlamaktadırlar.⁵³

İsmail Hüsrev, KUTV’da Şevket Süreyya (Aydemir), Nazım Hikmet (Ran) ve Vâlâ Nurettin’le tanışır ve yakın dostluk hatta yoldaşlık ilişkisi içerisine girer. Tökin’in söylediğine göre, Nazım ve Vâlâ Nureddin paşa oğlu vali oğlu olmaları gerekçesiyle “Sovyet partisi”ne kabul edilmemiş; sadece Şevket Süreyya ile kendisi partiye girmiştir. Bunun sebebi parti içerisinde işçilerle entelektüeller arasında ortaya çıkan mücadeleydi. İşçilerin entelektüellere itimadı yoktu ve bu nedenle işçi sınıfından gelmeyen komünistleri işçilerden uzak tutmaya çalışıyorlardı. İsmail Hüsrev de işçi sınıfından gelmiyordu fakat babası silah fabrikasında çalıştığı için kendilerine daha yakın görmüşlerdi. Şevket Süreyya da köylü çocuğu olduğu için kabul edilmişti. Tökin, işçi partisi ve komünist partilerde işçi entelektüel zıtlığının geçmişten beri süregeldiğini belirtir.⁵⁴

Kendisi gibi iktisat eğitimi alan Şevket Süreyya ile 1923 yılı sonunda Türkiye’ye dönüşüne kadar geçen zamanda üzerinde çalıştığı birçok konuyu tartışma imkânı bulur. Aralarında Şarkiyat Enstitüsü’nde hocalık yapan Ahmet Cevad’ın da (Emre) bulunduğu Moskova’daki bir grup ile belirli zamanlarda buluşup Türkiye’deki gelişmeleri tartışırlar.⁵⁵ Tunçay’a göre Şevket Süreyya, Nazım Hikmet ve Vâlâ Nureddin “ajitatör” eğitimi alırken, İsmail Hüsrev ciddi bir iktisat eğitimi almıştır.⁵⁶

Vâlâ Nureddin, İsmail Hüsrev’in KUTV günleriyle ilgili şunları anlatır:

“Seminerlerimiz vardı. Bunlarda özellikle parlayan İsmail Hüsrev Tökin oldu. Büyük bir ekonomist yazar olan profesörümüz, hazırladığı eserine ilhamlar bulmak için, seminerlerin birinde bizi, kâğıt para kuramının henüz keşfedilmemiş denizine daldırdı örneğin... Altı ay süre ile hep kâğıt arayışını didikledik biz meteliksizler. İllallah! Sonunda biz, konuşulanları izlemekten usandık. Başka şeylere daldırdık. İsmail Hüsrev inat etti profesörle beraber...”⁵⁷

İsmail Hüsrev iktisat üzerine yoğunlaşarak, Moskova Üniversitesi’ndeki seminerlere devam etti, bu seminerlere kendisinden başka diğer Türk öğrencilerden

⁵³ İ. Tekeli, S. İlkin, **Kadrocuları ve Kadro’yu Anlamak**, s.108-109.

⁵⁴ Mete Tunçay-İsmail Hüsrev Tökin Görüşmesi, 30 Temmuz 1989.

⁵⁵ İ. Tekeli, S. İlkin, **Kadrocuları ve Kadro’yu Anlamak**, s.109.

⁵⁶ III. Sözlü Tarih Atölyesi, **Mete Tunçay, İsmail Hüsrev Tökin’i Anlatıyor**, Kaset No: 1.

⁵⁷ Vâlâ Nureddin, **Bu Dünyadan Bir Nazım Geçti**, İstanbul, İlke Kitap, 1995, s.345.

devam eden yoktur.⁵⁸ Tökin'in anlattığına göre, üniversitenin eğitim yöntemi şu şekildeydi:

“...profesör gelip de takrir verip gitmezdi. Profesör gelirdi, bugünkü konumuz şu deyip, kitapların ismini yazardı. Herkes bu konuları taksim ederdi, grup grup. Binaenaleyh siz bu konuda hazırlık yapacaksınız derdi. On beş gün içinde herkes hazırlanırdı. Profesör gelirdi, biz yaptığımız hazırlıkları savunurduk, müdafaa ederdik, anlatırdık. Profesör bunları dinlerdi, ondan sonra bağlardı hepsini, son takriri verirdi. Bizim üniversitelerde olmayan şekil.”⁵⁹

İsmail Hüsrev'in uzun bir süre üzerinde çalıştığı konular arasında o dönem Sovyet iktisadı için önemli olan “kâğıt para teorileri” ile tarımın sorunları önemli bir yer tutmaktadır.⁶⁰

İsmail Hüsrev, 1925 sonunda KUTV'dan lektör (öğretim üyesi) olabilme hakkını kazanarak mezun olur. Ona Kızıl Profesörler Enstitüsü'nde okuyarak profesör olma yolu önerilir fakat o Türkiye'ye dönmeyi tercih eder.⁶¹ Bu enstitü üniversitelere Marksist Profesör yetiştiren bir enstitü idi. Eğer, İsmail Hüsrev, bu enstitüye devam etmiş olsaydı, Rusya'da bir süre daha kalacak ve üniversitelerden birine profesör olacaktı.⁶²

Nazım ve Şevket Süreyya iki yıllık bir eğitim alırken, İsmail Hüsrev üniversiteye üç yıl devam etmiştir. Tökin'in anlattığına göre, Nazım ve Şevket Süreyya'yı Türkiye'ye İstanbul örgütünü yönetmek için parti göndermiş. Parti İstanbul'daki yönetimden ve Şefik Hüsnü'den memnun değilmiş. Hatta Şefik Hüsnü'nün Rusya'ya gelmesini istememişler.⁶³

İsmail Hüsrev 1926 yılı başında Sovyetler'den döner; ülkeye pasaportsuz girdiği gerekçesiyle diğer arkadaşlarıyla birlikte Merkez Komutanlığı hapisanesinde gözaltına alınır. Yardıma babası ve babasının asker arkadaşları koşar ve 6-7 gün sonra, serbest bırakılır. İsmail Hüsrev'in tutukluluğu kısa sürer.⁶⁴

⁵⁸ Temuçin Faik Ertan, **Kadrocular ve Kadro Hareketi**, s.290 (16 Kasım 1991 Tarihli Görüşme).

⁵⁹ A.e., s.297.

⁶⁰ İ. Tekeli, S. İlkin, **Kadrocuları ve Kadro'yu Anlamak**, s.109.

⁶¹ Temuçin Faik Ertan'dan aktaran; Tekli ve İlkin, a.y.

⁶² Temuçin Faik Ertan, **a.g.e.**, s.290 (16 Kasım 1991 Tarihli Görüşme).

⁶³ Mete Tunçay-İsmail Hüsrev Tökin Görüşmesi, 30 Temmuz 1989.

⁶⁴ Mete Tunçay'la olan görüşmede; Mete Tunçay Tökin'in 1925 yılında Türkiye'ye döndüğünü söylemekte ve Tökin de bunu onaylamaktadır. Fakat Tökin'in dönüş tarihini kesin olarak hatırlamadığı gözlemlenmektedir. Belki de S. İlkin'e 1926 başı olarak verdiği tarih 1925 sonlarıdır.

Serbest bırakıldıktan sonra İsmail Hüsrev kendisine Türkiye’de sol hareketin geleceği ve böyle bir hareket içinde kendi rolünün ne olabileceği konularında bir değerlendirme yapma imkânı veren ve birkaç hafta süren bir meditasyona girer. Bu değerlendirme sonunda komünist hareketten ayrılma kararını verir.⁶⁵ Bununla birlikte Tökin, Tunçay’la yaptığı görüşmede ise Türkiye’ye dönmeden, henüz Rusya’da iken partiden ayrılma kararı aldığını ve Türkiye’ye adım atar atmaz partiyle ilişkisini kestiğini söyler.⁶⁶

Selim İlkin’e gönderdiği mektuplara göre, partiden ayrılmasında en önemli etken milli kurtuluş hareketleri üzerine yaptığı değerlendirmeler olmuştur. Zaman içerisinde, Sovyetler’in milli kurtuluş hareketlerini komünizmin “bir yedek gücü, yardımcı gücü, daha doğrusu uydusu” olarak görmekte olduğunu düşünür. Böyle olunca, “milli kurtuluş hareketleri için, sömürge ve yarı sömürgelerin bağımsızlık mücadeleleri açısından komünizm ile kapitalizm arasında bir fark kalmamış” olmaktadır.⁶⁷

İsmail Hüsrev’in, Moskova dönüşü, Marksist yöntemle yaptığı tüm değerlendirmeler yakın gelecekte Marksizmin Türkiye’de güçlenmesinin çok zor olacağını göstermektedir. “...üretim güçlerinin bulunduğu iptidai seviye, Lenin’in tüm iyimser beklentilerine karşın, sol bir hareket için hiç de yeterli değildi...” Böyle olunca da, milliyetçi aydınlar ile genç Anadolu burjuvazisinin örgütlediği ve “...bir yandan batı emperyalizminin istilacılığı, öte yandan da içte ortaçağ kalıntısı bir düzene karşı yönelmiş olan” Türk Kurtuluş Savaşı’nı heyecanla karşılamamak olanaksızdı. İsmail Hüsrev, Sovyetler dönüşünde karşılaştığı milliyetçi havadan etkilenmişti.⁶⁸

İsmail Hüsrev’i etkileyen bir başka faktör; babasına Rusya’da tıp öğrenimi görmek için gideceğini söylemesine rağmen, İstanbul’a dönüşünde, tıp eğitimi almamış olmasıdır. Bu durum ve “komünistlik taslaması” babasının hoşuna gitmeyecektir. Milli Mücadele’nin önderleri, Ahmet Hüsrev Bey’i cepheye silah yetiştirme çabasından dolayı sürekli olarak tebrik etmişlerdir. İsmail Hüsrev önce

---

İ. Tekeli, S. İlkin, **Kadrocuları ve Kadro’yu Anlamak**, s.110. Bkz: Mete Tunçay-İsmail Hüsrev Tökin Görüşmesi, 30 Temmuz 1989.

⁶⁵ İsmail Hüsrev Tökin’in, Selim İlkin’e yolladığı 11 Ağustos 1985 ve 10 Ağustos 1990 tarihli mektuplar, a.y.

⁶⁶ Mete Tunçay-İsmail Hüsrev Tökin Görüşmesi, 30 Temmuz 1989.

⁶⁷ İ. Tekeli, S. İlkin, **Kadrocuları ve Kadro’yu Anlamak**, s.110-111.

⁶⁸ A.e., s.111.

“babasına dürüst davranmamış” olduğunun bilincine varır, sonra da Milli Mücadele’de önemli görevler almış olan babasının haklı heyecanına karşı “yabancı bir harekete katılmanın” anlamsız olduğunu düşünür.⁶⁹

İsmail Hüsrev’in bu ideolojik dönüşümüne yol açan bir başka etken de, iktidarın muhalefete karşı çok sertleşmiş olan tutumudur. Aralarında Şevket Süreyya’nın da dâhil olduğu birçok solcu arkadaşı, 1925 tevkifatı sonunda hapse girmişlerdir. İsmail Hüsrev, arkadaşlarının tutuklanmaları sonrasında sürekli izlenildiğini fark eder. Bu arada çantasının “şüpheli” kaybı endişe ve korkularını artıran bir başka olay olur.⁷⁰ Takrir-i Sükûn döneminin İsmail Hüsrev’i oldukça etkilediği gözlemlenmektedir. İsmail Hüsrev, henüz Rusya’dayken partiden ayrılma kararı aldığı anda, almış olduğu bu kararı Vala Nureddin’e şu şekilde söylemiştir:

“Türkiye’de kuvvetli bir hükümet var. İnkılap minkilap bunlar laf. Onun için gidersek bizi hapse sokarlar. Bak, sokuyorlar. Tutuklamalar oldu. Senin annen var bakacaksın, kız kardeşin var erkek kardeşin var bakacaksın. Benim babam ihtiyar. Gidince onları sefaletle şeyedeceğiz [sürükleyeceğiz]. O bakımdan ben gidince alakamı keseceğim.”⁷¹

İsmail Hüsrev, bu sözleri üzerine Vâlâ Nureddin’in kendisine hak verdiğini belirtir.

Tekeli ve İlkin, İsmail Hüsrev’in yaptığı bu ideolojik dönüş konusunda ayrıntıya girmekten kaçınarak, kendilerine 11 Ağustos 1985 tarihinde yolladığı bir mektupta dönüşüyle ilgili olarak şunları anlattığını ifade ederler:

“...bu gibi açıklamalar genellikle sübjektif unsurlar, bir parça da öğünme eğilimleri içermektedir. Bunları ayıklamak kolay değildir. Bundan başka açıklamaktan çekinilen, bundan dolayı da gizli kalan bazı olgular olabilir. Araştırmacının yaptığı soruşturmada toplayabildiği malzemeyi objektif olarak değerlendirmesi bu nedenle noksan kalabilir...”⁷²

Tekeli ve İlkin bu sözleri, İsmail Hüsrev’in dönüşünde bazı başka faktörlerin de mevcut olabileceğinin bir göstergesi olarak yorumlarlar.⁷³ Mete Tunçay bu

---

⁶⁹ A.y.

⁷⁰ A.y.

⁷¹ Mete Tunçay-İsmail Hüsrev Tökin Görüşmesi, 30 Temmuz 1989.

⁷² İ. Tekeli, S. İlkin, **Kadrocuları ve Kadro’yu Anlamak**, s.111.

⁷³ A.y.

konudaki görüşmelerinde, Tökin'in kendisine açıkça "korktuğu için döndüğünü", "düşünceyle bir problemi olmadığını" söylediğini ifade eder.⁷⁴

İsmail Hüsrev, partiden ayrılma konusunu önce, kendisiyle aynı tarihlerde İstanbul'a dönmüş olan Vâlâ Nureddin'e açtığında, onun da kendisi gibi sol hareketin Türkiye'deki başarısı konusunda büyük şüpheleri olduğunu görecektir. Aralarında günlerce devam eden tartışmalar sonucunda, komünist hareketle bağlarını koparmaya karar verirler. Ardından kararlarını bildirmek için, TKP'nin "kâtip-i umumisi" Vedat Nedim'i ziyaret eder. Vedat Nedim, alınan bu karara önce büyük tepki gösterir. Fakat İsmail Hüsrev ve Vâlâ Nureddin'in kararlılığını görünce, tavrını değiştirmek zorunda kalır ve yumuşayarak "tam kendilerinden faydalanacağı" bir sırada alınmış olan bu karardan "büyük üzüntü" duyduğunu belirtmekle yetinir. Böylelikle İsmail Hüsrev ve Vâlâ Nureddin sol hareketten koparlar.⁷⁵

Buraya kadar anlatılanları Tökin, 1991'de Enis Rıza Sakızlı'nın yapmış olduğu sözlü tarih çekimlerinde, kendi ağzından şu şekilde ifade eder:

"Halk İştirakiyun Fırkası kurulduğu zaman, 1920'de ben Kayseri'deydim. Amerikan Kolejinde hocaydım, o zaman bu nevi inkılapçı şeylere merakım uyandı zannedersen, müracaat ettim partiye, parti beni şey yaptı, Kayseri şubesini kurmaya memur etti, ben Vali Saiş ..... babamın da dostuydu. Konuştuk falan, sen vazgeç bu işten dediler, ben de vazgeçtim bu işten, bıraktım yani, bu teşkilatı. Ankara'ya geldim. Ankara'da Nizamettin Nazif partinin mecmuasını çıkarıyordu. Nizamettin Nazif'i tanırdım zaten, yazı yaz bize dedi. İşte o zamanlar tercüme yaptım, yazılar yazdım. Tekin Alp imzasıyla, ama ben dışarda eğitim yapmak istiyordum, öğrenim yapmak istiyordum, fırsat çıktı o esnada Rusya'ya gitmek imkânı oldu, kalktık Nizamettin Nazif'le beraber Rusya'ya gittik, üniversiteye girdim orada. Üniversitede üç sene okuduk. Sonra Türkiye'ye döndüm... 1925'te Türkiye'ye döndüm. Döndükten sonra beni çağırdılar, şeye polise, dedim geldim işte dedim, ne yapacaksınız? Niçin gittin dediler, tahsile gittim dedim. Peki, nasıl geldin dediler, pasaportsuz gittiğim için pasaportsuz geldim dedim. Pekâlâ, bıraktılar, ondan sonra asker şeysi çıktı, asker oldum, askerlik müddetini kısmen İstanbul'da, kısmen Ankara'da geçirdim, ondan arkadaşlarla buluştuk, Rusya'dan gelen. Vâlâ Nurettin ile Nazım Hilmet'le, Şevket

⁷⁴ III. Sözlü Tarih Atölyesi, **Mete Tunçay, İsmail Hüsrev Tökin'i Anlatıyor**, Kaset No. 1.

⁷⁵ İ. Tekeli, S. İlkin, **Kadrocuları ve Kadro'yu Anlamak**, s.112.

Süreyya ile. Nazım Hikmet, komünist partisiyle alakalı olduğu için ben işin başında, komünistlerle alakam yok, beni aramayın dedim.”⁷⁶

Sözlü tarih çekimlerinin deşifrelerine göre, Tökin, bunları söyledikten sonra başka bir konuya geçmekte daha sonra yine, başka bilgiler vererek THİF, Sovyetlerde eğitim ve Sovyetlerden dönüşünden bahsetmektedir:

“Ankara’da Halk İştirakiyun Partisi’nin şeyisi oldu, kongresi oldu. O kongreye iştirak ettim. Kongreden sonra, ben tahsil için Almanya’ya gitmek istiyordum. Kongreden sonra dedim ki, Almanya gitmek imkansız, Rusya’ya gidiyim, tıp tahsili yapmak istiyordum. Bana dediler seni, Rusya’ya gönderelim. Rusya’da tıp tahsiline gidersin dediler. Fakat aynı zamanda Halk İştirakiyun Fırkası’nın 4. kongresine gençler teşkilatının mümessili olarak katıl dediler. Peki ala dedik, ama gitmek için pasaport almak lazım, pasaport alamadık, ne yapalım dedik, yürüyerek gittik. İnebolu’ya gittik. 3 kişi İnebolu’dan çıkmak lazım, arkadan haber göndermişler, 3 tane kaçak var, bunları takip edin demişler. O esnada denizaltı geldi, denizaltı, şeyi almak için gelmiş, Rus sefirini almak için gelmiş. Rus sefiri de o esnada gelmişti, biz de kıyafet değiştirdik. Bahriyeli kıyafeti giydik, Rus bahriyesi kıyafetini giydik. Rus denizaltına girdik, ondan sonra Sivastapol’a çıktık. Sivastapol’da bir otelde kaldık, ben Anadolu’dan oraya gelirken bitlenmişim. Böyle bir süveter vardı, çıkarttım dolaba koydum, o esnada elektriklerden bir şeylerle oynadım, elektrikler söndü otelde. 2 gün sonra dediler ki, hadi Moskova’ya gidiyoruz dediler. Moskova’ya trenle gittik, kongreye katıldık, ben Türkiye Gençler Teşkilatı, yok ki öyle bir teşkilat gençler teşkilatının mümessili olarak gençlerin kongresine katıldım, Lenin’i gördüm, Lenin’le konuşmak imkanı buldum. Kongre bittikten sonra ben dedim ki, ne yapıcım ben şimdi, burda ben okumaya geldim dedim. Dediler ki, Tıp Fakültesi henüz kendini toparlamaya çalışıyor, onun için bu Doğu Üniversitesi var, sen oraya gir dediler. Doğu Üniversitesi’ne gittiğim zaman Şevket Süreyya, Nazım Hikmet’le, Vala Nurettin’le tanıştım. Onlar dediler ki, kal bizimle, Üniversite düzelince burdan oraya geçersin dediler. Kaldım ama hoşuma gitti dersler...

Türkiye’den gelirken pasaportsuz çıkmıştım, gemi ile geldik. Tophane rıhtımına gemi yanaştı, ben elime bir kağıt verdiler, onla dışarı çıktım. Ama bu sefer dediler ki; şeyi verdiler, ama dışarda kalırsan biz müşkül duruma düşeriz, onun için sen geri dön dediler, dışarı çıktım ben dolaşım. Firar ettim, evi buldum, geri döndüm. Kayıkçıya dedim ki; sen bizi şeye götürme, vapura götürme, şeye çıkar dedim, Sirkeci’ye. Peki ala dedi, Sirkeci’ye çıktım, sonra bir daha kimse beni bulamadı, aradılar beni. Şimdi

⁷⁶ Enis Rıza Sakızlı, Sözlü Tarih Çekimleri (Deşifresi), **Türk İktisat Tarihi Seyir Defteri-İsmail Hüsrev Tökin**, 1991, VTR Araştırma Yapım ve Yönetim Arşivi, s.1-2.

Şevket Süreyya aradı, Vedat Nedim aradı, dedim ki, benimle münasebetiniz yok dedim. 3 sene okudun dediler. O başka dedim. Okumak başka dedim, ben sizinle ilgili değilim dedim ve kestim alakayı tamamen onla.”⁷⁷

İsmail Hüsrev, 1925’te Sovyetler Birliği dönüşü yaşamış olduğu ideolojik dönüşümü sonrasında, “yeni çizgisini ortaya koyabilmek amacıyla”, Felsefe ve İçtimaiyat, Hayat gibi çeşitli dergilerde yazılar yazar.⁷⁸ 1927-1929 arasında yazmış olduğu Hayat dergisindeki yazıları kooperatifçilik ve iktisat eğitiminde reform üzerine yoğunlaşır. İsmail Hüsrev, Felsefe ve İçtimaiyat dergisinde çıkan “İçtimai Hadise Nedir?” adlı makalesindeki amacını Tekeli ve İlkin’e; “bu yazıda yapmaya çalıştığım, Marksist ideolojiyi terk etmiş olmakla birlikte, Marksist düşün sistemini terk etmenin güç olduğunu vurgulamaktır” olarak açıklamıştır.⁷⁹ Bu ifadeden İsmail Hüsrev’in ideolojiyi pratikle özdeşleştirdiği gözlenmektedir.

İsmail Hüsrev, askerlik hizmetini, yine babasının yardımlarıyla Askeri Fabrikalar Müdürlüğü’nde er olarak on dört ayda tamamladıktan sonra, Ankara’ya ailesinin yanına döner. Kendisi için en uygun mesleğin “hariciyecilik” olacağını düşünür. Bunun için Hariciye Vekâleti meslek memurluğu sınavlarına girer. İlk yazılı sınavları kazandığı halde, sol geçmişi yüzünden, sözlü görüşmelere çağrılmaz.⁸⁰

Daha sonra, merkezi İstanbul’da olan ve Almanya’ya yumurta ve tiftik ihracatıyla uğraşan Joseph Becker adlı bir firmanın Ankara bürosunda göreve başlar. Bu işte çalışırken tiftik almak için sık sık çeşitli Anadolu şehirlerine gitmektedir. Bu iş, Türk tarım ve hayvancılığıyla ilgili sorunları yakından tanımasına yardımcı olacaktır. 1928 yılı başlarında tiftik ve yumurta fiyatlarının, dünya buhranın etkisiyle, Almanya’da düşmesi neticesinde, firma Türkiye’deki işlerini tasfiye eder ve İsmail Hüsrev işsiz kalır.⁸¹ Bu iş, İsmail Hüsrev’in Anadolu’yu tanımasını sağlar. Halkı, köylüyü, köy ağalarını köy tüccarlarını tanır. Nasıl iş yaptıklarını, yani köy ekonomisini öğrenir.⁸²

Bu yıllarda eğitim görmüş insan kıtlığının bütün açıklığıyla kendini hissettirmesi, eski sol kesime karşı daha toleranslı davranılmasını zorunlu kılar. Bu

---

⁷⁷ A.e. s.5-6-7.

⁷⁸ İ. Tekeli, S. İlkin, **Kadrocuları ve Kadro’yu Anlamak**, s.112.

⁷⁹ A.e., s.114.

⁸⁰ A.e., s.112-114.

⁸¹ A.e., s.114.

⁸² Temuçin Faik Ertan, **Kadrocular ve Kadro Hareketi**, s.291.

çerçevede aile dostları Kazım Özalp ve Bursa milletvekili Emin Fikri (Eralp) Beylerin yardımlarıyla, İsmail Hüsrev, Nafia Vekili Behiç Bey'in (Erkin) özel kalemine memur olarak atanır.⁸³ Behiç Bey zaman zaman İsmail Hüsrev'e "Rusya'ya gittin, sırtına bir kabak taktın, onunla geziyorsun" şeklinde takılsa da, Bükreş'e sefir olarak tayin olduğunda onu da birlikte götürmek ister. Fakat İsmail Hüsrev, Behiç Bey'le yurtdışına gitmez. Behiç Bey'in Vekâletten ayrılmasından sonra, bu göreve getirilen Recep (Peker) ise, İsmail Hüsrev'e aynı toleransı göstermez ve onu özel kalemden uzaklaştırarak aynı Vekâletin Devlet Demiryolları İdaresi Ticaret Şubesi'ne gönderir.⁸⁴

Bu süreçte "eski" solcuların devlet kademelerinde iş bulabilmesinin tek sebebi, "eğitim görmüş insan kıtlığı" olmasa gerektir. Tunçay'ın aktardığına göre; Tökin bu konuda, 1927 yılında yapılan, Dâhiliye Vekili Şükrü (Kaya) Bey'in de katıldığı, Viyana Uluslararası Güvenlik Örgütleri Kongresi'ne dikkat çekmektedir. Tökin'e göre, bu Kongre'de komünist harekete katılanları itmeme, onları kazanmaya çalışma temenni kararı alınmıştır; dolayısıyla "eski" komünistlerin devlette bir yerlere gelebilmesinin bununla da ilgisi vardı.⁸⁵

İsmail Hüsrev, 1929 ve 1930 yılları arasında Ahmet Cevat'ın (Emre) çıkarmış olduğu Muhit dergisinde makaleler yazar.⁸⁶ Bu makaleler, kooperatifçilik ve altının değeriyle ilgilidir.

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, 1930 yılında daha derin hissedilen dünya iktisadi buhranının etkileri, içteki ayaklanma ve başkaldırı girişimleri gibi olumsuz gelişmeler karşısında iktisadi konulara sistematik olarak yer verme kararı alır. Bunun üzerine, İsmail Hüsrev, Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde, 14 Temmuz 1930 tarihinden 17 Aralık 1930 tarihine kadar Vedat Nedim'le birlikte, haftada bir gün, "iktisat günü" adında bir sayfa hazırlar.⁸⁷ Bu esnada İsmail Hüsrev halen Devlet

⁸³ İ. Tekeli; S. İlkin, **Kadrocuları ve Kadro'yu Anlamak**, s.114.

⁸⁴ A.e., s.114-115. Bu konuda Cılga; İsmail Hüsrev'in 1927 yılında Ankara'da Devlet Demiryolları Genel Müdürlüğü'ne memur olarak girdiği bilgisini vermektedir. İbrahim Cılga, **a.g.e.**, s.149. Tökin, Türkiye'de Köy İktisadiyatı kitabının 1990 yılındaki ikinci baskısı için verdiği özgeçmişinde; 1929 yılı sonuna kadar Alman firmasında çalıştığını belirtmekte ve Devlet Demiryollarından hiç bahsetmemektedir. İsmail Hüsrev Tökin, **Türkiye Köy İktisadiyatı**, s.I. Ancak, Ertan ile yapmış olduğu mülakatta Devlet Demiryollarına başlama tarihini 1929 olarak verir. Temuçin Faik Ertan, **Kadrocular ve Kadro Hareketi**, s.291. Bu tarihlerde bir bulanıklık gözlenmektedir.

⁸⁵ III. Sözlü Tarih Atölyesi, **Mete Tunçay, İsmail Hüsrev Tökin'i Anlatıyor**, Kaset No. 1; Ayrıca Bkz: Mete Tunçay-İsmail Hüsrev Tökin Görüşmesi, 30 Temmuz 1989.

⁸⁶ İ. Tekeli, S. İlkin, **Kadrocuları ve Kadro'yu Anlamak**, s.127.

⁸⁷ A.e., s.115.

Demiryollarında çalışmaktadır. Başvekil İsmet Paşa, bu makaleleri çok beğenir ve bu beğenisini önce Nurullah Esad (Sümer) aracılığıyla bildirir. Sonra da onları bizzat kabul ederek beğenisini tekrarlar. Bu gelişmeler İsmail Hüsrev’de önemli beklentiler yaratır.⁸⁸ Fakat Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın (SCF) 17 Kasım 1930 tarihinde kapanmasından bir süre sonra 17 Aralık 1930’da Hâkimiyet-i Milliye, “iktisat günü” adlı bu sayfayı kaldırır. Tek parti rejimine geri dönülürken böyle bir sayfaya gerek kalmadığı düşünülmüştür. Bu olay İsmail Hüsrev için hayal kırıklığı olur.⁸⁹ Ertan’a göre, İsmail Hüsrev’in iktidarın yayın organı niteliğinde olan ve iktidarın en büyük destekçisi sayılan Hâkimiyet-i Milliye’de yazılar yazması, kendisinin ve fikirlerinin resmi çevrelerce kabul gördüğünün açık bir ifadesidir. Böylece Moskova’daki öğrenimi nedeniyle komünizme meyil etmiş gibi görünen İsmail Hüsrev, siyasi tercihini kesin olarak Kemalizm’den yana yapmıştır.⁹⁰

İsmail Hüsrev Hâkimiyet-i Milliye’de Fethi Bey’i (Okyar) eleştiren yazılar kaleme almıştır.⁹¹ Bununla birlikte yazıları ağırlık olarak dünya buhranı ile ilgili olmuştur.⁹² Aslında Fethi Bey’le ilgili olan yazılar da dünya buhranı ile ilgilidir. İsmail Hüsrev bu yazılarında Fethi Bey’in iktisadi krizle ilgili hükümete yapmış olduğu eleştirilere cevap vermektedir.

İsmail Hüsrev 1931 yılında Devlet Demiryolları Ticaret Şubesi’nden ayrılarak, Ziraat Bankası Kooperatifler Şubesi’nde göreve başlar. Kısa bir süre sonra bu şubenin şefi olur.⁹³ Hem Tökin’in özgeçmişinde, hem de Cılga’da, Ziraat Bankası’na

---

⁸⁸ A.y.

⁸⁹ A.y.

⁹⁰ Temuçin Faik Ertan, **Kadrocular ve Kadro Hareketi**, s.45.

⁹¹ Bkz: İsmail Hüsrev, “Caillaux, Fethi Beye Cevap Veriyor!”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 15 Eylül 1930, s.4; İsmail Hüsrev, “Buhran Hakkında Âlimler Ne Diyorlar?”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 29 Eylül 1930, s.4; İsmail Hüsrev, “Fethi Bey Liberal Değildir”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 6 Teşrinievvel 1930, s.4.

⁹² Bkz: İsmail Hüsrev, “Beynelmilel Ham Madde Piyasalarında Fiat Hareketi”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 21 Temmuz 1930, s.4; İsmail Hüsrev, “Cihanda Sermaye Hareketinin İstikametleri”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 28 Temmuz 1930, s.4; İsmail Hüsrev, “Amerika Gümrük Tarifesi ve Türkiye İhracatı”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 4 Ağustos 1930, s.4; İsmail Hüsrev, “Amerikan Gümrük Tarifesi ve Türkiye İhracatı (II)”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 11 Ağustos 1930, s.4; İsmail Hüsrev, “Amerikan Gümrük Tarifesi (III)”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 18 Ağustos 1930, s.4; İsmail Hüsrev, “Amerikan Gümrük Tarifesi (IV)”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 25 Ağustos 1930, s.4; İsmail Hüsrev, “Dünya Buhranı Daha On Sene Mi Devam Edecek?”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 22 Eylül 1930, s.4; İsmail Hüsrev, “Bir Konjonktür Müessesesine İhtiyacımız Var”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 13 Teşrinievvel 1930, s.4; İsmail Hüsrev, “Türk Hububat Müstahsilini Dünya Buhranından Korumalı”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 4 Kânunuevvel 1930, s.4; İsmail Hüsrev, “Konjonktür Nedir?”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 11 Kânunuevvel 1930, s.4. Ayrıca Bkz: İsmail Hüsrev, “Demiryollarımız”, **Hayat**, C.5, S.115 (7 Şubat 1929), s.213-217; İsmail Hüsrev, “Dünyada Ne Kadar Altın Var?”, **Muhit**, S.13 (Teşrinisani 1929), s.984-985.

⁹³ İ. Tekeli, S. İlkin, **Kadrocuları ve Kadro’yu Anlamak**, s.115.

başlama tarihi 1929 olarak belirtilmektedir.⁹⁴ Ziraat Bankası'nın kredi kooperatif servisini yönetirken, kredi kooperatiflerinin ilk önce nerelerde kurulacağını incelemek üzere çıktığı Anadolu gezilerinde yine köylerde üreticilerin sosyal ilişkileri hakkında bilgiler derler. Bu bilgiler, kısmen Türkiye Köy İktisadiyatı kitabına malzeme olacaktır. Bu arada Zirai Kredi Kooperatifleri Yasası'nın hazırlanmasında çalışır.⁹⁵ İsmail Hüsrev'in Ziraat Bankası görevi 1933 yılında son bulacaktır. Kadro Dergisi'nin yayımlanmaya başladığında, burada çalışmaktadır.⁹⁶

İsmail Hüsrev 1931 yılında, "İktisat Nasıl Okutulmalı" adlı bir kitapçık yayımlar. Bu kitapçıkta, yaşanan ekonomik kriz dolayısıyla okullarda verilen iktisat eğitiminin sorgulandığı bir dönemde, var olan iktisat eğitimini irdeleyerek yeni bir eğitim programı önermektedir.⁹⁷

İsmail Hüsrev, Ocak 1932 ve Aralık 1934 tarihleri arasında, tanınmasına en çok katkı sağlayacak olan Kadro Dergi'sinde makaleler yazacaktır. 1933-1937 yılları arasında Sümerbank Konjonktür Şubesi müdürü olarak görev yapar.⁹⁸ Bankanın yayımladığı Konjonktür Dergisi'nde ilk kez Türkiye'nin ekonomisine ilişkin istatistik serileri üzerine matematiksel analizler yapan Tökin,⁹⁹ 1937-1939 yılları arasında Sümerbank'ın iştirakler ve müesseseler müdürlüğü görevini üstlenir.¹⁰⁰ Tökin, 1939 senesi boyunca Varlık dergisinde düzenli olarak iktisatla ilgili yazılar yazmıştır.

Tökin, Sümerbank'taki görevinin yanı sıra 1939-1941 yılları arasında Ankara Ticaret Lisesi ve Ankara Gazi Terbiye Enstitüsü'nde coğrafya öğretmenliği yapmıştır. 1940 yılında ticaret liseleri için yazdığı "Ekonomik Coğrafya" adlı ders kitabı Maarif Matbaası tarafından basılır.¹⁰¹ Bu görevlerinden başka Vedat Nedim'in matbuat umum müdürü, Burhan Asaf'ın başdanışman olduğu dönemde onların istekleri üzerine, "Türkiye'de Ulusal Bankacılığın Gelişimi (1938)", "Endüstrileşme Yolundaki Türkiye (1938)", "Atatürk Orman Çiftliği (1939)", Türkiye'de

---

⁹⁴ İsmail Hüsrev Tökin, **Türkiye Köy İktisadiyatı**, s.I ve İbrahim Cılga, **a.g.e.**, s.149.

⁹⁵ İsmail Hüsrev Tökin, **Türkiye Köy İktisadiyatı**, s.I.

⁹⁶ İ. Tekeli, S. İlkin, **Kadrocuları ve Kadro'yu Anlamak**, s.116.

⁹⁷ A.e., s.115.

⁹⁸ A.e., s.431.

⁹⁹ İsmail Hüsrev Tökin, **Türkiye Köy İktisadiyatı**, s.I.

¹⁰⁰ İ. Tekeli, S. İlkin, **Kadrocuları ve Kadro'yu Anlamak**, s.431.

¹⁰¹ A.e., s.444.

Demiryolculuk Politikası (1939)” kitaplarını hazırlar. Fakat bu kitapların üzerinde Tökin’in adı bulunmamaktadır.¹⁰²

Şevket Süreyya Aydemir’in 1939 yılında savaş ekonomisine geçiş için yazdığı raporların hazırlanma sürecinde Tökin de yer almıştır. Bu çalışmaların ürünü olarak 1940 senesinde “Müdafaa Ekonomisi” kitabı yayımlanır.¹⁰³ 1941-1942’de Ticaret Bakanlığı Dağıtma Ofisi umum müdür yardımcılığı görevine getirilen Tökin, Behçet Uz’un Ticaret Vekili olması üzerine, Yakup Kadri’nin de aracılık etmesiyle, 1942 yılında Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti’ne atanmıştır. Tökin, bu heyette 1950 yılına kadar önce danışman, sonra da umumi kâtip olarak çalışmıştır.¹⁰⁴

Tökin, 1943-1945 yılları arasında Türk Ekonomisi adlı dergide fiyat politikası ve tahıl siyasetiyle ilgili yazılar yazar. 1945 senesinde Tör’ün sahibi olduğu Hep Bu Topraktan adlı dergide yazıları yayımlanır. Hep Bu Topraktan dergisinde Tökin, devletçilik konusunda Tör ile tartışmaya girer. Tör “hala” devletçilik tarafındayken, Tökin artık devletçiliğin sadece özel girişimcilik için bir araç olduğunu düşünmektedir. Yıllar sonra, Tunçay’a “Şevket ve Vedat dönmedi, ben döndüm” diyecektir. Tökin artık Kadro’dan da “dönmüştür” ve devletçilikten “sıdkı sıyrılmıştır.”¹⁰⁵

Tökin, 1944-1946 yıllarında Doğu adlı derginin yayın kurulunda yer alarak, bu derginin birçok sayısının da başyazısını yazacaktır.¹⁰⁶

1946 yılında Tökin’in “CHP’nin Dünya ve Cemiyet Görüşü”, “CHP’nin İktisadi ve Siyaset Sistemi”, “İsmet İnönü’nün Şahsiyeti ve Ülküsü” adlı kitapçıkları yayımlanır. Yine aynı yıl, İstatistik Genel Müdürlüğü’nün hazırladığı üç ciltlik “İktisadi ve İçtimai Türkiye: Rakamlarla” adlı istatistik dizisinin üçüncü cildi olan “Türkiye’de Sanayi”yi hazırlar.¹⁰⁷

DP’nin iktidara gelmesi Tökin’i etkileyecek ve Tökin’in Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti’ndeki işine son verilecektir. Tökin işten atılmasını; “Şevket’le beni temizlediler, ortada kaldık” sözüyle değerlendirir. Bu durumda “belki de bir güvence arayışıyla” 1950 yılında mason olmak için başvuruda bulunur. Başvurusu kabul

---

¹⁰² A.e., s.445.

¹⁰³ A.y.

¹⁰⁴ A.e., s.446 ve Mete Tunçay-İsmail Hüsrev Tökin Görüşmesi, 30 Temmuz 1989.

¹⁰⁵ III. Sözlü Tarih Atölyesi, **Mete Tunçay, İsmail Hüsrev Tökin’i Anlatıyor**, Kaset No. 1.

¹⁰⁶ İ. Tekeli, S. İlkin, **Kadrocuları ve Kadro’yu Anlamak**, s.446.

¹⁰⁷ A.e., s.448.

edilen Tökin zaman içinde 1969 yılında 33. dereceye kadar yükselecektir. “Aynı güdülerle” Tökin’le birlikte mason olmak için başvuran Şevket Süreyya Aydemir’in başvurusu kabul edilmez.¹⁰⁸ İsmail Hüsrev’in kardeşi Füzün Hüsrev de Masonluk için başvurduğunu fakat başvurusunun kabul edilmediğini söyler. Tökin, daha önce de 1935’te kapatılmadan bir iki ay önce Masonluk için başvurmuştur fakat kapandığı için başvurusu geçersiz kalmıştır. Tökin, son yıllarında artık Masonluk’tan emekli olduğunu aktif Mason olmadığını ve senelerdir uğramadığını ifade eder.¹⁰⁹

Tökin’in, 1950 yılında Murakabe Heyeti’nde genel kâtip olarak görev yaparken yaşadığı ilginç bir hatırası vardır. Tökin’i ararlar ve “sana Zeki Baştımar diye birisini gönderiyoruz ona bir görev ver” derler. Zeki Baştımar’a bir masa verirler. Sohbetleri esnasında, Zeki Baştımar Rusya’da öğrenim gördüğü söyler ve elinde Rusça kitaplar vardır. Tökin bu durumdan şüphelenir ve Şevket Süreyya’ya; “biz bunun yanına pek sokulmayalım, onun buraya gelmesi manalı, bunun altından bir şey çıkacak gibi” der. Tökin, Zeki Baştımar’ın yanlarında bir sene kadar çalıştıktan sonra komünist partiyi kurduğunu ve yanlarındayken Zeki Baştımar’dan hep şüphelendiğini belirtir.¹¹⁰

Tökin, işten atıldıktan sonra Nurullah Esat Sümer’in yanına gider. Başka tanıdıkların da devreye girmesiyle, 1950 yılı içerisinde demiryolları merkez işletme müdürlüğü görevine atanır ve kısa sürede genel müdür yardımcılığı görevine getirilir. Ancak bu atama DP içinde oldukça tepki çeker, hatta Tökin’in deyimiyile “Meclis’te kıyamet kopar.” Bunun üzerine Tökin yeni işinden de kovulur ve 1953 yılında Ankara’dan ayrılmak zorunda kalır. Tökin, Kazım Taşkent’e İstanbul’a yerleşmek için bir mektupla başvurur. Mektupta demokratların kendisini oradan oraya attığını belirtir. Kazım Taşkent de Tökin’e Yapı ve Kredi Bankası’nda bir görev teklif eder. 1953-1963 yılları arasında bu bankada iktisat müşaviri olarak görev yapar.¹¹¹ Bu esnada Vedat Nedim Tör de Yapı ve Kredi Bankası’nın kültür ve sanat müşavirliğini yapmaktadır.

Tökin, 1952’de Cemal Bardakçı’nın sahibi olduğu Sohbet adlı dergide yayın kurulu üyeliği yapmış ve makaleler yazmıştır. Bu dergide, Tökin ve iki kardeşinin, gittikçe artan bir ilgiyle üzerinde çalıştığı konular tasavvuf, maneviyat ve mistisizm

---

¹⁰⁸ A.e., s.454-455 ve Mete Tunçay-İsmail Hüsrev Tökin Görüşmesi, 30 Temmuz 1989.

¹⁰⁹ Mete Tunçay-İsmail Hüsrev Tökin Görüşmesi, 30 Temmuz 1989.

¹¹⁰ A.y.

¹¹¹ İ. Tekeli, S. İlkin, **Kadrocuları ve Kadro’yu Anlamak**, s.455 ve Mete Tunçay-İsmail Hüsrev Tökin Görüşmesi, 30 Temmuz 1989.

olmuştur.¹¹² Tökin'in bu konulardaki çalışmaları çok eskilere, gençliğinde devam ettiği Rufai tekkelerindeki izlenimlerine ve Moskova'da okuduğu felsefeye ilişkin birikimlere dayanmaktadır.¹¹³ Tökin, küçükken devam etmiş olduğu Rufai tekkesinde çeşitli usuller öğrendiğini belirtir. Burada hipnotizma yapmayı ve ateşe el sokmayı öğrenmiştir.¹¹⁴

Tökin, 1962 yılında Yön dergisinin “Atatürk, Kadro’yu niçin destekledi” başlıklı yazısında kullanılacak olan Kadrocuların bir arada bulunduğu bir fotoğrafta kendisinin görünmesini istememiştir. Vedat Nedim Tör de benzer bir istekte bulunmuştur. Bunun üzerine dergi, fotoğrafı Tökin ve Tör’ü çıkararak yayımlar ve fotoğrafın altına şu notu düşer:

“Kestirilen resim: ...Herkesçe bilindiği gibi, Kadro hareketinde iki kişi daha vardı: Vedat Nedim Tör ve İsmail Hüsrev Tökin. Yukarıdaki resmin orijinalinde bu iki Kadrocu da gözükmektedir. Fakat bu iki Kadrocu son anda telgrafla müracaat ederek kendilerinin fotoğrafta gözükmelerini istememişlerdir ve bu yüzden tarihi resmi kesmek gerekmiştir. Bunlardan Vedat Nedim Tör, Yapı ve Kredi Bankasında büyük sermayedar Kazım Taşkent'in “kültür” işlerine, İsmail Hüsrev Tökin de aynı bankada aynı zatın “konjonktür” işlerine bakmaktadır.”¹¹⁵

Tökin'in 1960'lı yıllarda Kadro ile anılmak istemediği görülmektedir. Hatta kendisinin Kadro ile olan geçmişini unutturmak istediği söylenebilir.

Tökin, 1963 yılında Yapı ve Kredi Bankası'ndaki görevinden ayrılarak, İstanbul Ticaret Odası genel sekreterliğine getirilir. 1975 yılına kadar bu görevde çalışır.¹¹⁶ 1963 ve 1964 yıllarında Şişli İktisat ve Ticari İlimler Akademisi'nde iktisat tarihi okutur. Bu dönemde “İktisadi Durumun Tahlili (1964)”, “Sterlin Devalüasyonu ve Türkiye'nin Dış Ticareti (1968)”, “Para Değerinin Düşürülmesi Meselesi (1968)”,

---

¹¹² A.y.

Ayrıca Bkz: İsmail Hüsrev Tökin, “Tasavvufta Gaye”, **Sohbet**, S.2 (15 Ocak 1952), s.3-5; İsmail Hüsrev Tökin, “Tasavvufta Terk”, **Sohbet**, S.3 (1 Şubat 1952), s.3-4; İsmail Hüsrev Tökin, “İslam Tasavvufu ve Hristiyan Mistiği”, **Sohbet**, S.4 (Mart 1952), s.5-7; İsmail Hüsrev Tökin, “İslam Tasavvufu ve Hristiyan Mistiği II”, **Sohbet**, S.5 (Nisan 1952), s.7-9; İsmail Hüsrev Tökin, “İslam Tasavvufu ve Hristiyan Mistiği III”, **Sohbet**, S.6 (Mayıs 1952), s.7-10; İsmail Hüsrev Tökin, “İslam Tasavvufu ve Hristiyan Mistiği IV”, **Sohbet**, S.7 (Haziran 1952), s.8-9.

¹¹³ İbrahim Cılga, **a.g.e.**, s.150.

¹¹⁴ Mete Tunçay-İsmail Hüsrev Tökin Görüşmesi, 30 Temmuz 1989.

¹¹⁵ Bu yazı Yön dergisinin Şevket Süreyya Aydemir'le yaptığı bir röportajdır. Şevket Süreyya Aydemir, “Atatürk Kadro’yu Niçin Destekledi”, **Yön**, S.27 (20 Haziran 1962), s.10-12.

¹¹⁶ İ. Tekeli, S. İlkin, **Kadrocuları ve Kadro’yu Anlamak**, s.481. İ. Cılga, Tökin'in İTO genel sekreterliğinden ayrılma tarihini 1973 olarak vermektedir. İbrahim Cılga, **a.g.e.**, s.150.

“Enflasyona Dair (1970)” adlı kitapları İTO yayınları tarafından basılır.¹¹⁷ Yapı ve Kredi Bankası’nda görevli iken F. W. Foerster’in banka için yazdığı “İyi İnsan İyi İş Adanı” kitabını 1959’da, “İyi İnsan İyi Politikacı” kitabını 1960’da Almanca aslından Türkçe’ye çevirmiştir.¹¹⁸

1975 yılından sonra Soydaş Ticaret ve Pazarlama A.Ş yönetim kurulu üyeliği ve başkanlığı yapar. Bu yıllarda da yaşamının ilk yıllarından beri içine girdiği mistik deneyim yaşamındaki önemini sürdürür. Parapsikolojiyle ilgili çalışmalar ve kaygı felsefesiyle ilgili bir kitap hazırlığı yapar.¹¹⁹

Tökin tasavvuf, parapsikoloji ve felsefe gibi farklı alanlarda çeşitli dergilerde makaleler yayımlar. Bu dergilerden bazıları şunlardır: Sahibi ve müdürü Peyami Safa’nın olduğu Türk Düşüncesi dergisi¹²⁰, Türk Mason Dergisi¹²¹, Hamdullah Suphi Tanrıöver’in sahibi olduğu Türk Yurdu dergisi¹²², Hür ve Kabul Edilmiş Masonlar Büyük Locasına ait Mimar Sinan dergisi¹²³. Tökin, bu yazılarında bilginin kaynağıyla ve varlık problemleriyle ilgilenir. Beş duyu organımızla ve onların birer uzantısı demek olan teknik aletlerle algılayamadığımız bilgilerin olabileceğini belirtir. Bunlar ancak gönül gözüyle fark edilebilecektir.

Mete Tunçay, Tökin’in evindeki kitapları görünce çok şaşıracaktır. “Türkiye’nin ilk komünistlerinden birisiyle” görüşmeye giden Tunçay, evde komünist edebiyat eserleriyle karşılaşacağını düşünür. Fakat her yerde parapsikoloji, yoga, meditasyon ve tasavvuf kitapları görür. Tökin, evine gelen komşularına meditasyon kitapları önermektedir. Hem Tunçay hem de komşuları Tökin’in bir “yogi” olduğunu söyler. Tunçay, Vâlâ Nureddin’le ilgili bir anısını şöyle anlatır: Vâlâ Nureddin’in kanser hastalığı ilerlemiştir ve ağrıları artmıştır. Bunun üzerine evine görüşme için gelen Tunçay’a, “bazen ağrılarımı morfin bile iyileştirmiyor, o

---

¹¹⁷ A.y.

¹¹⁸ İbrahim Cılga, a.g.e., s.151.

¹¹⁹ İ. Tekeli, S. İlkin, **Kadrocuları ve Kadro’yu Anlamak**, s.482.

¹²⁰ Bkz: İ. H. Tökin, “Mevlana’da Bilgi Problemi”, **Türk Düşüncesi**, S.1 (1 Aralık 1953), s.369-373.

¹²¹ Bkz: İ. H. Tökin, “Bilgimizin Sınırları”, **Türk Mason Dergisi**, S.55 (Temmuz 1964), s.2893-2901.

¹²² Bkz: İ. H. Tökin, “Mevlana’da Yok Oluş Felsefesi”, **Türk Yurdu**, C.3, S.8-9-10 (Temmuz 1964), s.57-59.

İ. H. Tökin, “Parapsikoloji Yahut Ruhlar Âleminde Bir Dolaşı”, **Türk Yurdu**, Ağustos 1965, C.4, S.314, s.25-29.

¹²³ Bkz: İsmail Hüsrev Tökin, “Mevlana’da Tahkik Zevki”, **Mimar Sinan**, S.18 (1975), s.66-71; İsmail Hüsrev Tökin, “Bilim ve Dogmacılık”, **Mimar Sinan**, S.20 (1976), s.29-40; İsmail Hüsrev Tökin, “Sevgi’nin Metafizik Anlamı”, **Mimar Sinan**, S.22 (1977), s.35-42; İsmail Hüsrev Tökin, “Masonik Agapların Anlamı”, **Mimar Sinan**, S.23 (1977), s.34-39; İsmail Hüsrev Tökin, “Nuh’un Efsanesi ve Gerçek Olan”, **Mimar Sinan**, S.67 (1988), s.53-58.

zaman İsmail Hüsrev geliyor, bana “efsun” yapıyor ve ağrılarımı dindiriyor” demiştir. Komşuları da Tökin’in duaya çok önem verdiğini, sürekli dua ettiğini ve uzun bir tespihi olduğunu söylerler. Yine komşularının ifadesine göre Tökin namaz da kılarmış ama kaidelerine pek fazla dikkat etmezmiş.¹²⁴

Vâlâ Nureddin bu anlatılanları şu şekilde teyit eder:

“İsmail Hüsrev Türkiye’ye dönünce iktisat eleştiricisi, tanınmış bankacı, İstanbul Ticaret Odası Umumi Kâtibi ve... Şaşılmalı bir durum, (Yogi) oldu. Uzak şark usulünce derviş yani... Kütüphanesinin en zengin bölümü, mistik zenaatlere dairdir. 180 derece çarkeden İsmail Hüsrev, -biz ikimiz hariç- geçmişini kendisine uzaktan, yakından hatırlatan arkadaşlarıyla selamı sabahı kesmiş bulunuyor. Oysa Marksistken papaz olan birini işitmişti, Moskova’da... En fazla şaşan o olmuştu. Kader!”¹²⁵

Ve devamında;

“Başka bir kader, ...akciğer kanserinden hasta yatıyordum. İsmail Hüsrev Tökin sık sık ziyaretime gelip eli ile omuzumu sıvazlayarak okuyor, ıstıraplarımı sahiden hafifletiyor. Bu eski marksistin insanları telkin altında bulundurarak uyuttuğunu (ve saire) evvelce de görmüştüm.”¹²⁶

Hayatında hiç evlenmemiş olan İsmail Hüsrev, kendisi gibi hiç evlenmemiş olan erkek kardeşi Fürüzan ve kız kardeşi Mehpare’yle birlikte Çiftahavuzlar’daki evinde beraber yaşamıştır.¹²⁷ Annesi Dürüye Hüsrev Tökin 1963, kız kardeşi Mehpare Hüsrev ise 1987 yılında vefat etmiştir. Son olarak geriye iki erkek kardeş kalırlar. Tökin bu durum üzerine, “artık bizim ağacımız kurudu” diyecektir. Tökin, ömrünün son yıllarında koroner kalp hastalığından muzdariptir. 21 Haziran 1993’de 91 yaşında vefat eder. Kendisinden yaklaşık bir ay sonra da kardeşi Fürüzan Hüsrev vefat edecektir.¹²⁸

1.2. Kadro Öncesi Yazıları

1.2.1. Felsefe ve Sosyoloji

İsmail Hüsrev’in saptanabilen ilk yazısı, Ekim 1927 tarihinde, “Yunanistan’da İçtimai Fikirler” başlığıyla, Felsefe ve İçtimaiyat dergisinde yayımlanmıştır. Daha önce de değinildiği gibi Tekeli ve İlkin, İsmail Hüsrev’in THİF’in yayın organı olan

¹²⁴ III. Sözlü Tarih Atölyesi, **Mete Tunçay, İsmail Hüsrev Tökin’i Anlatıyor**, Kaset No. 1.

¹²⁵ Vâlâ Nureddin, **Bu Dünyadan Bir Nazım Geçti**, s.345.

¹²⁶ A.y.

¹²⁷ İ. Tekeli, S. İlkin, **Kadrocuları ve Kadro’yu Anlamak**, s.482.

¹²⁸ III. Sözlü Tarih Atölyesi, **Mete Tunçay, İsmail Hüsrev Tökin’i Anlatıyor**, Kaset No. 1.

Yeni Hayat dergisinde Tekin Alp takma adıyla yazdığını söylemektedirler, fakat yazarların tespit ettikleri bu yazılar Almanca'dan yapılmış tercümelere dir.¹²⁹ Yeni Hayat'ın yayımlandığı dönemde İsmail Hüsrev 19-20 yaşlarında bir gençti. 1926'da Rusya'dan dönüp, kendi iç muhasebesini yaparak, komünist hareketten ayrılmaya karar verdikten sonraki ilk yazısı söz konusu yazı olmuştur.

İsmail Hüsrev, felsefe tarihi yazısından bir ay sonra, yani Kasım 1927 tarihinde sosyolojiyle ilgili olarak, yine Felsefe ve İçtimaiyat dergisinde, "İçtimai Hadise Nedir?" başlıklı bir makale yayımlamıştır. Burada sosyolojiyi, farklı sosyologların görüşlerine değinerek, kavramsal olarak inceler ve "toplumsal olay nedir?" sorusuna cevap arar. İsmail Hüsrev, Kadro Dergisinde ve sonrasında sosyolojik nitelikte birçok makale yazmıştır, fakat bu yazısında sosyolojinin bizzat kendisini tartışmaktadır. Ve buna benzer, tespit edilebilen başka yazısı bulunmamaktadır. Felsefe tarihi ve sosyoloji incelemeleri tek makale olarak kalmışlardır. Buna rağmen, bu yazıların, dönemin şartlarına ve yazarın yaşına göre (1927'de kendisi 25 yaşındadır) oldukça önemli olduğu düşünülmektedir. Ayrıca, İsmail Hüsrev'in bu yazılarda, Marksist düşünce yöntemini kullandığı gözlemlenmektedir. Hem felsefeyi hem de sosyolojiyi diyalektik ve tarihsel materyalist bakış açısıyla analiz etmiştir.

Eski Yunanistan'daki sosyal düşünceleri incelediği yazısına, İsmail Hüsrev, ideolojinin tanımını yaparak başlar. Buna göre; ideoloji, yani hukuk, din, güzel sanatlar ve felsefe belirli tarihi şartların ürünüdür. Az çok şekillenmiş herhangi bir toplumsal sınıfın çıkarını diğer sınıflara karşı korumak için belli bir ideolojiye sahip olduğu artık sosyolojinin matematiksel gerçekleri arasına girmişti. Bir sınıfın ideolojisiyle diğer sınıfın ideolojisi arasındaki fark, o sınıfın üretime katılma sisteminden ileri gelmekteydi. İdeoloji maddi bağları olmayan, bağımsız bir ruhi olay değildi ve ideolojiyi, toplumsal bilinci belirleyen ve ona şekil veren maddi toplumsal çevreydi.¹³⁰

İsmail Hüsrev, M.Ö. 4. ve 5. yüzyılda Yunanistan'da yaşamış filozofları ve felsefi meslekleri bu bakış açısıyla incelemiştir. Bunun için makalesinde ilk önce Yunanistan'ın adı geçen zamanlardaki sosyal koşullarını araştırır.

---

¹²⁹ İ. Tekeli, S. İlkin, **Kadrocuları ve Kadro'yu Anlamak**, s.106.

¹³⁰ İsmail Hüsrev, "Yunanistan'da İçtimai Fikirler", **Felsefe ve İçtimaiyat Mecmuası**, S.4 (Teşrinievvel 1927), s.304.

İsmail Hüsrev'in vermiş olduğu bilgilere göre; M.Ö. 4. ve 5. yüzyılda, Yunan hükümetlerinde el işçiliği, köle sanayii özellikle ticareti diğer ülkelere göre olağanüstü bir şekilde gelişmişti. Yalnız Peloponez Savaşlarıyla¹³¹ ortaya çıkan toplumsal buhranlar bu hükümetlerin iktisadi ve toplumsal hayatlarında uyum bırakmamıştı. Bu savaşlar, ayrıca, Atina devletinin diğer devletler üzerindeki etkisini de kırmıştı. Yine bu savaşlar sonucu, sermaye ve emek arasındaki uyum bozulmuş, bir tarafta baş döndürücü bir servet birikimi diğer tarafta derin bir sefalet başlamıştı.¹³² İsmail Hüsrev, isyan ve yağmaların Yunanistan'ın gündelik olayları haline geldiğini belirterek, iktisadi ve toplumsal hayattaki büyük değişimlerin, zorunlu bir şekilde felsefeye, dine, hukuka kısaca ideolojiye de etki ederek bu sahada derin buhranlar meydana getirdiğini söylemektedir.¹³³

İsmail Hüsrev, Yunanistan'daki olayların hızlı gelişimi, ticari ve mali buhranların sürüp gitmesi, partilerin amansız mücadelesi, devlet şekillerinin sık sık değişmesinin eski ideolojiyi sarstığını söyler. Toplumsal değişimle birlikte, birbirinden çok farklı toplumsal ve iktisadi şartlara tabi olan sınıfların ortaya çıkmasıyla, eski Yunan medeniyetinin sakin ve yeknesak hayatı üzerinde kurulmuş olan normlar, örfler ve ilişkiler tamamen kıymetten düşmüş ve yeni yetişen düşünürler mensup oldukları toplumsal sınıfların menfaatlerine tercüman olarak yeni fikirler ortaya atmışlardı.¹³⁴

M.Ö. 4. ve 5. yüzyıllarda Yunanistan'da Sofistlerin ortaya çıkmasının, Yunan felsefi ve toplumsal fikirlerinin gelişiminde bir dönüm noktası olduğunu söyleyen İsmail Hüsrev, Sofistlerin eski medeniyet tarzına isyan eden radikal devrimciler olduklarını belirtir. Bütün devrimciler gibi Sofistler de her fırsattan istifade ederek halkı meydanlarda topluyor ve eski rejimi şiddetle eleştiriyorlardı.¹³⁵ Sofistlere göre, dünyada her akar her şey değişirdi, insan bütün âlemin ölçüsüydü ve her şey bireye tâbiydi. Hayatın amacı bireysel arzuları tatmin etmektir.¹³⁶

İsmail Hüsrev'e göre, sosyoloji açısından Sofizm, geçiş döneminde zengin aydın sınıfı arasında doğmuş bir hayat anlayışıdır. Eski devrin maziye karıştığını gören, diğer toplumda iktisadi varlığını güçlendirmeye çalışan, yeni menfaatler gören

---

¹³¹ M.Ö. 431 – 404 (YN).

¹³² A.y.

¹³³ A.y.

¹³⁴ A.y.

¹³⁵ A.e., s.305.

¹³⁶ A.y.

zengin aydınlar, içinde gelişme gösteremedikleri eski toplumu bu şekilde şiddetle eleştiriyorlardı. Felsefelerinde koyu bir bireycilik ve anarşizm kokusu vardı.¹³⁷ Sofistlerin bu bireyci anarşizmi eski Yunan düşüncesinde derin izler bırakmıştı. Sofistlerin diyalektik usulleri bütün Yunan filozofları tarafından; Sokrat, Platon ve Aristoteles de dâhil olmak üzere büsbütün kabul edilmişti. Fakat bütün bu filozoflar Sofistlerden bir noktada ayrılıyordu. Sokrat ve Platon, Sofistlerin bireyciliğini atmışlar, sübjektif ölçütleri yerine objektif ölçütler getirmişlerdi.¹³⁸

İsmail Hüsrev, bu felsefi akımın karşı kutbunda, toplumsal buhranla iktisadi varlığını kaybetmiş, fakir düşmüş sınıfların felsefesinin doğduğunu söyler. Antisthenes öğrencisi Diogenes, Sokrates'e karşı şiddetli bir mücadele açmıştı. Hayattan azami zevk alarak mutlu yaşamak için ilk önce medeni hayatın bütün adetlerinden, mücevherden, mülkiyetten, evlilikten, ahlaktan, her türlü inanıştan, milli menfaatlerden vazgeçmek ve sadece dış âlemin kanunlarına, nefsi arzulara göre basit bir hayat sürmek lazımdır demişti.¹³⁹ İsmail Hüsrev'e göre, her şeyi inkâr eden bu felsefi mesleğin, iktisadi bir varlığı olan toplumsal sınıfların hoşuna gitmeyeceği gayet doğaldı. Gerçekten de bu felsefeye, Kelbiye¹⁴⁰ unvanını takmakta gecikmemişlerdi. Ticaret çevresinde yetişen Sokrates'in öğrencisi Ksenophon (Xenophon), Antisthenes ve Diogenes gibi bu filozofların felsefesini toplum için tamamen yıkıcı buluyordu.¹⁴¹ Belirtmek gerekir ki, birçok kaynakta, Kinizm Sokratçı bir okul olarak kabul edilmektedir. Ayrıca Antisthenes de Sokrates'in öğrencisidir.

İsmail Hüsrev'e göre, Ksenophon "Hatıralar" isimindeki eserinde hocası Sokrates'in felsefesini yorumlarken, onu bir burjuva zihniyetiyle istediği şekle sokmuş ve ortaya yepyeni bir Sokrates çıkarmıştı. Ksenophon'un yeni Sokrates'i, felsefesi her şeyden, her bireyden azami fayda sağlamak olan ideal bir burjuva tipi idi.¹⁴² Ksenophon, Sokrates'e birçok meziyetler atfederek onu herkese örnek olması gereken ideal Atina vatandaşı yapmıştı.¹⁴³

---

¹³⁷ A.y.

¹³⁸ A.y.

¹³⁹ A.e., s.306.

¹⁴⁰ Kelb Osmanlı Türkçesinde köpek demektir. Kyon da eski Yunancada köpek demektir. Kelbiye veya Kinizm köpek kelimesinden türeyen bir felsefi akımın ismidir.

Bkz: Kinizm, Kinikler Okulu.

¹⁴¹ A.y.

¹⁴² A.y.

¹⁴³ A.y.

Zengin aydınları, fakir halkı, sermaye ve servet sahiplerini temsil eden bu felsefi akımlar karşısında, yüksek aristokrat aydın tabakasında kendi felsefesini savunacak bir ideoloğun çıkmasının gayet doğal olduğunu belirten İsmail Hüsrev, gerçekten de Platon'un geniş bir toplumsal programla sahneye çıktığı söyler. Platon'a göre, geniş halk kitlesi henüz yazgısına hâkim olacak derecede gelişmemiştir, bunun için her zaman bilgin rehberlere, "ilahi sanatlara" sahip bireylere bağlı olacaklardır.¹⁴⁴ İsmail Hüsrev, bu fikirle entrikacı siyasetçilerin kastedilmediğini belirtir. Platon'a göre, siyasetçiler halkı, menfaatlerine alet eden demagoglardır.¹⁴⁵

İsmail Hüsrev makalesinde, Platon'un düşünceleriyle ilgili daha başka bilgiler de verdikten sonra şu sonuca varır: Platon'un sistemi, belli bir toplumsal sınıfın, toplumdaki ayrıcalıklı konumunu makul göstermeye çalışır. Çünkü servet artık ahlakın toplumsal ve bireysel mükemmeliyetinin ölçütü olmaktan çıkmıştır. Toplumsal buhranlar karşısında, toplumsal konumların değeri düşmemiş yeni bir ölçütünü aramak gerekiyordu. İşte, Platon, yalnız belli bir sınıfa nasip olan büyük gerçekleri idrak kabiliyetini, bir ölçüt olarak ileri sürdü. Aristokrasinin varlığı ancak bu şekilde savunulmuş olabilirdi.¹⁴⁶

İsmail Hüsrev'e göre, Platon'un arzu ettiği aristokrat "aydın diktatörlüğü" yeni bir şey değildi, Platon'dan önce Hindistan'daki aydın Brahmanlar aynı diktatörlüğü uygulamışlardı. Bazı sosyologlar Platon'un filozoflar hakkındaki teorisinin, Brahmanların teorisine tamamen benzer olduğunu söylüyordu.¹⁴⁷ Platon, felsefi gelişim için müzik ve jimnastik tavsiye ediyordu. Müzik ve jimnastik ise o zamanlar aristokrat aydınların uğraşydı. Platon'un sisteminde büyük bir rol oynayan "Eros" aristokrat gençlerin ruh durumuna tamamen uygundu.¹⁴⁸

Platon'un "Devlet" adlı eseri ise İsmail Hüsrev tarafından şu şekilde incelenir: Platon'un bu eserde iki amacı vardır. Bunlardan biri, bağımsız devlet yani özel mülkiyet, sefalet, kötülük gibi şeyleri içermeyen ve büyük bir filozof tarafından yönetilen devlettir. Diğeri de bahsedilen ideal devlete eski toplumdan, özellikle eski Atina'nın aristokratik kast düzeninden oldukça fazla unsur almaktır. Platon'un

---

¹⁴⁴ A.e., s.307.

¹⁴⁵ A.y.

¹⁴⁶ A.e., s.308.

¹⁴⁷ A.y.

¹⁴⁸ A.y.

devleti, eski Atina aristokratik kast düzeninin, komünist temeller üzerine kurulmuş bir şeklidir. Platon'un bu programı toplumsal buhranlarla konumu sarsılan aristokrasinin gürültüsüz mutlu bir hayat tarzı aramasını ve aynı zamanda eski konumunu yeni devlette koruma arzusunu ifade eder. Platon, devletinde eski Atina aristokratik kastlar devrinin müreffeh ve sakin hayatını yeniden canlandırmak istiyordu.

İsmail Hüsrev, sosyolojiyi incelediği yazısında, “toplumsal olay nedir?” sorusuna birçok sosyoloğun, herkesi tatmin edecek bir cevap veremediğini söyler ve farklı sosyoloji akımlarına değinerek, öncelikle iki tür anlayışa işaret eder. Bazı sosyologlar toplumu bir organizma olarak görürken, bazı sosyologlar toplumu psikoloji biliminin yasalarıyla açıklamaya çalışıyorlardı. Örneğin, Herbert Spencer'a göre, toplum organizmanın üstünde bir şey değilken, Lilienfeld isminde bir sosyolog, Nil timsahı ile toplum arasında hiçbir fark göremeyecek kadar aşırıya kaçmıştı. Ruhsalcılara göre ise toplumsal olay, karşılıklı ruhsal ilişkiden başka bir şey değildi.¹⁴⁹ Yazar, ruhsalcılara inanırsak, çocuk oyunlarını, ilan-ı aşkı, kumar masasındaki heyecanı toplumsal olgu olarak kabul etmek zorunda kalacağımızı, organizmacıları dinlersek, toplumsal olayları karaciğere, kalın bağırsağa benzetmeye kalkacağımızı ifade eder.¹⁵⁰

İsmail Hüsrev'e göre, Durkheim gibi bazı sosyologlar da, bireycilerin aksine, toplumda bireysel olmayan, genel, nesnel görevler aramaktaydılar. Bu sosyologlar, toplumun bir bütün olduğunu düşünüyorlardı. Tariflerinde, toplumu oluşturan unsurların bir kaçına, bütünü bir veya daha fazla parçasına önem verdikleri görülüyordu. Örneğin, Durkheim'a göre, toplumsal olay bireyin dışında bağımsız olarak yaşar ve bireye baskı gücüne sahiptir.¹⁵¹ İsmail Hüsrev, Durkheim'in fikirlerini çok kıymetli bulmakla birlikte, onun da toplumsal olayı bütün özellikleriyle tarif edemediğini belirtir. Dışsallık, nesnellik, baskı yapmak gibi özellikler toplumsal olayı tam olarak ifade edemezlerdi ve toplumsal olayda irrasyonel, heterojen, içgüdüsel özellikler vardı.¹⁵²

---

¹⁴⁹ İsmail Hüsrev, “İçtimai Hadise Nedir?”, **Felsefe ve İçtimaiyat Mecmuası**, S.5 (Teşrinisani 1927), s. 357.

¹⁵⁰ A.e., s.358.

¹⁵¹ İsmail Hüsrev, bu sosyologların arasında, Stammler, Spann, Gumplowicz, gibi isimleri anar. a.e., s.357.

¹⁵² A.e., s.358-359.

İsmail Hüsrev, materyalist anlayışın sosyolojiyi büsbütün ayrı bir cepheden gördüğünü ifade ederek, bu anlayışa göre sosyolojinin tanımı yapar. Yeni materyalist sosyologlar, toplumsal olayın hukuki yapısını tespit etmek için, öncelikle toplumsal olayın ortaya çıkması ve gelişmesine neden olan şartları gösteriyorlar, ikinci olarak, toplumsal olayı dinamik ve statik hallerinde karakterize eden özellikleri buluyorlar ve üçüncü olarak, toplumsal olayların şekillerini belirtiyorlardı.¹⁵³ İsmail Hüsrev de, bu kurallara göre sosyoloji tarif etmeye çalışır:

1) Toplumun ortaya çıkması ve yaşaması için ilk önce özgür iradeli bireyler arasında ortak hayatın bulunması şarttır. Toplumsal hayat bireysel iradelerin çarpıştığı, ruhsal karşılıklı etkileşimin olduğu bir zemin ister. Ortak hayat bir taraftan çarpışan arzular, amaçlar gerektirir. Bireylerin karşılıklı ruhsal etkileşimi çeşitlidir, bireyleri birbirine bağlar ve bir bireyin hareketini diğer bireylerin hareketi ile sınırlandırır. Bununla beraber her ortak hayat, sosyal bağı doğurmaz; her ortak hayat mutlaka sosyal karşılıklı şartlarla sınırlandırılmış olmaz. Sosyal bağ dışında da ortak hayat vardır. Toplumsallık, ortak hayat dışında mevcut olamaz, fakat ortak hayat, toplumsal olmayabilir.¹⁵⁴ Özetle, toplumda yaşayan zekâ sahibi bireyler ve aralarındaki ortak hayat ve karşılıklı ruhsal etkileşim, çarpışan bireysel iradelerin özgürlükleri, toplumun ortaya çıkmasını sağlayan zorunlu şartlardır. Bu şartlara, doğal-teknik ve psikolojik şartlar denir.¹⁵⁵

2) Toplumsal olay özel bir şekilde şartlanmıştır. Toplumsal olayın, şartlanmış olmasında, bireyin irade ve hareketinin diğer bireylerin irade ve hareketleriyle belirlendiği anlaşılır. Basit ortak hayatta herkes birbirine ya mekanik ya fizyolojik ya da tesadüfi bir şekilde bağlıdır.¹⁵⁶ Toplumsal ortak hayatta ilişkiler özel niteliktedir, burada bütün hareketler karşılıklı bağlarla bağlanmıştır.

İsmail Hüsrev'e göre, toplum parçalardan oluşmakla birlikte, her parça, her toplumsal ilişki bütünü parçalarının zıt menfaatlerini yansıtır. Toplumsal heterojenlik rastlantısal değildir. Toplumsal heterojenliğin yapısını, bütün toplum için zorunlu ve hayati nitelikte olan farklar oluşturur. İlkel kabileden organik bir şekilde birleşmiş insanlar esmer, sarı saçlı, ihtiyar, çocuk, kadın veya erkek olma gibi, ciddi önemi olmayan farklara rağmen adeta katılmış bir bütün

---

¹⁵³ A.e., s.359.

¹⁵⁴ A.y.

¹⁵⁵ A.y.

¹⁵⁶ A.e., s.360.

halindeydiler.¹⁵⁷ Toplumda ise herkes birbirine bağı olduğu halde birbirinden ayrılmış vaziyettedir. Bu toplumsal ayrılıklar, iş bölümüne dayanırlar. Yani toplumda, toplumsal üretim süreciyle çeşitli şekillerde ilgili farklı toplumsal sınıflar vardır. Mesela üretime doğrudan doğruya katılanlarla, üretimi düzenleyip, organize edenler gibi.¹⁵⁸ Henüz toplumsal sınıfların oluşmadığı bir toplumda, toplumsallık açık değildir. Çünkü böyle bir toplum esasen tam anlamıyla bir toplum olamamıştır.¹⁵⁹

İsmail Hüsrev'e göre, toplumsal olayın diğer önemli özelliklerinden biri de nesnellik, yani toplumun, bireyin bireysel bilincinin dışında var olmasıdır. Toplumsal olay nesnelir, yani şu veya bu bireyin psikolojik durumu değildir.¹⁶⁰ Yazar, nesnellikten bahsederken, bu özelliğin üç safhasını dikkate almak gerektiğini söyler:

Birinci safhada, toplumsalı bireyselden, ruhsal olandan ayıran özellik vardır.¹⁶¹ Bireysel bir ruhsal durum, diğer bir bireyin veya bireylerin etkisiyle, karşılıklı etkileşimle meydana gelse bile yine niteliğini değiştirmez. Ruhsal durum belli bir bireyin psikolojisine bağı kalırsa ve ondan ayrılmazsa, daima bireysel niteliğini korur. Toplumsallık, bireyin bilincinden ayrıldığı için bireyselden farklıdır.¹⁶²

Nesnellığın, ikinci safhası, toplumsal ilişkilerin çeşitli şekillerde belirmesi ve kişileşmesidir. Nesnellik, toplumun, yalnız bireyin üstünde, dışında var olmasından ibaret değildir. Hukuki ilişkiler kanunda, iktisadi ilişkiler emtiada kişileşir.¹⁶³ Bununla ilgili olarak İsmail Hüsrev, Marks'tan şu aktarmayı yapar: “İnsanların içtimai münasebatı, zaruri bir surette maddi bir şekil alırlar.”¹⁶⁴ Nesnellığın üçüncü safhası ise, toplumsal ilişkilerin bireylere zor ve baskı uygulamasıdır. Toplumsal olay, böylece hem bireylerin üstünde, dışında ve hem de onlara zor ve baskı uygular.¹⁶⁵ İsmail Hüsrev, bu sefer Buharin'e başvurur: “İçtimai hadise, her ferdin iradesini ifade etmez, ferdin iradesine zıttır. Ferdin iradesine öyle cebri olarak hükmeder ki, fert ekseriyetle camianın tazyikini sırtında şiddetle hisseder.”¹⁶⁶ Yazar,

---

¹⁵⁷ A.e., s.363.

¹⁵⁸ A.y.

¹⁵⁹ A.e., s.364.

¹⁶⁰ A.e., s.365.

¹⁶¹ A.y.

¹⁶² A.e., s.366.

¹⁶³ A.y.

¹⁶⁴ Kapital, Karl Marx'tan aktaran; İsmail Hüsrev, a.y.

¹⁶⁵ A.y.

¹⁶⁶ Buharin'den aktaran İsmail Hüsrev, a.y.

bu tespate Şu rneklerle açıklık getirir: İktisadi buhran yüzünden tüccarın iflası, kitlevi üretim yapan fabrikalar karşısında küçük el iŐçilerinin mahvı vb. gibi.

Bütün bu safhaların, toplumsal olayın nesneliğiyle sıkı bir Şekilde bağlı olduğunu söyleyen İsmail Hüsrev, toplumsal olayın kanuni, tarihsel, meknsal, içgüdüsel olması ve ilerleme gibi özellikleri bulunduğunu belirtir.¹⁶⁷ Yazara göre, toplumsal ilişkilerin tarihi karakterinden, bütün sosyal olayların tarihi kategoriler olduğu anlaşılmaktadır. Yani, toplumsal olaylar, tarihi koŐullarla sınırlanmıŐtır. Ancak belli bir tarihte, belli koşullar altında meydana gelebilirler.¹⁶⁸ Her devrin çeşitli toplumsal ilişkiler sistemi vardır. Orta ağın feodal ilişkileri, hali hazır devrin sermaye ilişkileri gibi. Tarihi kategori olan her toplumsal ilişki geçicidir. Bunun için toplumsal ilişkilerin mutlak, deĐiŐmeyen, gelişme kanunlarından bahsedilemez.¹⁶⁹

İsmail Hüsrev, sosyal olayların ortaya çıkma zorunluluğuyla ilgili Şunları söyler. Yalnız, doğada geçerli kanunların mutlak karakteri vardır ve zorunlu bir Şekilde meydana gelir. Sosyal olaylar hem birbirleriyle çarpışan bireylerin iradeleri haricinde mevcuttur ve hem de çarpışan bu bireylere hükmederler. İŞte bu gibi olaylar, tarihi bir zorunlulukla meydana gelirler.¹⁷⁰ GüneŐin doğması nasıl zorunlu ise, Şartlar var olunca, her hangi bir toplumsal olayın meydana gelmesi de kaçınılmazdır. Örneğin New York borsasında oluşan pamuk fiyatı, bir zorunluluğun ürünü, geek olayların bir sonucudur.¹⁷¹

İsmail Hüsrev, toplumsal olayın içgüdüsel olmasını Şu Şekilde açıklar; sosyal olayların gelişiminde, irrasyonel geliŐimlerin bütün özellikleri vardır. Toplumsal ilişkiler oluşumu itibariyle irrasyoneldir. Yazar, irrasyoneliteni, Feurbach'ın Şu sözleriyle anlatır: "İnsanlar, tarihlerini kendileri yapar... Herkes Şuurlu olarak kendi hususi gayesinin peŐinde koşar. Tarih, işte bu muhtelif istikametlere doğru hareket eden harici âleme muhtelif Şekillerde müessir olan iradelerin neticesidir... Fakat... Tarihte bu iradeler, ekseriyetle tamamen başka, arzu ettiklerine zıt neticeler elde ederler."¹⁷²

---

¹⁶⁷ A.e., s.366-367.

¹⁶⁸ A.e., s.367.

¹⁶⁹ A.y.

¹⁷⁰ A.y.

¹⁷¹ A.e., s.368.

¹⁷² Feurbach'tan aktaran, İsmail Hüsrev, a.y.

İsmail Hüsrev, bu incelemelerden sonra, toplumsallığı şu şekilde tanımlar: İnsanlar arasında genel, karşılıklı bağıllık zemini üzerinde meydana gelen, tarihi bir zorunluluk ve içgüdüsel bir kanuniyetle gelişen nesnel, heterojen olaylara, toplumsal nitelikte, denir.¹⁷³

3) İşbölümünün, menfaat farklarının var olduğu her toplumda, maddi üretim bir düzene ihtiyaç duyar. Maddi üretim sahasında düzen, kanuniyet ise ancak üretim faaliyetinin örgütlenmesiyle mümkündür. Yani, üretim faaliyeti, her türlü tahribattan, harici düşmanların saldırısından korunmalıdır. Böyle örgüt, düzen ve koruma zorunluluğu zemini üzerinde özel şekilde ilişkiler meydana gelir. Toplumsal bütünün üyeleri düzen, örgüt, hükümet kurmak ve bu düzenleri belli kurallar, kurumlarla korumak amacıyla birbirleriyle ilişkide bulunurlar. Bu türden toplumsal ilişkiye hukuki-siyasi ilişki denir.¹⁷⁴ Bütün bu ilişkiler tıpkı maddi üretim ilişkileri gibi, toplumsal ilişkilerin, toplumsal olayın özel ortaya çıkma şekilleridir. Din, etik, estetik vb. ilişkiler yukarıdaki toplumsal ilişkiler gibi toplumsal bütünün belli cephelerini, belli şekillerini meydana getirirler.

İsmail Hüsrev, toplumsal olayın ne olduğuna dair incelemesini bu şekilde tamamlar.

1.2.2. İktisat Eğitimi

İsmail Hüsrev, iktisat eğitimiyle ilgili Aralık 1927 ile Mart 1928 arasında, Hayat Dergisinde, “İktisat Tedrisatında İnkılap” başlığıyla üç bölümlük makale dizisi ve Hâkimiyet-i Milliye Gazetesinde, 20 Ekim 1930’dan 13 Kasım 1930’a kadar farklı başlıklar altında dört bölümlük yazı dizisi yayımlar. Daha sonra bu yazıların genişletilmiş hali olarak, “İktisat Nasıl Okutulmalı” başlığıyla, 1931 yılında bir broşür çıkarır.¹⁷⁵ İki yazı dizisinin de teması hemen hemen aynıdır. İsmail Hüsrev, iktisat eğitiminde uygulamaya önem verilmeyip, derslerin sadece teorik olarak işlenmesinden yakınmakta ve bu sorunun çözülmesi için örnek program sunmaktadır.

---

¹⁷³ A.y.

¹⁷⁴ A.e., s.369.

¹⁷⁵ Bkz: İsmail Hüsrev, “İktisat Tedrisatında İnkılap 1-2-3”, **Hayat**, S.57-65-67 (29 Kânunuevvel 1927-23 Şubat 1928-8 Mart 1928), s.87-88-s.247-248-s.287-288; İsmail Hüsrev, “İktisat Nasıl Okutulmalı? (1)”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 20 Teşrinievvel 1930, s.4; İsmail Hüsrev, “Ticaret Mekteplerimizde İktisat Programları Nasıl Olmalı? (2)”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 27 Teşrinievvel 1930, s.4; İsmail Hüsrev, “Ticaret Mekteplerine Mahsus Bir İktisat Programı (3)”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 3 Teşrinisani 1930, s.4; İsmail Hüsrev, “İktisat Derslerinde Laboratuar İşleri (4)”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 13 Teşrinisani 1930, s.4.

İsmail Hüsrev, 1930'da yazdığı köşe yazısında, son buhranlı senelerin, Türkiye'de iktisadi olaylara ve bu olayların kanunlarını açıklayan iktisat bilimine karşı eskisinden şiddetli bir ilgi uyandırdığını belirtir.¹⁷⁶ Âli İktisat Meclisi'nin kuruluşunu ve bir iktisat programının çizilmesini de bunun “en canlı” delilleri olarak sunan yazar, hazırlanan bu iktisat programını anlayarak uygulayacak unsurların yetiştirilmesinde sorunların yaşandığını ifade eder.¹⁷⁷

İsmail Hüsrev, dönemin eğitim sistemiyle ilgili şu tespitlerde bulunur: Eğitim sisteminde iktisat eğitimi henüz hakkıyla yerini bulamamıştır. İktisat fakültesi yoktur. Darülfünunda iktisat dersleri, hukuka eklenmiştir. Ticaret okullarında iktisat dersleri ihtiyaca uygun değildir. İktisat “bu da bulunsun, hatırı kalmasın” diyerek okutulmaktadır. Dolayısıyla, memleketin iktisadi ihtiyaçlarını anlayacak, bunların üzerinde bir iktisadi siyaset binası kuracak, bütün iktisadi kurumların başına geçecek beyinleri yetiştirmek için her şeyden önce Darülfünun'da iktisat derslerini hukuktan kopararak bir iktisat fakültesine vermek gerekmektedir.¹⁷⁸

İsmail Hüsrev, okullarda verilen iktisat derslerinin öğrenciye memleketin iktisadi hayatı hakkında hiçbir şey öğretmediğini ifade eder. Eğitim, öğrenciyi çevresiyle alakadar edemiyordu. Bunun için öğrenci karşısına çıkan en basit bir iktisat olayına bağımsız olarak gözlem ve bu olayın memleket iktisadiyatındaki rolünü belirlemekten aciz kalıyordu. Çünkü kafası fayda, ihtiyaç ve değer gibi bir sürü soyutlamayla doldurulmuştu.¹⁷⁹ İsmail Hüsrev, uzun deneyimlerden sonra, bu tip soyutlamaların hiçbir pratik değerinin olmadığını ve artık öğrenciye verilen iktisat derslerinin şeklinin değiştirilmesi gerektiğini belirtir. Yazara göre, iktisat eğitiminde ilk devrimi Amerikalı ve Rus iktisatçılar yapmışlardır. Bu devrimin en büyük öncülerinden biri olarak, Moskova Üniversitesi iktisat profesörü Robin gösterilir. “Yeni iktisat hocalarından” bir başka isim de Leningrad Üniversitesi iktisat profesörü Motilov'dur.¹⁸⁰

“Yeni iktisat hocaları”, iktisat eğitiminde her şeyden önce olgulara, somut olaylara önem veriyor ve öğrencilerin “kuru” teorilerle kafalarını doldurmamasını, doğrudan doğruya iktisadi hayatla alakadar olmalarını sağlamaya çalışıyorlardı.

---

¹⁷⁶ İsmail Hüsrev, “İktisat Nasıl Okutulmalı? (1)”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 20 Teşrinievvel 1930, s.4.

¹⁷⁷ A.y.

¹⁷⁸ A.y.

¹⁷⁹ İsmail Hüsrev, “İktisat Tedrisatında İnkılap”, **Hayat**, S.57 (29 Kânunuevvel 1927), s.87.

¹⁸⁰ A.y.

Bunun amacı ise gençliğe memleketi ve memleketin iktisadi ihtiyaçlarını tanıtmaktır.¹⁸¹ Robin, 1925'te yayınladığı bir eserinde diyordu ki; “her yeni yetişen gençlik, iktisadi hayat hakkında yalnız bilgi toplamakla yetinmemelidir. Etrafında meydana gelen olayları gözlemleyip, bağımsız olarak araştırdıktan sonra, bu olaylarla iktisat teorileri arasında bağlantı kurmalıdır.”¹⁸² Motilov ise; “okullarda iktisat eğitimi, iktisadın konusundan metodolojisinden başlamamalıdır, öğrenciye ilk önce çağdaş iktisadın en somut olguları öğretilmeli, daha sonra teori, bu olguların açıklaması için derslerin sonuna bırakılmalıdır” diyordu.¹⁸³

Motilov'a göre, derslerde konular daima yakından, memleket iktisadiyatından seçilirse, öğrenci iktisadi siyaset derslerine de hazırlanmış olurdu. İktisat âleminin konusu ve metodolojisi, derslerin sonuna bırakılırsa öğrencinin kafasında dogmatik bilgiler halinde kalmazlar. Bu meseleler, araştırılan olgulardan çıkarılmalı ve bu olguları düzeltmeye yaramalıdır.¹⁸⁴

İsmail Hüsrev, Motilov ile Robin'in teklif ettiği bu esasların iktisat programlarına aynen geçirildiğini, Sovyet okullarında iktisat derslerinin bu esaslar çerçevesinde verilmekte olduğunu ifade eder. Yazara göre, ekonomisi çağdaş bir şekle giren Türkiye'nin ticaret okullarının iktisat programlarını bu esaslara göre iyileştirmek, bu şekilde Cumhuriyet'e, memleketin iktisadi hayatını, iktisadi ihtiyaçlarını yakından anlayan ve kafası teori tekerlemeleriyle dolu olmayan gençler yetiştirmek vatani bir borçtur.¹⁸⁵

Mevcut müfredat programlarında iktisat dersi, iktisadın tarifiyle başlar, fakat yeni eğitim yönteminde iktisadın tarifi sene sonuna bırakılır. İsmail Hüsrev bunun sebebini şu şekilde açıklar: Daha iktisadi olguları somut çıplaklığıyla görmemiş, iktisadi olgu hakkında henüz bir fikri olmayan bir öğrenci, iktisadın somut tarifini anlayamaz. Öğrenci teorik bilgiyi, somut bilgiden sonra alacaktır.¹⁸⁶ İsmail Hüsrev yeni eğitim yönteminde öğretmen ve öğrencinin rolleri hakkında şunları söyler: Eğitim tarzı değişince öğretmenin ders verme tarzı da değişecektir. Yalnız ticaret okullarında değil, diğer okullarda da öğretmen aktif, öğrenci pasiftir. Yani öğretmen söyler, öğrenci dinler. Oysa talebe de aktif olmalıdır. Öğretmen anlatmakla

---

¹⁸¹ A.y.

¹⁸² Robin'den aktaran İsmail Hüsrev, a.y.

¹⁸³ Motilov'dan aktaran İsmail Hüsrev, a.y.

¹⁸⁴ Motilov'dan aktaran İsmail Hüsrev, a.y.

¹⁸⁵ A.y.

¹⁸⁶ İsmail Hüsrev, “İktisat Nasıl Okutulmalı? (1)”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 20 Teşrinievvel 1930, s.4.

yetinmemelidir. Öğrenciye verdiği kişisel ve pratik çalışmaya rehberlik edecektir. Öğretmenin anlatımı öğrencinin çalışmasını aydınlatmaya yarar. Bütün ders bu şekilde laboratuvar çalışmasına dayanmış olur. Böyle bir eğitim yöntemi öğrencide dersine karşı aktif bir ilgi uyandıracaktır.¹⁸⁷

Yazar, laboratuvar çalışmasını, “öğretmenin rehberliği altında, öğrencinin somut belgeleri incelemesi, tasnif etmesi ve bunların üzerinde teorik sonuçlara hazırlanması”, olarak tanımlamaktadır. Bu çalışmaya, laboratuvarda gözlemlenmesine imkân olmayan konuları yakından görmek için yapılacak geziler de dâhildir.¹⁸⁸ Öğrenci, laboratuvar çalışması sayesinde yaşadığı iktisadi çevrede meydana gelen bir sürü iktisadi olayı en çeşitli şekilleriyle yakından gözlemleyip, bağımsız olarak araştırarak, iktisat teorileriyle açıklayabilir.¹⁸⁹

İsmail Hüsrev, öğretmenin görevinin rehberlikten ve öğrencinin teorik sorunlarını halletmekten ibaret olduğunun ve öğrencinin derste tamamen aktif olması gerektiğinin altını çizer. Öğrencinin bu aktivitesini, eğitim yöntemi ve programda problemlerin takip ettiği sıra sağlayacaktır.¹⁹⁰ Böyle bir eğitim yönetiminin kendine özel programı vardır. Bu program öğrenciyi somut olayları bağımsız araştırma ve gözleme alıştıracak şekilde düzenlenmiştir. Dersler ilk önce en somut en basit iktisadi olayları doğrudan doğruya gözlemlerle başlar. Kademeli olarak karmaşık olaylara doğru yükselir.¹⁹¹

İsmail Hüsrev’in ticaret okullarında uygulanmasını önerdiği iktisat programı şu şekildedir.¹⁹²

I – Küçük El Sanayi

- 1) El sanayiinin karakteristiği.
- 2) El sanayiinin tekniği.
- 3) El sanayiinin emek örgütü:
  - a) Kalfalar ve çıraklar
  - b) Küçük çırakların durumu

---

¹⁸⁷ A.y.

¹⁸⁸ İsmail Hüsrev, “Ticaret Mekteplerimizde İktisat Programları Nasıl Olmalı? (2)”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 27 Teşrinievvel 1930, s.4.

¹⁸⁹ A.y.

¹⁹⁰ A.y.

¹⁹¹ A.y.

¹⁹² İsmail Hüsrev, “Ticaret Mekteplerine Mahsus Bir İktisat Programı (3)”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 3 Teşrinisani 1930, s.4

- 4) El sanayiinin pazarla ilişkisi
- 5) El sanayiinin iktisat zihniyeti
- 6) El sanayiinin tarihte ve çağdaş toplumdaki konumu
  - a) Orta çağ lonca örgütü
  - b) Makine sanayi ve el işçiliği

II – Ev Sanayi (Ev Kapitalist Sanayi)

- 1) Ev sanayiinin karakteristiği
- 2) Ev sanayiinin pazarla ilişkisi
- 3) Ev sanayiinin emek durumu
- 4) Kapitalist memleketlerde el sanayi

III – Büyük Sanayi

- 1) Büyük üretimin karakteristiği
  - a) Girişimin milli iktisatla bağlantısı
  - b) Fabrika üretimi kütleli üretimdir
- 2) Üretim sürecinin bölümleri
  - a) Üretim sürecinin mekanizasyon ve otomatizasyonu
  - b) Girişim içerisinde iş bölümü üretim araçlarıyla iş gücünün orantısız dağıtımı. Emek örgütü.
  - c) Uzmanlaşmış ve uzmanlaşmamış emek.
  - d) Girişimin yönetimi
  - e) Büyük girişim birlik ve bütünlük arz eder.
  - f) Girişimin pazarla ilişkisi
  - g) Manifaktür
  - h) Fabrika
- 4) Çağdaş tekniğin karakteristiği
  - a) Pozitif bilimlerin tekniğe uygulanması
  - b) Makine ve harekete geçiren güçlerin gelişimi
- 5) Teknik gelişimin eğilimleri
  - a) Üretimin elektrikleştirilmesi
  - b) Teknik gelişimin geçmişi

IV – Değişim Mekanizması

- 1) Pazarın kuruluşu (Köylünün doğal iktisat sisteminden, değişim sistemine geçişi)
- 2) Yerel pazarın karakteri, eğilimleri, gelişimi.
- 3) Yerel pazarın ilişkide bulunduğu milli pazarlar ve uluslararası pazarlar.
- 4) Yerel pazara katılan ticari meslekler
- 5) Ticaretin karakteristiği
- 6) Borsalar ve çeşitli işlemleri
- 7) Ticari kurumlar ve çeşitli işlemleri
- 8) Dış ticaret ve siyaseti

V – Para

- 1) Paranın Karakteristiği
- 2) Kâğıt paranın karakteristiği
  - a) Kâğıt paranın altına oranla değerden düşmesi.
  - b) Kâğıt paranın sterline oranla değerden düşmesi.
  - c) Kâğıt paranın alım gücünün emtiaya oranla değerden düşmesi.
  - d) İndeksler.
  - e) Kâğıt paranın halkın gelirin etkisi.
  - f) Kâğıt paranın sanayiye, ticarete ve maliyeye etkisi
  - g) Kâğıt paranın likidasyonu ve savaştan sonra dünyada para vaziyeti.
  - h) Türkiye’de kâğıt paranın tarihi
- 3) Kâğıt Paranın değeri sorunu (nazari kısım)
- 4) Madeni paranın karakteristiği
  - a) Dünyada altın ve gümüş üretimi ve para basımı
  - b) Para sistemleri
  - c) Türkiye’de madeni paranın tarihi
- 5) Madeni paranın değeri sorunu (teorik kısım)

VI – Bankalar ve Kredi

- 1) Bankaların karakteristiği
- 2) Bankaların iç yapılanması
  - a) Yerel küçük bir bankanın,

- b) Yerel büyük bir bankanın,
- 3) Banka işlemleri
- 4) Kredi işlemleri
- 5) Sermaye yönetimi
- 6) Bankaların tarihi
- 7) Banka siyaseti

VII – Ziraat

- 1) Ziraatın genel karakteristiği
- 2) Ziraat sistemleri ve topraktan faydalanma yöntemleri
- 3) Ziraatta teknik
- 4) Ziraatın pazarla ilişkisi
- 5) Köylü bütçesi
- 6) Köy kooperatifleri
- 7) Ziraatta rant sorunu (teorik kısım)

VIII – Üretimin Yoğunlaşması

- 1) Rekabet
- 2) Sanayinin ve ticaretin yoğunlaşması
- 3) Bankaların yoğunlaşması
- 4) Rekabetin sınırlanması
- 5) Hissedar şirketlerin yoğunlaşmadaki rolleri
- 6) Tekelci örgütleri
- 7) Bankalarla sanayinin kaynaşması
- 8) Mali kapitalizm (teorik kısım)

IX – Konjonktür Hareketleri ve Buhranlar

- 1) Konjonktür hareketlerinin ve buhranların karakteristiği
- 2) Buhranların tarihi
- 3) Buhranların toplumsal ve iktisadi sonuçları
- 4) Türkiye’de konjonktür hareketleri
- 5) Konjonktür süreci (teorik kısım)

X – Dünya İktisadiyatı

- 1) Uluslararası iş bölümü karakteristiği
  - a) Coğrafi iş bölümü
  - b) İktisadi iş bölümü
  - c) Uluslararası iş bölümünde ulaştırmanın rolü
- 2) Dünya ham madde piyasaları
- 3) Dünya sermaye piyasaları ve hareketleri
- 4) Türkiye'nin dünya iktisadiyatındaki konumu
- 5) Emperyalizmin iktisadi temeli

XI – İktisat Biliminin Konusu

- 1) İktisadi olgunun tanımı
- 2) İktisat biliminin diğer bilimlerle ilişkisi
- 3) İktisat biliminin tarihi
- 4) İktisatta metodoloji

İsmail Hüsrev, derslerin en somut bilgidenden başlayarak teorik bilgilere çıktığını vurgular. Böyle bir program ise ancak laboratuvar çalışmasına dayanan eğitim yöntemiyle başarılabilir.¹⁹³ Yazar, laboratuvar çalışmasının tekniğinin nasıl olması gerektiğini bir örnekle açıklar. El sanayi dersinde, ders konusu olarak el sanayinin herhangi bir kolu alınır. Örneğin kunduracılık. Öğrenci ile kunduracı dükkânlarından birine girilir. Fakat öğretmen, öğrencinin gözlemlerini kolaylaştırmak amacıyla her öğrenciye önceden hazırlanmış bir anket verir. Ankette şu maddeler bulunabilir; 1) Kullanılan iş aletleri ve her birinin kullanma tarzları ve yerleri, 2) Ham maddelerin türleri, 3) Ham madde pazardan mı, siparişçiden mi alınır? Yoksa usta tarafından mı hazırlanır, 4) İş aletleri pazardan mı, siparişçiden mi alınır? Yoksa usta tarafından mı üretilir, vb.¹⁹⁴

Öğrenci, bu anketi usta ve kalfalarla yapacağı görüşmelerle doldurur. Dükkândaki emek süreci, emek aletleri kısaca, ham maddenin dükkâna girdiği andan kundura oluncaya kadar geçirdiği safhalar etraflıca açıklanır. Bu işin teknik boyutudur. Sonra iktisadi boyutuna geçilir. Ham maddelerin, kunduranın maliyet ve satış fiyatları, bunların oranları, ustanın karı vs. tespit edilir. Emek koşulları araştırılır. İş süresi, kalfaların, çırakların ücret şekilleri, çıraklık süresi vs. tespit

¹⁹³ A.y.

¹⁹⁴ İsmail Hüsrev, "İktisat Derslerinde Laboratuvar İş (4)", **Hâkimiyet-i Milliye**, 13 Teşrinisani 1930.

edilir. İsmail Hüsrev bu örneğe ayrıntılı bir şekilde devam eder ve şöyle sonlandırır. Öğrenci topladığı somut bilgileri öğretmenin rehberliği altında bir sistem dahilinde tasnif eder. Bunlardan teorik hükümler çıkarır. Öğretmen bunları inceler ve eleştirir. Teorik ve metodik hataları göstererek el sanayinin karakteri ve özellikleri hakkında anlatımını yapar ve ders son bulur.¹⁹⁵

1.2.3. Kooperatifçilik

İsmail Hüsrev kooperatifçilikle ilgili olarak, ilk olarak Hayat Dergisinde, daha sonra Muhit Dergisinde ve Hâkimiyet-i Milliye Gazetesinde yazılar yazmış¹⁹⁶ ve en son bu yazılarını birleştirip genişleterek 1932 yılında “Türkiye’de Zirai Kooperatif Hareketi” adında bir kitap çıkarmıştır. Kitabın yayımlanması her ne kadar Kadro Dergisi dönemine rastlasa da, kitabın içeriği Kadro öncesi dönemde geliştirilmiştir. Adı geçen kitapta ilk defa değindiği bilgiler, “Ziraat Bankası’nın kooperatif rehberliği altındaki kooperatif hareketi” başlığı altında, kooperatifçilikle ilgili kanunlar gibi teknik konuları ele almıştır. Bu dönemde İsmail Hüsrev’in Ziraat Bankası’nın kooperatifler şubesinde çalıştığı hatırlanmalıdır. Yazarın Kadro’dan önce en çok ilgilendiği konu kooperatifçilik olmuştur. Kadro’da ve daha sonra özel olarak kooperatifçilikle ilgilendiği pek söylenemez.

İsmail Hüsrev, kooperatifçilikle niçin ilgilendiğini şu şekilde açıklamaktadır:

“Kooperatifçiliğe olan temayülümüz, platonik bir aşktan değildir. Kooperatife karşı bir sevdamız yoktur. Kooperatifi memleketi eşref bir günde cennete çevirecek bir eksir[iksir] olarak da kabul etmiyoruz.

Kooperatifin muayyen içtimai bir misyonu vardır. Bu misyon muayyen bir iktisadi zaruretin mahsulüdür. Bizi kooperatifçi yapan bu zarurettir.”¹⁹⁷

¹⁹⁵ A.y.

¹⁹⁶ Bkz: İsmail Hüsrev, “Büyük Kooperatifçilerden: Raiffesien”, **Hayat**, C.4, S.84 (5 Temmuz 1928), s.117-118; İsmail Hüsrev, “Büyük Kooperatifçiler II: Raiffesien’in Sistemi”, **Hayat**, C.4, S.89 (9 Ağustos 1928), s.222-223; İsmail Hüsrev, “Büyük Kooperatifçiler III: Robert Owen”, **Hayat**, C.4, S.97 (4 Teşrinievvel 1928), s.370; İsmail Hüsrev, “Büyük Kooperatifçiler IV: Robert Owen’in Sistemi”, **Hayat**, C.4, S.98 (11 Teşrinievvel 1928), s.390-391; İsmail Hüsrev, “Büyük Kooperatifçiler: Schulze Delitzsch”, **Hayat**, C.4, S.103 (15 Teşrinisani 1928), s.497; İsmail Hüsrev, “Köy Kooperatifleri”, **Muhit**, S.20 (Haziran 1930), s.118-120; İsmail Hüsrev, “Köy Kooperatiflerinin İktisadi Rollerini”, **Muhit**, S.22 (Ağustos 1930), s.264-265; İsmail Hüsrev, “Köyün Hangi Tip Kooperatife İhtiyacı Var?”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 1 Eylül 1930, s.4; İsmail Hüsrev, “Üniversal Köy Kooperatifleri”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 8 Eylül 1930, s.4; İsmail Hüsrev, “Köyde Kooperatife Niçin İhtiyacımız Var? ”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 20 Teşrinisani 1930, s.4; İsmail Hüsrev, “Köy Kooperatif Siyaseti İçin Köyü Bilmeliyiz ”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 27 Teşrinisani 1930, s.4.

¹⁹⁷ İsmail Hüsrev, “Köyde Kooperatife Niçin İhtiyacımız Var? ”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 20 Teşrinisani 1930, s.4.

Bu zorunluluğun kaynağı, şehir iktisadı ile köy iktisadı arasındaki çelişkileri ortadan kaldırma ihtiyacıdır, yani şehir emtiası ile köy emtiası arasındaki “fiyat makası”nın ağzını kapamaktır.¹⁹⁸ İsmail Hüsrev’in kooperatifçilik anlayışını “platonik bir sevda olmaktan kurtaran ve kuru hakikatle yüz yüze getiren” iktisadi zorunluluk budur.

“Fiyat makası”nın, dönem itibariyle, Türkçe’ye yeni girmiş bir kavram olduğunu belirten İsmail Hüsrev, bu iktisat terimini şu şekilde açıklar: Savaşın sonra zirai ürün fiyatlarıyla sanayi ürünleri fiyatları arasında büyük farklar ortaya çıktı. İktisatçılar bu olayı açılan bir makasın ağzına benzettiler. Makasın bir ağzı sinai emtia fiyatlarını, diğeri de zirai emtia fiyatlarını gösterir. Makas açıldıkça zirai fiyatlar düşer, sinai fiyatlar yükselir.¹⁹⁹

Kooperatifçiliği, zirai mahsullerin fiyatlarını yükseltmenin bir aracı olarak gören İsmail Hüsrev, kooperatiflerin niçin gerekli olduğuyla ilgili argümanlar öne sürer. Kooperatif sayesinde zirai ürünler daha karlı satılabilecek ve ticaret teşvik edilecektir. Ürününü karlı satan köylünün alım gücü artar ve köyde sermaye birikimi sağlanır. Tefecinin cebine giden kar, köylüye kalır. Şehirle köy arasındaki çelişki böylelikle hafifleyecek, makasın iki ağzı birbirine yaklaşp kapanacaktır.²⁰⁰ Dolayısıyla, ülkenin ekonomisini “giyotin gibi doğrayan” bu makasa karşı köy açısından en iyi mücadele aracı kooperatif olacaktır.²⁰¹

Ayrıca, köyün kooperatifleşmesi, ürün cinsinin ıslahı sorununu da çözecek ve bu şekilde iyi ürün satarak dünya piyasalarında bir yere gelinebilecektir.²⁰² Ürün cinsini ıslah etmek için köye en yeni teknik ekipmanların girmesi, köyü makineleştirecektir.²⁰³ İsmail Hüsrev, pazarın her an belli kalite mal isteyeceğini ve bu talebin sürekli değişebileceğini belirtir.²⁰⁴ Üretici bu talepleri ve pazar değişimlerini takip ederek üretimini ona göre düzenlemelidir. Aksi takdirde, dünya buhranında olduğu gibi, ürünler dünya piyasalarında satılamaz ve iade edilir. İsmail Hüsrev’e göre, pazarın bu çeşitli taleplerini dikkate alacak ve bu değişimleri günü

---

¹⁹⁸ A.y.

¹⁹⁹ A.y.

²⁰⁰ A.y.

²⁰¹ İsmail Hüsrev, “Köyün Hangi Tip Kooperatife İhtiyacı Var?”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 1 Eylül 1930, s.4.

²⁰² İsmail Hüsrev, “Köyde Kooperatife Niçin İhtiyacımız Var? ”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 20 Teşrinisani 1930, s.4.

²⁰³ A.y.

²⁰⁴ İsmail Hüsrev, “Köy Kooperatiflerinin İktisadi Rollerini”, **Muhit**, S.22 (Ağustos 1930), s.265.

gününe takip ederek, köy üretim şartlarını düzeltecek tek kurum, kooperatiftir ve kooperatif köy üretiminde teknik devrimin rehberidir.²⁰⁵

İsmail Hüsrev, Avrupa’da kooperatifçiliğin ortaya çıktığı koşulları ve kooperatifçilik fikrinin başlıca temsilcilerini tanıtmaya önemli bir yer ayırır. Kooperatifçiliğin kurucuları olarak, Hayat dergisinde, ilk önce Friedrich Wilhelm Raiffeisen’i, sonra sırasıyla, Robert Owen ve Schulze Delitzsch’i tanıtır. Fakat daha sonra, kronolojik olarak daha doğru olduğunu düşünmüş olacak ki, “Türkiye’de Zirai Kooperatif Hareketi” adlı kitabında, önce Owen’ı, sonra sırasıyla Rochdale Hareketi, Delitzsch ve Raiffeisen’i tanıtır.

İsmail Hüsrev, kooperatifçiliğin tarihini ütopyik sosyalizmle ilişkilendirerek şu şekilde açıklamaya çalışır: Makine, 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İngiltere’de geniş bir uygulama sahası bulunca, o zamana kadar geçerli olan geçim tarzını alt üst etti. Basit el aletleriyle çalışan küçük üreticiler, kendilerinininkinden daha ucuz ve daha çabuk bir şekilde emtia üreten bu yeni üretim tarzı karşısında iflasa başladılar.²⁰⁶ Artık köylü ve şehir esnafı, el tezgâhının yerini “tuğla baca”ya terk etmekte olduğunu anlıyordu. Bir kere el tezgâhını kaybedip fabrikaya işçi olduktan sonra kişisel olarak fabrika kuracak kadar sermayeye sahip olmak imkânsızdı.²⁰⁷ Bundan dolayı, 19. yüzyılın küçük burjuvazisi, felaketine sebep olan toplumsal tarz aleyhine gayet şiddetli hareket ederek bir taraftan fabrikaları yakmaya, makineleri kırmaya çalışırken (yani orta çağa dönmek isterken), diğer taraftan da hakkaniyet esaslarına dayanan yeni bir toplumsal düzen teklif eden ve bunu uygulamak isteyen ütopyist sosyalistlerin “arkasına takılmaya” gayet yatkın bulunuyorlardı.²⁰⁸

Robert Owen böyle bir toplumsal ve iktisadi hava içerisinde yetişmiş ve 19. yüzyılın başlarında İngiltere’de büyük bir toplumsal hareket uyandırmıştı.²⁰⁹ “Mantığı çok kuvvetli” olan Owen, toplumdaki irrasyonalliteye, bilinçsizliğe karşı şiddetli bir antipati duyuyor ve dinden nefret ediyordu.²¹⁰ Halkın toplumsal durumu karşısında bu rasyonalizm onu sosyalizme yöneltmişti. Owen, yeni bir ahlaki düzenin

---

²⁰⁵ A.y.

²⁰⁶ İsmail Hüsrev, **Türkiye’de Zirai Kooperatif Hareketi**, İstanbul, Ahmet İhsan Matbaası, 1932, s.5.

²⁰⁷ A.e., s.6.

²⁰⁸ A.y.

²⁰⁹ İsmail Hüsrev, “Büyük Kooperatifçiler III: Robert Owen”, **Hayat**, C.4, S.97 (4 Teşrinievvel 1928), s. 370.

²¹⁰ A.y.

kurulmasını savunuyordu. Bu yeni ahlaki düzende eşitsizliğe, kişisel mülkiyete yer vermiyordu. Owen, aynı zamanda “imanlı” bir anarşistti.²¹¹ Yeni toplumsal düzeninde devlet kurumunun varlığını da istemiyordu. Hatta halk tarafından seçilmiş bir hükümete bile taraftar değildi, çünkü hangi şekilde olursa olsun, hükümetin bireyin özgürlüğüne engel oluşturacağını düşünüyordu.²¹² Owen, toplumdaki bütün kötülüklerin esasını bencillikte görüyordu.²¹³

İsmail Hüsrev, Owen’ın tüketici kooperatiflerinin babası addedildiğini fakat 1928’deki tüketici kooperatifleriyle Owen’ın propaganda ettiği komünlerin birbirine karıştırılmaması gerektiğini vurgular.²¹⁴ Ne Owen ne de takipçileri, hiçbir zaman tüketici kooperatifçileri şeklinde kurumları oluşturmayı düşünmemişlerdi. Komün adını taşıyan kuruluşların amacı, mevcut toplum şeklini eşitlik ve adalet ilkelerine göre iyileştirmektir.²¹⁵ Fakat Owen’ın hesapları tutmamıştı. 1825 yılında Amerika’ya giderek Indiana, New Harmony’de deneysel olarak kurmuş olduğu komünlerde sosyalist toplumun küçük ölçekte denemelerini yapmaya başlamıştı. Owen’a göre çoğalıp yayılacak olan bu komünler toplumu zamanla yayılacak ve sermayedarlar sınıfını “sözde” ortadan kaldıracaktı ama komünlerin hiç biri iki seneden fazla kalıcı olamadı. İsmail Hüsrev’e göre; “ütopist komünler, sermayedarlık alemini değil, sermayedarlık alemini ütopist komünleri” yutmuştu.²¹⁶

İsmail Hüsrev, Rochdale Hareketini de açıklamaya yönelir: Rochdale Hareketi, Owenizm’in zıttıdır, topluma yeni bir şekil verme amacını taşımaz. Fakat ilhamını, Owenizm’den almıştır, bu yüzden Owen’ı tüketici kooperatiflerinin babası sayarlar.²¹⁷ Tüketici kooperatifleri komünlerin başarısızlığından ders alarak uzak hayaller için değil, mevcut düzen içerisinde ortaklarının iktisadi durumlarını koruma ve iyileştirme amacıyla kurulmuştur. Tüketici kooperatifi hareketi, 1844’de İngiltere’nin Rochdale kasabasında 28 tekstil işçisinin girişimiyle başlar. İşçiler bir toplantı yaparak, sonradan “Rochdale Prensipleri” olarak adlandırılacak temel ilkeler belirler ve ilk tüketici kooperatifini kurarlar.²¹⁸

---

²¹¹ A.y.

²¹² A.y.

²¹³ İsmail Hüsrev, **Türkiye’de Zirai Kooperatif Hareketi**, s.6.

²¹⁴ İsmail Hüsrev, “Büyük Kooperatifçiler IV: Robert Owen’in Sistemi”, **Hayat**, C.4, S.98 (11 Teşrinievvel 1928), s.390.

²¹⁵ A.y.

²¹⁶ İsmail Hüsrev, **Türkiye’de Zirai Kooperatif Hareketi**, s.7.

²¹⁷ A.y.

²¹⁸ A.y.

İsmail Hüsrev, kooperatif hareketinin ortaya çıkışı ile el işçiliğindeki iktisadi buhran arasında sıkı bir ilişki olduğunu ifade eder. Buna göre, kooperatif toplumsal bir kuvvet olarak ilk defa şehir esnafı arasında ehemmiyet kazanmıştı. Kooperatif hareketi, İngiltere’de olduğu gibi Almanya’da da ilk önce şehir esnafı arasında başladı. İngiltere’de esnaf kooperatifleri gelişme gösterememiş ve İngiltere kooperatif hareketi tarihinde (hızlı bir şekilde işçi kooperatiflerine dönüştüğü için) sosyalist komün tecrübelerine ait kısa bir safha olarak kalmışlardı.²¹⁹ Almanya’da ortaya çıkan esnaf kooperatifleri ise, el işçiliğinin memleket iktisadiyatında önemli bir yer işgal etmesinden dolayı diğer kooperatiflerin yanında 1928’e kadar varlıklarını korumuş ve belli bir rol oynamışlardı.²²⁰

İsmail Hüsrev’in vermiş olduğu bilgilere göre; 19. yüzyılda Almanya’da modern iktisat düzeninin gelişimi küçük esnafı dağıtmaya, fabrikalarda çalışmaya zorlamıştı ve küçük burjuvazi arasında baş gösteren şiddetli memnuniyetsizliği formüle edenlerden biri de Schulze Delitzsh olmuştu.²²¹ Alman kooperatifçiliğinin “babası” sayılan Schulze toplumsal görüşlerinde Fransız sosyalistlerinin etkisi altında kalmıştı, fakat Schulze buna rağmen hiçbir zaman sosyalist olmamış ve mevcut düzene yeni bir şekil vermek için tertip edilen radikal planlara karşı sempati göstermemişti.²²² Bununla birlikte, İsmail Hüsrev, Schulze’nin yine de bir reformcu olduğunu vurgular. Schulze, büyük fabrikaların gelişimini bir zorunluluk olarak tanımak ve fakat buna karşılık lonca düzenini, emek sahiplerinin menfaatlerine uygun olarak yeni bir şekilde kurmak gerektiğini savunuyordu.²²³ Böylece Schulze eski düzeni yeni şartlar içinde ve bu şartların gerekliliklerine göre yeniden kuracak ve yaşatacak birliğin işçi ve esnafın tek kurtuluş aracı olduğu sonucuna varıyordu.²²⁴ Schulze’nin “üretim birlikleri” tıpkı Owen’ın sosyalist komünleri gibi ütopya olarak kalmışlardı. Bu birliklerin kurulması yolunda bir aşama görevi görecektir olan kredi kooperatifleri (halk bankaları) ise büyük bir gelişim göstermişlerdi.²²⁵

İsmail Hüsrev’e göre, Schulze, kooperatifçilikte o kadar geri eğilimler göstermişti ki, kurduğu kooperatiflerden önemli bir kısmının kısa bir zaman zarfında

---

²¹⁹ İsmail Hüsrev, “Büyük Kooperatifçiler: Schulze Delitzsch”, **Hayat**, C.4, S.103 (15 Teşrinisani 1928), s.497.

²²⁰ A.y.

²²¹ İsmail Hüsrev, **Türkiye’de Zirai Kooperatif Hareketi**, s.10.

²²² A.y.

²²³ A.e., s.11.

²²⁴ A.y.

²²⁵ A.y.

kapitalist hisseli şirketlere dönüşümünü memnuniyetle karşılamıştı.²²⁶ Yazar, Schulze'nin, “kredi kooperatiflerinin, hissedar şirketlere tahavvülü, halk bankaları tarzının muvaffak olacağına büyük bir delildir”²²⁷ ifadesine dayanarak şu tespiti yapar: “Bu şekilde Schulze Delitsch'in büyük idealler adamı olmaktan çok pratik ve yaşamsal amaçların üretimine çalışan bir küçük burjuva olduğu görülür.”²²⁸

İsmail Hüsrev, köy kooperatiflerinin babası dediği, Raiffeisen'le ilgili olarak ise şu bilgileri verir: Şehirde hâkimiyetini kuran modern iktisat düzeni, yavaş yavaş köyü de etkilemeye başlamıştı. Köyün yerel ve ailevi ihtiyaçlarını aşamayan üretim tarzı zamanla yıkılıyor ve yerine mübadele ilişkileri geçiyordu. Ticari ihtiyaçlar köyde en başta para ihtiyacını doğurmuştu. Üretim faaliyetini yeni ihtiyaçlara göre düzenlemek isteyen köylü, paraya muhtaçtı. Köylünün bu ihtiyacı, tefecinin kazanç kaynağı olmuştu. Uzun yıllar köyde yaşamış olan Raiffeisen köylünün bu acı veren durumunu pek yakından gördü ve tefecinin sömürüsünü kıracak ve köylüye refah getirecek çareler aradı.²²⁹

İsmail Hüsrev'e göre, çok zeki ve girişimci olan Raiffeisen, düşünüş itibariyle Schulze Delitzsch, Robert Owen gibi diğer büyük kooperatifçilere hiç benzemezdi. Örneğin “aşırı bir radikal” olan Owen, idealleri uğruna toplumsal şartları dikkate almadan mücadele eden bir adamdı. Raiffeisen ise, toplumsal çevrenin inanışlarına, ananelerine fazla önem verirdi. Koyu bir hayırsever ve imanlı bir dindardı.²³⁰ Raiffeisen, köylüye yardım etmek için, işe ilk önce hayırsever dernekler kurarak başladı. Hayırseverliği, sağlam temellere dayandırmak için ilk defa Flammersfeld'te “muhtaç köylülere muavenet teşkilatı” adı altında yarı kooperatif, yarı hayırsever bir kurum oluşturdu. Ayrıca, 1854'te Heddersorf'ta kurulan “Heddersdorf hayırperveran cemiyeti” bir kooperatiften çok hayırsever bir kuruluştur. Bu dernek üyelerine kredi verir, fakir çocukların terbiyesiyle meşgul olur, hapisneden çıkanlara iş bulurdu.²³¹

1898 yılında çıkan “Raiffeisen beyannamesi”nde, “hakiki kooperatif, zenginlerin muavenetiyle teşekkül edip fakirlere yardım eden hayırperver bir müessesedir” denildiğini belirten İsmail Hüsrev, Raiffeisen'in de ütöplast sosyalistler

---

²²⁶ A.y.

²²⁷ Aktaran; İsmail Hüsrev, a.y.

²²⁸ İsmail Hüsrev, “Büyük Kooperatifçiler: Schulze Delitzsch”, **Hayat**, C.4, S.103 (15 Teşrinisani 1928), s.497.

²²⁹ İsmail Hüsrev, **Türkiye'de Zirai Kooperatif Hareketi**, s.12.

²³⁰ İsmail Hüsrev, “Büyük Kooperatifçilerden: Raiffesien”, **Hayat**, C.4, S.84 (5 Temmuz 1928), s.117.

²³¹ A.y.

gibi toplumsal reform için zenginlerden yardım beklediğini ifade eder.²³² Raiffeisen birçok acı tecrübeden sonra görmüştü ki, kurumun hayırsever işleri gelişme göstermiyor, daha çok kredi işlemleri ilerliyor, teşkilatı gittikçe iktisadi bir kisveye bürünüyordu.²³³ İdealist bir adamın gayri iktisadi amaçlar için kurduğu köy kooperatifleri böylece hayatın amaç ve ihtiyaçlarına göre biçilerek 1928’lerdeki haline gelmişti.²³⁴

---

²³² İsmail Hüsrev, **Türkiye’de Zirai Kooperatif Hareketi**, s.13.

²³³ İsmail Hüsrev, “Büyük Kooperatifçilerden: Raiffesien”, **Hayat**, C.4, S.84 (5 Temmuz 1928), s.117.

²³⁴ A.y.

2. BÖLÜM

KADRO YAZILARI

2.1. Kadro Dergisi ve 1930'ların Konjonktürü

2.1.1. 1930'ların Siyasal ve Ekonomik Koşulları

1929'daki büyük buhran Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik ve toplumsal gelişiminde yeni bir çığır açmıştı. Ekonomik gereksinimler Türk devletini gitgide daha yoğun olarak ekonomik faaliyetlere girişmeye mecbur bırakmış ve 1931 yılında, devletçilik ilkesi devletin programındaki ana maddelerden biri olarak benimsenmişti. Aynı zamanda, birçok Avrupa ülkesinde dikta yönetimlerinin ve diktatörlük hareketlerinin hız kazanması, ekonomik liberalizm gibi siyasi liberalizmi de gözden düşürmüştü. Böylece Türk devleti için, yeni ekonomik sorumlulukların etkisiyle yeni siyasi yetkilerin edinip, bunların kullanması kolaylaşacaktı.¹

Dünya buhranı olmasaydı bile hükümetin özel girişim siyasetini gözden geçirmek zorunda kalacağını ifade eden Feroz Ahmad'a göre; "rejim" in kendi yerli kapitalistleriyle arası açılmıştı; özel girişimciler, kendilerinden beklenen davranışı göstermemişlerdi. Ekonomi alanına yatırım yapacaklarına Lozan Antlaşması'nın düşük ithalat vergileri öngören maddelerinden yararlanmış ve antlaşma süresinin bitiminden önce ucuz ithal malları depolamışlardı. Bu tip bir davranış "bencilce" ve "millet düşmanı" olarak nitelenmiş ve bir milli ekonomi yaratmayı hedefleyen Kemalist siyasete aykırı görülmüştü. Dolayısıyla, özel sektöre yönelik şikâyetler karşısında, dünya buhranı olmasa bile liberalizmin gözden geçirilmek zorunda kalınacağı belliydi. Dünya buhranı ise bu sonucu birkaç açıdan kaçınılmaz kılmıştı.²

İç ve dış sebeplerden dolayı büyüyen ekonomik kriz karşısında tepkiler de gelmeye başlamıştı. George Harris, olumsuz ekonomik koşullara karşı memnuniyetsizliğin, ilk açık kanıtının, Mart 1930'un sonlarına doğru ortaya çıktığını

---

¹ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev. Boğaç Babür Turna, Ankara, Arkadaş Yayınevi, 2008, s.634.

² Feroz Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizme**, Çev. Fatmagül Bertkay (Baltalı), İstanbul, Kaynak Yayınları, 1999, s.169.

ifade eder. Bir İstanbul gazetesi olan Yarın, İnönü hükümetine karşı yoğun bir kampanya başlatmıştı. Gazetenin kurucusu, 1920'lerin sonunda Çerkez Ethem isyanı esnasında Eskişehir'deki komünist aktivitenin çevresinde bulunan ve yine bu şehirdeki "Seyyare-i Yeni Dünya" gazetesinin editörü olan Arif Oruç'tu. Yarın, özellikle "şimdiki ekonominin tehlikeli durumunu" vurgulayarak, bundan sorumlu tuttuğu hatalı kabine atamalarından dolayı, İnönü'yü istifaya çağırdı. Bu hücum, Arif Oruç huzursuzluk çıkarmak için yalan haber yapmaktan yakalanıp bir ay hapse mahkûm olana kadar on gün boyunca devam etti.³ Harris ayrıca, Temmuz 1930'da CHF içinde, sorunların doruğa ulaştığını söyleyerek, bir ay önce İran sınırı yakınlarında patlak veren yeni bir Kürt isyanını hatırlatarak, hükümetin birçok çevreden gelen eleştirilerin hedefi haline geldiğini belirtir.⁴

Böyle bir ortamda "rejim" ülkedeki siyasi gerginlikleri azaltmanın ve zorunlu mali ve ekonomik reformların yapılmasını kolaylaştıracak bir uzlaşmayı gerçekleştirmenin bir yolu olarak iki partili sistemi denemeye karar vermişti.⁵ Böylece 12 Ağustos 1930 tarihinde Serbest Cumhuriyet Fırkası Fethi Bey (Okyar) tarafından kuruldu. Feroz Ahmad'a göre, "rejim" kitlelerden öylesine kopuktu ki, yeni partinin hükümeti açıkça eleştirecek olan önderlerinin devlet korumasına muhtaç olduklarına içtenlikle inanıyorlardı. Oysa gerçekte halk, iktidar partisinden çok uzaklaşmış durumdaydı ve muhalefeti büyük bir coşkuyla karşıladı.⁶

Arif Oruç'un Yarın gazetesi ve Zekeriya Sertel'in yazı işleri müdürlüğünü yaptığı Son Posta gazetesi, umulmadık bir hızla yurt düzeyinde örgütlenmeye ve yayılmaya başlayan SCF'nin yayın organları durumuna geçmişlerdi.⁷ Fethi Bey Cumhuriyet Halk Fırkası'nı (CHF) "Hükümetin 7 yıldan beri attığı her adım, memleketi aşama aşama ekonomik bir çıkmaza sokmuştur. Vergi sistemi berbattır. Hükümet halkı hiç düşünmüyor; köylüyü, çiftçiyi çalışamaz bir duruma getiren yüksek vergiler, şehirlerde daha gerip belirtiler gösteriyor"⁸ diyerek eleştirmekteydi.

---

³ George S. Harris, **The Communists and The Kadro Movement: Shaping Ideology in Atatürk's Turkey**, s.95.

⁴ A.e., s.96.

⁵ Feroz Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizme**, s.169.

⁶ A.y.

⁷ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi III**, C.1, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2005, s.298.

⁸ A.y.

Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) yöneticileri basında ve kamuoyunda buldukları desteğe bakarak ilk seçimde iktidara geleceklerine inanmışlardı.⁹

Danışıklı olarak kurulan SCF'nin gerçek bir tehdit haline gelme ihtimalini tüm sıcaklığıyla hissettiren İzmir mitingi şu şekilde gerçekleşmişti. Fethi Bey 4 Eylül 1930'da miting için İzmir limanına vardığında büyük kalabalık tarafından coşkuyla karşılandı. Çevre ilçe ve bucaklardan gelenlerin bu coşkularına karşın Vali Kazım Dirik, Okyar'ı karşılamadığı gibi ziyaretine geldiğinde makamında bulunmamıştı. Atatürk'ün araya girmesiyle Kazım Dirik tavrını değiştirmişti fakat bu kez de bazı CHF'liler ertesi gün kalabalığın bir kısmını Adalet Bakanı Mahmut Esat Bey'in (Bozkurt) konuşma yapacağı başka bir meydana yöneltmek istemişlerdi. Ancak bu da olumsuz tepkilerle karşılaşmıştı. SCF lehine gösteriler yaparak kente dağılan halk, CHF binası önünden geçerken Halk Partililere ağır sözler söyleyince taraflar arasında başlayan sövüşmeler kavgaya dönüşmüş ve yaralanmalara, hatta ölümlere yol açmıştı.¹⁰

Siyasette sürtüşmeler artarken hükümet, Türk parasının korunmasına ilişkin bazı kararların alınması gerekçesiyle TBMM'yi olağanüstü toplantıya çağırmış ve bu arada dönemin siyasi durumu ve bazı bakanlıklardaki boşalmaları gerekçe göstererek, İnönü, 25 Eylül'de hükümetin istifasını vermişti. Ancak Mustafa Kemal Paşa kendisini yeni hükümeti kurmakla görevlendirmiş ve İktisat Bakanlığına Mustafa Şeref Bey getirilmişti.¹¹

İzmir'de Fethi Bey lehindeki gösteriler ve onun ardından patlak veren grevler Serbest Fırka'nın kendi kurucuları tarafından lağvedilmesine yol açacaktı.¹² Böylece SCF deneyimi 17 Kasım 1930'da yaklaşık üç ay sonra sona ermiş oldu.¹³ Feroz Ahmad'a göre, çok partili siyaset deneyi başarısız olmuştu, ama CHF, bu deneyden çok şey öğrenmişti. Önderlik, Türk halk kitlelerine kazanılmış gözüyle bakılamayacağını, 1920'lerin halka hiçbir zaman kavratılmamış reformlarının onları

---

⁹ A.e., s.300.

¹⁰ A.e., 301-302.

¹¹ A.e., 303.

¹² Feroz Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizme**, s.170.

¹³ SCF ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Cem Emrence, **99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014; Ali Fethi Okyar, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu? Nasıl Feshedildi?**, İstanbul, Derin Tarih Kültür Yayınları, 2014

yabancılaştırmış olduğunu ve kitlelerin bağlılığını kazanabilmek için partinin ideolojik bir saldırıya geçmesi gerektiğini anlamıştı.¹⁴

SCF'nin kapatılmasından sonra 23 Aralık 1930'da Menemen Olayı meydana geldi. Manisa'nın bir köyünden dördü Mehmet, ikisi Hasan adını taşıyan altı kişi, aralarındaki Derviş Mehmet'in Mehdi olduğunu iddia ederek, Menemen'e gelmiş ve şeriat ilan etmeye kalkmışlardı. Bunlar, kendilerine engel olmak isteyen Yedek Subay Kubilay (Mustafa Fehmi) ile Hasan ve Şevki adlarındaki iki mahalle bekçisini öldürmüşlerdi. Olay daha sonra "yerinde şiddetle" bastırılmış ve uzaktan, yakından ilgili görülenler hakkında da hemen kovuşturmaya geçilmişti.¹⁵ Gazi Mustafa Kemal Paşa, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'ya gönderdiği bir mektupta, bu olay karşısındaki tepkisini şu cümlelerle ifade edecektir:

"Kubilay Bey'in şahadetinde mürtecilerin gösterdiği vahşet karşısında Menemen'deki ahaliden bazılarının alkışla tasvipkâr bulunmaları bütün cumhuriyetçi ve vatanperverler için utanılacak bir hadisedir. Büyük Ordu'nun kahraman genç subayı ve Cumhuriyet'in mefkûreci muallim heyetinin kıymetli uzvu Kubilay Bey temiz kanı ile Cumhuriyet'in hayatiyetini tazelemiş ve kuvvetlendirmiş olacaktır."¹⁶

7 Ocak, Çankaya'da Cumhurreisi Gazi Mustafa Kemal Paşa, Başbakan İnönü, Meclis Başkanı General Kazım Özalp, Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, Savunma Bakanı Zekai Bey Menemen olayının konuşulduğu ortak bir toplantı yaparlar.¹⁷ Bu toplantıda Mustafa Kemal Paşa, Menemen halkının bazılarının "tasvipkar" bulunmaları karşısında ne yapılması gerektiğini şöyle dile getirir: "Ceza edilemeyen yoğun yerler de adet üzerine dağıtılmalıdır, mahkûm olanları birer ikişer cezalandırmalıdır, hepsi nihayete bırakılmamalıdır, en az kabahati seyirci kalmak olan Menemen halkı orayı terk etmelidir. Hepsi töhmet altındadır."¹⁸ Mustafa Kemal Paşa, Menemen olayı bağlamında, basınla ilgili ise şu değerlendirmelerde bulunur:

"Şimdiye kadar malum olan siyasi halleri bu meselede alakadar olduklarına kâfi delildir. Son Posta, Yarın gibi gazeteler hükümet aleyhine yönelik ne kadar olumsuz unsur varsa hepsine cüret ve cesaret vermek için ve ne olursa olsun mevcut hükümeti

¹⁴ Feroz Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizme**, s.170.

¹⁵ Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010, s.303-304.

¹⁶ "Kubilay'ın Menemen'de Şehit Edilmesi Dolayısıyla Ordu'ya(27 Aralık 1930)", **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, C.24, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2008, s.391.

¹⁷ Bu toplantı Fahrettin Altay tarafından not edilir. Bu notlar, "Menemen Olayı Hakkında Değerlendirmeler (7 Ocak 1931)" başlığı ile ABE'de yayımlanmıştır. a.e., s. 394.

¹⁸ A.y.

düşürmek için kamuoyunu ne kadar bozmak lazımsa, bozmuşlardır. “Hükümet korkulacak bir şey değildir” fikrini vermiş ve körüklemiştir. Onların cesaretini takviye eden etkenlerden bu gazete mesul müdürleri Divanharp’e gelmelidir. Terakkiperverlerin bir kısmı mutlaka bu siyaset içindedir. Fethi Bey değildir. Kazım Karabekir, Hüradam’da imzasız makaleler yazmaya başladı. Hükümeti düşürmek için bir harekettir. Şimdiye kadar çıkaramaması ve şimdi çıkarması genel cüret ve cesareti artırmaya sebep olmuştur.”¹⁹

Mustafa Kemal Paşa’nın, Kazım Paşa ve Zekeriya Sertel’in Son Posta gazetesi gibi farklı kişi ve çevrelerin, hükümeti düşürmeye çalıştığını ve üstelik bunu yapmak için cesaret ve cüretlerinin artmış olduğunu düşünmesi dikkat çekicidir. Aynı toplantıda İsmet Paşa, Menemen olayı ile SCF arasında bağ kurmaya çalışıyor gibi görünmektedir: “Konvenkü²⁰ olanlara hıyanete alet oldukları ikna ve hissettirilmelidir ki, manen itham olsunlar. Serbest Fırka’nın bunların reisleri ile bir anlaşma yaptıklarını arayıp çıkarmalıdır.”²¹ İsmet Paşa, ayrıca, Fransız yayınlarının, “Gazi ve İsmet Paşalar Serbest Fırka’yı ezmek için bunu tertip ettiler. Doğru mudur?” diye sorduklarını ve bunun bir propaganda olduğunu söylemektedir.²²

SCF’nin kapanmasından sonra yaşanan süreçle ilgili bir değerlendirme yapan Çetin Yetkin’e göre SCF, CHF’yi sarsmış, onu hırpalamış ve geniş halk kitlelerinin iktidar partisine karşı birleşmelerini sağlamıştı. Şimdi her şeyden önce bu etkinin silinmesi gerekiyordu. Bu amaca yönelik en belirgin yöntem olarak, SCF kapanmasına rağmen, CHF yanlısı basında oldukça uzun süre SCF’ye eleştirilerin yöneltmesi ve çeşitli olaylardan onun sorumlu tutulması gerektiği öne sürülmüştür.²³

Atatürk, SCF kapatıldıktan hemen sonra ülkenin sorunlarını daha yakından gözlemleyebilmek için üç aylık bir yurt gezisine çıkar. Çetin Yetkin, bu gezi esnasında, Gazi Mustafa Kemal’in, 29 Kasım 1930’da Trabzon’da yaptığı bir konuşmada yeni bir dönemin başlamakta olduğunu ilk belirtilerini verdiğini, dolaylı da olsa artık tek partili bir düzenin uygulanacağını açıkladığını belirtir.²⁴

---

¹⁹ A.y.

²⁰ Convaincu (Fr.): Kanmış, inanmış, a.e., s.395.

²¹ A.y.

²² A.y.

²³ Çetin Yetkin, **Türkiye’de Tek Parti Yönetimi (1930-1945)**, [y.y], Altın Kitaplar Yayınevi, 1983, s.44.

²⁴ A.e., s.29-30.

Tasarlanan devlet düzeninde memleketteki bütün yasama ve yürütme işlerinin tek ve gerçek sorumlusu, yetkilisi ve sahibi de CHF olacaktı, yasama yürütme alanındaki çalışmalara yöneltilen tüm eleştiriler, CHF aleyhindeki eleştiriler olarak kabul edilmekteydi.²⁵ Mahmut Goloğlu, Mustafa Kemal Paşa'nın "Partimizin ise, milliyet ve memleket için en hayırlı ve isabetli programın kendi programı olduğuna ve milletin kendisiyle beraber bulunduğu tam kanısı vardır" sözünü aktararak, bu kanı ile, çok partili düzen artılarının temizlenmesinde olduğu gibi, çok örgütlü sosyal düzen anlayışının yerine de, tek partiye bağlı, tek örgütlü sosyal düzen anlayışının getirilmesi ve eski görüş artıklarının temizlenmesi yoluna gidildiğini ifade eder.²⁶

13-14 Mayıs 1931 tarihlerinde CHF Büyük Kongresi yapılmış ve yeni bir program kabul edilmiştir. Programın birinci kısmının, ikinci maddesi milletin tanımını yapar: "Millet, dil, kültür ve mefkûre birliği ile birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği bir siyasi ve içtimai heyettir."²⁷ Birinci kısmın üçüncü maddesinde devlet şekli tarif edilir:

"Devletin esas teşkilatı: Türk milletinin idare şekli, vahdet-i kuvva esasına müstenit olan bugünkü devlet şeklimizdir. Bu şekilde, Büyük Millet Meclisi, millet namına hâkimiyet hakkını kullanır; Reisicumhur ve İcra Vekilleri Hayeti onuniçinden çıkar. Hâkimiyet birdir, kayıtsız, şartsız milletindir. Devlet teşekküllerinin en muvafıkı bu olduğuna Fırka kanidir."²⁸

İkinci kısmın birinci maddesinde ise ilk kez; Cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik ve inkılapçılık altı ilke olarak birlikte ele alınmıştır. İkinci kısmın ikinci maddesindeki, "Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil ve fakat ferdi ve içtimai hayat içinde işbölümü itibarıyla muhtelif mesai erbabına ayrılmış bir camia telakki etmek esas prensiplerimizdendir" ifadesinde ise "sınıf yok, iş bölümü var" yaklaşımı benimsenmiştir.²⁹

Kemal Karpat, bu programdaki halkçılık ilkesini şöyle değerlendirir. Halk Partisi'nin 1931'de yayınladığı programa göre halkçılığın amacı sınıf mücadelelerini önleyerek Türk toplumunun birliğini sağlamaktı. Cumhuriyet devrinin aynı yılda çıkan resmi tarihine göre de halkçılık sınıf mücadelesini reddetmekti. Toplumun

²⁵ Mahmut Goloğlu, **Tek Partili Cumhuriyet (1931-1938)**, Ankara, Goloğlu Yayınları, 1974, s.7.

²⁶ A.y.

²⁷ Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, s.474.

²⁸ A.e., s.474-475.

²⁹ Tefvik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)**, Ankara, İmge Kitabevi, 2008, s.359.

sınıfsal yapısı yok sayıldığı halde sınıf mücadelesini önleme tedbirlerine başvurulması iki şekilde açıklanabilir. Ya sınıf mücadelesini doğuran şartların toplumda var olduğundan endişe ediliyor ya da ekonomik gelişmelerin ileride böyle bir mücadele doğuracağı kabul ediliyordu.³⁰

Gazi Mustafa Kemal'in tüm toplumsal güçlerin tek elde toplanması zorunluluğunu açıkladığı günlerde ve parti devletine geçiş sürecinin hemen başında, CHF'nin sözcülüğünü yapan ve çoğu milletvekili olan yazarlar yeni bir siyasal düzen arayışı içinde bulunuyorlardı.³¹ Örneğin CHF'nin yayın organı olan Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde, Zeki Mesut (Aslan) devlet yönetiminde eleştiri ve denetimin sağlanması için bir muhalefet partisinin varlığının bir zorunluluk olmadığını öne sürerek, Türkiye'de devrim ilkelerini savunan partilerin dışında başka bir partinin zaten düşünülmemeyeceğini söylemekteydi.³²

Harris, ideoloji arayışlarının 1930'larda başlamadığını, 1923'te Cumhuriyet ilan edilmeden önce bile, devrimin doğası üzerine tartışmaların devam etmekte olduğunu hatırlatır ve süreci şöyle anlatır: Atatürk'ün devam etmekte olan reform hamleleri, Türk devrimci entelektüel elitinin henüz tükenmediğini ve Atatürk'ün her an yeni yollar açabileceğini açıkça gösteriyordu. Örneğin, Ağustos 1927'nin başlarında, Yakup Kadri, Kemalizm'i Türk devrimci ruhunun somutlaşması olarak tanımlıyor ve ekliyordu; “bu anlayışı, ahlaki disiplinin bir kuralı haline getirmek, öğretmek ve yaymak Türk gençliğinin takip etmesi gereken büyük idealdir.” Hatta daha sonra Kadro hareketinin muhaliflerinden biri olacak olan Mahmud Soydan, 1927'de “Türk milleti sosyal açıdan görevlerini tamamladığını düşünmüyor” ifadesini yazıyordu. Özellikle, Büyük Bunalımın gelmesiyle faşizm ve komünizmin faydaları daha çok dile getirildi. Türk devriminin ömrü konusu ve onu koruma ihtiyacı 1920'lerin sonunda basında süreklilik gösteren temasıydı. M. Zekeriya Sertel 1930 Aralığının sonlarına doğru Son Posta'da “devrimimizi tamamlamalıyız” diyordu. Sertel'e göre Batılı devletler, modernleşme sürecini henüz benimseyemediğimiz için, hala Türkiye'yi küçük görüyordu. Gösterilen bu ilgi şaşırtıcı değildi, bundan dolayı, “devrimcilik” belirsiz ve tanımlanmamış bir ilke

³⁰ Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, Ankara, İmge Kitabevi, 2008, s.150.

³¹ Çetin Yetkin, **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi (1930-1945)**, s.31.

³² A.e., s.31-32.

olarak, altı temel karakteristiğinden biri olarak, 1931’de CHF’nin programında kutsal bir yere koydu.³³

1930’lu yıllar CHF’nin ilkelerinin olgunlaşmasıyla, bu ilkelerin yurttaşlara aktarılması çabasının ivme kazandığı bir dönem olmuştur. Kemalizm’i tanımlama, anlama uğraşını konu alan kitapların yayımlanması da harf devriminin etkisiyle hızlanmıştır. Bu kitapların, “belki de en önemlisi; devrimlerin bir anlatımı ve meşruluk belgesi olan” 1927’de Mustafa Kemal tarafından CHF Kurultayı’nda okunarak, aynı yıl içinde yayımlanan “Nutuk”tur.³⁴ Kemalizm’i anlama ve tanımlamaya çalışan eserler arasında Sadri Ertem’in “Türk İnkılabının Karakterleri” (1933) adlı kitabı da bulunmaktadır. Türk Devrimi’nin tanımlanması çabası milletvekillerinin çalışmaları içinde de yer alır. Bunlara, başta Parti Genel Sekreteri Recep Peker’in Parti Programı’nın tanıtımını içeren konferans notları ve Edirne milletvekili Şeref Aykut’un “Kemalizm (C. H. Partisi Programının İzahı)” (1936) adlı kitabı örnek olarak gösterilebilir.³⁵ Yine, 1936 yılında yayımlanan Tekinalp’in “Kemalizm” kitabı, Saffet Engin’in 1938 yılında yayımlanan “Kemalizm İnkılabının Prensipleri: Büyük Türk Medeniyetinin Tarihi ve Sosyolojik Tetkikine Medhal” adlı eseri bu türden kitaplardır.³⁶

2.1.2. Kadro Dergisi’nin Kuruluşu ve Amacı

Kemalizm’in bir ideoloji olarak yeniden yapılandırılması, gerçekte sistemli bir ideolojisinin oluşturulması yönündeki girişimlerden birisi de Kadro Mecmuası çevresinde gelişen Kadro hareketidir.³⁷ Kadro, devrimin tutarlı bir ideolojiye olan ihtiyacını ortaya koymaktaydı. Kadro hareketi hem ekonomik hem de ideolojik olarak bir üçüncü yol arayışının içerisinde olmuştur. Tevfik Çavdar, Türkiye’deki ideoloji arayışlarının yanı sıra, dünyadaki siyasal ve ekonomik gelişmelerin Kadro Dergisi’nin kuruluşuna olan etkisinden şu şekilde söz etmektedir:

“1929 dünya ekonomik bunalımı, tüm dünyayı sarstığı gibi Türkiye’yi de sarstı. Kapitalist ekonomi ve onun değer yargıları “Wall-Street”te bir günde çökmüştü. Liberal ekonomiye ait tüm değerler, iyimser yaklaşımlar anlamsız kalmıştı. O günlerin deyimiyle “İktisadi Buhran” Türkiye’deki “serbesti” yanlılarını çaresiz bırakmıştı.

³³ George S. Harris, **The Communists and The Kadro Movement: Shaping Ideology in Atatürk’s Turkey**, s.118.

³⁴ Işıl Çakan, **Konuşunuz Konuşturunuz**, İstanbul, Otopsi Yayınları, 2004, s.26.

³⁵ A.e., s.27-28.

³⁶ A.e., s.28-29.

³⁷ A.e., s.27.

Buhrandan etkilenmeyen Komünist Rusya ile Faşist İtalya Türkiye'ye çok yakındı; bu ülkelerin deneyimlerinden etkilenenler de vardı. İşte bu dönemde Faşizm ve Komünizm dışında bir yol arama çabaları gündeme geldi. “Kadro” dergisi böyle bir arayışın ürünüdür.”³⁸

Yalçın Küçük, 1920'lerin sonu ve 1930'ların başında “rejimin” sallanmakta olduğunu, en azından iktidar sahiplerinin böyle bir tehlike gördüklerini ifade etmektedir.³⁹ Bu durumda dönemin iktidarının bir meşruiyet sorunu olduğu söylenebilir. Dolayısıyla, CHF'nin ideoloji arayışları, iktidarı için bir meşruiyet arayışı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu meşruiyet arayışının, Kadro'yu ortaya çıkaran temel etmenlerden biri olduğu gözlemlenmektedir.

İşte bu koşullar altında yayım hayatına başlayan Kadro, imtiyaz sahibinin Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), yazı işleri müdürünün Vedat Nedim (Tör) olduğu, Ocak 1932 ve Aralık 1934 tarihleri arasında aylık olarak yayımlanmış bir fikir dergisidir. Derginin kurucuları Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Şevket Süreyya (Aydemir), Dr. Vedat Nedim (Tör), Burhan Asaf (Belge) ve İsmail Hüsrev (Tökin)'dir. Mehmet Şevki (Yazman) da daha sonra Kadro dergisi yazarları arasına katılmıştır. Yakup Kadri ve Mehmet Şevki haricindeki tüm yazarların geçmişlerinde komünist parti deneyimleri vardır, yani sol kökenden gelmektedirler.

Kadro'nun yazıları hazırlandıktan sonra her ay iki üç gün Yakup Kadri'nin evinde toplanılarak tümü okunarak tartışılmakta ve dergiye son şekli verilmektedir. Bir anlamda her yazı üzerinde bir karşılıklı öğrenme süreciyle tüm grubun düşünce birliği içinde olması sağlanmaktadır.⁴⁰ Bu süreçte bir yandan Kadro dergisi çıkarılırken, diğer yandan benimsenen ideolojik çizginin programın ayrıntıları üzerinde durulur. Devletin konuyla yakından ilgilendiği ve bu toplantıları izlediği anlaşılmaktadır.⁴¹

Kadro'nun her sayısının yazılarının böyle bir süreç içinde kolektif olarak hazırlanmasına karşın, hareketin dayandığı fikirlerin mimarı Şevket Süreyya'dır. Hatta Tekeli ve İlkin'e göre, Kadro hareketine Şevket Süreyya hareketi bile denilebilir. Şevket Süreyya'nın, dergi boyunca tüm polemiklerde başı çekmekte ve eleştirileri göğüslemekte olduğunu söyleyen Tekeli ve İlkin, bir an için Şevket

³⁸ Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)**, s.341-342.

³⁹ Yalçın Küçük, **Türkiye Üzerine Tezler 1**, İstanbul, Salyangoz Yayınları, 2007, s.141.

⁴⁰ Vedat Nedim Tör'den aktaran, İ. Tekeli, S. İlkin, **Kadrocuları ve Kadro'yu Anlamak**, s.143.

⁴¹ Murat Belge'den aktaran Tekeli ve İlkin; a.e., s.143-144.

Süreyya'nın hareketten çekildiği düşünüldüğünde, ortada bir hareketin kalmayacağını fark edilebileceğini belirtmektedir.⁴² Bununla birlikte, Mustafa Türkeş, derginin ideolojik kimliğine damgasını vuranın Şevket Süreyya olduğunu belirtmekle beraber araştırmaları, analizleri ve tartışmalarıyla derginin içeriğini zenginleştirenin İsmail Hüsrev olduğunu ifade eder.⁴³

Yazılacak makaleler konusunda ortaya çıkan işbölümüne göre; Şevket Süreyya ideolojik nitelikteki başyazıları, Yakup Kadri edebiyat yazıları, Vedat Nedim ekonominin planlı yönetimi hakkındaki yazıları, İsmail Hüsrev ampirik saptamalara dayalı ekonomik araştırmalar yaparak, özellikle tarım ve para konularındaki yazıları hazırlayacaktı. Burhan Asaf çağın kültürel ve siyasal akımlarını izleyecek, Mehmet Şevki de mühendislik, elektrik enerjisi konusunda çalışmalar yapacaktı.⁴⁴ Dergi incelendiğinde, Şevket Süreyya'nın makalesinin ilk sırada olduğu ve o ayki tartışmanın odak noktalarını belirlediği görülecektir. Diğer yazarların katkılarının önceden belirlenen konuların ana temasına uygun olarak çeşitlemeler yapmakla sınırlı kaldığı söylenebilir.⁴⁵

Kadrocular, derginin çıkış amacını, Kadro imzalı ortak bir bildiriyle, Türkiye'nin bir inkılabın içerisinde bulunduğu ve bu inkılabın durmadığını belirterek, şu şekilde açıklarlar:

“Bugüne kadar geçirdiğimiz hareketler, şahit olduğumuz muazzam kıyam manzaraları, onun yalnız bir safhasıdır. Bir ihtilal geçirdik. İhtilal inkılabın gayesi değil, vasıtasıdır.

Bu ihtilal safhasında dursaydık inkılabımız akim kalırdı. Hâlbuki o, genişliyor, derinleşiyor. O henüz son sözünü söylemiş, son eserini vermiş değildir...

İnkılap bitaraf bir nizam değildir. Onun içinde yaşayanların, taraftar olsunlar veya olmasınlar, ona intibak etmeleri lazımdır...

İnkılabın irade ve menfaati, inkılabı duyan ve yürüten azlık, fakat şuurlu bir avangardın, azlık fakat ileri bir KADRO'nun iradesinde temsil olunur... İnkılabın derinleşmesi demek, her şeyden evvel, bu prensiplerin ve onların ifadesi olan inkılap ahlak ve disiplinin, ileri kadronun dimağından geçen neslin, şehir halkının ve köylünün dimağına inmesi ve yerleşmesi demektir.

---

⁴² A.e., s.144.

⁴³ Mustafa Türkeş, “Kadro Hareketi ile İlgili Düşünceler”, **Mürekkep**, S.6 (1996), s.25.

⁴⁴ İ. Tekeli, S. İlkın, **Kadrocuları ve Kadro'yu Anlamak**, s.145.

⁴⁵ Mustafa Türkeş, “Kadro Hareketi ile İlgili Düşünceler”, **Mürekkep**, S.6 (1996), s.25.

Türkiye bir inkılap içindedir. Bu inkılap kendine prensip ve onu yaşatacaklara şuur olabilecek bütün nazari ve fikri unsurlara maliktir. Ancak bu nazari ve fikri unsurlar inkılabı İDEOLOJİ olabilecek bir fikriyat sistemi içinde terkip ve tedvin edilmiş değildir...

Hülasa; Cihanın bin bir çeşit hadisata gebe olan bugünkü esrarengiz gidişi içinde, mukadderatını kendi inkılabının mukadderatına bağlayan inkılap neslimizin muhtaç olduğu inkılap şevkini her zaman uyanık tutmak ve inkılabımızın bir bakışta idrakimizi durdurur gibi görünen coşkun ve mürekkep cereyanına daima hâkim kalabilmek için, onun prensiplerini hududu muayyen kriteriyumlar şeklinde bilmeye, benimsemeye ve benimsetmeye mecburuz.”⁴⁶

Kadro'nun amacını ve temel bakış açısını belirleyen düşünceler, 15 Ocak 1931 yılında, Şevket Süreyya'nın Türk Ocağı'nda verdiği bir konferansta açıklanmıştı. Bu konferansta söylenenler 1932 yılında yayımlanacak olan “İnkılap ve Kadro” adlı kitabın inkılap kısmını oluşturacaktır.⁴⁷

Kadro'cu görüşlerin merkezinde, emperyalist (metropol) ülkelerle sömürge ve yarı sömürge ülkeler arasındaki çelişkiler yer almaktaydı. Kadrocular liberalizm, sosyalizm ve faşizme karşı çıkarak, bunlara alternatif olarak milli kurtuluş devrimi ideolojisini geliştirmeye çalıştılar. Bu ideolojide devletçilik ve devrimin sürekliliği gibi başlıklar büyük bir öneme sahipti.

Kadro'culara göre, Türkiye gibi kapitalizmin yeterince gelişmediği, dolayısıyla sınıfsal farklılaşmanın keskinleşmediği ülkelerde önemli olan sınıfsal çelişki değil, uluslararası çelişkidir. Ulusal kurtuluş savaşları, bu çelişkilerden dolayı ortaya çıkmaktadır. Hem Türk devrimi hem de Ulusal Kurtuluş Savaşı veren diğer ülkeler için bir ideoloji oluşturmaya çalışan Kadro'cular için anti-emperyalizm temel kategori olmaktadır.⁴⁸ Kadro'culara göre liberalizm, kapitalizmin ekonomik politikalarının bir yansıması, demokrasi ise kendi başına var olmayan “kapitalizmin siyasi ve idari kılıfı”⁴⁹ olarak görülmekteydi. Faşizm de Kadro'cular tarafından yarı kapitalistleşmiş bir ülkenin kendine çizdiği yolu olarak görülüyordu. Kadro'cular içte

⁴⁶ Kadro yazarları, “Kadro”, **Kadro**, S.1 (II. Kanun 1932), s.3.

⁴⁷ Şevket Süreyya Aydemir, **İnkılap ve Kadro**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1990, s.27.

⁴⁸ İlhan Tekeli, Selim İlkin, “Bir Aydın Hareketi: Kadro”, **Toplum ve Bilim**, S.24 (Kış 1984), s.51.

⁴⁹ Burhan Asaf'tan aktaran; İ. Tekeli, S. İlkin, a.y.

bir azınlık diktatoryası kurmaları, uluslararası ilişkilerinde ise emperyalist olmaları yüzünden faşizme karşıydılar.⁵⁰

Kadro'cular çözümleme yöntemi ve dünya görüşü olarak diyalektik ve tarihsel materyalizmi benimsemelerine rağmen sosyalizme ve Marksist ideolojiye karşı çıkmaktaydılar. Bu duruma gerekçe olarak, Marksist çözümlemenin dayandığı sınıf çelişkisi olgusunun, ancak sanayileşmiş ülkelerde ön planda olduğu, Türkiye gibi yarı sömürgeleşmiş ülkeler için temel çelişkinin metropol ülkelerle sömürgeler arasında olduğu yargısı sunulmaktaydı.⁵¹

2.1.3. Kadro Dergisi ve İktidar Arasındaki İlişki

Kadro ile iktidar arasındaki ilişkiye göz atmak gerekirse; tek parti iktidarının gelişmekte olduğu ve CHF'nin doğrudan veya dolaylı olarak desteklediği yayın organları dışındaki basın faaliyet göstermekte zorlandığı bir dönemde, çoğunluğunu eski komünistlerin oluşturduğu Kadro'nun "izinli" olarak yayıma başlayabilmesi dikkat çekicidir. Bu konuda Kadro dergisiyle ilgili kapsamlı bir doktora çalışması yapmış olan Mustafa Türkeş şunları söylemektedir:

"...1931 yılında hükümet yeni bir basın yasası çıkardı ve yürütme gücüne basın kontrol edebilme imkânını da dâhil etti. Hükümet kolaylıkla yayınları durdurabilecek ve yayın kuruluşlarını kapatabilecekti. Bu olumsuz koşullara rağmen 1932 yılında iki yeni dergi yayınlanmaya başladı: Kadro Dergisi ve Ahmet Hamdi Başar'ın çıkardığı Kooperatif dergisi."⁵²

Türkeş, basın özgürlüğünü dönemlere göre inceledikten sonra, baskıya rağmen Kadro'nun yayımlanabilmiş olmasını Kemalist yönetimin "şartlı" hoşgörüsüne bağlamaktadır:

"1923-1925 arası yıllarda ifade özgürlüğünden bahsedilebilmektedir. 1925-1928 arası yıllarda ise hükümet, basını ciddi bir şekilde kontrol altına almıştır. Basının kontrol altına alınmasının yanı sıra, 1928'den 1931'e kadar basın mali olarak da devlet desteğine bağımlıdır. 1931'den itibaren, Kemalist yönetimin belirlediği genel çerçevenin dışına çıkmamak koşuluyla, Kadro, Kemalist yönetimin gösterdiği anlayıştan göreceli de olsa yararlanmıştır. Bu anlayış üç yıl sürecekti."⁵³

---

⁵⁰ A.y.

⁵¹ A.e., s.52.

⁵² Mustafa Türkeş, **Kadro Hareketi: Ulusçu Sol Bir Akım**, s.95.

⁵³ A.e., s.96-97.

Kemalist yönetimin bu “anlayışına” sebep olan etmenlerin incelenmesinin önemli olduğu düşünülmektedir. Birincisi, Yakup Kadri’nin (Karaosmanoğlu) imtiyaz sahibi olarak derginin sorumluluğunu üstlenmede “anahtar rol” oynamış olmasıdır. Yakup Kadri Kurtuluş Savaşı’na katılmış ve Ankara hükümeti için çalışmıştı. 1923 yılından beri milletvekilliği görevini sürdürmekteydi. Daha önemlisi, Yakup Kadri Mustafa Kemal Paşa’ya yakındı ve Mustafa Kemal’in sofrasına davet edilen nadir isimlerden birisiydi.⁵⁴ İkinci etmen ise, eski komünistlerin tamamının devlet görevinde çalışmış ve iktidara yakın basında yazarlık yapmış olmalarıdır. Aydemir, 1927 yılında Ankara Ticaret Lisesi Müdürü olmuştu. Tör, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti’nde başkan yardımcısı olarak görev yaptı. Belge, Dışişleri Bakanlığı’nda iş buldu ve Tökin, Devlet Demiryolları İdaresi’nde ve 1929 yılından itibaren de Ziraat Bankası’nın kredi bölümünde çalıştı. 1927 yılından itibaren Aydemir, Tör, Tökin ve Belge, yarı-resmi nitelikteki Hâkimiyet-i Milliye ve Cumhuriyet gibi günlük gazetelerde yazdılar. Ayrıca, Aydemir ve Tökin Kemalist reformları yaymaya çalışan Muhit dergisinde de yazmışlardır.⁵⁵

Bu iki etmen büyük ölçüde açıklayıcıdır. Ama yine de bazı soru işaretleri oluşmaktadır. İlk olarak, eski komünistler hem devlet görevlerinde hem de iktidara yakın yayın organlarında “sadakatlerini” kanıtlamış olsalar da, CHF ile organik bir bütün oluşturmuş değillerdir. 1931 yılında Aydemir daha önce sunduğu görüşlerini İnkılap ve Kadro adlı başlıklı bir rapor halinde Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa’ya, CHF Genel Sekreteri Recep Peker’e sunmuştur. Peker, Aydemir’in sunduğu bu rapordan hoşlanmamıştır, çünkü Aydemir, partinin rolü üzerine bir bölüm yazmış ve ideoloji üretecek az sayıda bir aydın kadroya ihtiyaç olduğunu öne sürmüştür. Aydemir’in bu yaklaşımına, Peker hiç de olumlu bakmamış ve bir ideoloji üretilecekse bu işin başkası tarafından değil, CHF’nin kendisi tarafından yapılması gerektiğini savunmuştur.⁵⁶

Recep Peker faktörünün dışında, Türk Ocakları’nın bile iktidara yabancılaştığı bir ortam söz konusudur. Tekeli ve İlkin, Türk Ocakları’nın görünüşte CHF’nin denetiminde olmasına rağmen, rejimin önderleriyle aralarında bulunan bir gerilim yüzünden 10 Nisan 1931’de olağanüstü bir kurultay toplayarak kendini feshetmiş

---

⁵⁴ A.e., s.92-93.

⁵⁵ A.e., s.90.

⁵⁶ A.e., s.91.

olduğunu belirtir.⁵⁷ Tekeli ve İlkin'e göre, bu gerilimin arkasında Ocak üyelerinin bazılarının SCF'ye katılmış olmaları ve Hamdullah Suphi'nin CHF'ye karşı düşünce özgürlüğünü savunması bulunmaktadır.⁵⁸ Ocaklar kapatıldıktan sonra partinin denetiminde halkevlerine dönüştürülecektir. Tekeli ve İlkin'in aktardığına göre; Yakup Kadri, "Türk Ocağı" üzerine yazdığı başyazıda, "tarihe karışan şey bizim gençliğimiz" şeklinde duygusal bir ifade kullandıktan sonra, "bugünkü vatanın ulvi bir rüya halinde evvela Türk Ocaklarının çatısı altında belirlendiğini, asıl eser meydana geldiğine ve artık bir CHF olduğuna göre Türk Ocaklarına lüzum kalmadığını" belirtmektedir.⁵⁹

İkinci olarak, iktidar, basit bir hoşgörünün ötesinde, dergiye finansman desteği sağlamıştır. Tekeli ve İlkin, Yakup Kadri'nin; "Maarif Vekâleti 600 abone kaydetti, Ziraat Bankası da bir miktar abone kaydetti vs. Yani Devlet kendi mali müesseseleri ile bizi teşvik etti. Böylece dergiyi çıkarmaya başladık" diye anlattığını belirtirler.⁶⁰ Ayrıca Çankaya Köşkü de 10 adet dergiye abone olmuştur. Destek sadece aboneyle sınırlı kalmayacak ve bir ara Ziraat Bankası'na, İş Bankası'na ilan verdirilecektir.⁶¹ İktidarın bu desteği niçin sağladığı ikinci soru işaretini oluşturmaktadır. Tökin, Ertan'ın, "Kadro dergisi için parasal kaynak nereden ve nasıl sağlandı?" sorusuna şu şekilde cevap vermektedir: "Zaten çok büyük bir para gerekmiyordu. O zamanlar ucuzluk vardı. Parayı Yakup Kadri verdi."⁶² Tökin, görüşmenin yapıldığı 1991 senesinde finansmanla ilgili bu bilgileri hatırlamıyor veya ayrıntı olarak görüyor olabilir. Eğer ayrıntı olarak görüyorsa, bunun sebebi, adı geçen abonmanlıklar olmasa bile, derginin büyük bir para gerekmeden çıkarılabilir olmasıdır.

Korkut Boratav, resmi çevrelerin Kadro'ya karşı tavırlarını değerlendirirken, 1934 yılından itibaren, devletçi uygulamalar rayına oturduktan ve belli bir tempo içinde gelişmeye başladıktan sonra, eskisinden daha ileri bir devletçiliği savunan resmi çevrelerin, Kadro'yu artık fonksiyonu olmayan bir yayın organı olarak görmüş olabileceklerini belirtir.⁶³ Bu cümleden anlaşıldığı kadarıyla, Kadro'nun görevi devletçiliği savunmaktı ve iktidar Kadro'dan bu yönde faydalanmak istedi.

---

⁵⁷ İ. Tekeli, S. İlkin, **Kadrocuları ve Kadro'yu Anlamak**, s.130.

⁵⁸ A.y.

⁵⁹ A.e., s.134.

⁶⁰ A.e., s.146-147.

⁶¹ A.e., s.147.

⁶² Temuçin Faik Ertan, **Kadrocular ve Kadro Hareketi**, s.293.

⁶³ Korkut Boratav, **Türkiye'de Devletçilik**, Ankara, İmge Kitabevi, 2006, s.217.

Bu bağlamda, Korkmaz Alemdar da benzer bir görüşü ifade eder. Kalkınma için önce özel girişime bel bağlayan Cumhuriyet, bunun başarısızlığı karşısında devletin olanaklarını daha etkin bir şekilde harekete geçirmiş ve 1930'lardan sonra devlet işletmeciliği ve ekonomiyi planlama çalışmaları hız kazanmıştı. Kadro, gerçekleştirilmeye başlanan bir uygulamayı savunmuştu.⁶⁴ Alemdar, ayrıca, Kadro'nun yayımlanmasındaki bir başka etkenin siyasal hayattaki gelişmeler olduğunu söyler. Serbest Fırka deneyinden sonra Mustafa Kemal'in saptadığı ülkedeki genel hoşnutsuzluk, iktidarın devletçilik uygulaması gibi bir takım girişimlerde bulunmasının yanında, hoşnut olmayan çevrelerin kontrolü gereğini de ortaya koymuştu. Kadro, devrim görüşünü desteklediği gibi, Serbest Fırka yandaşlarıyla da tartışmayı sürdürdü. Bu tartışmaya İsmet Paşa Kadro safında katılırken; iş çevreleriyle ilişkisi bilinen bir milletvekili Mahmut (Soydan) Bey devletçiliğe karşı özel sektörün yanında yer aldı.⁶⁵ Alemdar'a göre görüşler açıklanıyordu ama kontrol önderin elindeydi. Bu kontrol Kadro için de etkin bir şekilde sürmüştü. Yakup Kadri 1932-1934 yılları arasında otuz bir kez Mustafa Kemal tarafından kabul edilirken, Kadro'nun kapandığı 1934 senesinin yalnız Ekim ayında Yakup Kadri sekiz kez Çankaya'ya çıkmıştı.⁶⁶

Alemdar, iktidar ile Kadro arasındaki ilişkiye başka bir açıdan daha getirir. Buna göre; Kadro, bir bakıma yayımlayanlarla yayıma izin verenlerin ilkelerinden fazla fedakârlık etmelerine gerek olmadığı bir ortamda yayımlanmıştı. Kadro'cular o dönem için oldukça ileri sayılabilecek görüşleri ortaya koyarak mutlu olurken, siyasal yönetim, sol görüşleri yüzünden cezalandırdığı, sonra bağışladığı kişileri tamamen kenara itmemiş oluyordu.⁶⁷

2.1.4. Kadro Dergisi'nin Kapanması

Kadro dergisi 1934 Aralık'ında yayım hayatına son verdi. Kadro'nun kapanma veya kapatılma süreci de, kurulması ve iktidarla olan ilişkileri gibi 1930'ların siyasi atmosferinde önemli bir yere sahiptir. Kadro'nun kapanma sebepleri Yakup Kadri'nin anılarında gözlemlenebilir. Yakup Kadri, 1934 sonbaharında, Vasıf

---

⁶⁴ Korkmaz Alemdar, "Basında Kadro Dergisi ve Kadro Hareketi ile İlgili Bazı Görüşler", **Kadro (Tıpkı Basım)**, C.1, Ankara, AİTİA Yayınları, 1978, s.38.

⁶⁵ A.e., s.39.

⁶⁶ A.y.,

⁶⁷ A.y.

Çınar'la kendi arasında geçen bir görüşmeyi anlatır. Vasıf Çınar, Yakup Kadri'ye şu sözleri söylemiştir:

“Geçen akşam sarayda idim. Sofrada senin aleyhine epiyce şiddetli bir yayılım ateşine şahit oldum... Güya, sen, çıkardığın Kadro mecmuasında iktisadi siyasetimizi baltalayan ve hatta parti umumi kâtibinin iddiasına göre rejimin temellerini sarsan(!) neşriyatta bulunuyormuşsun. Bu böyle giderseymiş ticaret vekili tuttuğu yolda emniyetle ilerleyemezmiş. Öte yandan, Cumhuriyet Halk Partisi de hizipleşmek tehlikelerine maruz kalırmış. Sofra kalabalıktı. Biri durdu, öbürü söyledi. Yalnız İsmet Paşa ile Şükrü Kaya söze karışmıyorlar, önlerine bakıyorlardı. Gazi, birdenbire öyle bir parladı ve dâhiliye vekiline “Bu işi ne vakit halledeceksin?” diye öyle bir çıkıştı ki, senden şikâyet edenlerin bile nutku tutuldu. Şükrü Kaya, başı hala öne iğik mırıldanıyordu: “Başvekile söyleyin, Paşam; başvekile...” Bunun üzerine Gazi ne yaptı bilir misin? İsmet Paşa'ya döndü: “Bak, senin üstüne atıyorlar bunun mesuliyetini...” dedi. Sonra, kendi kendine söylenir gibi, “Gerçi hakları da var ya... Kadro'ya makale bile yazdı. Fikren ve kalben onlarla beraberdir,” sözlerini fısıldadı. İsmet Paşa, işitmemezlikten geldi.”⁶⁸

Yakup Kadri bu sözleri boşa atmaz, fakat Atatürk'ün sofrasında ilk defa “gıyaben sanık sandalyesine” oturtulmuyordu. İki yıl önce benzer bir uyarıyı Yakup Kadri'ye Falih Rıfkı yapmıştı. Kendisini telefonla arayarak şunları diyecekti:

“Umumi Kâtip, yanında birkaç Merkez Heyeti azasıyla beraber Kadro'da çıkan bir yazıyı saatlerce münakaşa etiler ve senin hakkında mutlaka bir Disiplin kararı verilmesini istediler. Bugün, sanırım akşama doğru, partiden ultimatomsu bir tebliğ alacaksın. Bizzat Gazi tarafından dikte edilmiş olan bu tebliğde “Ya vaziyetini tasrih et, ya partiden çekil,” denilmektedir.”⁶⁹

Bunun üzerine Yakup Kadri telaşla Gazi'nin yanına giderek, kendilerine;

“Biliyorsunuz, birkaç aydan beri Kadro adıyla bir mecmua çıkartmaktayım. Bu mecmuanın güttüğü hedef inkılabın fikir cephesini kurmağa ve Halk Partisi'nin prensiplerini bu cepheden tefsir ve tedvine çalışmaktı. Fakat, görüyorum ki, maksadım yanlış anlaşılmakta ve bu yüzden zatı devletinizi de boş yere üzen birtakım münakaşalara yol açılmaktadır. Onun için Kadro'yu, müsaadenizle, derhal kapamağa karar verdiğimi arz etmek istiyorum.”⁷⁰

⁶⁸ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Zoraki Diplomat**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s.15-16.

⁶⁹ A.e., s.17.

⁷⁰ A.e., s.19.

diyecektir. Gazi bu sözler üzerine, Yakup Kadri'ye "Hayır... Mecmuayı kapamayacaksın. Ancak, dün akşam bahis mevzuu olan herhangi bir iltibaslı yazı gözüme ilişti mi, senden ve arkadaşlarından rica edeceğim; bana gelip o yazıyla ne demek istenildiğini anlatacaksınız. Mutabık mıyız?" şeklinde cevap verir.⁷¹

Böylelikle Kadro ilk kapatılma tehlikesini atlattığı olur. Yakup Kadri, Vasıf Çınar'ın anlattıklarını ciddiye alır, fakat daha önce de benzer bir badireyi atlattığı olmanın verdiği göreceli bir rahatlık vardır. Her şeye rağmen Vedat Nedim'e 12 Eylül 1934 tarihinde bir mektup yazıp, hazırlıklı olmaları gerektiği konusunda onları uyarır. Yakup Kadri anılarında yukarıdaki gibi anlattığı olayı, mektubunda Vedat Nedim'e şu şekilde anlatır:

"...Gerçi tıpkı senin dediğin gibi bir kaza atlattığımız. Fakat mesele asıl (şeker) makalesinden çıkmış. Celal Bey sofrada bizzat şikâyetinde bulunmuş. "Benim aleyhimde yazıyorlar demiş. Öteden Recep atılmış "Devletin iktisadi siyasetini baltalıyorlar demiş ve bunun üzerine işittiğin kararlar verilmiş. Sofrada İsmet Paşa da hazır bulunuyormuş ki hiç sesini çıkarmadan oturuyor, düşünceli görünüyormuş. Gazi hazretleri, birkaç defa ona dönüp "Gerçi sen bunları seversin" diye hitap etmiş."⁷²

Yakup Kadri, mektubun devamında Gazi tarafından iki üç kere kabul edilmesine rağmen ne bir ihtar ne de bir telmih karşısında bulunduğunu, dolayısıyla şimdilik endişe edilecek bir şey olmadığını söyler. Bununla birlikte, "fakat bilelim ki, aleyhdarlarımız kuvvetlidir ve her an bizi alaşağıya etmek için ellerinden geleni yapmaktadırlar,"⁷³ diyerek uyarmayı ihmal etmez. Yakup Kadri, aynı mektupta, diğer yazarlara "ağabeyce" fikrini söylemek istediğini belirterek tavsiyelerde bulunur. Buna göre, her şeyden önce tedbirle hareket etmeleri gerekmektedir. Çünkü hepsi hükümet cihazında birer görev almış bulunuyorlardı. Yakup Kadri şöyle devam eder: "Hele seninle Burhan'ın aldığı vazife çok nazik ve mühimdir. Bunda memlekete çok faydanız dokunmak imkânınız vardır ve bunu (Kadro)da yazı yazmakla teraziye koyduğumuz vakit hangisinin daha ağır çekeceğini bilmem."⁷⁴ Ve Şevket Süreyya için, "...onun da mektepteki vazifesi böyledir ve o da kendi içinden bu mukayeseyi yapmaktadır."⁷⁵ ifadesini kullanır. Nerede ise elli yaşına gireceğini,

---

⁷¹ A.y.

⁷² Yakup Kadri'nin Vedat Nedim'e Yazdığı 12 Eylül 1934 Tarihli Mektup. İ. Tekeli, S. İlkin, **Kadrocuları ve Kadro'yu Anlamak**, s. 579.

⁷³ A.y.

⁷⁴ A.e., s.580.

⁷⁵ A.y.

kariyerinin artık sona erdiğini düşündüğünü söyleyen Yakup Kadri, diğer yazarlara “Halbuki siz henüz her şeyin başlangıcında bulunuyorsunuz. Binaenaleyh, fazla cür’etkarane hareketlerle (riske) edeceğiniz şeylerin had ve hesabı yoktur”⁷⁶ diyerek, tavsiyelerini noktalar. Bu tavsiyelerde, İsmail Hüsrev’den özel olarak bahsedilmemektedir. İsmail Hüsrev’in dışında herkesin adı geçmişken, İsmail Hüsrev’in adı geçmez. İlginçtir ki, ister iyi niyetle ister kötü niyetle olsun, Kadroculara atılan hiçbir taş İsmail Hüsrev’in kafasına gelmemektedir. Son olarak Yakup Kadri, “her şey olabilir” diyerek mektubunu tamamlar. Bu mektuptan yaklaşık üç ay sonra Kadro son sayısını yayımlayacaktır.

Yakup Kadri’nin anlattıklarına bakılırsa, Kadro’ya tek muhalefet eden, Tökin’in dediği gibi Celal Bayar değildir. Recep Peker de en az onun kadar Kadro’nun karşısındadır. Yakup Kadri’nin “Böyle bir ciddi vaziyet içinde İsmet Paşa’nın bizi ne dereceye kadar tutacağını kestiremiyorum” demesinden de anlaşılacağı üzere, Kadro’yu iktidar içerisinde İsmet Paşa’dan başka seven pek yok gibidir.

Ortada bir “liberal” Celal Bayar - “devletçi” İsmet İnönü karşıtlığının var olduğu görünüyor. Geçmeden, bu karşıtlığa, bir de Tunçay’ın şu tespitiyle birlikte bakmanın faydalı olacağı düşünülmektedir:

“Celal Bayar’ın İş Bankası’nı kuruncaya değin Sol Kanat İttihatçılardan olmasına ve 1921’de kendisini “Devlet Sosyalisti” diye tanımlamasına karşılık, İsmet Paşa (ve Halk Fırkası) 1930 yılına kadar iktisat politikasında “devletçi” değildi. O tarihte, CHF liberal bir muhalefet partisi (Serbest Cumhuriyet Fırkası) oluşturup karşısına geçerek kendini devletçi ilan etti; korumacılıktan karışmacılığa ve işletmecileğe doğru gelişmeye başladı. İsmet Paşa, ...İlk kez, 30 Ağustos 1930’da Ankara-Sivas demiryolu hattını açarken, pragmatik bir yaklaşımla ve “mutedil” (ılımlı) nitelemesiyle devletçiliği benimsedi.”⁷⁷

Karpat’a göre, Kadro’nun kapatılma sebebi sınıfsal analizler yapmış olmasıdır. Kadro, sosyal sınıflardan söz etmeye, Türkiye’nin ekonomik ve toplumsal sorunlarını sosyo-politik bir açıdan incelemeye başlar başlamaz hemen komünistlik şüpheleri uyandırmış ve bu şüpheler Kadro’nun hayatına mal olmuştu.⁷⁸

---

⁷⁶ A.y.

⁷⁷ Mete Tunçay, “İnönü’nün Kadro’daki Yazısı”, **Yapıt Toplumsal Araştırmalar Dergisi**, Dost Yayınevi, S.8 (Aralık 1984-Ocak 1985), s.7.

⁷⁸ Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, s.171.

Ertan, Kadro'nun kapanmasının nedenlerini incelediği makalesinde, Mustafa Kemal'i Recep Peker'den daha çok, sermaye çevrelerinin etkilemiş olduğunu ifade eder.⁷⁹ Makalesinde yer verdiği, Yeni Adam dergisinin görüşüne göre, Kadro okunmadığı için kapatılmıştı. Samsun gibi büyük bir şehirde bile yalnız bir tane satılıyordu. Emin Türk Eliçin'in görüşüne göre de, İsmet Paşa, Kadro'ya verdiği yazısının milli sosyalizm olarak yorumlanması ve Milliyet gazetesi başyazarı Siirt Mebusu Mahmut (Soydan) Bey'in Kadro'yu komünistlikle suçlaması üzerine dergiyi kapatmıştır.⁸⁰ Ertan'ın verdiği bilgiye göre, Şevket Süreyya Aydemir bir konuşmada, dergiyi Atatürk'ün kapatmadığını, o dönemde şefler arasında bir anlaşmazlığa yol açmamak için kendilerinin bu yolu seçtiklerini ifade etmiştir.⁸¹ Ertan kendi vardığı sonuçta ise, iktidara alternatif bir düşünce üretmeyen ve yönetime geçmek gibi bir niyeti olmayan bir hareketin, Mustafa Kemal'i doğrudan rahatsız etmesinin pek mümkün olmadığını düşünmektedir. Buna göre, Mustafa Kemal'in derginin kapatılması yönünde özel bir emir vermesinden çok, dergiyi kendi haline bırakması ve desteğini çekmiş olması daha yakın bir ihtimaldir. Ayrıca, Yakup Kadri'nin Tiran'a elçi olarak atanması, kimilerine göre, bir sürgün olarak değerlendirilse de diğer Kadrocuların daha üst resmi görevlere atanmaları, iktidarın Kadrocuları tümüyle dışlamadığını göstermektedir.⁸²

Korkut Boratav, Recep Peker gibi radikal görüşlü liderlerin Parti dışında bir “devrim ideolojisi” inşa etme teşebbüslerine ve ilke olarak (her zaman Marksizmin sistematüğini hatırlatan) doktriner yorumlara karşı daima tepki gösterdiklerinin bilindiğini söyler. Devamında, Kadroculara, 1934 yılında “devrim ideolojisini Parti yapar; siz ihtisas adamları olarak devlet mekanizması içinde inkılabın ve devletçiliğin hizmetine koşunuz!” anlamına gelen ciddi bir uyarı yapıldığını ve Kadro'nun yayın hayatına bu nedenle son verildiğinin anlaşılakta olduğunu belirtir.⁸³

Boratav, Kadro dergisini genel olarak şu şekilde değerlendirir. Kadro hareketinin oldukça sistemli bir “küçük burjuva radikalizmi”ni temsil ettiği düşünülmektedir. Tezlerinin sistematik ve tutarlı görünüşü baş teorisyenlerinin

⁷⁹ Temuçin Faik Ertan, “Kadro Dergisi Niçin Kapandı?”, **Atatürk Dergisi**, Erzurum Atatürk Üniversitesi, C.3, S.4 (2003), s.27.

⁸⁰ Emin Türk Eliçin'den aktaran; Ertan, a.e., s.28.

⁸¹ Atatürkçülüğün Ekonomik ve Sosyal Yönü Semineri (Ş. S. Aydemir'in konuşması), aktaran; Ertan, a.e., s.31.

⁸² A.e., s.32-33.

⁸³ Korkut Boratav, **Türkiye'de Devletçilik**, s.217.

Marksist eğitim görmüş olmasından ve tahlil yöntemi olarak zaman zaman Marksizmden hala esinlenmelerinden kaynaklanmaktadır. Buna rağmen, Kadrocu görüşler, yirminci yüzyıl boyunca çeşitli şekillerde ve çeşitli ülkelerde tekrar tekrar karşımıza çıkacaktır.⁸⁴ Bu da, Kadro teorisinin arkasında, oldukça belirgin bir ideolojinin, küçük burjuva radikalizminin yattığını gösterir. Milli kurtuluş hareketlerini izleyen yıllarda, birçok “üçüncü dünya” ülkesinde veya bu ülkeler için zaman zaman “Arap sosyalizmi”, bazen “Afrika sosyalizmi”, “kapitalist olmayan gelişme yolu”, “bağımlılık okulu” veya başka şekiller içinde Kadrocu analize yaklaşan teorik çabalarla karşılaşılacaktır. Türkiye’de dahi, 1960’ı izleyen yıllarda, küçük burjuva radikalizminin Yön dergisi gibi yeni organlarında, bir “yeni-Kadrocu” yorumun egemen olması, hatta Kadrocuların geçmişini inkâr etmeyen son temsilcisi Şevket Süreyya’nın doğrudan doğruya Yön dergisi içinde yer alması rastlantı olamaz.⁸⁵

Boratav’a göre Kadro’cu tezlerin resmi çevrelerce benimsenmemesinin ana nedeni, 1929-1939 döneminde, yani devletçi uygulamaların en hızlı olduğu yıllarda dahi, resmi görüşlerin, hiçbir zaman küçük burjuva radikalizmine angaje olmamış bulunmasından kaynaklanmaktadır. Devletçiliğin resmi yorumundaki “sistemsiz, tutarsız ve pragmatik” görünüş, bu yorumun sermaye ideolojisi ile küçük burjuva ideolojisi arasında, daha çok birincisine meylederek yalpalamasından geliyordu.⁸⁶ Siyasi iktidarın sınıfsal niteliği belli bir yönde değişmedikçe, Kadrocu fikirlerin resmi fikirler haline gelmesine imkân olmadığını söyleyen Boratav, Kadro hareketinin gelişimini ve kaderini, siyasi iktidarın sınıfsal içeriğini saptamada bir ölçüt olarak kullanmanın mümkün olabileceğini ifade eder.⁸⁷

2.2. İsmail Hüsrev Tökin’in Algısıyla Kadro Dergisi

2.2.1. Tökin’in Bakış Açısıyla Kadro Dergisi’nin Kuruluşu ve Dünya Görüşü

Tökin, Kadro dergisi kapandıktan sonra Kadro’yla ilgili kapsamlı bir değerlendirme yazısı yazmamıştır. Sadece Kadro’ya yönelik eleştirilere zaman zaman cevap vermiştir. Tökin’in Kadro dergisiyle ilgili düşünceleri son zamanlarında yaptığı görüşmelerden ve mektuplardan takip edilebilmektedir.

---

⁸⁴ A.y.

⁸⁵ A.e., s.218.

⁸⁶ A.e., s.219.

⁸⁷ A.y.

Tökin'in yaşam öyküsünde, özellikle 60'lı yıllarda, Kadro'yla ilgili sahiplenici bir tutum içinde olmadığına değinilmişti.

Tökin, kendi bakış açısıyla Kadro'nun kuruluşunu ve diğer Kadrocu yazarlarla nasıl bir araya geldiğini şu şekilde anlatmaktadır:

“Ben aynı zamanda Ankara Ticaret Okulu'nda hoca idim. Şevket müdüdü, ben de işletme ekonomisi dersi okutuyordum. İşletme ekonomisi kavramını ilk kez ben kullanmıştım. İstanbul'dakiler de sonra aynı lafı kullandılar. Ticaret okulu Türkocağı'na yakındı. Mütemediyen Türkocağı'ndaki toplantılara gidiyorduk. O esnada Yakup Kadri, Burhan Asaf, Şevket ve ben tanıştık, oturup konuşuyoruz. Şevket Süreyya Türkocağı'nda konferanslar vermeye başladı ve zaten biz de o tarihlerde Kadro'yu çıkarmaya başladık. Kadro'yu çıkarmaya karar verdik. Kadro fikriyatı, Kadro'nun temel fikri Şevket'indi.”⁸⁸

Tökin, başka bir yerde Kadro'yu çıkarma fikrinin kime ait olduğuyla ilgili şunları söyler:

“Aslında, Kadro'yu biz Şevket ve Vedat Nedim ile üçümüz düşündük. Biz karar verdik. Ondan sonra Şevket, Yakup Kadri ve Burhan Belge ile konuştu. Yakup Kadri de uygun gördü. Gitti, Atatürk'ten, İnönü'den izin aldı. Şevket'in Türk Ocağı'nda verdiği konferans var. Konferansı ikimiz beraber düşündük. O, hazırladı, bana okudu ve münakaşasını yaptık. O münakaşadan sonra kalktık, orada okudu.”⁸⁹

Tekeli ve İlkin, grubun oluşması bakımından en kritik olayın Yakup Kadri ile Şevket Süreyya'nın tanışması olduğunu belirtir. Burhan Asaf Yakup Kadri'nin kayımbiraderidir. Şevket Süreyya ile Yakup Kadri'yi Burhan Asaf tanıştıtır. Burhan Asaf'ı Şevket Süreyya ile tanıştıran ise Nazım Hikmettir. Yakup Kadri'yi Vedat Nedim ve İsmail Hüsrev'le tanıştıran ise Şevket Süreyya'dır.⁹⁰ Özetlemek gerekirse, Vedat Nedim ile Şevket Süreyya TKP içerisinde beraber çalışmışlardı. Şevket Süreyya ile İsmail Hüsrev KUTV'da öğrenim gördüler. Şevket Süreyya, Vedat Nedim ve İsmail Hüsrev birbirleri eskiden tanıyorlardı. Ayrıca bu üç ismin Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nde ortak çalışmaları olmuştur. Bu cemiyet 22 Nisan 1930'da Milli Sanayi Kongresi'ni ve 14 Ocak 1931'de Ziraat Kongresi'ni toplar. Bu cemiyetteki çalışmalar Kadro için bir tür bilimsel altyapı sağlayacaktır.⁹¹ Burhan

⁸⁸ Temuçin Faik Ertan, **Kadrocular ve Kadro Hareketi**, s.293.

⁸⁹ İ. Cılga ile Tökin'in 16.09.1982 tarihli görüşmesinden. İbrahim Cılga, **a.g.e.**, s.152.

⁹⁰ İ. Tekeli, S. İlkin, **Kadrocuları ve Kadro'yu Anlamak**, s. 128.

⁹¹ A.e., s.127-128.

Asaf bu üçlüyle sonradan tanışmış gibi gözükmektedir. Ve tabii en son da Yakup Kadri bu isimlerle tanışmış olur.

Kadro'nun kuruluşunu Yakup Kadri ise farklı bir şekilde dile getirmektedir. Yakup Kadri Vedat Nedim'e yazdığı bir mektubunda, "Bütün bunlar sizi bu (Kadro) dolayısıyla bir maceraya sürüklemiş bir adam vaziyetinde kalmamak için de yazmak lüzumunu duyuyorum. Bilirsin ki, (Kadro)yu neşre başlarken Burhan ve Şevket böyle bir teşebbüsün aleyhinde idiler ki, benim ısrarım üzerine bu işe giriştiler"⁹² demektedir. Buradan anlaşılıyor ki, Yakup Kadri diğerlerini peşine taktığını düşünmektedir. Bu ifadeler dikkat çekicidir, çünkü genelde Yakup Kadri daha çok iktidarla diğer yazarlar arasındaki bağlantıyı sağlayan kişi olarak değerlendirilmektedir. Oysa bu cümlelerde Yakup Kadri sadece bir denetleyici değil, dergiyi içtenlikle benimsemiş birisi olarak gözükmektedir.

Tökin, Kadro'yu şu şekilde anlatmaktadır:

"Derginin yazarları, savundukları dünya görüşüyle Türkiye'nin fikir tarihinde "Kadro Hareketi" adı ile tanınan bir akım yarattılar. Savundukları görüşler, siyasi hayatımızda etkisiz kalmadı. Cumhuriyet Halk Partisi'nin programında etkisini gösterdiği gibi, dışarıda dış ülkelerde de Kadro Hareketi hakkında çeşitli değerlendirmeler yapıldı. Bugün de dış ülkelerde hareketi değerlendiren araştırmalar yapılmaktadır. Dergi yayınlandığı zaman, Atatürk, dergiye bir yazı ile özel iltifatlarını göndermişti. İsmet İnönü devletçilik hakkındaki görüşlerini kadro dergisinde yayınlamıştı."⁹³

Bu ifadelerde Tökin'in anakronik bir açıklamada bulunduğu gözlemlenmektedir. CHP'nin parti programı ortaya çıktığında henüz ortada Kadro dergisi yoktu. Tökin bir tarih hatası yapmadıysa, muhtemelen 15 Ocak 1931'de Şevket Süreyya'nın Türk Ocağı'nda verdiği konferansı kastetmiş olduğu düşünülmektedir. Bunun dışında Kadrocular, Kadro'da geliştirdikleri düşünceleri ham halde de olsa, 1932'den önce de dile getiriyorlardı. Tökin bunu da kastetmiş olabilir. Ama her halükarda Kadro'nun CHP'nin parti programını etkilemiş olması, fazla iddialı bir tezdur. Bu tezi, İsmail Hüsrev'in kardeşi Füzûzan Hüsrev de, "Kadro

⁹² Yakup Kadri'nin Vedat Nedim'e Yazdığı 12 Eylül 1934 Tarihli Mektup, a.e., 580.

⁹³ İ. H. Tökin'in 30 Temmuz 1983 tarihinde Kapyalı'ya, Kadro'yla ilgili hazırlayıp verdiği metin. Not: Tökin'in Şevket Süreyya Aydemir'in ölümüne üzerine Milliyet Sanat için yazmış olduğu yazıya oldukça benzer bir yazıyı Kapyalı'ya verdiği gözlemlenmektedir. H. Melda Kapyalı, **a.g.t.**, s.17. Ayrıca Bkz: İsmail Hüsrev Tökin, "Şevket Süreyya ve "tezadsız bir millet" amacı güden Kadro Hareketi", **Milliyet Sanat Dergisi**, S.178 (2 Nisan 1976), s.5 ve 30.

mecmuasının düşünceleri, devletçilik ilkeleri, o zamanın iktidarda bulunan Cumhuriyet Halk Partisi'nin programına girecek kadar etkili oldu..."⁹⁴ ifadesiyle dile getirmektedir. Parti programı dışında o dönem ekonomik politikalara Kadro'nun etkisi söz konusu olduğunda; Tekeli ve İlkin'e göre, uygulanan devletçilik Kadro'nun savunduğu çizgideki devletçilikten çok İsmet Paşa, Celal Bayar devletçiliği arasında bir devletçiliktir. Kadroculuğun savunduğu türde bir devletçilik uygulanmamış olsa da, uygulanan devletçilikte Kadrocuların dolaylı da olsa bir etkisi olmuştur.⁹⁵ Tekeli ve İlkin, liberal iktisadı savunanların sürekli olarak devletçilik ilkesinin içeriğini boşaltacak yorumlar geliştirdiklerini ve bu yorumlara karşı polemikleri Kadrocuların sürdürmüş olduklarını belirtir. Kadrocular, istedikleri türde bir devletçilik olmasa da devletçilik uygulamalarının içeriğinin boşaltılamamasında etkili olmuşlardır.⁹⁶

Tökin yukarıdaki alıntıda, Kadro'nun CHP programı üzerinde etkili olduğunu belirttiikten sonra, dış ülkelerde hareketi değerlendiren araştırmaların yapıldığını ifade etmekteydi. Tökin'in bahsettiği bu araştırmalara, Giacomo Caretto'nun yapmış olduğu çalışma örnek olarak verilebilir.⁹⁷ Ayrıca Aydemir de benzer şekilde, Kadro dergisinin yalnız içeride değil dışarda da büyük yankılar uyandırdığını söyledikten sonra, konuyla ilgili şu bilgileri vermektedir:

"Hatta, o zamanki Çin'de Kadro hakkında çok bilgili ve takdir edici bir tahlilin tercümelemi elimize ulaşmıştı. Bu arada, İngiliz basınından, Hitler Almanya'sına kadar bize mülakat müracaatları olmuş ve bunlar kısmen karşılanmıştır. Arap âleminde, bilhassa Mısır'da ise Kadro neşriyatı günü gününe denilecek kadar bir intizamla verilmiştir."⁹⁸

Şevket Süreyya, Kadro'yu takip eden yabancı dergilerle ilgili, Kadro dergisinde iki yazı yazmıştı. Bu dergiler, Moskova'da yayınlanan "İzvestiya" ve Mısır'da yayımlanan "El Muhadenet" idi.⁹⁹ Tökin, yine aynı alıntıda, Atatürk'ün Kadro'ya iltifat ettiğini ve İnönü'nün dergi için yazı yazdığını söylüyordu. Tökin'in iltifat olarak kabul ettiği, Mustafa Kemal Paşa'nın şu cümleleriydi: "Hatırlıyorum ki Kadro intişar ederken maksadının Türk Milletine has meslek ve metodun millet ve

⁹⁴ Füzuran Hüsrev Tökin, **Basım Ansiklopedisi**, İstanbul, Kulen Basımevi, 1963, s.78.

⁹⁵ İ. Tekeli, S. İlkin, **Kadrocuları ve Kadro'yu Anlamak**, s.544.

⁹⁶ A.e., s.544-545.

⁹⁷ Caretto'nun bu çalışması, orijinal olarak, "Storia Contemoporenea, Roma, Eylül 1977" tarihinde yayımlanmıştır. Bkz: Giacomo Caretto, "1930'larda Kemalizm-Faşizm-Komünizm Üzerine Polemikler I-II", **Tarih ve Toplum**, S.17-18 (Mayıs-Haziran 1985), s.56-60- s.62-72.

⁹⁸ "Şevket Süreyya Aydemir'le yapılan bir konuşma", **Yön**, S.27 (20 Haziran 1962), s.10.

⁹⁹ Bkz: Şevket Süreyya, "Kadro ve İzvestiya", **Kadro**, S.6 (Haziran 1932), s.46-47. Şevket Süreyya, "Elmuhadenet", **Kadro**, S.6 (Haziran 1932), s.48.

memlekette teessüs ve inkişafına hizmet olduğunu yazmıştı. Kadro'ya bu maksadında geniş muvaffakiyetler temenni ederim.”¹⁰⁰ Bu sözlerin ne ölçüde iltifat olduğu tartışmaya açıktır. Çünkü başka bir mülakatında, Tökin, kısa fakat ustaca olarak nitelendirdiği bu mesajı; “Aslında Atatürk bize, “büyük bir gaf yapmayın” demek istemişti” şeklinde değerlendirecektir.¹⁰¹

Tökin, Kadro hareketinin dünya görüşü hakkında şunları söyler: Sömürge ve yarı sömürgelerin kurtuluş mücadelesi çağımız tarihinin en etkili faktörüydü. Birinci Dünya Savaşı sonrasında şiddetlenen bu mücadelenin öncülüğünü, Atatürk'ün önderliğinde Türkiye yapmaktaydı. Türkiye, bütün sömürge ve yarı sömürge milletlere kurtuluş savaşlarında örnek oluyordu. Gerçekten de sömürgecilikten kurtulmuş ilkelerin liderleri Atatürk'ün ve Türk Ulusal Kurtuluş Hareketinin kendilerine örnek olduğunu çeşitli sebeplerle söylemişlerdir.¹⁰²

Tökin, Kadro Hareketi'nin amacını Milli Mücadele'den hareketle açıklamaktadır. Türk Ulusal Kurtuluş Hareketi'nin evrensel nitelikte olduğu görüşünden yola çıkan Kadrocular, bu hareketin felsefesini, düşünce ilkelerini kurmak istemiş ve Türk Ulusal Kurtuluş Hareketi'nin kendine özgü, bu hareketin özünden kaynaklanan bir dünya görüşünün, bir ideolojisinin bulunduğu ve bunun sistemleştirilmesi gerektiğini savunmuşlardı.¹⁰³

Tökin'e göre, sömürge ve yarı sömürge milletlerin uyanarak, iktisadi ve siyasi bağımsızlık mücadelelerine girmeleri, Batılı ülkelerin pazarlarını daraltıyor ve bu ülkelerde sınıf savaşlarının şiddetlenmesine, iktisadi bunalımların ortaya çıkmasına yol açıyordu. Bu tarihsel olgu, tarihin akışına sınıf kavgalarının değil, Ulusal Kurtuluş Hareketleri'nin yön verdiğini gösteriyordu. Hâlbuki Marks “tarihi sınıf mücadeleleri yapar” demişti.¹⁰⁴

Tökin, Komintern ve Sovyetler Birliği'nin ulusal kurtuluş hareketleri karşısındaki tutumunu olumsuz yönde değerlendirir. Yazara göre, komünizm, ulusal kurtuluş hareketlerine proletarya devrimlerinin bir uydusu, bir yardımcısı olarak görmüştür. Kadrocular bu görüşe karşı çıkarak, ulusal kurtuluş hareketinin bir uydu

¹⁰⁰ **Kadro**, S.22 (Teşrinievvel 1933), s.3.

¹⁰¹ Orijinal metin şu şekildedir: “It is described as concise but skilfully written by İsmail Hüsrev Tökin. Tökin evaluates the message to day as such “Actually Atatürk meant to tell us in his message “Do not make a great blunder!”” (01.05.1992 tarihli mülakattan). M. Uğur Dalak, **a.g.t.**, s.60.

¹⁰² H. Melda Kapyalı, **a.g.t.**, s.17.

¹⁰³ A.y.

¹⁰⁴ A.y.

hareket olmadığını, sırf kendine özgü bağımsız, evrensel nitelikte bir mücadele olduğunu savunmuşlardı.¹⁰⁵ Tökin, yine başka bir yerde, Stalin'in "bunlar ancak bize yardımcı olurlar" dediğini ve bu nedenle sömürgelerde etkili olmayı düşündüklerini ifade eder. Oysa Türk Milli Kurtuluş Hareketi hiçbir zaman komünist rejim yardımcısı değildi.¹⁰⁶

Tökin, ulusal kurtuluş hareketlerinin gelişmiş ülkelere etkisi üzerinden, merkez-çevre teorisini şu şekilde açıklar: Batı'da sömürgelerden gelen büyük kazançlardan işçi sınıfı da yararlanmaktadır. Metropollerde kalifiye işçiler sömürgeler sayesinde yüksek ücretler almışlar, komünist partilerin devrim çağrılarına cevap vermemişlerdir. Kapitalist ülkelerde devrimler gerçekleşse ve sömürgeler bağımsızlığına kavuşsalar dahi, yine sanayici ülkelere ham madde, tarım ürünleri üretmeye devam ederek komünist metropollerin bağımlı yedek gücü olmaya devam edeceklerdir. Dünyada sanayici ve ham maddeci ülkelerle sanayici ülkeler arasındaki iş bölümü, yani sömürgelerin bağımlı yapısı yine sürecektir. Sömürgeler bağımsızlığa kavuşmuş olmalarına rağmen komünist sanayici metropollerin pazarı olmaya devam edeceklerdir. Bundan iktidara gelmiş olan işçi sınıfı da faydalanacaktır. Sadece sömürenler değişmiş olacaktır. Çarlığın sömürgesi olan Doğu'daki yerlerde devrimden sonra kurulmuş cumhuriyetler uyduluğun canlı örnekleridir. Her biri komünist merkez devletin ve onun dilinin kültürünün ve ekonomik egemenliği altındadır.¹⁰⁷

Kadrocular, bu gerçeklerden hareketle sömürgelerdeki bağımsızlık mücadelelerine yepyeni bir açıdan bakmış ve sömürgelerdeki uyanışın başlamasıyla kapitalist ülkelerdeki ekonomik bunalımların başladığını görmüşlerdi. Uyanan sömürgelerden sağlanmakta olan büyük kazançlar tehlikeye girince metropollerde kapitalist sınıfın bunalımını işçi sınıfı da yaşamaya başlamıştı. Eski yüksek işçi ücretlerinin arkası kesilmeye başlayınca grevler yaygınlaştı. Kapitalizmin genişleme dönemlerinde sakin geçmiş olan sınıf çatışmaları şiddetlenmişti. Sömürgelerdeki milli hareketler, sınıf mücadelelerini dahi etkileyecek güce sahipti. Kadrocular, bu gerçekler karşısında tarihin akışını sınıfların değil, milletlerin bağımsızlık mücadelelerinin belirlediği görüşüne ulaşmışlardı.¹⁰⁸

---

¹⁰⁵ A.e., s.17-18.

¹⁰⁶ Temuçin Faik Ertan, **Kadrocular ve Kadro Hareketi**, s.294.

¹⁰⁷ A.y.

¹⁰⁸ A.y.

Tökin, Kadro dergisinde metropol ve sömürge ülkelerle ilgili yapılan değerlendirmelerin merkez-çevre teorisinin öncülü olduğu yönündeki görüşlere şu şekilde değinir:

“Geçen gün hanım kız geldiği zaman, merkez şeyden bahsetti, merkez çevre ilişkisinden bahsetti. Hâlbuki merkez ve çevre teorisi 1960’larda yeni Marksizler [Marksistler] tarafından işlenmiş bir şeydi, kavramdı. Bunu ilk defa Emre Kongar bir yazısında, Kadro dergisi bunlara eşlik etti, Kadro mecmuası çevre ve merkez teorisini daha o zaman 1923’lerde, 24’lerde işledi bilahare. Onların görüşünce, Besim Amil ve diğer arkadaşları yeni Marksistlerin görüşlerinin önündedir. O şekilde bir takdim yaptı ki, başka kimse bu noktaya işaret etmediydi. Aslında, çevre merkez teorisinin bir hatası vardı, biz o hataya düşmedik şundan dolayı. Merkez çevre teorisi II. Dünya Savaşından sonraki durum üzerine kurulmuş bir şeydi, kuramdı. Hâlbuki II Dünya Savaşından sonra, merkez çevre teorisi tamamen değişti, yani sömürgelerle metropoller arasındaki münasebet tersine döndü, metropollerden sermaye ihracına başladı sömürgelere. Sömürgelerdeki kurulan kapitalist işletmeler anavatana ihracat yapmaya sermaye yatırımı başlayınca, kapitalizm yavaş yavaş evrenselleşti, globalleşti, yani kadronun şeysi, teorisi de eskidi. Kadro zamanında dünya üçe bölünmüştü. Bir tarafta komünist bloku, sömürgeler, kapitalist dünya. Dünyada iki şey var, gelişmekte olan ülkeler var. Eskiden 3. Dünya diyorlardı gelişmekte olan ülkelere çünkü o da kalktı, global bir kapitalizm ortaya çıktı. Rusya’daki şey çökünce komünist rejim çökünce, aslında şu nokta mühim, kapitalizmin bünye değiştirmesini Marksistler de göremediler. Lenin 1914’te yayınladığı Emperyalizm adlı kitapta çökmekte olan kapitalizm diye bir ibare kullandı. Artık bu kapitalim çöküyor dedi, halbuki II. Dünya Savaşından sonra, kapitalizm yepyeni bir atılıma girdi. Marksistler bunun farkına varamadılar, hala bir kapitalimden bir sömürgecilikten bahsediyorlar.

Dünya global bir kapitalizm var, şimdi global bu şeyden... hareket ettiren unsurlarda, çok uluslu şirketler, dolaylı sermaye yatırımları olurdu. Şimdi dolaysız sermaye, doğrudan doğruya üretim maksadıyla sermayeler yatırılıyor, o yatırılan sermayeler anavatanlara yatırım yapıyorlar. Almanya’ya Amerikan sermayesi girdi, Almanya’daki büyük işletmeler içinden çoğu Amerikan sermayesiyle çalışır, İran’dan ondan sonra Kore’de, Asya’da, Afrika’da birçok sermaye tesisleri var burada. Anavatana ihracat yapıyorlar. Araplar hammaddeci, sanayici iş bölümü farkı pek az dünyada, işletmeler kendi yabancı ihraç eden yabancı sermayelerle, kendi ve memleketlerinde yaptıkları ürünleri anavatana ihraç ediyorlar. Onun için dünyanın

şekli tamamen değişti. Bu bakımdan çevre merkez şeyisi de kalmadı, değişti. Çünkü merkez kalmadı ki çevre olsun. Çevre merkez birbirine kaynadı.”¹⁰⁹

Tökin, Kadro'nun devletçilik ve planlamayla ilgili görüşlerini şöyle açıklar: Kadroculara göre Ulusal Kurtuluş Hareketi sadece sömürgeciliğe karşı değildi. Böyle bir anlayış Ulusal Kurtuluş Hareketi'nin anlamını daraltırdı. Ulusal hareketin özünde, ruhunda aynı zamanda iktisadi bağımsızlığı gerçekleştirecek ortaçağdan kalma köhne sosyal, ekonomik ve kültürel yapıları ortadan kaldıracak hedefler bulunuyordu. Kadrocular, ulusal bütünlüğün planlı bir devlet ekonomisiyle gerçekleştirileceğine inanıyorlardı. Sömürülen ülkelerde sermaye birikimleri olmamıştı. Bu nedenle kalkınmayı devlet ele almalıydı. Gerçekten de bugün sömürgeleikten kurtulmuş ülkeler iktisadi kalkınmada devletin yapıcı rolüne ve planlamaya büyük pay ayırmaktadırlar. Kadrocular, ekonomide serbest, başıboş, kıran kırana bir ekonomi düzeninin Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülkenin sosyal gerçeklerine uymayacağı görüşündeydiler.¹¹⁰

2.2.2. Tökin'in Kadro'ya Yöneltilen Eleştirilere ve Galiyecilik İddialarına Yanıtı

Tökin, Kadro'ya gelen eleştirileri ise şu şekilde değerlendirir:

“Her etkili fikir hareketi gibi Kadro hareketi de eleştirilere uğradı. Özellikle komünist cephe, hem içeride hem dışarıda Kadroculara şiddetle çattı. Asıl garip olan cihet bazı iç çevreler büyük bir anlayışsızlıkla Kadro'yu komünistlikle suçladılar. Kadro'nun savunduğu devletçiliği, komünizme eşit saydılar. Bu da o tarihlerdeki çevrelerin fikir kısırlığını gösteriyordu.”¹¹¹

Tökin'in, “komünist cephe”den şiddetle çatanlardan kimleri kastettiği bilinmemekle birlikte, bunlara bazı örnekler verilebilir. Öncelikle, Ertan'ın “muhtemelen soldan gelen en sert eleştiri” olarak değerlendirdiği, Hikmet Kıvılcımlı'nın şu sözlerini aktarmak gerekir:

“Partiden tartaklanıp atılışları üstünden yıllar geçmiş bulunan o mahlûklar bir kelime ile aç kalmamak için işçi sınıfına sokulmuşlardı. Sonra işçi sınıfından dirsek

---

¹⁰⁹ Enis Rıza Sakızlı, Sözlü Tarih Çekimleri (Deşifresi), **Türk İktisat Tarihi Seyir Defteri-İsmail Hüsrev Tökin**, 1991, VTR Araştırma Yapım ve Yönetim Arşivi, s.3-5.

Emre Kongar'ın Kadro hareketi ve merkez-çevre teorisi hakkındaki değerlendirmeleri için; ayrıca bkz: Emre Kongar, **Atatürk ve Devrim Kuramları**, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1981, s.94-116.

¹¹⁰ H. Melda Kapyalı, **a.g.t.**, s.18.

¹¹¹ A.e., s.17.

yyipte burjuvaziden yağlı bir yal (it yiyeceği) görür görmez, bir zaman ekmeK yedikleri işçi sınıfına en alçakça ihaneti yapmaktan çekinmemişlerdir.”¹¹²

Kıvılcımlı kadar sert mi bilinmez ama Şefik Hüsnu de Kadrocularla ilgili eleştiriler getirmiştir. Kadro'nun birinci sayısını dikkatle okuduğunu belirten Şefik Hüsnu; “bu dergide ruhlu bir şey bulamayacağımı biliyordum, fakat beyinsizliklerinden peşin olarak emin olduğum Kemalist dalkavukların ideoloji namına neler yumurtlayacağını bilmek benim için enteresandı”, diyecektir.¹¹³ Şefik Hüsnu'ye göre, Kadro her şeyden önce inkılaptan ne anladığını ve hangi sınıfın ideolojisini yapmak istediğini tespit etmeliydi. Bu noktayı bir parça tespit imkânını bulmuş olsalardı ilk seferde kendisini burjuva zanneden şuarsuz bir derebeylik rejiminin ideolojisini yapmak konumunda olduklarını görecektlerdi.¹¹⁴ Şefik Hüsnu, Şevket Süreyya'yla ilgili, “halkçuların kalpazanlıkları arkasında dalkavuk ruhu ile sahte bir nikbinlik cereyanı içinde muhitini avlamaya çalışmaktadır”¹¹⁵ ve Vedat Nedim'le ilgili de, “...Türkiye'nin birinci namussuz provokatörü olmak şerefini ihraç etmiş olan Vedat Nedim belahati...”¹¹⁶ gibi oldukça ağır ifadeler kullanırken, İsmet Hüsrev'le ilgili bir değerlendirmede bulunmamıştır. Şefik Hüsnu, mektubunda, Kadro'nun ilk üç makalesini ve altıncı makalesini özenle incelerken, hem İsmail Hüsrev'in makalelerini “mevzubahis etmeyeceğim” diyerek atlamış, hem de İsmail Hüsrev'i “iltifatlarından” mahrum bırakmıştır. Tunçay'ın söylediğine göre, Şevket Süreyya Aydemir Şefik Hüsnu'nün analizini, Kadro üzerine Ortodoks Marksist açıdan yapmış en iyi eleştiri olarak değerlendirmiştir.¹¹⁷

Kadro'ya eleştirel gözle bakan bir başka yazar olarak Dimitri Şişmanov, Kadrocuları “...daha önce Türkiye Komünist Partisi içinde burjuva ajanlığı yapan, burjuva milliyetçisi Şevket Süreyya Aydemir, Vedat Nedim Tör ve ileride, emperyalistlerle işbirliği yapan gerici komprador burjuvazinin, Bayar-Menderes kliğinin adamı olan Burhan Asaf Belge, İsmail Hüsrev Tökin gibi yazarlar...”¹¹⁸

---

¹¹² Hikmet Kıvılcımlı'dan aktaran; Temuçin Faik Ertan, **Kadrocular ve Kadro Hareketi**, s.235.

¹¹³ Kadro'nun ilk sayısı hakkında Şefik Hüsnu'nün yazdığı tahmin edilen yazı. İ. Tekeli, S. İlkin, **Kadrocuları ve Kadro'yu Anlamak**, s. 557.

¹¹⁴ A.e., s.560.

¹¹⁵ A.e., s.158.

¹¹⁶ A.e., s.563.

¹¹⁷ Mete Tunçay, “Şevket Süreyya Aydemir: “Suyun bulunması, galiba yolun yitirilmesi pahasına oldu” demişti”, **Milliyet Sanat Dergisi**, S.178 (2 Nisan 1976), s.3.

¹¹⁸ Dimitri Şişmanov, **Türkiye İşçi ve Sosyalist Hareketi: Kısa Tarih (1908-1965)**, İstanbul, Belge Yayınları, 1990, s.136.

olarak tanıtır. Şişmanov Şevket Süreyya ve Burhan Asaf'ı eleştirel sıfatlarla anarken, İsmail Hüsrev ve Vedat Nedim'i es geçmektedir.

Yine Kadro'yu sınıfsal bir perspektifle eleştiren yazarlardan Yalçın Küçük, çözülmeyi bir hız problemi olarak ele alır ve kopuşları tasnifler. Buna göre itirafçılık yüksek hızda bir çözülmüştür, dönemler ise yavaşça saf değiştirmektedir, bir de fark edilmesi zor usulca kopuşlar vardır. Küçük, bunların tarihlerinin yazılmadığını, çok yavaş ve sürtünmesiz olduğu için kızgınlık bile yaratmadığını hatta çözümlenmesine bile gerek duyulmadığını belirtmektedir.¹¹⁹ Yaptığı bu tasnife göre Küçük, Vedat Nedim'i itirafçı ve Şevket Süreyya'yı dönem olarak nitelerken, İsmail Hüsrev'le ilgili herhangi bir şey söylemez. “Komünist cephe”den gelen eleştirilerde İsmail Hüsrev'den özel olarak bahsedilmemesi ilgi çekicidir.

Tökin, kendisiyle yapılan söyleşilerde “dönemlik” ithamlarına da değinir. Kadro hareketiyle ilgili yapılmış bir çalışma olan “Türk Siyasal Yaşamında Kadro Hareketi”¹²⁰ adlı kitapta kendilerine dönem denildiğini belirterek, buna atfen; “Biz gerçekten döndük. Döndük, çünkü evvela içimizdeki milliyetçi duygular ölmemişti” cevabını verir.¹²¹ Tökin, Komintern'in sürekli buyruklarını milli duygularla bağdaştıramadıklarını ve Milli Kurtuluş Hareketleri açısından komünizm ile kapitalizm arasında bir farkın olmadığını ifade eder.¹²² Buna göre; biri sömürgelerin milli hareketlerini kendi çıkarları için yedek güç, bu ülkeleri kendi yörüngesinde bulunmasını istediği bağımlı bir uydu saymakta, diğeri ise sömürge düzenini yürütmekte, proletaryasıyla çıkar birliği içerisinde bulunmaktadır.

Dönemlik tartışmasına farklı bir açıdan bakan Tunçay, Şevket Süreyya Aydemir'in ölümü üzerine kaleme aldığı bir yazısında, “...Kadrocular hakkında dillere dolanan “dönüş” hikâyesi pek doğru değildir. Asıl görüş değiştiren, parti olmuştur.” demektedir.¹²³ Tunçay, Şevket Süreyya Bey'in, Kadro hareketinde 1925

¹¹⁹ Yalçın Küçük, **İtirafçıların İtirafı: TKP Pişmanları**, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1988, s.25-27.

¹²⁰ Tökin'in kastettiği ifade muhtemelen şudur: “Siyasal düşünce tarihimizde önemli ve özgün bir yere sahip olan Kadrocular, aynı zamanda dönemliğin, uzlaşmanın ve ihanetin de öncülerini hatırlanmaktadır.” Ayrıca Tökin, bu kitapta kendisiyle ilgili verilen bilgilerin yanlış olduğunu söyler. Adı geçen eser, 1986 yılında aynı adla yapılmış bir tez çalışmasının kitaplaştırılmış halidir. Kitap ilk kez 1988 yılında basılmıştır. Bkz: Merdan Yanardağ, **Türk Siyasal Yaşamında Kadro Hareketi**, İstanbul, Siyah Beyaz Kitap, 2008, s.117.

¹²¹ İsmail Hüsrev'in 10 Ağustos 1988'de Selim İlkin'e Yazdığı Mektup, İ. Tekeli, S. İlkin, **Kadrocuları ve Kadro'yu Anlamak**, s. 581.

¹²² A.y.

¹²³ Mete Tunçay, “Şevket Süreyya Aydemir: “Suyun bulunması, galiba yolun yitirilmesi pahasına oldu” demişti”, **Milliyet Sanat Dergisi**, S.178 (2 Nisan 1976), s.3.

öncesindeki çizgisinden sapmadığını gözlemlemişti. TKP içinde, Komintern'in isteklerine uygun hareket ederek, onu ve arkadaşlarını altedenin Şefik Hüsnü olduğunu ifade etmektedir.¹²⁴

Kadroculara yönelik eleştirilerden biri de Galiyecilik iddialarıdır. Kadrocular fikirlerinin orijinal olduğunu savunuyorlardı. Buna karşın Merdan Yanardağ ise Kadrocu düşüncelerin Galiyecilik'ten ilham aldığını öne sürüyordu. Kadro'yla ilgili dile getirilen Galiyecilik benzetmelerini, Tökin, Yanardağ'ın kitabı¹²⁵ dolayısıyla değerlendirmektedir. Ertan'ın "Sultan Galiyev'in düşüncelerinin başta Şevket Süreyya olmak üzere Kadrocular üzerinde etkisi olmuş mudur?" sorusunu Tökin şöyle yanıtlar:

"Kitapta büyük bir hata var. İddiaya göre¹²⁶ onla biz temas etmişiz, onun etkisi altında kalmışız. Böyle bir şey yok, ne ben ne de Şevket, Galiyev'i tanımıyoruz. Galiyev'in etkisi altında nereden kalalım? Fakat o zamanlar üniversitede Tatarlar vardı. O Tatarlardan biri Türkiye'ye geldi ve Halk İştirakiyun Fırkasının işleri ile uğraştı. Yani Komintern'in temsilcisi olarak gelmişti. O bir gün bana Moskova'da bir mektup gösterdi. Bu çok ilginç. Bakıp, bu boş kâğıt dedim. İşığa tutunca, bir de baktım, Tatar milliyetçiliği hakkında gayet net yazılar var. O Tatarlar arasında sevilen bir adamdı. Galiyev'in arkadaşıydı herhalde ama bahsetmedi bana. Ona, dikkat et, bana da gösterdiğini hiç kimseye söyleme dedim, o kadar. Yalnız o zaman anladım ki,

---

¹²⁴ A.y.

¹²⁵ Bkz: Merdan Yanardağ, **Türk Siyasal Yaşamında Kadro Hareketi**.

¹²⁶ Tökin'in bahsettiği iddia şu olmalıdır:

"Kadroculuk bir anlamda Sultangaliyevizm'in uç bir yorumu ve devamı gibidir. Yani bu çizgi (Galiyecilik) biraz daha ileri götürüldüğünde kaçınılmaz olarak varılacak adres Kadro'dur. Bu görüş birliğinin (veya benzerliğinin) yanı sıra Şevket Süreyya'nın Sovyetler Birliği'nde bulunduğu sırada Sultangaliyevizm'le tanıştığı görüşümdedir.

Bilindiği gibi Şevket Süreyya 1921-1924 yılları arasında Moskova'da Doğu Halkları Üniversitesi'nde (KUTV) eğitim görerek buradan mezun olmuştur...

Aynı yıllarda Sultan Galiyev de bu üniversitede (KUTV), öğretim üyeliği (profesör) ve rektörlük yapmaktadır. Yani Galiyev ile Şevket Süreyya aynı yıllarda hoca ve öğrenci olarak aynı üniversitede bulunmuştur...

Ancak, KUTV'da eğitim gören gerek Şevket Süreyya, gerek İsmail Hüsrev Tökin gerekse diğer Kadrocular ilginç ve garip şekilde Sultan Galiyev ilişkisinden hiçbir yerde söz etmemektedirler. Tersine, İsmail Hüsrev, kendisiyle yapılan ve kayda geçirilen bir söyleşide, hem Şevket Süreyya'nın hem de kendisinin Sultan Galiyev'i tanımadığını belirtmektedir. Bu "tanımama" durumu biraz garip olmakla birlikte (çünkü aynı yıllarda aynı üniversitede hoca ve öğrenci olarak bulundular), asıl önemli olan bu olgu değildir. Önemli olan, Kadrocular'ın Sultan Galiyev'in ve Galiyevist akımın görüşlerinden haberdar olup olmadıkları, bu çizgiden etkilenip etkilenmedikleridir.

Çünkü, Şevket Süreyya Aydemir ve İsmail Hüsrev Tökin'in Sultangaliyevci akımı yakından tanıdıkları açıktır..." Merdan Yanardağ, **Türk Siyasal Hareketinde Kadro Hareketi**, s.183-186.

gizli bir Tatar milliyetçiliği var. Galiyev de muhakkak onlardandı. Ama Galiyev ile ilgimiz olmadı hiçbir zaman. Şevket tanışmış olsaydı beni de tanıştırdı.”¹²⁷

Galiyecilik akımından kısaca bahsetmek gerekirse,¹²⁸ Tatarların Rus merkeziyetçiliğine karşı verdikleri savaşın doruğuna vardığı sırada Ekim Devrimi'nin gerçekleştirilmesi, Ruslarla Tatarlar arasındaki ilişkileri köklü olarak değiştirmişti.¹²⁹ 1917'den 1921'e dek komünizmle ittifak yapan Tatar milliyetçiliği, Komünist Partisi içinde bile yer aldı. Çünkü yeni rejime katılan ilerici aydınlar, ancak Sovyet iktidarının ulusal isteklerini yerine getirebileceğine inanıyorlardı. Fakat 1921 yılından sonra Tatar milliyetçiliği Parti çizgisinden sapma göstererek, 1923-1928 yılları arasında da Sovyetler Birliği'ndeki tüm Müslüman halkları üzerinde derin etkisi olan bir muhalefete dönüştü. İşte bu muhalefet hareketine Sultangaliyevizm adı verildi.¹³⁰ Benningsen ve Quelquejay'e göre, başlangıçta Batı'nın sanayi çevreleri için düşünülen proletarya devriminin gereklerini Doğu'nun sömürgeleştirilmiş ulusal özgürlük hareketlerinin gerekleriyle bağdaştırmak için yapılmış en gözü pek, belki de tek girişim bu oldu. Bu aynı zamanda, sömürgeleştirilmiş bir ülkedeki devrimci aydınlar tarafından, özellikle egemen ulus (Rusya) ya da uluslar topluluğu (Avrupa) içindeki sınıflar savaşına yönelik bir politikaya karşı gösterilen tipik bir tepki olmuştu.¹³¹ Yine yazarlara göre, Galiyecilik, Afrika ve Asya'daki sömürgeleştirilmiş ülke devrimcilerini sömürgeci güçlerin Komünist Partileriyle karşı karşıya getiren sayısız iç bunalımın da habercisiydi. Galiyecilik sömürge çevresini ve onun kendine özgü çizgileri iyi bilen yerli komünist yöneticilerle, bu çevreyi o kadar yakından tanımayıp onların kaderini çizmek isteyen merkez arasındaki çatışmayı da belirlemişti.¹³²

2.2.3. Kadro Dergisi'nin Kapanmasına İlişkin Tökin'in Yorumu

Tökin'e göre, Kadro'nun kapanmasındaki temel neden savunduğu fikirlerdir:¹³³

“Devletin teşvik himaye kanadı altında semirmekte olan milli burjuvazi, onun iktidarda bulunan temsilcileri, özellikle İş Bankası çevresi, Kadrocuların devletçi

¹²⁷ Temuçin Faik Ertan, **Kadrocular ve Kadro Hareketi**, s.296-297.

¹²⁸ Galiyecilik ve Mirseyid Sultangaliyev ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Halit Kakinç, **Sultangaliyev**, Ankara, İmge Kitabevi, 2011

¹²⁹ Alexandre Benningsen, Chantal Quelquejay, **Sultan Galiyev ve Sovyet Müslümanları**, Çev. Nezhir Uzel, Ankara, Elips Kitap, 2005, s.17.

¹³⁰ A.e., s.18.

¹³¹ A.y.

¹³² A.y.

¹³³ Temuçin Faik Ertan, **Kadrocular ve Kadro Hareketi**, s.294.

görüşlerini, bir türlü örtülü komünizm saydı. Bu çevrelerin Kadro'yu komünistlikle suçlamalarının bir nedeni de, İsmet İnönü'nün uyguladığı devletçi siyasetten geliyordu. İsmet İnönü, ayrıca Kadro Dergisi'nde devletçi siyasetini açıklayan önemli bir yazı da yayınlamıştı.¹³⁴

Kadro'nun şanssızlığı, komünizmden gelmiş olmalarıydı.¹³⁵ “Biz Rusya'dan geldik. Kadro'nun başında iki tane komünist var dediler, ben ve Şevket için. Diğerleri de onlara uydu dediler.”¹³⁶ Hâlbuki Atatürk Kadro'ya iltifat etmiş, yazı göndermişti.¹³⁷ Yeni yetişen burjuvazinin temsilcisi olan İş Bankası çevresi ve Celal Bayar, “bunlar komünist, bizim işlerimizi bozuyorlar” diyerek, Atatürk'ü Kadro'nun aleyhine çevirmişlerdi.¹³⁸ Ve en son; “[Atatürk] Yakup Kadri'yi çağırdı, kapatın mecmuayı dedi, o kadar.”¹³⁹ Böylelikle, dergi kapanmış oldu.

Kadro dergisinin kapanması söz konusu olduğunda, Tökin konuyla ilgili iki anekdot aktarır. İlk olarak, Celal Bayar, 70'li yıllarda, Tökin'le bir toplantıda karşılaştığında, Tökin'in duyacağı şekilde, “Kadro'cular komünisttir” demiştir, ikinci olarak ise Tökin, 50'lerde toprak sorunuyla ilgili bir konferansında, toprak ağaları çıkıp, “Türkiye'de mülkiyet sorunu yoktur” diyerek karşı çıkmışlardır.¹⁴⁰ Tökin için Kadro'nun kapanışında en önemli faktörün Celal Bayar olduğu gözlemlenmektedir. Ayrıca, Tökin, toprak ağalarının da kendisinden rahatsız olduğunu vurgulamaktadır.

Tökin, Kadro'yu yaklaşık elli yıl sonra bu şekilde ele almaktadır. Sadece Kapyalı'ya verdiği metinde değil, Selim İlkin'e 10 Ağustos 1988 tarihinde göndermiş olduğu mektupta ve Ertan'la 1991 yılında yapmış olduğu görüşmede de Kadro'yu aşağı yukarı bu minvalde anlatır. Tökin'in Kadro'yu anlatırken oluşturduğu kurgu Atatürk ve İsmet İnönü'nün dergiyi onaylaması, Türk Ulusal Kurtuluş Hareketi'nin önemi, devletçilik ve planlı ekonominin o dönemki gerekliliği üzerinedir.

---

¹³⁴ İ. Tekeli, S. İlkin, **Kadrocuları ve Kadro'yu Anlamak**, s. 582.

¹³⁵ A.y.

¹³⁶ Temuçin Faik Ertan, **Kadrocular ve Kadro Hareketi**, s.294.

¹³⁷ A.y.

¹³⁸ A.y.

¹³⁹ A.y.

¹⁴⁰ III. Sözlü Tarih Atölyesi, **Mete Tunçay İsmail Hüsrev Tökin'i Anlatıyor**, Kaset No. 2.

2.3. İsmail Hüsrev Tökin'in Benimsemiş Olduğu Teorik Bakış Açısı ve Araştırma Yöntemi

İsmail Hüsrev, benimsemiş olduğu teorik bakış açısı ve araştırma yöntemini Kadro dergisinde ve “Türkiye Köy İktisadiyatı” adlı kitabında açıklamış ve uygulamıştır. İsmail Hüsrev sorunlara diyalektik ve tarihsel materyalist bir bakış açısıyla yaklaşmaktadır. Araştırma yöntemi olarak ise pratikten yola çıkarak teoriye ulaşmayı benimsemiştir.

“Türkiye Köy İktisadiyatı”nın yöntem bakımından önemine vurgu yapan Şevket Süreyya, adı geçen kitapla ilgili Kadro’da bir tanıtım yazısı kaleme alır ve öncelikle İsmail Hüsrev’in, Türkiye köy iktisadiyatını “doğal iktisat sistemi ve emtia iktisadiyatı” şeklinde sınıflandırmasının önemine dikkat çeker.¹⁴¹ Ona göre, Türkiye köy iktisadiyatı henüz bu tarzda tam ve sistemli bir sınıflandırma ve gözleme tabi tutularak incelenmemiştir. İsmail Hüsrev, bu araştırma yöntemini, Maarif Vekâleti’nde önceden kurulmuş olan ve kendisinin de üye olduğu Köy İşleri Komisyonunun, Türkiye’yi tanıma çalışmasına hazırladığı raporlarla kabul ettirmişti. Şevket Süreyya’ya göre, komisyon çalışmasına devam etmiş olsaydı, Türkiye’nin iktisadi karakterini bölge bölge tespit eden, bütün eğitim ve yayın işlerinde rehber olacak bir iktisadi haritanın hazırlanmış olacaktı.¹⁴² Şevket Süreyya, bu türden kitapların, fikren gelişmiş milletlerin literatüründe var olduğu ve bu milletlerin literatüründe de sayılı temel eserlerden kabul edildiğini belirtir. Şevket Süreyya’ya göre; Rusya’nın toplumsal-iktisadi yapısını analiz eden bu tarzda ilk önemli eser, 1893’te Lenin’in yazmış olduğu “Rusya’da Kapitalizmin Gelişmesi” adlı kitaptır ve bu kitap incelenmedikçe Rus toplumunun toplumsal gelişimini anlamak zor olacaktır.¹⁴³

Şevket Süreyya, “Türkiye Köy İktisadiyatı”nın, bu alanda esasen ilk eser olmasından dolayı, orijinal olmayan bir bölümün hemen hemen olmadığını belirtir ve özellikle, “Türkiye köy iktisadiyatında farklılaşma”, “Türkiye derebeylik ilişkileri”, “Türk köyünde borçlanma şekilleri ve sonuçları” bölümlerine orijinallik açısından dikkat çeker.¹⁴⁴ Boratav, adı geçen kitabın en önemli özelliğinin, ampirik/tarihsel olgularla kuram arasında kurduğu bütüncül ilişkiden kaynaklandığını ifade

¹⁴¹ Şevket Süreyya, “Bir İlk Eser: Türkiye Köy İktisadiyatı”, **Kadro**, S. 34 (Teşrinievvel 1934), s.37.

¹⁴² A.e., s.38.

¹⁴³ A.y.

¹⁴⁴ A.y.

etmektedir.¹⁴⁵ Ampirik bir toplumsal bilim çalışmasının açıkça bir kurumsal tabana ve bu tabandan türeyen bir kavram çerçevesine dayandığı takdirde berraklık kazanacağını söyleyen Boratav, bahsedilen kitabın, bu anlamda pırıl pırıl berraklıkta bir yapıt olduğunu belirtir

İsmail Hüsrev, “Türkiye Köy İktisadiyatı”nın, “Nazari Methal” başlıklı girişinde, incelemesini dayandıracığı kuramsal yaklaşımı ortaya koyar. Boratav, bu yöntemin, adı açıkça konulmamış olmakla birlikte, tarihsel materyalizm olduğunu belirtir.¹⁴⁶ Şevket Süreyya da, İsmail Hüsrev’in konusunu diyalektik materyalist bir anlayışla araştırdığını söyler. Fakat ona göre bu saf ve tam bir Marksizm değildir. Çünkü İsmail Hüsrev’in Marksizmi üzerinde Werner Sombart’ın¹⁴⁷ metot ve teknik bakımından büyük ve bariz etkileri vardır.¹⁴⁸ Sombart’ta toplumsal zihniyet fikri ve bu fikrin karşılıklı üretim tekniğine ve düzenine olan etkisi Marx’a göre daha hâkim bir rol oynar. Bu anlayış, İsmail Hüsrev’de de bir metot unsuru olarak alınmıştır.¹⁴⁹

“Türkiye Köy İktisadi” adlı eserin yanı sıra İsmail Hüsrev’in Kadro’da yayımlanmış olduğu “Millet içinde sınıf meselesi” adlı makale, yazarın tarihsel ve diyalektik materyalizm anlayışıyla ilgili güçlü ipuçları vermektedir. Adı geçen yazıda İsmail Hüsrev, öncelikle Türkiye’de sınıfların varlığını sorgular. Acaba, sınıflı toplumlara has bütün gelişim kanunlarına Türk milletinde de rastlanıyor muydu? Yoksa Türk toplumu toplumsal bir “sui generis” (kendine özgü) miydi?

---

¹⁴⁵ Korkut Boratav, “Sunuş”; İsmail Husrev Tökin, **Türkiye Köy İktisadiyatı**, s.III.

¹⁴⁶ A.y.

¹⁴⁷ Werner Sombart (1863-1941): “Sombart’ın kendisini bir tarihçiden çok bir iktisatçı olarak gördüğü daha başlangıçta belirtilmelidir. Ne var ki O’nun “iktisat”çılığı bu günün neo-klasik iktisatçılığından bir hayli farklılaşır; Alman tarihçi okulunun izini sürdürür. Buna göre her zaman ve her yerde uygulanabilecek, geçerliliğini koruyan bir “iktisat teorisi”nden bahsetmek mümkün değildir. Bir iktisat teorisinden söz edilecekse bu, ancak, birbirlerinden ayırdedilebilen, belli karakteristiklere sahip ekonomik sistemlerin teorisi olabilir. Sombart’ın kendisi de, özgül bir iktisadi sistemin, kapitalizmin teorisini kurmaya çalışmakta ve onu kendinden önceki iki iktisadi sistemden; kendine yeterli bir ekonomi ile zanaat sisteminin farklılığını ortaya koymaya çalışmaktadır... Sombart, kapitalizmin özünü, ekonomik anatomisinin ya da fizyolojisinin herhangi bir özelliğinde değil; bir çağın yaşamını esinlendirmiş olan ruh (spirit) ya da geist’in temsil ettiği bütün bu niteliklerin tümünde arar. Bu ruh, girişim ya da serüven ruhu ile hesaba ve ussalığa dayanan “burjuva ruhu”nun bir sentezidir. Anlaşılmış olacağı üzere Sombart’ın kapitalizm teorisinde “ekonomik sistem” kavramı hayati bir kavramdır ve üç öğeden oluşur: Örgütlenme biçimi, ruh (spirit) ve teknoloji. Öte yandan kapitalist sistemin ruhuna üç ilke egemendir: edim, rekabet ve akılcılık. Ruhun kendisinin de iki cephesi vardır: Teşebbüs ruhu ve burjuva ruhu... Sombart’a göre kapitalist ekonomik sistem üç dönemden geçmiştir: İlk dönem erken kapitalizm, ikinci dönem tam kapitalizm ve üçüncü dönem geç kapitalizm. İşıya Üşür, “Geçiş Tartışmaları: Bir Takdim”; Maurice Dobb, **Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler: Geçiş Tartışmaları**, Çev. F. Akar, İstanbul, Belge Yayınları, 2007, s.365-369.

¹⁴⁸ Şevket Süreyya, “Bir İlk Eser: Türkiye Köy İktisadiyatı”, **Kadro**, S. 34 (Teşrinievvel 1934), s.37.

¹⁴⁹ A.y.

Yazar, bu önemli sorunun cevabı bulmak için sınıfların oluşumunu inceler.¹⁵⁰ Buna göre, tarihte sınıfsız toplumlara ilkel komünlerde rastlamak mümkündür. İlk toplum tipleri olan ilkel komünlerde özel mülkiyete dayanan bir farklılaşma görülmez, her şey ortak mülkiyet altındadır.¹⁵¹ Çapa ile ziraat yapılan ilkel köylülerin de toplumsal kuruluşları avcı kabilelerden farklı değildi. Örneğin, Avrupa’da kavimler göçünden önce “Mark” usulüyle yan yana yaşayan eşit hukuklu ve aralarında kan bağı olan kabilelerde toplumsal farklar oluşmamıştı.¹⁵² İktisadi açıdan bakılırsa ilkel komünlerde toplumsal farklılaşma ve toplumsal ayrılış süreci (sınıfların oluşumu), üretimde iş verimliliğinin artmasıyla başlar. Toplumda iş verimliliği (üretim artışı) de teknik bilgilerin, teknik araçların gelişmesiyle yükselmiştir. İkel toplumların, ihtiyaçlarından fazla üretmeye başlaması, tarihte bir dönüm noktası olmuştur. İkel toplumlarda iş verimliliği bir kısım insanın üretime doğrudan doğruya katılmamalarına, savaş ve idare gibi üretim dışı işlerle uğraşmalarına imkân vermiş ve sonuçta toplumda mesleklerin, iş bölümünün ve nihayet sınıfların oluşumuna yol açmıştır.¹⁵³

İsmail Hüsrev, çoban kabilelerde avcı kabilelere oranla daha yüksek teknik bilgilere rastlanıldığını belirtir. Hayvanın ehlileştirilmesi, büyük hayvan sürülerinin beslenebilmesi, hayvanın sütünden ve diğer ürünlerinden faydalanabilmesi gibi işler, zamanla belli teknik bilgilerin edinilmiş olduğunu göstermekteydi. Çoban kabilelerde bu yüksek teknik bilgiler sayesinde iş verimliliği de yüksek olduğu için, toplumsal farklılaşmalar ilk defa çoban kabilelerde ortaya çıkmıştı.¹⁵⁴ İsmail Hüsrev, çoban kabilelerde servetin daha çabuk artacağını vurgular. Örneğin, çayırı zengin, suyu bol bir yer bulan bir çobanın sürüsü ürerken diğer taraftan bir hastalık, bir soğuk dalgası yahut bir yağma bütün bir sürüyü yok edebilir. Hayvanlarını kaybetmiş, servetinden olmuş bir çobanın, hayvanlarını muhafaza etmiş diğer çobanın hizmetine girmesi kaçınılmazdır.¹⁵⁵ Böylece, aslında, İsmail Hüsrev, savaşın ve rekabetin ortaya çıkışını da anlatmış olmaktadır. Doğa koşulları ilk önce insanları dayanışma halinde topluluklar kurmaya zorlarken daha sonra rekabete ve savaşa zorlamaktadır.

---

¹⁵⁰ İsmail Hüsrev, “Millet İçinde Sınıf Meselesi”, **Kadro**, S. 25 (İkinci Kanun 1934), s.34.

¹⁵¹ A.y.

¹⁵² A.e., s.35.

¹⁵³ A.y.

¹⁵⁴ A.y.

¹⁵⁵ A.e., s.36.

İsmail Hüsrev, ilkel toplumlarda sınıfsal farkların oluşmasında iktisadi sebeplerin dışında siyasi sebeplerinde etkili olduğuna dikkat çeker. Örneğin, kabileler arasında savaş, bir kabilenin diğer bir kabileye saldırarak onun servetini yağmalaması, halkını esir etmesi gibi olaylar alınan esirlerin ve ganimetin miktarına göre galip savaşçıların arasında bir servet farkı doğurur. Özellikle bu şekilde sınıf farklılıkları çoban kabilelerde görülür.¹⁵⁶ Bununla birlikte avcı kabileler de savaşır ve esir alırlar. Fakat bu kabilelerde, üretim ayrıca yabancı kişileri beslemeye yetmediğinden, esirler ya öldürülür ya da aile arasına alınır. Oysa çoban kabilelerde sürülere bakmak için yabancı kol gücüne ihtiyaç vardır, bunun için çoban milletlerde yabancı kol kuvvetinin iktisadi değeri vardır. Dolayısıyla, “çoban milletler, esaretin, bir insanın diğer bir insan tarafından istismarı usulünün ilk kâşifleridir” denilebilir.¹⁵⁷

İsmail Hüsrev, ortak mülkiyet esasına dayanan ilkel komünlerin dağılması ve sınıfsal farklılaşmanın ortaya çıkmasından günümüze kadar, gelmiş geçmiş, gelişmiş toplum sistemleri içerisinde sınıfsız toplumlara rastlanılamayacağını ifade eder. Sınıfsal farklılıklar bütün gelişmiş toplumların ana özelliğidir. Ancak tarihte yaşamış her toplum sisteminin kendine göre sınıfları ve sınıfsal ilişkileri olmuştur. Örneğin Yunan ve Roma’da kölelerle köle sahipleri, Ortaçağda feodallerle toprak köleleri, zamanımız Avrupa’ında patronla işçi arasındaki toplumsal ilişkiler gibi. Dolayısıyla sınıf, toplumla beraber doğmuş ezeli bir kurum değil, belli bir tarih devrinin ürünü, tarihi bir kategoridir.¹⁵⁸

İsmail Hüsrev, kölecî toplum, feodal toplum, şehir-lonca düzeni gibi iktisadi sistemlerin, aynı zamanda belli tarihsel dönemlere karşılık geldiğini belirtir.¹⁵⁹ Yazara göre, her sistem birbirini reddeden, birbirinin “negation”u (olumsuzu) olan dönemlerin ve safhaların zıt, diyalektik gelişiminin ürünüdür.¹⁶⁰

İsmail Hüsrev, iktisat sistemini oluşturan unsurları şu şekilde açıklar:

1) Her toplum, havada değil doğanın içinde yaşar ve maddi geçimini sağlamak için bulunduğu doğal çevreyle sürekli ilişkide bulunur. İnsanlar ihtiyaçlarını karşılamak için doğaya şekil verirler. Doğaya şekil veren, doğayı işleyen bu ilişkilere emek süreci veya üretim denir. Üretim faaliyeti her iktisadi sistemin temelini

---

¹⁵⁶ A.y.

¹⁵⁷ Ratzel Die Völkerkunde II; aktaran İsmail Hüsrev, a.y.

¹⁵⁸ A.e., s.37.

¹⁵⁹ İsmail Hüsrev Tökin, **Türkiye Köy İktisadiyatı**, s.11.

¹⁶⁰ A.y.

oluşturur. İnsan doğayla olan ilişkisinde, doğadan aldığı maddeyi kullanır. Bu maddelere “iş” (üretim) araçları denir.¹⁶¹ Dolayısıyla, insan doğayla üretim araçlarıyla ilişkide bulunur. Üretim araçları ne kadar gelişmişse, insan doğaya o kadar hâkim olur. Bunun için, iktisat sistemlerinin gelişmişlik derecesi üretim araçlarının ve bunları kullanma bilgisinin yani “teknik”in gelişim derecesiyle ölçülür. Dolayısıyla, bir iktisat sisteminin ana unsuru o sistemin doğayla temasına aracılık eden teknik diğer bir tabirle “üretici güçler”dir.¹⁶²

2) İnsanlar maddi geçimlerini sağlamak için doğayla ilişkide bulunurken ayrıca kendi aralarında da ilişkide bulunurlar. Bunlara toplumsal üretim ilişkileri denir. Toplumsal düzenin şekli, insanların üretim sürecinde birbirlerine karşı aldıkları konumlara, toplumsal üründen pay alma şekillerine vb. göre meydana gelir. Üretim araçları bir kısım halkın elinde toplanmış diğer kısım halk ta bu araçlardan mahrum kalmışsa, toplumsal düzen zıt ve sınıfsal karaktere sahiptir. Üretim araçları toplumun ortak malı ise toplumsal düzen sosyalisttir.¹⁶³

3) Tekniğin ve bunun üzerindeki toplumsal üretim ilişkilerinin gelişim seviyesi, insanların psikolojilerinin, iktisat zihniyetlerinin şekline de etki etmektedir. Sistem dâhilinde manevi hayatımızı belirleyen nedenler, bir taraftan doğayla aramızda, diğer taraftan birbirimiz arasında kurulan bin bir türlü ilişkilerdir.¹⁶⁴ Şu veya bu ahlakta olunmasının sebebi, içinde bulunulan sistemin gereklerinden doğmaktadır.¹⁶⁵ Kapitalist iktisat sisteminde her alanda görülen teknik yenilikler, bu sistemin hâkim ruhu olan kazanç zihniyetinin eserleridir. Zihniyeti kanaatkârlık olan ortaçağın köyünde üretim tekniğini geliştirme endişesi yoktur. İktisadi zihniyet ilk olarak iktisadi sistemin gereklerinden doğmaktadır, fakat doğduktan sonra anası olan sistemi bütünüyle etkilemektedir.¹⁶⁶

İsmail Hüsrev, bu açıklamalarıyla iktisadi sistemi; doğayla ilişkisinde belli bir teknik ve bu tekniğin belli bir gelişim seviyesine karşılık gelen bir düzeni ve bunların üzerinde yükselen bir zihniyeti olan tarihi ve toplumsal bir biçimlenme olarak tarif eder.¹⁶⁷

---

¹⁶¹ A.e., s.12.

¹⁶² A.e., s.13.

¹⁶³ A.e., s.14-15.

¹⁶⁴ A.e., s.16.

¹⁶⁵ A.e., s.17.

¹⁶⁶ A.y.

¹⁶⁷ A.e., s.18.

İsmail Hüsrev, bu tarifinde, kendisini W. Sombart'tan ayıran şeyin, dayandığı hareket noktası olduğunu belirtir. Buna göre, Sombart sistemde ilk ve ana unsur olarak iktisadi zihniyeti almaktadır. Bütün tekniği, toplumsal düzeni iktisadi zihniyetin, iktisadi ruhun bir eseri olarak kabul etmektedir.¹⁶⁸ Oysa İsmail Hüsrev, ilk olarak insanın doğayla ilişkisini ve ana unsur olarak da bu ilişkide aracı rolü oynayan tekniği alıyor ve toplumsal ilişkilerin bütünü olan düzeni ve dönemin ruhunu, sistemin maddi ilişkilerinin bir sonucu olarak görüyordu. Sombart, sistemden diğer bir sisteme geçişin sebeplerini iktisadi ruhun diyalektik gelişiminde ararken, İsmail Hüsrev dönemin ruhu, zihniyeti ve ideolojisinin üretim faaliyetlerinin bir fonksiyonu olduğunu düşünüyordu. İsmail Hüsrev'e göre; sistem, insanla doğa arasındaki ilişkilerin diyalektik gelişimi sonucu değişmekteydi.¹⁶⁹

İsmail Hüsrev'in, açıkça olmasa da Türkiye'de sınıfların varlığını kabul ettiği görülmektedir. Sınıfların tarih içerisinde değişimini ortaya koyarken, Türkiye'yi bu tarihten muaf tutmamaktadır, bu anlamda Türkiye "sui generis" değildir. Fakat İsmail Hüsrev'in tarihsel materyalizm anlayışında tarih kapitalizme kadar gelmekte, Marx'ta olduğu gibi sosyalizme geçmemektedir. Daha doğrusu, en azından Türkiye'de böyle olması gerektiği düşünülmektedir. Kapitalizmden sonra Avrupa'da emperyalizm, faşizm Rusya'da sosyalizm gibi sistemler gelmiştir. Eğer Türkiye'de devlet gerekli önlemleri almazsa, emperyalizm veya faşizm olmasa bile sosyalizm gelebilir. Bunun önüne geçmek için, devletin, önce gerici bir sınıf olan derebeylerini tasfiye etmesi, daha sonra zaten zayıf olan işçi sınıfı ve burjuvazinin birbiri üzerinde egemenlik kurmasını engelleyecek dengeli büyümelerini sağlayacak düzenlemeler yapması gerekmektedir.

İsmail Hüsrev'e göre devletin, burjuvazi ve işçi sınıfı söz konusu olduğunda sınıflarüstü ve tarafsız olması gerekir. Fakat feodal sınıflar söz konusu olduğunda, taraflı olmalı ve bu sınıfları tasfiye etmelidir. Marx'ın tarihsel materyalizm anlayışına göre, İsmail Hüsrev'in her hangi bir sınıfın temsilcisi olmayan, dolayısıyla maddi bir temeli olmayan, idealist bir devlet tanımladığı gözlemlenmektedir. İsmail Hüsrev bu sorunun nedeni olarak Türkiye'de burjuvazi ve işçi sınıfının güçsüzlüğünü göstermektedir, yani herhangi bir sınıf henüz devleti temsil edecek kadar güçlenmemiştir. Görüldüğü üzere, İsmail Hüsrev'in tarihsel ve

---

¹⁶⁸ A.y.

¹⁶⁹ A.y.

diyalektik materyalizm anlayışı Türkiye koşulları söz konusu olduğunda Marx'ın anlayışından uzaklaşmaktadır.

Araştırma yöntemiyle ilgili olarak ise yazar, “Türkiye Köy İktisadiyatı” kitabındaki yerleşim göz önüne alındığında ve iktisat eğitimiyle ilgili önerileri hatırlanacak olunursa, önce ampirik bulgulara daha sonra teorik genellemelere ulaşılması gerektiğini söylüyordu. Kendi kitabını da bu öneriye göre hazırlamış, önce Türkiye köy iktisadiyatıyla ilgili ampirik konulara yer vermiş daha sonra teorik konuları incelemiştir. Dolayısıyla, aşağıda ele alınan bölümde, yazarın planına sadık kalınmaya çalışılarak, önce Türkiye köy iktisadiyatı, daha sonra Türkiye’de feodalizm ve son olarak da bir çözüm yolu olarak Toprak reformu işlenmiştir.

2.4. Türkiye’de Köy İktisadiyatı

2.4.1. Türkiye Köy İktisadiyatında Toplumsal Dağılım ve Farklılaşmalar

İsmail Hüsrev, iş gücünün meta haline gelmiş olmasının, köyde yeni toplumsal üretim ilişkilerinin kurulmuş olduğunun göstergesi olduğunu söyler ve iş gücünü satanlarla iş gücünü satın alanlar arasında kurulan bu yeni ilişkilerin oluşum sürecine de “toplumsal dağılım” isminin verilebileceğini belirtir.¹⁷⁰ Toplumsal dağılım; çeşitli şartlar altında bir kısım köylünün üretim araçlarından yoksunlaşarak, yani mülkiyetsizleşerek, üretim araçlarını elinde bulunduran bir kısım köylüye kol gücünü satmaya başlaması sürecidir. Bu toplumsal dağılım sonucu, ortaya doğal ihtiyaçları için çalışan ya da aile fertleriyle pazar için üretimde bulunan küçük üreticilerden farklı iki yeni köylü tipi çıkmıştır. Bunlardan biri “köy işçisi” diğeri sermaye sahibi “girişimci köy üreticisi”dir. Girişimci köy üreticisi sermaye koyarak üretimi organize eden ve sermayesini mümkün olduğu kadar artırmak isteyen çiftçidir. Bu sınıfa oluşturan fertlerde üretimi yönetme işiyle, üretime doğrudan doğruya katılma işi birbirinden ayrılmıştır. Üretimi yönetme işi sermaye sahibi girişimcideyken, üretimin yerine getirilmesi işi işçidedir. Hâlbuki yabancı iş gücü kiralamadan üretimde bulunan küçük üreticide henüz bu fonksiyonlar ayrılmamıştır.¹⁷¹

İsmail Hüsrev, üretime yatırdığı değerleri artırmak amacının, girişimci üreticiyi suni gübre, kimyevi maddeler(potas, göz taşı, kükürt vb.), zirai makineler ve aletler gibi modern teknik araçlardan faydalanmaya yönelttiğini ifade eder ve bunun için de,

¹⁷⁰ İsmail Hüsrev Tökin, **Türkiye Köy İktisadiyatı**, s.134.

¹⁷¹ A.e., s.135.

modern teknik araçların ancak sermaye sahibi girişimci üreticide uygulama imkânı bulabileceğini vurgular. Bu nedenle girişimci üreticiyi köyde yeni bir toplumsal düzenin ve yeni bir zihniyetin temsilcisi olarak görmek mümkün olacaktır. Bu yeni düzen ise; “kapitalist iktisat sistemi, yeni ruh ta bu sisteme has olan kar zihniyetidir.”¹⁷²

İsmail Hüsrev, Türkiye’de genel olarak üç tip köy işçisine rastlanıldığını söyler: 1- Çeşitli nedenlerden dolayı mülkiyetsiz kalmış ve girişimci üretici yanında işçilik yapan köylü. 2- Köydeki toprağını terk ederek işçiliğe çıkmış ve bir miktar para kazandıktan sonra tekrar köyüne, tarlasının başına dönme arzusu besleyen köylü. Bu tip işçinin birinciden farkı henüz mülkiyet bağının çözülmemiş olmasındadır. 3- Mevsim gereği ticari mahsulat bölgelerine gelerek çalışan ve mevsimin sonunda köyüne dönen köylü. Mevsim işçisi Türkiye’nin en fakir köylüsüdür, çok az bir ücretle çalışırlar.¹⁷³

İsmail Hüsrev, işçi çalıştırılan bölgelerde henüz iş borsalarının ve meslek örgütlerinin de kurulmamış olmasının işçi ile girişimci çiftçi arasında bir sürü aracı “parazitlerin” türemesine yol açtığını belirtir. Bu “parazitler” kasaba çarşısında girişimci çiftçi adına işçi bulan ve bölgelere göre “işçi başı”, “elçi başı”, “dayı başı” isimleri alan işçi komisyoncularıdır. Çiftçi adına ücret pazarlığını bu komisyoncular yapar ve çiftçiye karşı bunlar sorumlu olurlar. İşçi aracıları, bu komisyonculuk rollerinde işçi ücretlerinden kendilerine önemli bir pay ayırarak köy işçisinin zaten çok az olan kazancını bir kat daha düşürmüş olurlar.¹⁷⁴

İsmail Hüsrev, “toplumsal farklılaşma”yı ise mülkiyet kademeleşmesi olarak tanımlar: Emtia iktisadının gelişmiş olduğu bölgelerde köyler arasında meydana gelen toplumsal dağılışa paralel olarak, üretim araçlarını elinde bulunduran mülkiyet sahibi üreticiler arasında servet kademeleşmesi, yani bir kısım köylünün fakirleşmesi diğer bir kısım köylünün zenginleşmesi şeklinde bir farklılaşma meydana gelmektedir. Bu mülkiyet kademeleşmesine, “toplumsal farklılaşma” ismi verilir.¹⁷⁵ Türkiye’de küçük işletmelerin (cüce işletmeler) yani üretim işlerini yabancı kol gücüne ihtiyaç duymadan bizzat kendisi, aile fertleriyle gören üreticilerin önemli bir çoğunluğa sahip olduğu düşünülmektedir. Bu cüce işletmeler, Türkiye’de toplumsal

---

¹⁷² A.y.

¹⁷³ A.e., s.136.

¹⁷⁴ A.e., s.139.

¹⁷⁵ A.y.

dağılımın ve toplumsal farklılaşmanın en zengin kaynağını oluşturmaktadır.¹⁷⁶ Burada İsmail Hüsrev'in küçük veya cüce işletmelerden kastı "küçük meta üretimi"dir.

İsmail Hüsrev, bu üreticiler kitlesinin, hem aşağıya doğru yani köy işçisi saflarına, hem de yukarıya doğru yani köy girişimcileri saflarına sürekli bolca üye vermekte olduğunu belirtir. Özellikle doğal afetlerin ve iktisadi buhranların egemen olduğu anormal zamanlarda bu hadise daha şiddetle ortaya çıkar; bir taraftan toplumsal dağılım diğer taraftan toplumsal farklılaşma ile bu geniş kitle içinde güçlü bir toplumsal yapı değişimi meydana gelmektedir.¹⁷⁷

2.4.2. Türkiye Köy İktisadiyatında Borçlanma Şekilleri

İsmail Hüsrev, Türkiye köy iktisadiyatında toplumsal farklılaşma ve dağılımların genellikle borçlanma yoluyla gerçekleştiğini belirtir. Borçlanma şekillerinin nakit, emtia ve iş olmak üzere başlıca üç türe ayrılabilceğini söyleyerek, bunları şu şekilde inceler:¹⁷⁸

1-Nakit üzerinden borçlanma: Girişimci köylünün işçi ücretlerini vermek, tohumluk, zirai malzeme, hayvan vs. almak ve bu şekilde üretimi devam ettirip büyütebilmek için sermayeye ihtiyacı vardır. Sermayeyi ya bankadan ya da tefeciden tedarik eder. Tefeci, girişimci köylü ile "sahneye" çıkmış ve onun sermaye ihtiyacından yüksek faizlerle büyümüş olan "parazit" bir toplumsal iktisat öznesidir.¹⁷⁹ Tefeciliğin en yıkıcı tarafı borç ödenemediği zaman, borçlunun gayrimenkulüne el konulmasıdır. İsmail Hüsrev, tefecilerin kendi aralarında kullandıkları bir takım argo tabirlerin olduğunu ifade eder: Eskişehir Ziraat Odası tarafından Birinci Ziraat Kongresine verilen raporda tefecilerin "katlama", "katmerleme", "kıvrırma", "hendek atlatma" gibi tabirler kullandıkları söylenmektedir. Hendekleme, borcunu veren köylünün safiyetinden faydalanarak parayı aldıktan sonra senedi iade etmeyerek ikinci defa icra işlemine girişmek demektir.¹⁸⁰ İsmail Hüsrev, Türkiye'de tefeciliğin, girişimci köylüyü dağıtan, Türkiye köy iktisadiyatında

---

¹⁷⁶ A.e., s.140.

¹⁷⁷ A.y.

¹⁷⁸ A.e., s.146.

¹⁷⁹ İsmail Hüsrev, "Türkiye Köy İktisadiyatında Borçlanma Şekilleri", **Kadro**, S.3 (Mart 1932), s.31-32.

¹⁸⁰ İsmail Hüsrev Tökin, **Türkiye Köy İktisadiyatı**, s.147.

toplumsal farklılaşmayı derinleştiren etkenlerin en önemlilerinden birisi olduğunu vurgular.¹⁸¹

2- Mal Üzerinden Borçlanma: Mal üzerinden borçlanma, üreticinin tüccarla ilişkisinden doğar. Bunun en basit şekliyle iç köylerde karşılaşılır. Buralarda örneğin köylü, kasabanın manifatura esnafından basma alır ve karşılığında mahsul verir. Bu işlemde basma köylüye daima fiyatından üç, dört misli fazlasına mal olur.¹⁸² Mal üzerinden borçlanmanın gelişmiş ve gerçek şekli ise emtia iktisadiyatının ilerlemiş olduğu yerlerde görülür. Mal üzerinden borçlanma genellikle, nakit üzerinden borçlanmanın sonuçlarını verir. Bu tür borçlanmada da üretici kısa bir süre zarfında gayri-menkulünü aracıya kaptırır.¹⁸³ İsmail Hüsrev şu örneği verir: Aydın'da tüccar, mahsulün hasatından önce köylüye avans verir. Görünüşte bu borç faize tabi değildir. Gerçekte ise köylü bu işten zararlı çıkar. Çünkü üretici mahsulünü mutlaka avans veren tüccara getirmek zorundadır. Üretici, faizsiz kendisine borç veren aracının bu "iyiliğine" karşı tüccarın verdiği fiyatı kabul etmeyi kadirşinaslık olarak kabul ettiğinden, bu alışverişte paranın faizi yüzde yüz ödenmiş olur.¹⁸⁴

3- İş Üzerinden Borçlanma: Bu borçlanma tarzına ortakçılıkta karşılaşılır. Ortakçılık yapan köylü, toprak sahibine üretim maksadıyla ya da herhangi bir şekilde borçlanmıştır. Bu borcu, mahsulün hasatında tohum ve diğer masraflar çıktıktan sonra mahsul üçte bir veya yarı yarıya bölünürken, ortakçı kendi payına düşen mahsulü borcuna karşılık toprak sahibine verir ve elinde bir şey kalmaz. Yaşayabilmek için tekrar borçlanır.¹⁸⁵

İsmail Hüsrev, borçlanma şekilleriyle ilgili şu sonuçlara varır. Türkiye köy iktisadiyatında üretici köylü lehine hiçbir sermaye birikimi yoktur ve Türkiye'de zirai üretim ve ticaret ilişkileri milli iktisadın temelini oluşturan Türk köyü için kesinlikle karlı ve verimli değildir. Oysa devrimin amacı, her şeyden önce milli iktisat sisteminin yeniden ve bütün olarak verimli bir şekilde kuruluşunu sağlamaktır.¹⁸⁶ Hem yabancı hem de milli araçılara ve tefecilere karşı korumasız ve

---

¹⁸¹ İsmail Husrev, "Türkiye Köy İktisadiyatında Borçlanma Şekilleri", **Kadro**, S.3 (Mart 1932), s.32.

¹⁸² İsmail Husrev Tökin, **Türkiye Köy İktisadiyatı**, s.147.

¹⁸³ A.e., s.148.

¹⁸⁴ A.e., s.148-149.

¹⁸⁵ İsmail Husrev, "Türkiye Köy İktisadiyatında Borçlanma Şekilleri", **Kadro**, S.3 (Mart 1932), s.34.

¹⁸⁶ A.y.

örgütsüz olan köylü, “kurt talanına uğrayan bir koyun sürüsü” durumunda bulunmaktadır.¹⁸⁷

İsmail Hüsrev, üreticinin borçlanma sorununda, Ziraat Bankası'nın kurduğu kredi kooperatiflerinin de yetersiz kaldığını söyler. Çünkü kooperatiflerin genelinde, tefeciler ve aracı tüccarlar idare meclislerine girerek kooperatifleri kendi çıkarlarına alet etmişlerdir. Köylü kooperatiften aldığı krediyi, kooperatif kapısından çıktıktan sonra idare meclisi üyesi olan tefeciye borcuna karşılık teslim etmektedir. Kooperatiflerin önemli bir kısmı adeta tefecilerin örgütü haline gelmiştir. İdare meclislerindeki kasaba tüccarları ise kooperatifler sayesinde kendilerine adeta örgütlü bir pazar bulmuş olmaktadır.¹⁸⁸ İsmail Hüsrev, ayrıca, milli bankaların da tefeciliği bilmeden desteklediğini ifade eder. Tefeci herhangi bir vatandaş gibi milli bankalardan faizle para almakta ve daha sonra bu parayı daha yüksek faizle köylüye borç olarak vermekteydi.¹⁸⁹

İsmail Hüsrev, borçlanma sorununa çözüm olarak şu önerileri sunar: Türk köyünün refaha kavuşabilmesi için bedavaya mal satan üreticinin mahsulünün kendi lehine kıymetlendirilmesini ve üretilen değerlerin köyde kalması gerekir. Türkiye milli iktisadiyatı sağlam temelini ancak bu şekilde kurabilecektir. Her şeyden önce yapılacak iş, köyün metruk yapısından gelen borçlanma şekillerini ve bunları besleyen şartları, devletin planlı bir müdahale siyasetiyle temelden değiştirmektir.¹⁹⁰

2.4.3. Doğal İktisat Sistemi ve Anadolu'da Bir Köy Tipi

İsmail Hüsrev, “Anadolu'da bir köy tipi” adlı makalesinde,¹⁹¹ doğal iktisat sistemine ve ortak mülkiyet altında toprağın işletilmesine örnek olabilecek bir köy tipini ve bu tip köylerdeki toprağı işleme tarzını inceler. Yazıda öncelikle, Türkiye'de doğal iktisat sistemine, “basit doğal iktisat sistemi” ve “gelişmiş doğal iktisat sistemi” olmak üzere iki şekilde rastlanabileceği belirtilir: Basit tarzda, üretici bizzat kendi hesabına ve kendi aile fertleriyle üretimde bulunur. Gelişmiş tarzda ise üretim faaliyeti, bir beyin veya bir ağanın adına yabancı üreticiler tarafından gerçekleştirilir. Beyde hâkim olan iktisat zihniyeti, kar elde etmek değil, “beyce” yaşamaktır. Yani “şehir ve kasabada kumar oynamak, kadın oynatmak, ava gitmek,

¹⁸⁷ İsmail Husrev Tökin, **Türkiye Köy İktisadiyatı**, s.150.

¹⁸⁸ A.y.

¹⁸⁹ A.e., s.151.

¹⁹⁰ İsmail Husrev, “Türkiye Köy İktisadiyatında Borçlanma Şekilleri”, **Kadro**, S.3 (Mart 1932), s.34.

¹⁹¹ Bkz: İsmail Husrev, “Anadolu'da Bir Köy Tipi”, **Kadro**, S.13 (İkinci Kanun 1933), s.17-21.

dostlar arasında vakit geçirmek, aşiret kavgalarına iştirak etmek,” kısaca rahat bir tüketici hayat sürmektir.¹⁹²

İsmail Hüsrev, doğal iktisat sistemine göre kurulmuş bir köyde üretimin nasıl organize edildiğine dair bir örnek verir:

“Kars vilayetinde... Ruslar zamanında arazi köylüler tarafından müştereken ziraat edilirdi. Her üç senede bir köylü arasında taksime uğrardı. Fakat araziye sahip değillerdi. Hiç kimse tasarruf hakkına malik değildi. Yalnız araziye ekip biçerek intifa ederdi. Kars vilayeti bize intikal ettikten sonra vaziyet değişmiş değildir. Bugün de devam etmektedir. Arazinin münferit sahipleri yoktur. Bu yüzden birçok ihtilaflar, münazaralar zuhur etmektedir. Köylülerden biri muayyen bir sahayı ekmek isterse, diğeri mani olur.”¹⁹³

Bir başka örnek Karadeniz Ereğlisi'yle ilgilidir:

“Gezek usulü yüzünden yani köylünün elindeki arazinin müşterek bulunmasından her sene aynı tarlayı başka şahıslar idare eder. Bunun için arazi ekseriya gübresiz kalır. Köylü ancak evlerinin civarında müstakilen malik olduğu ufacak sebzelikleri gübrelemektedir.”¹⁹⁴

İsmail Hüsrev, bu üretim tarzının egemen olduğu köylerde arazinin iki kısma ayrıldığını söyler: 1-Üreticinin şahsi mülkiyeti altında bulunan evinin etrafındaki bahçe, 2- Köyün ortak mülkü olan arazi. Bu arazi belli süreler zarfında köylü arasında bölüşülmektedir. Aile köylü arasında bölüşülürken elde bulunan ölçü, her ailenin doğal ihtiyaçlarının hacmidir. Anane ile kurulan kaideye göre bir aile ne kadar tüketiyorsa, o kadar üretecektir. Tarla da bu belli miktardaki üretimi temin edecek genişlikte olacaktır. Dolayısıyla üretimin düzenleyici prensibi, nafaka zihniyetidir.¹⁹⁵

Makalede, gelişmiş doğal iktisat sisteminde, üretim araçlarının belirli bir sınıfın mülkiyeti altında olduğu; basit doğal iktisat sisteminde ise üretim araçlarını mülkiyetine geçirme yoluyla, üreticiler üzerinde egemenlik kuran bir sınıfın henüz var olmadığı belirtilir. Bu sistemin geçerli olduğu köylerde üretim sahasında, ne

---

¹⁹² İsmail Husrev, “Anadolu’da Bir Köy Tipi”, **Kadro**, S.13 (İkinci Kanun 1933), s.18.

¹⁹³ Büyük Millet Meclisinin 21.XI.928 tarihli celsesinde 810 numaralı kanun müzakere edilirken münakaşa esnasında Kars meb’usu Ağaoğlu Ahmet Beyin beyanatından. Hakimiyetimilliyeye 22, XI. 928; aktaran: İsmail Husrev.

¹⁹⁴ Karadeniz Ereğlisi ziraat odası raporundan. 931 senesi ziraat kongresine verilmiştir; aktaran: İsmail Husrev.

¹⁹⁵ A.e., s.19.

derebeyliği veya toprak ağalığı ne de emek ve sermaye ilişkileri şeklinde bir sınıflamaya henüz tesadüf edilmemektedir.¹⁹⁶

İsmail Hüsrev, bu tip üretim tarzına, köken olarak bazı farklılıklar gösterdiklerini not ederek, Almanya'daki "Mark" ve Rusya'daki "Obşına" usullerini örnek olarak verir. Buna göre; Avrupa'da Ortaçağdan önce aralarında kan bağı olan göçebe kabileler, üzerinde yaşadıkları araziden ortak olarak yararlanırlardı. Arazi şahısların değil, kabilenin mülkiyeti altındaydı. Belli bir zamandan sonra üretim faaliyetlerinin merkezi ağırlığı, çobanlıktan tarıma geçince, ortak olarak faydalanılan topraklar, aralarında kan bağı olan kabile fertleri arasında her ailenin doğal ihtiyaçları oranında bölüşüldü. Fakat bu paylaşımda toprak kimsenin şahsi mülkiyeti altına girmezdi. Bu topraklardan faydalanan köyler ve aileler de, "Markgenossen, Mitmarker yahut Consertes"¹⁹⁷ ismini alırdı. Ortaçağ başlarında çobanlıktan tarıma geçen bütün Avrupa milletlerinde görülen bu toprak ilişkisi, ortaçağ boyunca çeşitli şartlar altında birçok değişimler geçirmiş ve mark toprakları ortak mülkiyet olmaktan çıkıp zamanla şahsi mülkiyet altına girmiştir. Feodal mülkiyet düzeninin kurulmasıyla geniş mark arazileri ya feodal araziye katılmış ya da her ailenin arasına yabancı unsurların karışmasıyla, yabancıların unsurların şahsi mülkiyetine geçmiştir. Çarlık Rusyası'ndaki "Obşına" tarzı da Rusya şartlarına göre kurulmuş bir "Mark" usulüydü. Obşına'da bir köyün "şahsiyeti maneviyesine" ait araziden, köyde oturanlar, ortaklaşa faydalanırlardı.¹⁹⁸

İsmail Hüsrev, Kars örneğinde olduğu gibi, toprağın ortaklaşa kullanıldığı köylerde, köylünün toprağı kendi bildiği gibi ekemeyeceğini, diğer köylülerin buna engel olacağını ifade eder. Herkes aynı zamanda hasat ve ekim yapmaya mecburdur. Çünkü bu tip köylerde tarlalar "satranç tahtası" gibi küçük küçük ve birbirine bitişik parçalardan oluştuğu için, tarlalarda yapılan veya yapılmayan işler birbirlerini etkilemektedir. Mahsuller toplanmamışken kimse hayvanını da bırakamaz; bırakırsa mahsuller mahvolur. Ferdin eylemi diğer fertlerin eylemlerine tabidir. Dolayısıyla bu tip işletme tarzında bazı sınırlamalar vardır.¹⁹⁹

---

¹⁹⁶ A.y.

¹⁹⁷ A.y.

¹⁹⁸ A.y.

¹⁹⁹ A.e., s.19-20.

2.5. Türkiye’de Feodalizm

2.5.1. Türkiye’de Derebeylik Rejimi

İsmail Hüsrev, Osmanlı İmparatorluğu’nda toprak üzerinde kurulmuş toplumsal-iktisadi ilişkilerin içerik ve şekli, 1930’lardaki toplumsal ilişkilerin tarihsel kökenleri ve geçmişten itibaren neleri muhafaza ettiği sorgulandığında; bu sorunlara yeterli cevapların bulunamayacağını söyler.²⁰⁰ Bunun nedenlerini ise, Osmanlı tarihçilerini ve tarih anlayışlarını eleştirerek, şu şekilde belirtir:

“...bu cevaplara esas olabilecek vesikalara bile toplu bir halde tesadüf etmenin imkânı yoktur. Padişahların sergüzeşlerini nakletmekte vakit israf etmiş olan Osmanlı müverrihleri, [tarihçileri] Osmanlı imparatorluğunun içtimai kuruluşuna ve bu kuruluşun iskeletini teşkil eden unsurlara nazarlarını çevirmeyi daima ihmal etmişlerdir. Onların bize tarih ismi altında dinlettikleri şey, bir “teracimi ahvali Ali Osman”dı.”²⁰¹

Bu nedenlerden dolayı İsmail Hüsrev, Osmanlı İmparatorluğu’nun toplum ve iktisat düzenini öğrenmek isteyen bir iktisatçının dağınık belgeleri bizzat kendisinin toplayıp, bunları bir fikir sistemine göre yapılandırması gerektiğini düşünmektedir. Bu alanda bir fikir sistemine dayanmadan yapılan araştırmalar sıralanmış ve çelişkileri ayıklanmış bir belgeler yığını olmaktan öteye gidemeyecektir.²⁰²

İsmail Hüsrev, Osmanlı tarihinin toprak sorunlarını araştırırken dikkat edilmesi gereken hususları belirtir. Buna göre, Ortaçağ Avrupa’sının toprak ilişkilerini esas alıp, bizdeki ilişkileri bu esaslarla kıyaslayarak, Osmanlı tarihinde feodalite vardı veya yoktu gibi tartışmalara girilmesi verimsiz ve adatıcı sonuçlar verecektir.²⁰³ Doğru sonuçlara varabilmek için Osmanlı’daki toplumsal ilişkileri, Osmanlı’nın kendi şartları içerisinde ve bağımsız olarak değerlendirmek gerekmektedir. İsmail Hüsrev, tarihçilerimizin, Osmanlı tarihinde sınıfsal ilişkiler ve feodalizmin olup olmadığı söz konusu olduğunda, Osmanlı kurumlarının kendine özgü biçimsel özelliklerinden, daima yanlış sonuçlar çıkartarak; Osmanlı’nın bir zamanlar

---

²⁰⁰ İsmail Husrev, “Türkiye’de Derebeylik Rejimi”, **Kadro**, S.7 (Temmuz 1932), s.16.

²⁰¹ A.y.

²⁰² A.y.

²⁰³ A.e., s.16-17.

Avrupalıları bile gıptaya sevk edecek kadar adilane bir sınıf ahengi yaşamış olduğu kanaatine sürüklenmiş olduklarını ifade eder.²⁰⁴

Osmanlı'nın feodal bir toplum olup olmadığı ve Osmanlı'da sınıfsal ilişkilerin durumu 60'larda çokça tartışılan konulardan birisi haline gelmişti. Bu tartışmanın önemli figürlerinden birisi olan Kemal Tahir, Osmanlı'nın "adilane bir sınıf ahengi" yaşamış bir toplum olduğunu savunuyordu. Tahir'e göre, Doğulu toplumlar dış görüntülerindeki ağır despotluğa rağmen, insanın insanı köleleştirmesinden önceki, insana yaraşır yaşama tarzına daha yakındırlar.²⁰⁵ Osmanlı Devleti'nin temel özellikleri; derebeyliğe karşı ATÜT toprak sistemini getirmesi, kerim devleti kurmaya çabalaması ve talancı değil düzen getirici olmasıdır. Osmanlı Devleti sınıf devleti olmadığı için, Batı'da olduğu gibi kapitalist sömürücülüğü sürdürmemiş, reayasına elinden geldiği kadar yumuşak davanmış, hâkim sınıf karakteri gösteren idareci kadroları "aristokratlaştırmayıp" öncelikle "Anadolu Türk Halkları'na" sürekli olarak açık tutmuştur.²⁰⁶

Edebiyat eleştirmeni Berna Moran, Kemal Tahir'in tarih tezini şu şekilde dile getirmektedir:

"Türk Tarihine Marksçı bir yöntemle yaklaşan Kemal Tahir'in hareket noktası, Osmanlı ve Doğu toplumlarının tarih içindeki gelişmelerinin, Batı toplumlarının klasik gelişiminden farklı olduğu olgusudur. Osmanlı toplumu kölelik, feodalite, kapitalizm evlerinden geçmemiştir ve bunun nedeni de Asya Tipi Üretim Tarzı'dır. Başka bir deyişle Osmanlı'da üretim aracı olan toprağın sahibi devlettir ve özel toprak mülkiyeti olmadığı için servetin bireylerin elinde birikimi ve güçlü bir sınıfın oluşumu engellenmiştir. Bundan ötürü Osmanlı toplumu sınıfsız bir toplumdur. Batı toplumuna benzemez. Ne Batı'daki soylu feodal anlamında derebeyi, ne serf durumunda köylü, ne de sonraki burjuvazi."²⁰⁷

Kemal Tahir, Osmanlı toplumuyla ilgili tezlerini "Devlet Ana" (1967) adlı romanında anlatır. Tahir bu romanında, devleti alışıldığı gibi otoriter bir baba figürü

---

²⁰⁴ A.e., s.17.

²⁰⁵ Kemal Tahir, **Notlar/Osmanlılık/Bizans**, Yay. Haz. Cengiz Yazoğlu, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 1992, s.304.

²⁰⁶ A.e., s.332-333

²⁰⁷ Berna Moran, **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 2**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, s.173-174.

yerine, anaç ve merhametli bir anneye benzetmektedir.²⁰⁸ Moran “Devlet Ana”da Batı ve Doğu toplumlarının karşılaştırılmasını şu şekilde anlatır:

“Kemal Tahir’e göre gerek feodalizm gerekse kapitalizm, Batı’ya özgü bir insan tipi yetiştirmiştir. Sınıf ayrımı ve çatışma üzerine kurulu bu düzen, insanlar arası ilişkilerin insancıl olmasına elverişli değildir. Bu nedenden ötürü Batı adamı sömürücüdür, kıyııcıdır, haristir, ve bencildir. Buna karşılık aynı çağlarda, köylüsü özgür olan ve kimsenin toprağın gerçek sahibi olmadığı Osmanlı toplumu daha insancıl bir düzene sahipti. Osmanlı adamı da adil, hoşgörülü, alçakgönüllü, altruist ahlaklı bir adamdı.”²⁰⁹

Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) tez(ler)i,²¹⁰ temeli Marx’a ve Engels’e dayanan, dünya ölçeğinde bir tartışmadır.²¹¹ Bu tezi Osmanlı örneğinde yeniden üreten ve tartışan isimlerin başında Sencer Divitçioğlu gelmektedir. Kabaca, ATÜT tezi, Osmanlı’nın klasik anlamda yani batı tarzı bir feodalizm yaşamadığını iddia eder. Kemal Tahir’in bu tezi uç noktasına götürdüğünü belirtmek gerekir. Örneğin, Divitçioğlu, Osmanlı’nın 14. ve 15. yüzyıllarda batı tipi bir feodal toplum olmadığını söylemekle birlikte, sınıfsız bir toplum olduğunu iddia etmemektedir.²¹²

Divitçioğlu’nun “Asya Tipi Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu” adlı eseri için hazırlanmış olduğu sunuş yazısında Şükrü Hanioglu, Asya Tipi Üretim Tarzının, Sovyetler Birliği’nde, 1930 yılında Tiflis ve Bakü Kongreleri ile 1931 yılında Erukidze Şarkiyatçılar Kongresi’nde tartışıldığını ve sonuçta ATÜT’e karşı çıkanların tezlerinin kabul edilerek, bu kavramın “heterodoks” bir söylem olduğu kararına varıldığını belirtmektedir.²¹³ Hanioglu’na göre, Stalin’in 1938 yılında “Diyalektik ve Tarihsel Materyalizm” adlı çalışmasıyla ATÜT’ü Marksizm karşıtı

²⁰⁸ Alper Beşe, “Kemal Tahir Üzerine Notlar”, 13.03.2013 (Çevrimiçi: <http://alperbese.blogspot.com.tr/2013/03/kemal-tahir-uzerine-notlar.html> Erişim).

²⁰⁹ Berna Moran, **a.g.e.**, s.224.

²¹⁰ ATÜT: “Marx ve Engels Asya Tipi Üretim Biçimi kavramını 1853 yazında, Moğol Sarayı’nda on iki yıl hekimlik yapmış Fransız Doktor François Bernier’nin eserini okuduktan sonra geliştirdiler... Engels’e göre Doğu’da toprak mülkiyetinin özelleşmemiş olması “geçekten de bütün Doğu’nun anahtarı” idi. Fakat bu konuda asıl açıklanması gereken şey durum değil, bu durumu yaratan koşullardı. Engels bu konuda iklimi toprağın durumunu ve Arabistan, İran ve Hindistan’ı kapsayan, Moğolistan ve Orta Asya steplerine kadar uzanan bir alandaki coğrafi koşulları işaret etmiştir. Ayrıca bu coğrafyada devlet aygıtının uçayaklı (maliye, savaş ve kamu hizmetleri) yapısı üzerinde de durarak, özellikle merkezi (despotik) devleti sağlayan yapay sulama sistemlerinin altını çizmiştir.”
Taner Timur, **Marx-Engels ve Osmanlı Toplumu**, İstanbul, Yordam Kitap, 2012, s.21-22.

²¹¹ Tartışmanın tarihi ve diğer ülkelerdeki yansımalarını anlatan kısa bir özet için, bkz: M. Şükrü Hanioglu, “Sunuş: Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu’nun Literatürdeki Yeri”; Sencer Divitçioğlu, **Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu**, İstanbul, Alfa Yayıncılık, 2015, s.15-24.

²¹² Bkz: a.e., s.75-76 ve farklı yerlerde.

²¹³ M. Şükrü Hanioglu, a.e., s.18.

bir görüş olarak reddetmesi, konuyu bir yandan tam anlamıyla siyasallaştırırken, öte yandan da en azından Sovyetler Birliği'nde tartışılmasını imkânsız hale getirmiştir.²¹⁴ ATÜT kavramı, Kruşçev'in 1956 gizli Stalin karşıtı konuşmasıyla yeniden tartışılabilir hale gelecektir.²¹⁵

İşte ikinci bölümde de izleneceği üzere, İsmail Hüsrev, ortodoks Marksist fikirleri, yani Osmanlı'nın klasik feodal bir toplum olduğunu savunmaktadır. Divitçioğlu, İsmail Hüsrev'in tarihsel materyalizm yöntemini Türkiye gerçeklerine ilk uygulayanlardan biri olduğuna dikkat çeker.²¹⁶

Osmanlı'nın sınıf çelişkileri olmayan bir toplum olduğu yargısının yanlış olduğunu düşünen İsmail Hüsrev, kendi görüşünü şu şekilde açıklar: Tarihte Osmanlı saltanatının toplumsal dokusu çok renkliydi. Birbirinden farklı birçok toplumsal ilişkinin saf veya karma bir halde veya "rüşeym" olarak yan yana yaşıyordu. Bir patriarkal aşiret düzeninin yanında gelişmiş bir lonca sistemine, toprak köleliğine dayanan bir toplum tarzının yanında geniş ticari ilişkilere rastlanmaktaydı. Fakat içerik itibarıyla birbirinden ayrı olan bütün bu içtimai ilişkilerin üstünde ve bütün Osmanlı toplumuna damgasını vuran hâkim düzen, derebeylik rejimidir. Bütün diğer kurumlar, en ilkelinden en gelişmişine kadar bu rejimin içinde ve bunun kanunlarına tabiydi.²¹⁷

İsmail Hüsrev, tarihçilerin derebeylik denilince, bir kişinin fiziksel zor kullanarak bir takım kişilere zorbalık yapılmasını anladıklarını söyler ve bu tanımları eksik bulduğu belirtir; çünkü zorbalık derebeylik rejiminin öğelerinden sadece birisidir.²¹⁸ Yazar, derebeylik kelimesine daha kapsayıcı bir anlam vererek, Osmanlı tarihindeki toplum düzenine genellediğini ifade eder.²¹⁹

İsmail Hüsrev, Osmanlı derebeyliğini üç şekilde inceler: 1-Sipahi derebeyliği, 2-Ruhani derebeylik, 3-Serbest derebeylik

Bu maddeler incelenmeden önce kullanılacak yönteme vurgu yapılır: Biçimsel özellikleri itibarı ile birbirinden farklı olan bu üç tip derebeyliğin aralarında emeğin örgütlenmesi açısından bir ortaklık görülür. Emeğin örgütlenmesi, her toplumsal

---

²¹⁴ Hanioglu, a.e., 19.

²¹⁵ Hanioglu, a.y.

²¹⁶ A.e., s.122.

²¹⁷ İsmail Hüsrev, "Türkiye'de Derebeylik Rejimi", **Kadro**, S.7 (Temmuz 1932), s.17.

²¹⁸ A.y.

²¹⁹ A.y.

düzenin olduğu gibi derebeylik rejiminin de esasını ve özelliklerini içerir. Bu nedenle derebeylik rejimini araştırırken şu noktaları göz önünde bulundurmak gerekmektedir; 1) Toprağa tasarruf edenler veya mülk edinenlerle toprakta çalışanlar arasındaki bağımlılık ilişkileri, 2) Üretimin düzenlenmesi işine müdahale tarzı, 3) Ürüne ortak olma usulü.²²⁰ İsmail Hüsrev, yöntem hatırlatmasından sonra derebeylik şekillerini sırasıyla incelemeye başlar:

1) Sipahi Derebeyliği:

İsmail Hüsrev, sipahi derebeyliğinin tanımını şu şekilde yapar:

“Sipahi derebeyliği, tımar ve zeamet usulüdür. Tarihçilerimiz şimdiye kadar bu müesseseyi ne bir derebeylik ve ne de bir feodal rejim olarak almışlardır. Bu müessesenin daima basit bir idari vasfı bulunduğunu, sınıfsal hiçbir içeriği olmadığını göstermeye çalışmışlardır.”²²¹

Köylü ile tımar sahibi arasındaki emek ilişkilerinin yapısı dikkate alınmadan tımar kurumunun sadece biçimsel özellikleri Avrupa feodalitesiyle kıyaslanırsa farklı sonuçlara ulaşılabileceğini söyleyen İsmail Hüsrev’e göre tarihçilerimizi aldatan şey işte bu gibi biçimsel özelliklerdir. Avrupa feodalitesi ile Osmanlı toprak düzeni arasındaki biçimsel farklılıklar, şunlardır: Ortaçağ feodal düzeninde toprakta çalışan insan hukuken özgür değildi fakat eski Roma’daki gibi köle de değildi. Köylü feodale ait köylerde oturur, feodale angarya iş görmeye ve üretimin belirli bir kısmını feodale vermeye mecburdu. Bu sorumluluklar dışında istediği gibi üretimde bulunurdu. Bununla birlikte feodal isterse köylünün bütün mahsulünü alabilirdi. Osmanlı’da ise tımar arazisinde yaşayan reaya toprağı tapusuz olarak kullanma hakkına sahipti. Tımar sahibi geliri kendisine tahsis olunan araziye bir çiftlik, bir malikâne gibi kullanamaz ve devlet, isterse öşür vergisi almak gibi hakları tımar sahibinden alıp başkasına verebilirdi.²²²

İsmail Hüsrev, biçimsel farklılıkların ötesinde, tımar sisteminin, Avrupa feodalizmiyle benzerlikler taşıyan, sınıfsal özünü şu şekilde açıklar: Emeğin örgütlenmesi açısından bakılırsa köylü ile tımar sahibi arasında sıkı bir sınıfsal bağımlılık görülür. Reaya bağımsız çalıştığı ve yalnız vergisini verdiği halde özgür değildir. Köylü istediği zaman toprağı terk edemez ve her sene belli miktarda mahsul

---

²²⁰ A.e., s.18.

²²¹ A.y.

²²² A.y.

ekmeye, hiç ekmediği sene belli miktarda ceza vermeye mecburdur.²²³ İsmail Hüsrev, “Kanunname-i Ali Osman”da, sipahinin reaya üzerinde kati ve mutlak bir hakkının olduğunu söyler.²²⁴

Tarihçi Halil İnalçık, sipahinin toprak üzerindeki haklarını şu şekilde açıklar:

“[Sipahi] Devletin toprak yasalarını uygular, boş toprakları, sözleşmeyle ve peşin ödenen bir kira, “tapu resmi” karşılığında talep eden köylünün tasarrufu altına verirdi. Köylü ise, toprağı sürekli işlemeyi ve zorunlu vergileri ödemeyi üstlenirdi. Ekinlik, bostan ya da çayır olarak aldığı toprağın kullanımını değiştiremezdi. Toprağı üç yıl boyunca bir neden olmaksızın boş bırakırsa, sipahi toprağı başkasına verebilirdi.”²²⁵

İnalçık, ayrıca, reayası kaçan sipahinin gelirini kaybedeceği için, yasanın reyanın yerleşim yerini bırakıp başka yere gitmesini yasakladığını belirtir.²²⁶ Buna göre, sipahi, kaçak bir köylüyü on beş yıl içinde toprağına dönmeye zorlayabilirdi.²²⁷ Görüldüğü üzere, İnalçık da benzer şekilde, sipahinin köylü üzerinde, köylünün özgürlüğünü kısıtlayıcı haklarının olduğunu söylemekle birlikte İsmail Hüsrev’le aynı sonuca; sipahi ve köylü arasında sınıfsal bir tahakküm olduğu sonucuna varmaz. İnalçık’a göre, tımarlı sipahi, sadece devletin toprak yasalarını uygulayan bir devlet görevlisi durumundadır, yani sipahinin köylüyü kontrolü sınıfsal değil sadece yönetsel bir durumdur.²²⁸

İsmail Hüsrev, sipahinin emrinde olan araziye ise şöyle tarif eder. Sipahi arazisi iki çeşittir: 1-Sipahinin kendisine özel hası, özel toprağı vardır, bu beylik topraktır. Sipahi bu toprağı ortakçıya verir. Ortakçı ise mülkiyeti olmayan veya toprağı yeterli olmayan köylüdür. 2-Diğer topraklar geliri sipahiye ait olan arazidir. Bu arazide köyler yer alır.²²⁹ Sipahinin özelliğı, “üretim doğrudan doğruya katılmamak ve başkalarının sayesinde geçinmekti” diyen İsmail Hüsrev, sipahiye bağı köylülerin de üretim araçlarına sahip olup olmamasına bağı olarak ikiye ayrıldığını söyler.

---

²²³ A.e., s.19.

²²⁴ A.y.

²²⁵ Halil İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2006, s.114.

²²⁶ A.e., s.115.

²²⁷ A.y.

²²⁸ A.y.

²²⁹ İsmail Hüsrev, “Türkiye’de Derebeylik Rejimi”, **Kadro**, S.7 (Temmuz 1932), s.19-20.

Köylerde yaşayan, ürün üzerinden vergi veren köylülerin üretim aracı varken, sipahinin beylik toprağında ortaklık yapan köylülerin üretim aracı yoktu.²³⁰

İsmail Hüsrev, reayanın bir de angarya mesaisi olduğundan bahseder. Reaya sipahinin belirli işlerini görmek zorundaydı. Reayadan alınan ürünlerin saklanması için gerekli olan ambarın inşası, bağ olan yerlerde belli zamanlarda çalışmak, ürünlerin ambarlara taşınması vb. gibi işler reayanın angaryasını oluşturuyordu.²³¹ İnalçık'ta bunlara ek olarak, başka görevlere de rastlanmaktadır. Örneğin, köylüler sipahiye ev yapmak, sipahinin öşrünü satmak için bir günlük yoldan uzak olamayan pazara taşımak zorundaydılar.²³² İnalçık, bu gibi görevleri, sipahinin köyde yaşamasını sağlamak için Osmanlı kanunnamelerinin köylüye yüklediği bir dizi “ufak tefek” hizmetler olarak niteler.²³³

İsmail Hüsrev, sipahinin ürüne vergi yoluyla ortak olmasının sebebinin sipahi derebeyliği hukukunun özel karakterinden doğduğunu ifade eder. Çünkü sipahi, Avrupalı feodal gibi toprakta çalışanın ürünü üzerinde doğrudan doğruya bir mülkiyet hakkına sahip değildir. Sipahi rejiminde şekli bir serbesti vardır, üretici görünüşte bağımsız olarak yaşar.²³⁴ Bunun için, üreticinin ürününe ancak vergi yoluyla ortak olunabilir. Vergi ise, köylüden, biri dönüm başına, diğeri öşür olarak iki şekilde alınmaktaydı. İsmail Hüsrev, ürünün öşrünü almanın sanıldığı gibi yalnızca onda bir almak olmadığı, bu oranın yerlere göre değiştiğini vurgular: “Rumeli ve Anadolu eyaletlerinde yerine göre mahsulden ikide, üçte, beşte, altıda, yedide, sekizde, onda bir olarak hisse alınırdı.”²³⁵ İsmail Hüsrev, bazı tarihçilerin, öşrünü onda bir alındığını söyleyerek, sipahi ile reaya arasında adilane bir münasebetin bulunduğunu iddia ettiklerini; oysa bu düşüncenin olgularla doğrulanmadığını belirtir.²³⁶ Ayrıca vergilerin içinde boyunduruk hakkı, kulluk hakkı, ağalık hakkı vb. isimleriyle derebeylik düzenini karakterize eden vergiler vardı.²³⁷ Böylelikle, İsmail Hüsrev, sipahilerin köylülerden çok daha ağır şartlarla vergi toplayabileceğinin altını çizmiş olur. Verilen tımar karşılığı devletin sipahiden isteği ise savaş zamanında belli miktarda kılıçlı asker çıkarmasıdır. İsmail Hüsrev'in

---

²³⁰ A.e., s.20.

²³¹ A.y.

²³² Halil İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, s.116.

²³³ A.y.

²³⁴ İsmail Hüsrev, “Türkiye’de Derebeylik Rejimi”, **Kadro**, S.7 (Temmuz 1932), s.20.

²³⁵ A.e., s.21.

²³⁶ A.y.

²³⁷ A.y.

burada ispatlamaya çalıştığı şey; sipahinin devletin basit bir memurundan ibaret olmadığıdır. Sipahi, köylü üzerindeki vergi yükünü artırarak ve artışı devlete aktarmayarak, kendine artı ürün yaratabiliyordu.

İnalcık'a göre ise her sancağın kanunnamesi, köylünün vermesi gereken vergi ve hizmetleri tek tek saymıştır, dolayısıyla sipahi bunlara yenilerini ekleyemezdi. Eğer sipahi kurallara aykırı hareket ederse tımarını yitirebilirdi.²³⁸ İnalcık, bu açıdan, reayanın Ortaçağ Avrupa'sının serflerinden daha şanslı bir durumda olduğunu düşünür ve Osmanlı köylüsünün, merkezi bir devletin ve merkezi bir hukuk sisteminin koruması altında yaşamakta olmasının aradaki başlıca fark olduğunu vurgular.²³⁹ Bununla birlikte, İnalcık, 15. yüzyıl gibi erken bir dönemde sipahilerle beylerin ayrıcalıklarını kötüye kullandıklarını ve bunun sebebinin de, sipahilerin eski feodal gelenekleri sürdürme çabası olduğunu söyler.²⁴⁰ Ayrıca, İnalcık'ın verdiği bilgilere göre, köylüler, sipahilerin yasadışı vergiler koymasından ve öşürün ürün yerine nakde çevirerek alma çabalarından da yakınmışlardı. Sultan Süleyman, bu tür uygulamaları yasaklayan birçok ferman çıkarmıştı.²⁴¹

Görüldüğü üzere, sipahilerin, köylülerden keyfi biçimde vergi alması, İsmail Hüsrev'de süregiden (kronik) bir şey iken, İnalcık'ta marazi (akut) bir durumdur. Sipahi ile köylü arasındaki ilişkiyle ilgili olarak; İnalcık, köylünün göreceli olarak şanslı olduğunu düşünür. Çünkü ortada kontrolsüz bir sömürü yoktur. Sipahi, sadece bir "emir eri"dir. Sipahi, yasal sınırlarını aşmaya çalıştığı zamanda, cezalandırılmaktadır. Sipahi ve köylü arasındaki ilişki yöneten-yönetilen arasındaki idari (veya organizasyonel) bir ilişkidir. İsmail Hüsrev ise meseleye üretim araçlarının mülkiyeti açısından bakarak, sipahi ile köylü arasında sınıfsal bir ilişki görür. Sipahinin keyfi olarak vergi alıp almadığı bir tarafa, İsmail Hüsrev, sipahinin yaşamak için çalışmak zorunda olmadığını altını çizer. Ve sipahi, mülkiyeti devletin de olsa, üretim aracını yani toprağı kontrol edebilmektedir. Köylünün, sipahinin evini yapmak zorunda olması gibi ek görevler, İnalcık için bir dizi "ufak tefek" hizmet iken, İsmail Hüsrev için köylüye yüklenen angarya; karşılığı ödenmemiş emek zamanı, yani sömürüdür.

---

²³⁸ Halil İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, s.116.

²³⁹ A.y.

²⁴⁰ A.y.

²⁴¹ A.y.

2) Ruhani Derebeylik:

İsmail Hüsrev, ruhani derebeylik kavramını şu şekilde tanımlar: Bu tip derebeylik, tekkelerin ve dini kurumların derebeyliğidir. Devlet veya özel şahıslar tarafından bu kurumlara içindeki köyler ile beraber geniş arazinin geliri vakfedilmişti. Bu kurumların başında Bektaşî tekkeleri ile Mevlevî tekkeleri gelmektedir. Örnek olarak Bektaşî tekkeleri Osmanlı İmparatorluğu'nun her yerine yayılmış, yüzden fazla hanesi olan köylere sahipti.²⁴²

İsmail Hüsrev'in, Hamit Zübeyr'in²⁴³ "Hacı Bektaş Tekkesi" isimli bir eserinden²⁴⁴ aktardığı bilgilere göre: Hacı Bektaş'ın kısmen dergâha kısmen çelebilere mensup olan ahalisi topraksız ve fakirdir. Dergâh hakikatte yalnız bir ibadethane değil aynı zamanda iktisadi bir kurumdur. Dergâha ait bazı bağlarda, çiftliklerde tespit edilen hayvan miktarı 105, dergâhın bazı çiftliklerinde ortakçılarla müşterek olan ağnam ve hayvan miktarı 527, dergâh çiftliklerinde tespit edilen arazi 4487 dönümdür. Dergâha ait gelir getiren yapı ve mallar dört yüzden fazla dükkân, buharlı un değirmeni ve dört su değirmeninden ibarettir.²⁴⁵

Bu ve bunun gibi örneklerle İsmail Hüsrev'in ulaştığı vargı şudur: "Bu birkaç misal tekkelerin nasıl müstakil derebeyi müesseseleri olduğunu ve topraksız köylü kitlelerinin tekkeler arazisinde asırlarca kölelik ve ortakçılıkla geçinmiş ve hepsinin tekkelerin maddi esaretinden başka bir de manevi esaretini çekmiş olduklarını göstermeye kâfidir."²⁴⁶ Dolayısıyla ruhani derebeylik, yazar için, Osmanlı tarihinde toplumsal ilişkileri araştırırken ihmal edilmemesi gereken önemli bir konudur.²⁴⁷

İsmail Hüsrev, meseleyi üretim araçlarının mülkiyeti açısından ele alarak, dergâhların vakfa ait çiftlik, hayvan vb. üretim araçlarını kontrol edebildiğini ve köylünün artık ürününe el koyabildiğini belirterek, bu durumu dini yapıların bir çeşit derebeyliği olarak değerlendirmektedir.

---

²⁴² İsmail Husrev, "Türkiye'de Derebeylik Rejimi", **Kadro**, S.7 (Temmuz 1932), s.21.

²⁴³ Hamit Zübeyr Koşay (1897-1984): "Türk dilcisi ve etnograf. Koşay arkeoloji, etnoloji ve filoloji alanlarında yaptığı çalışmalarıyla tanınmıştır." Bkz: Mahmut H. Şakiroğlu, "Koşay, Hamit Zübeyr", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.26, 2002, s.225-226 (çevrimiçi: <http://www.islamansiklopedisi.info>).

²⁴⁴ Hamit Zübeyr'den aktaran; İsmail Husrev. Bkz: Hamit Zübeyr, "Hacı Bektaş Tekkesi", **Türkiyat Mecmuası**, C.2 (1928).

²⁴⁵ İsmail Husrev, "Türkiye'de Derebeylik Rejimi", **Kadro**, S.7 (Temmuz 1932), s.22.

²⁴⁶ A.y.

²⁴⁷ A.y.

İlber Ortaylı, İsmail Hüsrev'den de alıntı yaparak, konuyla ilgili şunları söyler:

“Ruhani (clerical) feodalizmin görüldüğü tipik bir ünite vakıf ve zaviye [dergâh] köyleridir... Burada tarikat liderleri adeta ruhani toprak beyleri olarak maddi-manevi bir hegemonya ile kontrolcü işlevlerini yerine getirirlerdi. Hacı Bektaş'daki zaviye 362 köye hükmetmiştir. Köylü bazı vergilerini tekkeye veriyor, bu gelire tuz madeninden ve hanlardan gelen miktar da eklenince tekkenin yıllık geliri daha 16. asırda 99.000 akçaya ulaşıyordu. Bundan başka vakıf köyleri de hızla vakıf mütevellilerinin tam yönetim ve denetimi altına girdi. Bu kurumsal farklılaşmaların dışında, Osmanlı toprak rejiminin renkliliğini bölgesel ayırımlar da tayin ediyordu. Rumeli'de manastırlara bırakılan köyler ve araziler vardı. İmparatorluğun birçok bölgesinde eski feodal sınıflar yerinde bırakılmıştı.”²⁴⁸

İsmail Hüsrev, ruhani derebeylik kavramıyla, bir bakıma, dini yapıların iktisadi sömürü mekanizmaları içerisinde yer aldığını vurgulayarak, laikliğin iktisadi gerekçelerini de açıklamaktadır.

Fransız Devrimi öncesinde, Fransa'da rahipler (ruhban) ülkedeki başta gelen imtiyazlı sınıflardan birisiydi. Kilise büyük bir servete sahipti ve şehirlerdeki değerli birçok gayrimenkulün yanında Fransa'nın topraklarının %6'ya yakın bir kısmı kilisenin malıydı. Kilise, ayrıca tarım ürünleri üzerinden, aşara benzer bir vergi toplayabiliyordu.²⁴⁹ Eski Krallık rejimi zamanında devletle kilisenin alanları grift bir şekilde birbirlerinin içine girdiği için, devlet ve idare ıslah edilince, rahipler düzeninin de ıslah edilmesi şarttı. İlk önce, rahipler düzeninin gelir kaynaklarına ve mallarına el atılarak, aşar kaldırıldı. Mali buhranı halletmek için kilise malları milletin emrine verildi. Kilise malları ortadan kaldırılınca, doğal olarak, rahipler düzeninin eski teşkilatı da tartışma konusu olmuştu.²⁵⁰

İsmail Hüsrev, sipahi ile feodal lord arasındaki benzerliği, kilise ve dergâh arasında yeniden kurmaktadır. Anlaşılan o ki, yazar, İslam'da Hristiyanlıktaki gibi bir ruhban sınıfı bulunmamasını biçimsel bir farklılık olarak görmektedir. Dolayısıyla, biçimden çok öze, yani dini kurumların üretim araçları üzerindeki kontrolüne dikkat çekmektedir. Şu halde, tekke ve zaviyelerin kapatılması, Fransa'daki gibi, iktisadi olarak da, anti-klerikal bir hareket olarak görünmektedir.

²⁴⁸ İlber Ortaylı, **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, Ankara, Cedit Neşriyat, 2008, s.154.

²⁴⁹ Murat Sarıca, **100 Soruda Fransız İhtilali**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1995, s.12.

²⁵⁰ Albert Soboul, **1789 Fransız İnkılabı Tarihi**, Çev. Şerif Hulusi, İstanbul, Cem Yayınevi, 1969, s.210-211.

3) Serbest Derebeylik:

İsmail Hüsrev, serbest derebeyliği şu şekilde açıklamaktadır: Derebeylik rejiminin bu şekline İmparatorluğun her yerinde karşılaşmak mümkündür. Bu tarz, devlet tarafından özel şahıslara malikâne, çiftlik olarak doğrudan doğruya mülk olarak verilen veyahut “istila” edildiği zaman mevcut toplumsal kurumları aynen muhafaza ederek tımar usulüne geçirilmeyen yerlerde görülür. Serbest derebeyliğin en karakteristik örnekleri Bosna, Hersek, Eflak, Buğdan ve doğu eyaletlerinde bulunur.²⁵¹

İsmail Hüsrev, bu örnekleri, Bosna-Hersek Eflak Buğdan ve Doğu eyaletleri olarak iki ayrı basamakta analiz eder. Buna göre, Bosna-Hersek ve Eflak-Buğdan derebeyliğinin Avrupa feodalitesinden farkı yoktur. Bu yerlerde “istilalardan” sonra Avrupa feodalitesi aynen muhafaza edilmiştir.²⁵² İsmail Hüsrev, birçok Avrupa tarihçisinin buralardaki feodal düzenin Osmanlı toprak düzenine etkili olduğu kanaatinde oldukları, notunu düşer.

Doğu eyaletleri (şimdiki doğu illeri) ise tam mülkiyet düzeniyle yönetiliyordu ve buralarda hala izleri görülen gerçek toprak köleliği hâkimdi. Osmanlı hükümetinin zaafi sonucu veya İran’a karşı yürüttüğü siyaset gereği buralardaki Kürt Beylerinin arazisi Osmanlı arazi teşkilatının çerçevesi içine alınmamış ve neticede koyu bir toprak köleliğine dayanan bir derebeyi düzeni 1930'lara kadar yaşamıştır.²⁵³ İsmail Hüsrev, Kürt Beyi ile köylü arasındaki ilişkiyi şöyle özetler: “Buralarda Beyin, toprakta çalışanlar üzerindeki hakkı kat’i ve mutlaktır. Mahsule iştirakin kaideleri filan yoktur. Mahsulü eken, mahsulü ile birlikte beyin mülkiyeti altındadır.”²⁵⁴ Bu nedenle, “Bu tip bir derebeylik Avrupa derebeyliğinden de daha geridir.”²⁵⁵ ve “Roma devrinin esaretinden farksızdır.”²⁵⁶

Görüldüğü üzere, İsmail Hüsrev’in serbest derebeylik kavramıyla anlatmaya çalıştığı aslında “normal” derebeyliktir. Yani Batı tipi derebeyliktir. Osmanlı’da merkeze yakın tımar sisteminin geçerli olduğu bölgelerle, merkezden uzak bazı eyaletlerin toprak sistemlerini ayırt etmek için böyle bir kavramsal ayırma gittiği

---

²⁵¹ İsmail Husrev, “Türkiye’de Derebeylik Rejimi”, **Kadro**, S.7 (Temmuz 1932), s.22.

²⁵² A.e., s.23.

²⁵³ A.y.

²⁵⁴ A.y.

²⁵⁵ A.y.

²⁵⁶ A.y.

gözlemlenmektedir. Tekrar etmek gerekirse, sipahi derebeyliği biçimsel olarak değil öz olarak derebeyliktir. Ruhani derebeylik de yine biçimsel olarak değil öz olarak derebeyliktir. Fakat serbest derebeylik hem biçimsel olarak hem de öz olarak derebeyliktir.

İsmail Hüsrev, bu üç tip derebeylik sisteminin zaman içerisinde geçirmiş olduğu değişimleri ele alır. Buna göre, en büyük değişim, 19. yüzyılın ilk yarısında, sipahi derebeyliğinde gözlemlenirken, diğer tip derebeyliklerde Cumhuriyet dönemine kadar bariz bir değişim görülmez. Osmanlı idaresi bunları aşağı yukarı aynen korumuştur. Örneğin, ruhani derebeylikte, Cumhuriyetin tekkeleri ilga ettiği güne kadar önemli bir değişiklik olmadı. Kürt derebeyliği ise Cumhuriyet dönemine, özellikle Şeyh Sait isyanına kadar mevcut durumunu korudu.²⁵⁷ İsmail Hüsrev, Cumhuriyet hükümetinin, Kürt Beylerinin arazisini satın alıp köylüye dağıtarak serbest derebeyliğin içsel yapısında bir değişime sebep olduğunu ifade eder.²⁵⁸

İsmail Hüsrev, Osmanlı döneminde sipahi derebeyliğindeki değişimlerin sebeplerini iki kısımda inceler: 1- Mali sıkıntılar nedeniyle tımar ve zeametlerin spekülasyon konusu olması. 2- Saltanat merkezinin eyaletler ve vilayetler üzerindeki otoritesinin yıkılması.

Tımar üzerinde farklı şekillerde spekülasyon yapılıyordu. Büyük ve geliri yüksek tımar ve zeametler mahlûl²⁵⁹ oldukça talibine verilmeyerek hükümet tarafından ilhak olunmaya başlamıştı. Bir takım tımar ve zeametler sarayı hümayun ağalarına çıraklık olarak veriliyor ve eyalet sipahilerine özel dirlikler veziri azam ile diğer devlet erkânı tarafından kendi mensuplarına bağışlanıyordu. Bir tımar veya zeamet mahlûl olduğu zaman vali ve mutasarrıflar hak edene değil, kim fazla rüşvet verirse tımarı ona veriyorlardı.²⁶⁰

İsmail Hüsrev, tımar spekülasyonlarını, sipahi derebeyliğinin serbest derebeyliğe dönüşmesine ve serbest derebeyliğin gelişmesine ve genişlemesine sebep olarak gösterir. Sipahi derebeyliğinde reaya ile sipahi arasında biçimsel de olsa bir özgürlük vardı. Sipahi, geliri kendine ayrılan arazinin sahibi değildi. Sipahiliğin ayırt edici özelliği de buydu. Tımar işlerinin bozulması üzerine birçok sipahi ve zaimler bu arazileri kendi mülkiyetlerine geçirdiler. Zaten merkezden tımarların önemli bir

²⁵⁷ İsmail Husrev, “Türkiye’de Derebeylik Rejimi II”, **Kadro**, S.8 (Ağustos 1932), s.30.

²⁵⁸ A.y.

²⁵⁹ Mahlûl: Mirasçısı bulunmayan ve hükümete kalan (miras).

²⁶⁰ A.e., s.31.

kısmı rastgele kişilere mülk olarak bağışlanmış ve sipahilik niceliksel olarak azalmıştı. Devlet otoritesi eyaletler üzerindeki kontrolünü kaybettiğçe derebeyler bağımsızlıklarını ilan etmeye ve merkezi tanımamaya başlamışlar yerel hâkimiyetlerini artırmışlardı. Yeni kurulan ve eskileri genişleten bu serbest derebeyliğe zamanla mültezimler, muhassıllar, voyvodalar ve ayanlar gibi yeni toplumsal unsurlar eklenmeye başlamıştı.²⁶¹ Devlet otoritesi gevşedikçe bütün bu toplumsal unsurlar taşraları ellerine geçirdiler. İçlerinde köyler ve köylüler bulunan geniş arazilere sahip çıktılar. Köylülerin gelirine istedikleri gibi ortak oldular ve istedikleri gibi vergi çıkardılar.²⁶²

İsmail Hüsrev, sipahi derebeyliklerindeki bu değişimleri ortaya çıkaran koşulların sebeplerini şu şekilde açıklar: Osmanlı İmparatorluğu, artık büyük “istilalar” devrini yaşamış ve sınırlarda daima yenilgilerle karşılaşılıyordu. “İstilaların” getirdiği bol ganimet geliri tükenmiş ve gereksiz savaşlar, israf ve sefahatler büyük masraflara yol açmıştı. Bunları kapamak için Osmanlı saltanatı ve Osmanlı derebeyliği gözlerini içeriye çevirmişlerdi. Kuruyan gelir kaynaklarını, tımarlar üzerinde spekülasyon ve reayanın “sınırsız sömürüsü” yoluyla canlandırmaya çalışıyorlardı.²⁶³

İsmail Hüsrev, devlet otoritesinin yıkılmasından sonra Anadolu ve Rumeli'nin adeta Tavaif-i Mülûk²⁶⁴ devrine döndüğünü söyler. Örneğin Trabzon ve Lazistan Tuzcu oğlunun, Diyarbekir ve Harput tarafları Kürt Beylerinin ve Boy Beylerinin, Musul Abdülhalil zadelerin, Sürye Şahabilerin, Orta Anadolu Cabbar zadenin(Çapan oğlunun), İzmir tarafları Kara Osman oğullarının, Balkan ve Tuna yöreleri Pazvant oğlunun, Yılık oğlunun, Makedonya Serezli İsmail Bey'in, Güney Arnavutluk Tepedelenlilerin, Kuzey kısmı İşkodralı Mustafa Paşa'nın Bolu Hacı Ahmet oğullarının, Kastamonu Tahmisci oğlunun vb. elindeydi. Sadece İstanbul ve civarı saltanata bağlıydı. Fakat aslında burası da yeniçerilerle Bektaşî dervişlerinin

---

²⁶¹ A.e., s.32.

²⁶² A.e., s.33.

²⁶³ A.y.

²⁶⁴ Mülûkü't Tavaif: Endülüs'te 1031-1090 yılları arasında hüküm süren emirlikler. Tavâif-i mülûk şeklinde de kullanılan tabir, Arapça tâife (firka, bölük) ve melik (hükümdar) kelimelerinin çoğul şekillerinden oluşmuştur. Genelde büyük bir devletin yıkılmasından sonra ortaya çıkan irili ufaklı siyasal birimleri, özelde Endülüs Emevî Devleti'nden sonraki Abbâdiler, Âmirîler, Bekrîler, Birzâlîler, Cehverîler, Demmerîler, Eftasîler, Hammûdîler, Hârûnîler, Hazrûnîler, Hûdîler, Müzeynîler, Rezînîler, Tüçibîler, Yefrenîler, Zîrîler ve Zünnûnîler gibi yirmi civarında küçük devleti (düvelü't-tavâif) ifade eder. Bkz: Mehmet Özdemir, “Mülûkü't Tavaif”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.31, 2006, s.553-556 (çevrimiçi: <http://www.islamansiklopedisi.info>).

egemenliği altına girmişti. Hükümetin Alemdar²⁶⁵ zamanında bütün bu derebeylerini ve ayanları İstanbul'a davet ederek onlarla bir ittifak²⁶⁶ imzaladığını belirten İsmail Hüsrev, bunu bir zayıflık olarak görür.²⁶⁷ Bazı tarihçilerin demokratikleşme adımı saydığı Sened-i İttifak'ı, İsmail Hüsrev'in zayıflık olarak görmesinin altını çizmek gerekir.

Ayanlarla ittifak girişiminden sonra, Sultan Mahmut döneminde, derebeyliği tasfiye girişimi gerçekleşti ve yukarıda adları geçen derebeyler ve ayanlar tedrici olarak "temizlendi". Fakat bu "temizlik" hiçbir zaman derebeylik rejiminin bütün olarak tasfiyesi değildi. "Devlet içtimai bir temizlik değil, tamamen siyasi bir temizlik yapmıştı. Zorba ve asi derebeylerinin yerine uslu ve devlete karşı itaat eden derebeyleri gelmişti."²⁶⁸ Derebeylerinin tasfiyesi esnasında beylerin, ayanların, voyvodaların, mültezimlerin gayri meşru yollarla edindikleri topraklar ellerinden alınarak köylüye dağıtıldı, bunların mülkiyeti aynen korunmuştu. Doğudaki Kürt Beyleriyle tekkelerin derebeyliği tasfiyenin dışında kaldı, tasfiye doğuya kadar uzanmamıştı. Sipahi derebeyliği de 1839'da yeni askeri teşkilat yapılariken ilga oldu ve tımar arazisi miri araziye eklenerek, tımar sahiplerine maaş bağlandı fakat tımar toprakları köylüye dağıtılmadı. Zaten tımar ve zeamet arazisinin önemli kısmı birçok kişiye mülk olarak geçmiş ve tımarlı sayısı oldukça azalmıştı.²⁶⁹

İsmail Hüsrev, 1858 yılında yayımlanan arazi kanununu biçimsel bir zirai reform olarak, şu şekilde değerlendirir:²⁷⁰ Bu kanunla arazinin idaresi derebeylerinin, voyvodaların, ayanların, mültezimlerin, muhassılların ellerinden alınarak devlete verilmişti. Devlet şahısların toprak üzerindeki keyfi hareketlerini ortadan kaldırarak, toprakların idaresini üzerine aldı. Fakat bu kanun bir toprak reformu, yani toprakları büyük arazi sahiplerinin elinden alarak köylüye dağıtan bir idari müdahale değildi. Bu kanun da önceki iyileştirmeler gibi yüzeysel kalmış, toprak üzerindeki derebeylik mülkiyetini tasfiye etmemişti.²⁷¹ İsmail Hüsrev'e göre, kanunun yaptığı en büyük iş,

---

²⁶⁵ Alemdar Mustafa Paşa (1765-1808).

²⁶⁶ Sened-i İttifak (1808).

²⁶⁷ İsmail Husrev, "Türkiye'de Derebeylik Rejimi II", **Kadro**, S.8 (Ağustos 1932), s.34.

²⁶⁸ A.y.

²⁶⁹ A.y.

²⁷⁰ A.y.

²⁷¹ A.y.

çeşitli tarihi şartlar altında gerçekleşmiş olan arazi mülkiyetini tespit ve temin etmekten ibaretti.²⁷²

İsmail Hüsrev'in, Arazi Kanunnamesini yüzeysel bulduğu görülmektedir. Oysa Ortaylı, "Tanzimat döneminde modern anlamda standart bir hukuki uygulama getiren ve laikliğe doğru en önemli adım sayılabilecek olay", olarak nitelendirdiği Arazi Kanunnamesinin, esasta mülkiyet ve miras konusunda önemli sayılacak laik hükümler getirmiş olduğunu belirtir.²⁷³ Bununla birlikte Ortaylı da, kanunun aksak bir yönü olduğunu, özel mülkiyet haklarını kabul ettiği malikâne sahiplerinin devlet ve köylü ile olan ilişkileri tarif edilmediğinden, büyük toprak sahiplerinin devleti dolandıran ve köylüyü ezen bir zümre olarak güçlerini sürdürdüklerini vurgular.²⁷⁴

2.5.2. Türkiye'de Toprak Ağalığı

İsmail Hüsrev, toprak ağalığının, sipahi ve serbest derebeylik rejimlerinin zaman içerisinde dönüşüme uğramış hali olduğunu söyler.²⁷⁵ Hukuken sonlanmış olmasına rağmen topraklar köylülere dağıtılmadığı için kalıntıları devam eden derebeylik rejimi, ticaret ekonomisinin gelişmesiyle, ortaçağa ait despotik karakterini kaybetmiş, kısmen kasaba ve şehirlere yerleşip ticaretle uğraşarak topraklarını ortakçılıkla işletmeye başlamışlardır.²⁷⁶ Yalnız serbest derebeylik, özellikle Güneydoğuda (Kilis, Antep, Urfa, Birecik, Maraş vb.) tarihi şekillerini nispeten korumuştur.²⁷⁷ Batı ve Orta Anadolu'da ise arazi ilişkileri derebeylik karakterini daha çok kaybetmiştir. Toprak sahibi, üreticiyi angarya mesaiye zorlayamaz üreticinin mahsulüne keyfi olarak ortak olamaz. Üretici ile toprak sahibi arasında özgür bir antlaşma vardır. Derebeyliğin ayırt edici özelliği olan, tâbiyet ve bu tâbiyetin gerektirdiği mahsule ortaklık tarzları kalmamıştır. Bunun için, Batı ve Orta Anadolu'daki arazi ilişkilerine derebeylik değil, derebeyliğin değişime uğramış hali olan toprak ağalığı demek daha uygundur.²⁷⁸

Doğan Avcıoğlu, İsmail Hüsrev'in yapmış olduğu ağa-derebeyi ayrımının, ağanın da zorba derebeyi metotlarından birçok halde yararlanması ve derebeyliğin zamanla toprak ağalığına dönüşme eğilimi dolayısıyla, biraz teorik kalmakla birlikte

---

²⁷² A.y.

²⁷³ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s. 183.

²⁷⁴ A.e., s.217

²⁷⁵ İsmail Hüsrev, "Türkiye'de Toprak Ağalığı", **Kadro**, S.9 (Eylül 1932), s.27.

²⁷⁶ A.y.

²⁷⁷ A.y.

²⁷⁸ A.e., s.28.

yararlı olacağını ifade eder.²⁷⁹ İsmail Hüsrev, toprak ağalığının özelliklerini şu şekilde verir: 1-Toprak ortakçılıkla işletilir. 2-Ortakçı ile toprak sahibi arasındaki üretim ilişkileri nakit değil aynı olarak gerçekleşir. 3-Ortakçı toprak sahibine ortaçağ hukuk bağlarıyla değil, borç (iş üzerinden borçlanma) gibi iktisadi bağlarla bağlıdır.

Toprak ağalığında derebeylik rejiminden arta kalan unsur ise şunlardır: 1-Ortakçılık tarzı. 2-Toprak sahibi ile üretici arasında ayniyata dayanan üretim ilişkileri. 3- Topraksız veya toprağı yeterli olmayan köylüye karşılık geniş arazi mülkiyeti.²⁸⁰ Burada derebeylik ile toprak ağalığı arasında gözlemlenen tek fark, fiziksel zorun ortadan kalkmış olmasıdır.

Ortakçılık tarzının derebeylik kadar eski olduğunu hatırlatan İsmail Hüsrev, bu tarza Osmanlı'da olduğu gibi Bizans'ta da karşılaştığını ifade eder. Ortakçılık toprağını işletmek isteyen toprak sahibi ile toprağı olmayan veya yeterli gelmeyen üretici arasında meydana gelir.²⁸¹ Ortakçılık yapan bir köylünün serbest piyasada iş alan bir işçiden farkı, nakdi ücret almayıp sene sonunda mahsulün bir kısmına ortak olmalarıdır. Toprak sahibi ile ortakçı henüz birbirleriyle nakit değil mahsul aracılığıyla yani aynı olarak iş verip iş alma ilişkisinde bulunuyorlar.²⁸² Anadolu'da ortakçılığın şartları ise nüfus yoğunluğuna bağlıdır. Nüfusu yoğun, dolayısıyla araziye ihtiyacı olan yerlerde veya arazisi nispeten az olan yerlerde ortakçılık şartları üreticinin aleyhinedir. Arazisi geniş fakat nüfusu az olan yerlerde ortakçılık şartları üreticinin lehinedir. Örneğin Adana gibi nispeten nüfusu fazla olan yerlerde mahsulün dörtte biri veya üçte biri üreticiye aittir. Tohum ve toprak, toprak sahibinindir. Antalya gibi nüfusu daha az fakat mevcut nüfusa oranla yeri çok olan bir ilde ortakçılık yarı yarıyadır. Toprak sahibi üreticiye daha yardımcı davranır.²⁸³

İsmail Hüsrev, ticari ilişkilerin gelişmiş olduğu yerlerde iktisadi ilişkiler nakit ile gerçekleşmeye başlayınca toprak ağalığının sermayedar (kapitalist) çiftlik işletmesine dönüştüğünü belirtir. Sermayedar çiftlik işletmesinde köylü ile toprak sahibi arasındaki ilişkiler, sermaye koyanla kol kuvvetini satan arasındaki ilişkilerin şeklini almış olmaktadır. Bu nedenle Adana, İzmir, İstanbul gibi ticari ilişkilerin çok

²⁷⁹ Doğan Avcıoğlu, **Türkiyenin Düzeni 1**, İstanbul, Tekin Yayınevi, 2001, s.180.

²⁸⁰ İsmail Husrev, "Türkiye'de Toprak Ağalığı", **Kadro**, S.9 (Eylül 1932), s.28.

²⁸¹ A.y.

²⁸² İsmail Husrev, "Türkiye Köy İktisadiyatında Borçlanma Şekilleri", **Kadro**, S.3 (Mart 1932), s.30.

²⁸³ İsmail Husrev, "Türkiye'de Toprak Ağalığı", **Kadro**, S.9 (Eylül 1932), s.29.

gelişmiş olduğu yerlerde sistem olarak toprak ağalığından ziyade sermayedar çiftlik işletmesi egemendir.²⁸⁴

2.5.3. Doğu İllerinde Derebeylik

İsmail Hüsrev, işlenmemiş bakir konulardan birinin de Doğu illerindeki derebeylik olduğunu, bu konuyla ilgili ne derli toplu monografilerin yazıldığını ne de araştırmaların yapıldığını belirtir ve hâlihazırda mevcut bilgi olarak; Şeyh Sait isyanı dolayısıyla Doğu illerinde muhabirlik yapmış iki yazarın²⁸⁵ ve oralarda yaşamış kişilerin önemli gözlemlerinin bulunduğunu, ayrıca Erzincan Valisi Ali Kemali (Aksüt) Bey'in yayımladığı Erzincan hakkındaki eserinin de doğudaki derebeylik ilişkileri hakkında önemli materyaller vermekte olduğunu söyler.²⁸⁶ İsmail Hüsrev, Doğu illerinde derebeylik hakkında yapılacak bir açıklama için ellerindeki mevcut materyalin çok az olduğundan yakını ve Doğu illeri hakkında dilimizde ve diğer dillerde mevcut eserlerin isimlerini saymaya da gerek duymadığını ifade eder. Çünkü bu eserlerin yazarları, derebeyliğin toplumsal-iktisadi yapısını açıklamaktan ziyade aşiretlerin isimlerini saymakla ve aşiret reislerinin şecerelerini nakletmekle yetinmişlerdir.²⁸⁷

İsmail Hüsrev, öncelikle, Doğu illerini coğrafi özellikleri açısından inceler. Doğu illeri Türkiye'nin ticaret ve ulaşım yollarına uzaktırlar. Bu iller deniz yollarından uzak olduğu gibi kendi bozuk zeminlerinden dolayı kara yolları da müsait değildir. Özellikle kış mevsiminde ulaşım tamamen imkânız olur, şehir ve köyler aylarca karlar altında mahsur kalır. Ulaşım imkânsızlıklarından dolayı, mahsuller yerel ihtiyaçlara ayrılır, ancak fazlası şehir ve kasaba çarşısında satılır. Bunun için üretim ve tüketim birbirinden ayrılmamıştır. Üretici ancak tüketeceği mahsulü üretir. Hâlbuki ticaretin gelişmiş olduğu batı illerinde üretici tüketmediği mahsulü üreterek pazara arz eder.²⁸⁸

İsmail Hüsrev, Doğu illerindeki tarımın verimliliğine değinir. Coğrafi imkânsızlıklar dolayısıyla dışarıya kapalı olan bu bölgelerde üretim faaliyetlerinin

---

²⁸⁴ A.y.

²⁸⁵ “1925 senesinde Akşam ve Cumhuriyet gazetelerinde Yusuf Mazhar Bey'in Şark vilayetlerindeki seyahatlerine ait mektupları ve Naşit Hakkı Bey'in şarktaki müteaddit seyahatlerin intibalarını ihtiva eden “Derebeyi ve Dersim” isimli kitabı”(Dipnot İsmail Husrev'e aittir). İsmail Husrev, “Şark Vilayetlerinde Derebeylik I”, **Kadro**, S.11 (İkinci Teşrin 1932), s.23.

²⁸⁶ A.y.

²⁸⁷ A.y.

²⁸⁸ A.y.

verimliliği çok sınırlıdır. Verimliliğin geriliği üretim araçlarının geriliğinden gelmektedir. Bazı yerlerde zirai hafriyat ucu kıvrık bir çengel vasıtasıyla bazı yerlerde de tahta kara sapanla yapılır.²⁸⁹ Pulluk gibi en basit rasyonel teknik araçlar bile bilinmemektedir. Üretici babasından gördüğü gibi tarla sürer. Doğa ile mücadelede görenek ve anane hâkimdir. Oysa Batı illerinde sürekli teknolojik araçlar yayılmakta ve üretim araçları rasyonelleşmektedir. Doğu illerinde üretim araçlarının geriliğinin yanında topraktan faydalanma tarzları da gelişmiş değildir. Araziler uzun süreler dinlendirilmekte, tabii gübre bile kullanılmamaktadır.²⁹⁰

İsmail Hüsrev, derebeylik ilişkilerini ise şu şekilde açıklar: Üreticinin üzerinde çalıştığı toprak ve kullandığı üretim araçları, toplumsal üretim ilişkileri yani bireylerin mülkiyete sahip olup olmadıkları bakımından değerlendirilirse, görülür ki, üretim araçları ile toprak, üretime doğrudan doğruya katılan üreticilerin değil, sınırlı bir sınıfın mülkiyeti altındadır. Bu sınıf, aşiret reisleri, beyler ve ağalardan oluşmaktadır.²⁹¹

İsmail Hüsrev, Ali Kemali Bey'den yaptığı aktarımlarla konuyu iletir: Fiziksel kuvvet ile etrafındakilere zorbalık yapan reis, yaşanılan çevredeki araziye hemen büsbütün kendi üzerine geçirmiştir. Akraba ile yakınlarına işletir. Aşiret fertlerinden araziye muhtaç olanlar, ziraatle geçinmek isteyenler, ya aşiret çevresinden uzaklaşmak yahut arazisinden bir miktarını kiralamak için reise başvurmak zorunda kalmışlardır. Arazinin ekilebilecek kısımları hemen genellikle beylerin, ağaların yani aşiret reislerinin eline geçmiş olduğu için halk genellikle ne bir eve ne de bir parça toprağa sahiptir. Ağanın, beyin, aşiret reisinin mezra denilen arazisinde birer in tarzında yaptırmış olduğu kulübeye, maraba adıyla sığır. Bütün mülkü, altına serdiği çul, kırık bir testi, birkaç odun parçasıdır.²⁹²

İsmail Hüsrev bu sözlerden şu sonuçları çıkarır; bireyler arasında kurulan toplumsal ilişkiler mülkiyet ilişkileri şeklini almıştır. Bu ilişkilerin bu şekilde kurulmuş olmasının tarihi sebepleri zor ve zorbalıktan gelir. Zor ve zorbalığın kökeni fetihtir. Vaktiyle buralarını fethetmiş olan aşiretler, küçük küçük hükümetçiler kurmuşlardır. Üretici, toprak sahibine karşı bir takım sorumluluklarla bağlanmış ve

---

²⁸⁹ İsyan sahasında 1800 kilometre. Yusuf Mazhar. Cumhuriyet 27 Ağustos 1925; aktaran: İsmail Husrev.

²⁹⁰ A.e., s.27.

²⁹¹ A.e., s.28.

²⁹² Ali Kemali'den aktaran: İsmail Husrev, a.y. Ayrıca Bkz: Ali Kemali, **Erzincan**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2013, s.226 ve s.233.

bir takım aidat vermeye mecbur bırakılmıştır. Üretici bey için angarya iş yapar, ürettiği mahsulün belirli bir kısmını verir.²⁹³

İsmail Hüsrev, marabalarla ilgili şu bilgileri verir: Tarlada çalışan köylü maraba ve azap ismini alır. Maraba mülkiyeti olmayan fakat ürettiği mahsulden kendisine pay alan üreticidir. Bazı yerlerde marabaların kendi toprakları varsa da bundan yararlanamazlar, çünkü ya toprakları verimsizdir yahut beye borçludurlar. Azap ise ırgattır yani ücretle çalışır. Toprak ve ziraat aletleri beye ait olduğundan, kural olarak mahsulün “rubu” yani dörtte biri üreticiye kalır. Maraba tabiri de buradan türemiştir.²⁹⁴ İsmail Hüsrev, ayrıca, Ali Kemali Bey’den aktardığı bilgilerle, marabaların, ağanın verdiği angarya işleri yapmak zorunda olduğunu vurgular: “Sanki bir borçmuş gibi ağanın yani aşiret beyinin bütün angaryalarını da görür. Bunu yapmazlarsa, ağa kendilerini kovar. Hakiki ve hayali bir suç ile (çünkü aşiret efradından her birinin cezayı müstelzim birkaç suçu vardır) hükümete teslim eder, süründürür. Evlat ve ailelerini mahv perişan eder.”²⁹⁵

İsmail Hüsrev, derebeyi ile köylü arasında kurulmuş olan sınıfsal ilişkilerin, hukuki boyutunun olduğunu hatırlatır. Köylü derebeyine hukuki bağlarla zorla tabi kılınmıştır. Hukuki tâbiyetin maddi ifadeleri şunlardır: 1-Angarya mesai, 2-Mahsule belirli oranlarda ortaklık, 3-Cizye ödemesi. İsmail Hüsrev’in söylediğine göre cizye “uma” olarak ifade edilmekte ve hediye anlamına gelmektedir. Bazı aşiretlerin fertleri, derebeyine “uma” vermekle sorumludurlar. Yine İsmail Hüsrev’in aktardığı bilgilere göre, Dersim’de 230 köye hükmeden Seyit Rıza’nın maliye bakanının, her sene İstanbul’a giderek Kürtlerden cizye topladığını orada bulunan kişiler söylemekteydi.²⁹⁶ Ayrıca bir de “toprak bastı” resmi vardı. İsyandan evvel²⁹⁷ bazı yerlerde aşiret reisi, kendi arazisinden geçenlerden “toprak bastı” resmi bile alırdı. Örneğin Muş ovasının mühim bir kısmını mülkiyeti altında bulunduran Hacı Musa, topraklarından geçenleri bir bac²⁹⁸ ödemesine mecbur bırakırdı. Bir merkezi hükümet

---

²⁹³ A.e., s.28-29.

²⁹⁴ A.e., s.29.

²⁹⁵ Ali Kemali’den aktaran; İsmail Husrev, a.y. Ayrıca Bkz: Ali Kemali, **Erzincan**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2013, s.226.

²⁹⁶ İsmail Husrev, “Şark Vilayetlerinde Derebeylik II”, **Kadro**, S.12 (Birinci Kanun 1932), s.18.

²⁹⁷ Şeyh Sait İsyanı kastedilmektedir (13 Şubat 1925-31 Mart 1925).

²⁹⁸ Bir çeşit vergi.

gibi arazisinde yaşayanlardan veya bu araziden geçenlerden resim almak usulü eski Kürt “hükümetçiklerinden” miras kalan bir adetti.²⁹⁹

İsmail Hüsrev, Şeyh Sait isyanının, derebeyi hukuku ile modern hukuk arasındaki çelişkiden kaynaklandığını düşünmektedir. Doğu illerinde derebeyi hukuk bağlantıları, Cumhuriyet’in hukuk kurallarıyla tam bir zıtlık içindedir. Şehirde bireye özgürlük veren medeni kanun, köyde ise bireyin özgürlüğünü tanımayan ve bireyleri bireylere zorla tabi kılan derebeyi kanunu görülür. Özellikle isyandan önce bu zıtlık daha keskin ve açıktı. İsyân, derebeyi düzeninin köklü hukuk kurallarının sarsılmasına ve birçok yerlerde de tasfiyesine sebep oldu.³⁰⁰

Şeyh Sait isyanını gerici bir ayaklanma ve asayiş sorunu olarak kabul eden anlayışın dönemin milletvekilleri arasında egemen olduğu söylenebilir.³⁰¹ İsmail Hüsrev’in konuyla ilgili düşüncelerinin, hem bu hâkim görüşle hem de Komintern’in bakış açısıyla benzerlikler gösterdiği gözlemlenmektedir. Komintern isyanı şu şekilde değerlendiriyordu:

“Mustafa Kemal’e ve Ankara Hükümeti’ne karşı Kürdistan’daki Şeyh Sait ayaklanması, Moskova tarafından Türk gericiliğinin İngiliz emperyalizmiyle ittifak halinde bir geri dönüş girişimi olarak değerlendirilmektedir.

Kemal, genel olarak ulusal kurtuluş hareketini temsil etmekte ve Türkiye’nin demokratlaştırılması ve feodal kalıntılar ile Müslüman din adamlarının etkisinden kurtarılması için çalışmaktadır. Kemal’e karşı, ilk olarak emperyalizm, ikinci olarak feodal ağalar, üçüncü olarak din adamları ve dördüncü olarak liman şehirlerinin yabancı sermayeye bağlı ticaret burjuvazisi mücadele etmektedir.”³⁰²

İsmail Hüsrev, isyanın ve Kürt sorununun niteliğini şöyle ortaya koyar: Esasen isyan, devrim düzeninin, derebeylik düzeni aleyhine genişlemesine karşı, derebeylerin gerici hareketinden başka bir şey değildi. Bunun için, Kürt isyanın hakiki toplumsal amacı, mevcut sınıf düzenini sürdürebilme istediğidir. Dolayısıyla, “Kürt meselesi bir milliyet hareketi değil, bir sınıf mücadelesi meselesidir.”³⁰³ Çünkü

---

²⁹⁹ A.e., s.19.

³⁰⁰ A.y.

³⁰¹ Bkz: Uğur Mumcu, **Kürt-İslam Ayaklanması (1919-1925)**, Ankara, um:ag Vakfı Yayınları, 1999, s.69-77.

³⁰² Der. Doğu Perinçek, **Komintern Belgelerinde Türkiye 3: Kürt Sorunu**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1994, s.15.

³⁰³ İsmail Husrev, “Şark Vilayetlerinde Derebeylik II”, **Kadro**, S.12 (Birinci Kanun 1932), s.19.

“milli bir hareket ancak ve her şeyden evvel iktisadi ve milli bir menfaat iştirakinden doğabilir.”³⁰⁴

İsmail Hüsrev, milli hareketin oluşmasını sağlayacak olan iktisadi ve milli çıkar ortaklığını ise şu şekilde açıklar:

1- İktisadi çıkar ortaklığı, iktisadi iş bölümünün sonucudur. Bu iş bölümü ise emtia iktisadının ve dünya iktisadiyatıyla temasın yüksek bir gelişim aşamasında kurulabilir. Oysa Doğu illerinde durum bunun tam tersi yani dış dünyaya kapalı bir ekonomi tarzı egemendir.

2- Doğu illerinde, milli çıkar birlikteliği ve milli bütünlük de yoktur. Çünkü bütün aşiretler ve aşiret reisleri “birbirlerinin gözünü çıkarmakla meşguldür.”³⁰⁵ İsmail Hüsrev, Erzincan Valisi Ali Kemali Bey’in verdiği bilgilere dayanarak, aşiret reislerinin zorbalıklarını devam ettirebilmek için buldukları en etkili yolun, ya öteden beri devam eden ya da herhangi bir sebepten dolayı yeni olarak meydana gelen düşmanlık olduğunu belirtir. Ağa bu düşmanlığı her ferde yayar, şiddetini artırmak için her yola başvurur ve her fırsattan faydalanır. Bu düşmanlıklar neticesinde meydana gelen, savaşlarda köy basmak, adam öldürmek özellikle davarları sürüp götürmek günah sayılmaz. Bu düşmanlıkların senelerce devam ettiği görülmüştür.³⁰⁶ İsmail Hüsrev, “bu birbirini yiyen” insanlar arasında bir milli menfaat ortaklığının, bir milli birliğin olamayacağına gayet doğal olduğunu söyler. Birçok Kürt aşiretlerinin birbirlerine olan düşmanlıklarına son vermiş olmaları bir menfaatin savunmasından doğan bir anlaşma değil, sırf elden gitmek tehlikesi olan bir sınıfsal egemenliği, bir sınıf çıkarını elbirliği ile korumak arzusundan doğan bir birliktir. Çünkü bu sınıfsal egemenlik, bilfiil çalışan üreticinin mahsulüne havadan ve zorla ortak olup, çalışmadan yaşamak imkânını ağalara vermektedir.³⁰⁷ Oysa milli devrimin getirdiği yeni düzen, Ortaçağ’dan kalma ağalık hayatını, geniş kütlelerin sırtında zorbalıkla yaşamayı sonlandırıyor ve zorla sömürüyü reddedip bireye özgürlük veriyordu.³⁰⁸

---

³⁰⁴ A.y.

³⁰⁵ A.e., s.20.

³⁰⁶ Ali Kemali Bey’den aktaran; İsmail Hüsrev, a.y. Ayrıca Bkz: Ali Kemali, “**Erzincan**”, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2013, s.228.

³⁰⁷ A.e., s.20-21.

³⁰⁸ A.e., s.21.

İsmail Hüsrev'in tezine göre, bir Kürt milli hareketi olmadığı gibi bir Kürt milliyeti de yoktur: Doğu illerinde henüz organlaşmış bir Kürt milleti değil, Kürtçe konuşan aşiretler ve Kürtçe konuşmaya zorlanmış Türk unsurlar vardır. Bu Kürtçe konuşan aşiretlerde bir milletin taşıdığı özellikler bulunamaz.³⁰⁹ Türklerin Kürtleştirilmeye çalışılmasının sebebi, Kürtlerin aşiret gelenekleri ve din bağlantılarından dolayı sömürüye daha açık (yatkın) olmaları, yani daha düşük ücretle çalışmayı kabul etmeleri şeklinde sınıfsal olarak açıklanmaktadır.³¹⁰ Türk unsurların Kürt aşiretlerine eklenmesinin bir diğer nedeni ise İmparatorluk dönemindeki asayişsizlikti. Kürtler tarafından sürekli saldırılara maruz kalan Türk köyleri kurtuluş yolunu Kürtçe konuşan aşiretler içerisinde asimile olmakta bulmuşlardır.³¹¹

İsmail Hüsrev'in Kürt milli hareketini ve Kürt milliyetinin olmadığını üretim ilişkileri temelinde kanıtlamaya çalıştığı görülmektedir. Anlatılmak istenen şudur; Doğu'da henüz kapitalizm gelişmemiştir, gelişkin bir pazar yoktur, dolayısıyla ortak çıkarlara dayalı bir millet yoktur, sadece aşiretlerin kendi çıkarları vardır. Yazar, milletin oluşabilmesi için kapitalist bir pazarın oluşması gerektiğini vurgulamaktadır.

İsmail Hüsrev, derebeylik sorununu ortadan kaldırmak için gerekli olan çözümün toprak reformu olduğunu tekrarlayarak, devletin yeterli önlemleri almadığını ifade eder: Devletin, toprakları derebeylerinden alarak köylüye satması, derebeylik rejiminde biçimsel bir değişime yol açmaktan öteye gidememiştir. Toprağı satın alan beylerin hepsi, derebeyi olmaktan çıkıp toprak ağası olmuşlardır. Hükümet aracılığıyla derebeylerinden toprak satın alan köylü, tarım için üretim aracı ve sermayeye ihtiyaç duyar. Köylü, bunları yine beyden almak zorunda kalarak, beye olan bağımlılığından kurtulamaz. Toprağa sahip olmadan önce hukuki bağlarla beye bağlı olan köylü, şimdi iktisadi bağlarla bağlı hale gelmiştir.³¹²

İsmail Hüsrev, derebeylik düzeniyle yapılacak olan mücadelenin ancak devrimci bir tasfiye hareketiyle mümkün olabileceğini söyler. Bu düzen bütün olarak ortadan kaldırıldığı takdirde Türk devrimi daima yanı başında sorun üreten ve dış müdahalelere açık olan bir gericilik kaynağını kökünden temizlemiş olacaktır.³¹³

---

³⁰⁹ A.y.

³¹⁰ A.y.

³¹¹ A.y.

³¹² A.e., s.24.

³¹³ A.y.

Yazar bu önerisiyle bir bakıma, devrimin alt yapıda köklü bir değişiklik yapamadığını, yapılan değişimlerin yüzeysel olduğunu yani feodal sınıfları tasfiye etmediğini vurgulamaktadır.

Şevket Süreyya, İsmail Hüsrev'in Doğu illeriyle ilgili dile getirmiş olduğu bu tezleri, ondan daha önce, daha net ve keskin bir şekilde dile getirmiştir. Yazara göre, Osmanlı İmparatorluğu döneminde Van ve Diyarbakir eyaletlerinin tarihi, bu yerlerde Türk nüfusunun, Türk dilinin ve Türk kültürünün ezilmesi, temsil olunması ve yabancılaşması tarihi olmuştur.³¹⁴ Osmanlı tarihinin bütün dönemleri, Van ve Diyarbakir eyaletlerinde, iktisaden ve hukuken serbest Türk köylü ve şehirlisiyle, bireyin iktisadi ve hukuki esaretine ve sıkı bir toprak köleliğine dayanan Kürt feodalizmi arasındaki savaşa geçmişti. Bu mücadelede, Osmanlı Sarayı'nın daima Türk'ün aleyhinde cephe aldığı görülmekteydi.³¹⁵

Şevket Süreyya'ya göre, Doğu'dan Ege denizi ve Tuna'ya kadar, yayıldığı her yerde serbest mübadeleyi, küçük çiftçiliği ve yüksek medeni kültürü temsil eden Türk nüfusu, Van ve Diyarbakir eyaletlerinde Osmanlı Sarayı'nın hıyanetine uğramış, küçük çiftçilik yerine toprak köleliğini, serbest mübadele yerine doğal iktisat rejimini, medeni seviye yerine yarı ve kültür yokluğunu temsil eden geri bir derebeyliğin "lokması" olmuştur.³¹⁶

İsmail Hüsrev ile Şevket Süreyya'nın tespitleri arasında, ikisi de benzer sonuçlara ulaşsa da, yöntem açısından bazı farklılıklar bulunmaktadır. Şevket Süreyya belli bir ırk/etnisite/ulus ile belli bir üretim biçimini özdeşleştirmekte ve belli bir üretim biçimini, tarihsel bir kategori olarak değil, bir ırk/etnisite/ulusun gelenekleriyle açıklamaktadır:

"Derebeylik nizamı, tarihin en eski devirlerinden beri her yayıldığı yerde, gerek istihsal vasıtaları, gerek toprak, gerek sanat mahsulleri üstünde Türk müstahsilinin fiili mülkiyetine müstenit serbest bir iktisat nizamı kuran Türklerin içtimai ve hukuki ananelerine zıttır. Eski Türk hukuku her Türk'ün ocağına, sürüsüne ve toprağına temellüküne istinat eder. Bunun içindir ki biz gittiğimiz yerlere, hiç olmazsa kendi ırkımızdan olanlar için, daima şahsi mülkiyeti ve küçük çiftçiliği götürdük. Bunun içindir ki ocak ve bacasından duman tüten bir yurt, Türkçede istikrarın, emniyet ve nizamın sembolüdür.

³¹⁴ Şevket Süreyya, "Derebeyi ve Dersim", **Kadro**, S.6 (Haziran 1932), s.42.

³¹⁵ A.y.

³¹⁶ A.e., s.42-43.

Fakat Kürtlük bir iktisadi rejimdir ki esasında, her şeyden evvel, koyu bir toprak köleliği, yani müstahsilin yurtsuzluğu ve topraksızlığı yatar... kalabalık ve ileri bir Türk nüfusu, uzak yaylalarda yaşayan ilkel bir Kürt azınlığının ilkel rejimine, geri ve siyah bir toprak köleliğine kurban edildi.”³¹⁷

İsmail Hüsrev, Türklerde küçük çiftçiliğin her zaman ve her yerde olduğunu iddia etmemiştir. Sipahi derebeyliği ve onun bir türevi olan ağalık, küçük çiftçiliğin yayılmasını engelleyen bir olguydu. Şevket Süreyya, Türk köyünde her zaman serbest toprak mülkiyeti olduğunu varsayarak, Türklerin Kürtleştirilmesi tezini, iktisadi temelde, kısaca şu şekilde ifade eder: “Türk köyünün Kürtleşmesi, Türk köyünde küçük çiftçiliğin serbest toprak mülkiyetinin tasfiyesiyle başlar.”³¹⁸ İsmail Hüsrev ise bu tezi; “Türklerin Kürtleştirilmeye çalışılmasının sebebi, Kürtlerin aşiret gelenekleri ve din bağlantılarından dolayı sömürüye daha açık [yatkın] olmaları” ifadesiyle daha ihtiyatlı bir şekilde dile getiriyordu.

Şevket Süreyya’nın derebeylik sorununa çözüm yolu ise, İsmail Hüsrev’e paralel olarak şu şekildedir: “Derebeylik nizamının tasfiyesi, Şarkta, uzun asırlar imtidadınca topraksızlaştırılan mülkiyetsizleştirilen köylünün mal ve mülkiyet sahibi kılınması neticesinde bitecektir. Küçük çiftçilik, toprak köleliğinin zıttıdır ve derebeylik münasebetlerinin en emin tasfiye aracıdır.”³¹⁹

Şevket Süreyya, küçük meta üretiminin kapitalizmin özü olduğunu doğru bir şekilde tespit ederek, feodalizmle mücadelenin tek yolunun küçük meta üretimi olduğunun altını çizmektedir. Sovyetler Birliği aynı dönemde, kapitalizmi tasfiye edebilmek için küçük meta üretimiyle mücadele ediyordu. Dolayısıyla, Türkiye’de kapitalizmin gelişebilmesi için küçük meta üretiminin geliştirmesi gerekmektedir.

İsmail Hüsrev toprak reformu önerilerini de, toprakta küçük mülkiyetin yaygınlaştırılması amacıyla bu çerçevede geliştirecektir.

2.6. Toprak Reformu

Toprak reformu tartışmaları Cumhuriyet tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. 1930’lu yıllarda da devam eden Kürt isyanları, 1929 yılında patlak veren dünya buhranı, sanayileşme süreci, köylülerin refahını artırma ve köycülük politikasıyla

---

³¹⁷ A.e., s.43.

³¹⁸ A.y.

³¹⁹ A.e., s.44.

sosyal çatışmaları önleme isteği gibi unsurlar toprak reformu tartışmalarını tetiklemiştir. Bu etkenler dikkatleri tarım kesimine yönelterek, büyük arazi sahiplerine karşı olumsuz bakış açısının derinleşmesine ve toprak reformuna doğru ilerlemeye neden olmuştur.³²⁰

Toprak reformunun tarihiyle ilgili yazmış olduğu bir makalede Asım Karaömerlioğlu, 1930'ların ortalarında hız kazanacak olan reform tartışmalarının arka planını şu şekilde resmetmektedir:

“1920’lerin başında genellikle güncel, pratik nedenlerle ya da muhacirlere toprak bulma kaygısıyla bir miktar toprak dağıtıldı. 1929 Haziran’ında hükümet bir kanun çıkararak “*Şark vilayetlerinden Garba nakledilen kimselerin arazisini, köylü aşiret efradı, göçebe ve muhacirlere vermeye*” yetkiyi hale getirildi. İnönü 1929 sonlarında bir yandan köylülere toprak dağıtmak istediklerini söyleyip, öte yandan “*büyük çiftlik işletmekte olan gayret ve servet sahiplerine dokunmak şöyle dursun, aksine olarak bunların da iyi çalıştıklarını ve kazandıklarını görmekten memnun oluruz*” diye de ekliyordu. 1930 yılında pek de başarılı olamayacak bir Arazi Tevzi Kararnamesi çıkarılarak devlet arazilerinin bir bölümünün dağıtılması hedeflendi. Köylüye toprak dağıtılmasıyla ilgili tartışmalar esas olarak 1934 yılından sonra ivme kazandı.”³²¹

İsmail Hüsrev, toprak reformuna oldukça önem vermiş ve konuyla ilgili tezlerini Kadro dergisinde ve “Türkiye Köy İktisadiyatı” adlı eserinde geliştirmiştir. Yazar, Türkiye köy iktisadiyatının teknik olarak rasyonelleştirilebilmesi için köydeki bazı toplumsal ilişkilerin, milli kurtuluş devriminin ileri menfaatleri adına, tasfiye edilmesi gerektiğini düşünür. Devrimin henüz şiddet ve kesinlikle müdahale etmediği bu ilişkiler, toprağın köylü arasında yetersiz dağıtılmış olmasından kaynaklanmaktadır.³²² İsmail Hüsrev’e göre, tarım ve hayvancılığı ıslah etmek, Türk köyüne rasyonel tekniği sokmak için öncelikle köylüyü kendi toprağına ve mahsulüne karşı ilgili kılmak gerekir; bu ise, köylüyü mülkiyetine kavuşturmakla, topraksız köylüyü topraklandırmakla olur. İsmail Hüsrev için ortakçılık, yarıcılık usulleri Türkiye köy iktisadiyatında teknik devrimin önüne dikilmiş gerici toplum engelleridir. Dolayısıyla Türkiye köy iktisadiyatında teknik devrim yani Türk köyüne

³²⁰ Serkan Tuna, “1930’lu Yıllarda Toprak Reformuna Yönelik Çabalar”, **Bilgi ve Bellek**, S.6 (Yaz 2006), s.122

³²¹ M. Asım Karaömerlioğlu, “Bir Tepeden Reform Denemesi: Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu’nun Hikâyesi”, **Birikim**, S.107 (Mart 1998), s.32 (İtalikler Karaömerlioğlu’na aittir).

³²² İsmail Husrev, “Türk Köylüsü Bir Toprak Reformu Bekliyor”, **Kadro**, S.21 (Eylül 1933), s.21-22.

modern tekniğin girmesi ancak ortaçağ toprak ilişkilerinin tasfiyesiyle mümkün olacaktır. İsmail Hüsrev, ancak bu sayede, mahsulün kalitesini, tohumun cinsini ıslah, damızlığı, kredi ve satış işlerini örgütlendirmekle başarılar elde edileceğini belirterek, ziraatçı-teknik ve iktisatçı-teknik bir politikanın ilk önce toplumsal bir görüşe dayanmasının zorunlu olduğunu söyler.³²³

Köylüyü topraklandırmanın, ortaklığı ve doğudaki derebeyliği sınıf olarak tasfiye etmenin devrimci bir reform olduğunu yineleyen İsmail Hüsrev, toprak politikası üzerinde durur ve toprak ilişkilerini tasfiye etmenin, sosyalist veya halkçı olmak üzere iki yolunun olduğunu ifade eder. Devrimci sosyalizmde toprak reformu, toprak üzerinde bireysel mülkiyeti kaldırarak bunun yerine kolektivist mülkiyeti kurmaktır.³²⁴ Halkçı reform ise tam tersine her bireyi toprak sahibi yapmaktır. İsmail Hüsrev, milli devrimin her bireyi topraklandırmasının, geniş köylü kütlelerini milli devrime daha çok bağlayacağı gibi, milli müdafaada gerekli gördükleri memleket ilgisini de sağlamlaştıracağını savlar. Ek olarak; geniş sosyalist uygulamalar yapan Sovyetler'in milli müdafa endişesiyle, batı sınırları boyunca takip edilen iskân siyasetinde, sosyalist siyaset yerine köylüyü toprağına sahip kılacak bir politika takip etmiş olduğunu belirtir.³²⁵ Milli kurtuluş devrimi yapan ülkelerin toprak politikası, rejimlerinin karakteri itibariyle sosyalist değil halkçıdır; dolayısıyla Türk devriminin toprak reformunun temel prensibi de köylüyü topraklandırmak olmalıdır.³²⁶

İsmail Hüsrev, toprak reformunun amacını şu şekilde tanımlamaktadır: Bir taraftan milli bütünlüğün sağlanmasına engel olan ve ilerde bu bütünlüğün geleceğini tehdit eden toplumsal kutuplaşmanın etkilerini yok etmek, diğer taraftan da köylüyü toprakla ilgilendirerek zirai üretimin rasyonelleşmesini ve dolayısıyla milli gelirin yükselmesini temin etmektir.³²⁷ Bu tanımdan sonra, toprak reformuyla ilgili öncelikle toplumsal-teknik bir mesele üzerinde durulması gerektiği ifade edilir. Şöyle ki; sosyolojik bir kurala göre teknik güçler, gelişmeleri esnasında, kendilerini saran toplumsal ilişkilerin direnciyle karşılaşır. Toplumsal ilişkilerle teknik güçler arasında meydana gelen bir mücadeleden sonra toplum yeni teknik şartlara uyum

---

³²³ A.e., s.24.

³²⁴ A.y.

³²⁵ A.y.

³²⁶ A.y.

³²⁷ İsmail Hüsrev, "Türk Köylüsünü Topraklandırmalı. Fakat Nasıl?", **Kadro**, S.23 (İkinci Teşrin 1933), s.33.

sağlar.³²⁸ Dolayısıyla teknik, gelişirken, insanlar arasındaki karşılıklı toplumsal ilişkileri de değiştirmekte³²⁹ ve gelişen yeni teknik beraberinde yeni toplumsal ilişkiler getirmektedir.³³⁰

İsmail Hüsrev, toprak reformuyla ilgili sorular sorarak, bu soruların yanıtlarını arar: Tekniğin tarihi gelişimi, üretimde büyük mülkiyetin oluşmasını gerekli kıldığına göre toprak reformunda büyük mülkiyetin küçük küçük parçalara bölünmesini istemek tarihi gerekliklerle zıt düşmek değil midir? Bir taraftan zirai tekniğin gelişimini isterken öbür taraftan toprak mülkiyetinin, modern araçların kullanımına imkân bırakmayan küçük küçük parçalara, “cüce işletme”lere ayrılmasını isteme çelişkisi nasıl açıklanabilir? Mülkiyeti küçük parçalara bölmek tekniğin gelişimi bakımından geri ve mevcut kötü teknik seviyeyi devam ettirecek bir hareket değil midir?³³¹

İsmail Hüsrev’e göre Türkiye’de toprak reformu, gelişigüzel yapılacak bir reform değildir, bölgelere, işletmelere göre değişen bir yapıda olmak zorundadır. İşletmelere göre yapılacak reformda, örneğin, emtia iktisadının gelişmiş olduğu bölgelerde modern teknik teçhizat ve rasyonel zihniyetle çalışan büyük işletmeleri parçalamak gereksizdir. Çünkü bunlar esasen teknik gelişimin bütün şartlarına uyum sağlamakta veya uyum sağlamaya çalışmaktadır. Bu tür işletmelerde devlet ancak emek ve sermaye ilişkilerini düzenleme amacıyla müdahale edebilir. Dolayısıyla üretim araçları ve rasyonel emek teşkilatı uygulayan büyük işletmeler için toprak reformu mevzubahis olamaz.³³² Bölgelere göre yapılacak olan reform ise, Doğu illerinde farklı Anadolu’nun diğer kısımlarında farklı bir şekilde; yani birincisinde toplumsal-siyasi, ikincisinde toplumsal-iktisadi bir özelliğe sahip olacaktır.³³³

İsmail Hüsrev, Doğu illerinde ve Anadolu’nun diğer kısımlarında yapılması gerektiğini düşündüğü reformları sırasıyla şu şekilde dile getirir. Doğu illerinde derebeyliğin bütün olarak tasfiyesi ve toprağın bedelsiz olarak köylüye dağıtılması gereklidir. Doğu’da özellikle Kürtçe konuşulan yerlerde için için kaynayan gayri

---

³²⁸ A.y.

³²⁹ A.e., s.34.

³³⁰ A.e., s.35.

³³¹ A.y.

³³² A.e., s.36.

³³³ A.y.

milli hareketlerin, gerici akımların beslendiği toplumsal sınıflar, köylüsüyle beraber geniş topraklara sahip çıkan Beylerdir.³³⁴

İsmail Hüsrev'e göre, toprağın köylüye doğrudan doğruya dağıtılması, aynı zamanda, Bey ismini taşıyan “gericilik” kaynağı bir sınıfın ve bu sınıfla beraber “Kürt Sorunu”nun da kökünden tasfiyesi olması anlamına gelecektir.³³⁵ Ayrıca Beyden toprağı satın alarak köylüye satmak tarzında bir reformun da olumlu bir sonuç vereceği düşünülmemelidir. Bu usul adeta derebeyini finanse etmekte ve toprak satın alan köylü, eskiden Bey'e hukuken bağılyken toprağı kavuştuktan sonra borç yoluyla iktisadi olarak bağlanmaktadır. Çözüm toprağı bedelsiz olarak köylüye dağıtmakta, toprağı kavuşan köylünün kredi ve üretim araçları ihtiyacının devlet tarafından temin edilmesinde ve Beylerin de buldukları alandan, topraklarıyla hiçbir ilgileri kalmamak şartıyla uzaklaştırılmasında, direnenlerin ise “imha” edilmesindedir.³³⁶ Doğı illerinde yapılacak toprak reformunun ilk hedefi, bu itibarla toplumsal-siyasi karakterde olacaktır. Üretim tekniğinin rasyonelleşmesi amacı buralarda ikinci hedef olarak kalacaktır.³³⁷

Anadolu'nun diğerkisimlerinde yapılması gereken toplumsal-iktisadi reformun amacı ise ortakçılığı kaldırmak olmalıdır.³³⁸ Türkiye'de ortakçılık; biri, büyük arazi sahibi kimselerin topraklarını ortaklama köylüye işletmesi, ikincisi de tüccara tefeciye borçlanan köylünün borcuna karşılık arazisini elinden çıkararak kendi toprağında borçlu olduğu kişiler için ortaklama çalışması olmak üzere başlıca iki şekilde doğmuştur.³³⁹ Ortakçılığın kaldırılmasına dair İsmail Hüsrev'in yaptığı önerilere göre; birinci şekilde meydana gelen ortakçılık için, devletin bulacağı bir formül ile ortakçılıkla işlenen toprakları sahibinden alınarak bedelsiz olarak köylüye dağıtmak gerekirken, ikinci şekilde meydana gelen ortakçılık için de, devletin köylü ile alacaklı arasına girerek, köylünün borçlarını ödemesi ve bu yolla köylüye toprağının iade edilmesi gerekmektedir. Bununla birlikte, borç karşılığı olarak toprak ve üretim araçlarına el konulamaması kanunla güvence altına alınmalıdır.³⁴⁰

---

³³⁴ A.y.

³³⁵ A.y.

³³⁶ A.y.

³³⁷ A.y.

³³⁸ A.y.

³³⁹ A.y.

³⁴⁰ A.e., s.37.

İsmail Hüsrev, mülkiyetin küçük parçalara bölünmesiyle, tekniğin gelişim yönü arasındaki çelişkinin, küçük işletmelerin kooperatifler veya korporasyonlar halinde örgütlenmesiyle çözülebileceğini belirtir. Reformda toprak dağıtıldıktan sonra köylü “başıboş” bırakılırsa, “yine toprak mülkiyetinin kutuplaşması”, “yine buhranlar”, fiyat düşüşleri, doğal afetler, köylü arasında farklılaşmalar, dağılmalar ortaya çıkarak toprağın sınırlı ellerde toplanmasına yol açacaktır.³⁴¹ Dolayısıyla, reformda köylüyü üretim türüne göre, işletme hacmiyle teknik araçların üretim kabiliyeti arasındaki dengeyi gözeterek, örgütlemek önemlidir.³⁴²

Tökin, toprak sorunuyla ilgili 1940 yılında yazmış olduğu makalesinde, topraklandırma siyasetinin köylünün siyasal olarak örgütlenmesine yapacağı katkıya vurgu yapar. Yazara göre, kendi öz toprağında kendi öz evinde ailesiyle yaşayan ve devletin korumasını gören köylünün yurt sevgisi artacaktır. Birinci Dünya Savaşı sonunda mülk sahibi köylüler toplumsal heyelanlara karşı en sağlam dayanak olmuştu. Toprak sahibi köylü yalnız sol dalgalara karşı bir baraj değil, aynı zamanda memleketin en iyi savunma potansiyelidir. Birçok memleket sınırlarındaki köylüyü topraklandırmak suretiyle bir çeşit savunma hattı kuruyorlardı.³⁴³

Karaömerlioğlu, toprak reformunun iktidar için anlamını incelerken, kitlelerin rejime kazanılması sorununa değinir:

“Hiçbir inkılap kitlelerin kendisine kazanmadan ayakta kalamazdı ve Türkiye’de kitleler demek köylüler demektir. Bu noktada köycü ideolojinin etkisi hissediliyordu... Gerçi bunun kolay bir iş olmadığı da biliniyordu çünkü Şevket Süreyya’nın deyişiyle “*bütün inkılaplarda, yeni rejimin değişiklik emirlerine en geç ve en güç boyun eğen köydü.*” Bir toprak reformuyla köylülere toprak vermek yoksul ve orta köylülüğün kaderini Kemalist rejimin kaderine bağlayabilecekti. Üstelik 1930 Serbest Fırka deneyinin gösterdiği gibi Kemalist rejimin kitle desteğine ihtiyacı vardı. Köycülük ideolojisinin 1930’ların ortasından itibaren gelişmesiyle toprak reformu düşüncesinin yaygınlaşması kuşkusuz kitleleri rejime kazanma atılımlarının çeşitli yönlerinden birisiydi.”³⁴⁴

Karaömerlioğlu’na göre, ülkenin Doğu ve Güneydoğu’sunda kitlelerin rejime kazanılması hayati bir önem taşıyordu, dolayısıyla iktidar için toprak reformunun en

---

³⁴¹ A.e., s.38.

³⁴² A.e., s.39.

³⁴³ İsmail Hüsrev Tökin, “Toprak Meselesi”, **Yeni Adam**, C.6, S.305 (30.10.1940), s.9.

³⁴⁴ M. Asım Karaömerlioğlu, **a.g.e.**, s.38-39 (İtalikler Karaömerlioğlu’na aittir).

büyük getirilerinden biri “kendilerini Kürt olarak gören önemlice bir nüfusun” rejime kazanılmasıydı. Yazara göre, toprak reformu düşüncesi 1930’ların başlarında büyük bir ihtimalle bu meselenin çözümü için gündeme gelmişti ve bu dönemde genel kanı toprak reformunun Kürt sorununa çözüm olabileceği şeklindeydi.³⁴⁵

Toprak reformuyla Kürt meselesi arasındaki ilişkiyi en esaslı ve yetkin şekilde dönemin özgün dergisi Kadro’da bulmak mümkündür diyen Karaömerlioğlu, iktidarın, Kadro’nun genel ideolojisi olmasa bile bu konudaki görüşlerini paylaştığını belirtir. Bununla birlikte, yazara göre, benzer görüşler öne sürmelerine rağmen, iktidarın, bazı konulardaki hedef ve gerekçeleri Kadrocularıkinden farklıydı. Toprak reformu Kadro’da “ilerlemeci” bir bakış açısıyla savunuluyordu, oysa CHP için bu konu, daha çok, köycü ideolojinin şekillendirdiği bir muhafazakârlığın teminatı olarak algılanıyordu.³⁴⁶

Görünen o ki, devletçilik tartışmalarında Kadro’nun doktriner eğilimleriyle iktidarın anti-doktriner eğilimleri arasındaki farklılık, toprak reformu tartışmalarına da yansımıştır. Kadro, toprak reformuna ilkesel olarak bir burjuva devriminin gerekliliği olarak bakarken, iktidar, köylüyü kazanma bağlamında pragmatist bir şekilde bakıyordu.

Oya Köymen’e göre, hükümet, büyük toprak sahiplerine dokunmadan, topraksız köylüye hazine arazilerinden toprak vermeyi amaçlamıştı. Toprak reformu tartışmaları büyük toprak sahiplerinin güçlü muhalefetiyle on yıl kadar daha sürecektir. Toprak reformu olarak bilinen, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, 1945 yılında çıkarıldı. Kanun, 1950 seçimlerinden önce de, “zararsız bir hale getirilerek”, hiçbir özel arazinin kamulaştırılmayacağı bir biçime sokuldu. Sadece hazine arazileri dağıtabilecekti.³⁴⁷

2.7. Dünya Buhranı

2.7.1. Dünya Buhranının “Metropol Ülkeler”e Etkisi

1929 yılında ortaya çıkan dünya buhranı, Türkiye’de 1930’lu yıllara damgasını vuran ekonomi politikalarının geliştirilmesine yol açan önemli etkenlerden birisidir.

---

³⁴⁵ A.e., s.39.

³⁴⁶ A.e., s.39 ve s.46.

³⁴⁷ Oya Köymen, **Kapitalizm ve Köylülük: Ağalar, Üretenler, Patronlar**, İstanbul, Yordam Kitap, 2012, s.129 ve 131. Ayrıca Bkz: Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, TBMM, No: 4753 (15.VI.1945), (Çevrimiçi: [https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc027/kanuntbmmc02704753.pdf](https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc027/kanuntbmmc027/kanuntbmmc02704753.pdf)).

Dünya ekonomisinin önemli dönüm noktalarının ülke içindeki siyasi gelişmeleri benzer şekilde etkileyebildiği tarihsel uğraklar bulunmaktadır. Örneğin, 19. yüzyılın ortalarındaki hızlı büyüme dönemi, modernleştirici bürokrasinin yönetiminde merkezin güçlenmesi sürecini sağlamlaştırmış, 1873-1896 yıllarında ortaya çıkan büyük buhran, ideolojik muhafazakârlık dönemini başlatmış ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Batılılaşma yanlılarının geçici yenilgisine yol açmıştır.³⁴⁸ Aynı şekilde, 1896-1914 döneminde, ekonomideki hızlı gelişmenin de katkısıyla, iktidar devleti emperyalizmin yol açtığı çözülmeye karşı güçlendirmeye çalışmıştı. 1930'lardaki dünya buhranı ise, Cumhuriyet döneminde, daha dolaysız etkileşimler göstererek, ekonominin yeniden yapılanmasının kesintiye uğramasına ve ticaret burjuvazisinin yükselişinin durmasına yol açmıştı.³⁴⁹

ABD'de savaş sonrasının aşırı iyimserliği ve ekonomiye olan güven, buhranın tetikçisi olmuş, geleceğe olan iyimser bakış açısı, aşırı üretimi tetiklemişti. 1920'li yılların sonuna doğru ülkedeki toplam arz, piyasadaki talebin çok önündeydi ve şirketlerin ellerindeki stoklar aşırı büyümüştü. Stoklar eritemeyince şirketler borsadaki hisselerini satarak borçlarını karşılamayı düşündüler. Bu yoğun satış borsadaki paniğin ateşleyicisi olmuştu.³⁵⁰

Tüm dünyayı sarsan 1929 Dünya Buhranı Kadro dergisinin de temel ilgi odaklarından birini oluşturuyordu. İsmail Hüsrev de bir iktisatçı olarak konuyu hem yerli hem de yabancı yayınlardan oldukça yakından takip etmiştir. İsmail Hüsrev, derginin ilk sayısında, "Dünya buhranı ne halde?" adlı makalesinde, buhranla ilgili genel bir çerçeve sunmadan önce, kapitalizmin başarılarına "övgü düzenleri" eleştirerek yazısına başlar.³⁵¹ Buna göre, Amerika'nın hızlı gelişimi 1920 senesinden sonra Avrupalı iktisatçıları etkilemiş, krizsiz, sürekli bir gelişim inancına sebep olmuştu. "Marksist geçinen sosyal-demokratlar bile "Amerikan prosperite"si karşısında kapitalizmin kurtuluşunu alkışlamışlardı."³⁵² 1929 senesinde kriz patlak vermesine rağmen, bu iktisatçılar sorunun yapısal olmadığına ısrar edip, krizin gelip

---

³⁴⁸ Çağlar Keyder, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s.11.

³⁴⁹ A.y.

³⁵⁰ Tevfik Çavdar, **Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900-1960)**, Ankara, İmge Kitabevi, 2003, s.227.

³⁵¹ İsmail Husrev, "Dünya Buhranı Ne Halde", **Kadro**, S.1 (II. Kanun 1932), s.17.

³⁵² A.y.

geçici bir evre olduğuna kanaat getirmekteydiler. Yani kapitalizm belki uzun bir süre depresyonda kalacaktı fakat sonunda yine uzun bir yükseliş dönemine geçecekti.³⁵³

İsmail Hüsrev'e göre, Birinci Dünya Savaşından sonra bahsedilen teorisyenlerin dünya iktisadında görmek istemedikleri önemli bir yapısal değişim olmuştu: “Eski iktisadi vahdet yerine harpten sonra dünya iktisadiyatı birbirileriyle çarpışan parçalara (milli kurtuluş hareketleri, kapitalist tarzı, sosyalist iktisat nizamı) bölünmüştür. Bugün dünya buhranın seyri üzerinde müessir olan kuvvetler bu parçaların mütakabil münasebetleridir.”³⁵⁴ Savaştan sonra ortaya çıkan bu çarpışmalar sonucunda emperyalizm güç kaybederek dünya buhranına sürüklenmiştir. İsmail Hüsrev, milli mücadeleler sonucunda, emperyalist ülkelerin bazı pazarlarını kaybettiğini belirtir:

“İnkılapçı memleketlerin pazarlarını kendi sanayilerine tahsis etmeleri üzerine garbın birçok sanayi şubeleri makinelerini durdurmak, kapılarını kapamak mecburiyetinde kalmıştır. Müstemlekelerin garp emperyalizmi tarafında istismarı, müstemlekelerin alım kabiliyetini de bitirmiş ve sanayiine satış imkânları bırakmamıştır.”³⁵⁵

Yazara göre, buhranın sebeplerinden biri, işte bu pazar kayıplarıdır. Pazar kaybı sermaye piyasasını da etkileyecektir; normal şartlarda bulunan ucuz sermaye, gelişmiş teknolojiye yatırılır ve bu sayede üretimin maliyeti düşürülerek kar oranı yükseltilirdi. Fakat buhrandan dolayı ucuz sermaye bulmak güçleşti, bulunsa bile, ürünü satacak pazar azaldığından, bunu üretime aktarmanın anlamı olmazdı. Yeni yatırımlar bir yana mevcut sanayi şubeleri bile üretimlerini önemli oranlarda azalttı. Sonuçta dünya pazarlarının en önemlileri kapalı olduğundan emperyalizm talep eksikliği ve arz fazlalığı sorunuyla baş başa kalmıştı.³⁵⁶

Yazar, buhranın sebepleri arasında, üretim fazlasının yanında, siyasi ve toplumsal nedenlerin de var olduğunu Kadro öncesi yazılarında da belirtmişti: Örneğin, Hindistan'da İngiliz kumaşlarına karşı yapılan boykot da İngiliz mensucat sanayiini adam akıllı sarsmıştı. Hint milli hareketinin, dolayısıyla merkezi Avrupa mensucat sanayisini de etkileyeceği açıktı.³⁵⁷ Ulusal hareketlerin dünya buhranını

---

³⁵³ A.y.

³⁵⁴ A.y.

³⁵⁵ A.y.

³⁵⁶ A.e., s.18.

³⁵⁷ İsmail Hüsrev, “Beynelmilel Ham Madde Piyasalarında Fiat Hareketi”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 21 Temmuz 1930, s.4.

etkilemesi bakımından yapılan tespitlerde Kadro öncesi ve Kadro yazılarında bir tutarlılık bulunmaktadır.

İsmail Hüsrev'e göre emperyalizm için buhranın çözümü yoktur. Çünkü sorunun kaynağı yapısal bozukluktur:

“Bu vaziyet içinde bir ritmik hareketten, bir uzun mevceli konjonktürden bahsetmek çok acınacak bir nazariye zaafı olur. Şunu kabul etmek lazımdır ki, dünya iktisadiyatının bünyesinde tahavvül vardır. Bozukluk sathi değil, bünyevidir.”³⁵⁸

Burhan Asaf da, bu tespiti, ayrıca buhranın yaratacağı fırsatları, farklı ifadelerle dile getirir. Burhan Asaf'a göre, mevcut buhran, kapitalist yapının kendine has olan gelişim sürecinde vücut bulmuş ritmik ve periyodik bir duraklama, yani sıradan ve geçici bir buhran değil, kapitalist yapının çözülmesinden güç alan, onun için geri ve reaksiyoner (gerici), fakat Türkiye için ileri ve devrimci bir dönüşüm aşamasıdır.³⁵⁹

Hem İsmail Hüsrev'in, hem de Burhan Asaf'ın ifade ettiği tez; kapitalizmin kendi iç çelişkilerinden kaynaklanan aşırı üretim sorununu, mevcut pazarlarını kaybettikleri ve yeni pazarlar da bulamayacakları için çözemeyecek olmalarıdır. İsmail Hüsrev, “savaştan sonra dünya, ulusal kurtuluş hareketleri, sosyalist devlet ve kapitalist devletler şeklinde üçe bölünmüştür”, sözüyle bunu kastediyordu. Kapitalistler eskisi gibi tüm dünya pazarını tek başına kontrol edemeyecekti. Tekeli ve İlkin bu durumu, merkezin çevresini kaybetmesi olarak ifade eder:

“Dünya buhranı döneminde merkezdeki ülkelerde buhranın uzamasında ve keskinleşmesinde ulusalcı bir tutumla karar alınmasının ve birçok girişime rağmen uluslararası [enternasyonalist] bir tutumun hâkim olamayışının rolü kadar, kapitalist sistemin çevresindeki yapı değişikliğinin de önemli rolü vardır. Kapitalist sistem Birinci Dünya Savaşından çevresinin bir kısmını kaybederek çıkmıştı. Savaşın son yılları içerisinde, Sosyalist devrim kapitalist sistemin önemli bir pazarını başka bir deyişle onun çevresinin bir kesimini daraltmıştı.”³⁶⁰

İsmail Hüsrev, ilk sayıda dünya buhranının tahlilini yaptığı yazıdan sonra, birer yıl arayla benzer isimle ve içerikte, “Dünya Buhranına Umumi Bir Bakış”³⁶¹ ve “Dünya Konjonktürüne Bir Bakış”³⁶² isimlerinde iki makale daha yazar. Bu iki

³⁵⁸ İsmail Husrev, “Dünya Buhranı Ne Halde”, **Kadro**, S.1 (II. Kanun 1932), s.18.

³⁵⁹ Burhan Asaf, “Çökmekte Olan Cihan Nizamı”, **Kadro**, S.1 (II. Kanun 1932), s.27.

³⁶⁰ İlhan Tekeli, Selim İlkin, **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2009, s.24.

³⁶¹ Bkz: İsmail Husrev, “Dünya Buhranına Umumi Bir Bakış”, **Kadro**, S.20 (Ağustos 1933), s.20-23

³⁶² Bkz: İsmail Husrev, “Dünya Konjonktürüne Bir Bakış”, **Kadro**, S.34 (Teşrinievvel 1934), s.19-23.

yazıda da farklı örnekler üzerinden dünya buhranının kalıcı olduğu tespitini tekrarlar. İsmail Hüsrev, “Dünya Buhranına Umumi Bir Bakış” makalesinde, Londra İktisat Konferansı toplanmadan önce Cemiyeti Akvam [Milletler Cemiyeti] gözetiminde oluşturulan hazırlık komisyonunun, konferans için hazırladığı raporda verilen, dünya vaziyetinin özetini aktarır. Özette zirai madde ve diğer hammadde stoklarının 1925 senesinden 1932 senesine kadar iki kat artması, para sistemlerinin bozulması, fiyatların düşmesi ve dış ticaretin daralmasından söz edilmektedir.³⁶³ İsmail Hüsrev, raporun özetini aktardıktan sonra, buhranın çözümsüzlüğünü tekrarlar:

“Londra Konferansı bu büyük hailevi dünya hadisesine çare bulamayarak fiasko ile örüldü. Konferans buna çare bulamazdı. Çünkü hadise bu sahifalarda daima işaret etmiş olduğumuz gibi irademiz haricinde cereyan ediyor ve cemiyetin bünyesinden doğuyor.”³⁶⁴

Bununla birlikte, İsmail Hüsrev Kadro öncesi yazılarında buhranın birkaç yıl içerisinde sonlanacağını öngörüyordu:

“Dünya buhranı sittin sene devam edecek değildir. Buhran bu konjonktür devrinin bir sükut safhasıdır. Önümüzdeki bir iki sene içerisinde (eğer bu sükut daha menfi münasebetler tevlit etmezse) yeni bir yükseliş safhasına girilmeyeceğini kim iddia edebilir. Konjonktür tıpkı dünyanın güneş etrafındaki hareketi intikaliyesine benzer. Yazı kış takip ettiği gibi, depresyonu da yükseliş takip eder. Bu iktisadi kanuniyet karşısında serbest firkacılar gibi gürültüye pabuç bırakamayız. Yalnız mukavemet etmesini bilmeliyiz. Bu ise planlı bir iktisat siyasetiyle kabildir.”³⁶⁵

Buhranın durgunluk safhası daha olumsuz koşullar doğurmuştu. “Dünya Buhranına Umumi Bir Bakış” makalesinin devamında buhranın ne halde olduğunu görmek için kapsamlı bir anlatıma gerek görmediğini ve yalnızca iki karakteristik unsur olan stok ve fiyatların üzerinde durmanın, buhranın genel gidişatı hakkında fikir vermek için yeterli olduğunu söyler.³⁶⁶ Stoklar erimek bir yana sürekli şişmekte, artan stoklar fiyatların yükselmesini önlemekteydi. Fiyatların bir daha eski seviyesine ulaşması da mümkün görünmüyordu. İsmail Hüsrev, ham madde piyasasıyla ilgili, savaş öncesi ile savaş sonrası durumun kıyaslamasını şu şekilde yapar:

³⁶³ İsmail Husrev, “Dünya Buhranına Umumi Bir Bakış”, **Kadro**, S.20 (Ağustos 1933), s.20.

³⁶⁴ A.e., s.20-21.

³⁶⁵ İsmail Hüsrev, “Türk Hububat Müstahsilini Dünya Buhranından Koruyalım”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 4 Kânunuevvel 1930, s.4.

³⁶⁶ İsmail Husrev, “Dünya Buhranına Umumi Bir Bakış”, **Kadro**, S.20 (Ağustos 1933), s.21.

“Piyasalarda stokların mütemedi artışı bize iki devir arasında bir mukayese yapmak imkânını verebilir: Kapitalizmin yüksek çağında (Hochkapitalismus) yani XIX uncu asırda sanayi, hammadde fıkdanından muzdaripti. Mütemediyen genişleyen iç ve dış pazarlara emtia yetiştirmek için hammadde kâfi gelmiyordu. Hâlbuki kapitalizmin son çağında (Spaetkapitalismus), yani harbi takip eden devirde sanayi, hammadde fıkdanından değil hammadde fazlasından muzdariptir. XIX uncu asırın genişleyen pazarlarına mukabil harp sonu devrinin kapanan ve daralan pazarları devrimize damgasını vurmaktadır.”³⁶⁷

Bu kıyaslamadan sonra, yazar, fiyatların düşmesiyle ilgili Türkiye'nin yapması gereken tek şeyin, fiyatların artmasını beklemek yerine üretim ve satış cihazlarını rasyonelleştirip, mevcut şartlardaki fiyatlara uyum sağlayarak, bunun üzerinden milli gelirimizi artırmak olduğunu söyler.³⁶⁸

1934'e gelindiğinde ise, İsmail Hüsrev, metalürji iş kolundaki üretim faaliyetlerinde bir artış başladığını gözlemler. Fakat ona göre, bu değişiklik buhranın etkilerinin geçmeye başladığının değil, başka şeylerin habercisidir.³⁶⁹ Gelişmiş ülkelerin sanayi faaliyetlerinin yavaşlamasına rağmen, fiyatların aşırı düşüşünden dolayı, 1929'a göre hammadde ithalatında da bir artış gözlemektedir.³⁷⁰ İsmail Hüsrev, bu alımların, savaş hazırlığına işaret ettiğini düşünmektedir. Emperyalist ülkeler, olası bir savaş için demir-çelik ve gıda depolamaktadır.³⁷¹ Ona göre, dünya iktisadiyatı içine girdiği buhran labirentinden çıkış yolu bulamayan Batı'nın bütün sanayi memleketleri, çıkış ümidini ancak bir savaşta görmekteydiler.³⁷²

Gerçekten de, İkinci Dünya Savaşı ile uçak, tank, savaş gemisi gibi silahlanma harcamaları ekonomide canlanmayı sağlamıştı.³⁷³ Keynes'in tüketimi, yani talebi tetikleyen ekonomik yaklaşımı kaçınılmaz olarak bir süre sonra silahlanma harcamalarına gelip dayanmış ve savaş yatırımları, adeta ekonomiyi kurtarıcı bir rol oynamıştı.³⁷⁴

2.7.2. Dünya Buhranının Sömürge ve Yarı-Sömürgelere Etkisi

İsmail Hüsrev, dünya buhranının sömürgelere etkisini, para buhranı ve zirai-ham madde fiyatları olarak iki açıdan ele alır. İlk konu derginin birinci sayısında

³⁶⁷ A.e., s.22.

³⁶⁸ A.e., s.23.

³⁶⁹ İsmail Husrev, “Dünya Konjonktürüne Bir Bakış”, **Kadro**, S.34 (Teşrinievvel 1934), s.19.

³⁷⁰ A.e., s.21.

³⁷¹ A.y.

³⁷² A.e., s.23.

³⁷³ Tefik Çavdar, **Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900-1960)**, s.228.

³⁷⁴ A.y.

“Ham madde memleketlerindeki para buhranının karakteri” yazısında incelenir. İsmail Hüsrev, dünya buhranının, farklı ülkelerde farklı etkilere yol açtığını belirttiikten sonra, Türkiye ekonomisine olan etkileri açısından araştırılması gereken konunun, hiç şüphesiz para buhranı olduğunu söyler.³⁷⁵ Yazara göre, dünya buhranı, ham madde ihraç eden sanayisi gelişmemiş ülkeler ile ham madde ithal eden sanayisi gelişmiş ülkeler arasındaki ticaret bağına gevşetmiştir. Emperyalist ülkeler kredi kesmek zorunda kalınca sömürgelerde ham madde stokları yığılmış ve ham madde fiyatları düşmeye başlamıştır.³⁷⁶ İsmail Hüsrev’in sanayi ülkeleri ile ham madde ülkeleri arasındaki ithalat-ihracat ilişkisinde değinmiş olduğu bir başka husus; ham madde ülkeleri için ithalattan elde edilen gelirin, aynı zamanda sanayi ülkelerine olan borçların ödenme kaynağı olmasıdır. Dünya buhranından dolayı sömürge ülkeler ürettikleri ham maddeleri ellerinden çıkaramadıkları gibi aynı zamanda borçları ödemekte de zorluk yaşamışlar ve bunun sonucunda sömürge ülkeler ellerindeki altın ve döviz rezervlerini tüketmeye başlamıştı.³⁷⁷

Buhranın Türkiye ekonomisinde gözlenen ilk etkisi Türk parasının hızla değer kaybetmesi olmuştu. 12 Mayıs 1929’da 1.001 kuruşa fırlayan İngiliz sterlini 4 Haziran’da 1.025 kuruşa, 1Aralık’ta da 1.068,5 kuruşa çıkmıştı.³⁷⁸ Buhranın dışında, paranın değerinin düşmesinin sebepleri arasında, 1929’a kadar devamlı açık veren ödemeler dengesine o yıl ödenmeye başlanan Osmanlı borç taksitlerinin de ani ve olumsuz bir unsur olarak eklenmesi ve aynı yıl gümrük tarifelerinin yükseltileceğini tahmin eden ithalatçıların düşük gümrüklü mallardan stoklamak için ithalat hacmini aniden artırmaları da bulunmaktaydı.³⁷⁹

İsmail Hüsrev; Kanada, Arjantin, Avusturalya, Meksika, Hollanda Hindistanı, Britanya, Güney Afrika gibi ülkelerin 1928-1931 yılları arasında dış borç ödeme miktarlarını, altın miktarındaki azalma oranlarını ve ham madde memleketlerinin paralarının dolar paritesindeki düşüşünü istatistik ve grafiklerle gösterdikten sonra: “Binaenaleyh: Normal zamanlarda milli paranın alım kuvveti, memleketin altın ve döviz mevcudu ile mükemmelen karşılanarak korunabildiği halde, buhran zamanlarında ihracatın tenakus etmesi üzerine memleketin altın ve döviz mevcudu

---

³⁷⁵ İsmail Husrev, “Ham madde Memleketlerindeki Para Buhranının Karakteri”, **Kadro**, S.1 (II. Kanun 1932), s.12.

³⁷⁶ A.y.

³⁷⁷ A.e., s.12-13.

³⁷⁸ Ulaş Kipal, Özgür Uyanık, **Türkiye Milli İktisat Tarihi (Devletçilik)**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2001, s.74.

³⁷⁹ Korkut Boratav, **Türkiye’de Devletçilik**, s.59.

dışarı akmakta ve karşılığı azalan milli paranın kıymeti de, mukabil bir tedbir alınmadığı takdirde, mütemadiyen düşmektedir³⁸⁰ tespitini yapmaktadır. Görüldüğü üzere İsmail Hüsrev, ihracatın azalmasının döviz ve altın sıkıntısına yol açtığını, bunun ise, önlem alınmazsa, paranın değerinin devamlı olarak düşmesine neden olacağı uyarısında bulunmaktadır.

Buna paralel olarak, ekonominin sağlığı bütünüyle dış ticaretin akışına ve bu akış için gerekli fonların sağlanmasına bağlanmıştı. 1926'da, 1928'de ve 1929'da kısa süreler içinde birçok iflasa yol açan tarımsal krizler ve kredi darlıkları, bu bağımlılığı ve sistemin zayıflığını ortaya koymuştu. Fakat 1929'da başlayan buhranın etkisi çok daha kalıcı ve derinliği fazlaydı. Türkiye'nin ihraç malları fiyatları hızla düşmüş ve tarımda ticarete yönelik üretimi besleyen ve ödemeler dengesindeki kısa dönemli açıkları kapayan ticari krediler de azalmış ve bunların sonucunda döviz krizi ortaya çıkmıştı.³⁸¹

İsmail Hüsrev, Türkiye'nin ticaret bilançosunun açık verdiğini ve ülkenin dünya ekonomisine hâkim olan kanunlara tâbi olduğunu belirterek,³⁸² Türkiye'nin dış ticaretinde üç önemli sorundan söz açar. Bunlar; kronik hale gelen dış ticaret açığı, mevsimsel açıklar ve dünya konjonktürünün döngülerine tabi olan periyodik açıklardır.³⁸³ Dış ticaret açığı, Türk parasının değerini tehdit eden bir faktördü ve bu sorunun çözülmesi gerekmektedir. Hükümetin bu sorunla ilgili, ilk önlem olarak, ithalata sınırlama getirmiş olduğunu söyleyen İsmail Hüsrev, bunun yeterli olmayacağını düşünür: Fakat şurası bir gerçektir ki, Türk parasını korumak için milli iktisadiyatın yapısına bağlı olarak, bütünlüklü devrimci önlemler alma zorunluluğu vardır. Sınırlama vb. önlemler ancak bir bütün oluşturan bir iktisat siyasetinin parçaları olmalıdır.³⁸⁴ Yazar, bu devrimci önlemlerin neler olması gerektiğiyle ilgili burada ayrıntılı bir öneri sunmaz, fakat neyin yapılmaması gerektiği söyler. Buna göre, emperyalizme karşı mücadele veren bir ülke, paranın değerini korumak için emperyalist ülkelerden borç almamalıdır.³⁸⁵ Bu kapsamda şu uyarıda bulunur; esasen borç alınan paraya karşılık her sene ödemeye mecbur olunacak faizler, ticaret

³⁸⁰ İsmail Husrev, "Ham madde Memleketlerindeki Para Buhranının Karakteri", **Kadro**, S.1 (II. Kanun 1932), s.14.

³⁸¹ Çağlar Keyder, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, s.122-123.

³⁸² İsmail Husrev, "Ham madde Memleketlerindeki Para Buhranının Karakteri", **Kadro**, S.1 (II. Kanun 1932), s.14.

³⁸³ A.e., s.15.

³⁸⁴ A.e., s.16

³⁸⁵ A.y..

bilançosunun açıklarını arttırmaktan başka bir işe yaramayacaktır. Dolayısıyla her açığı kapatmak için yeni bir borç antlaşması yapmak zorunda kalınacağı açıktır.³⁸⁶

Türk parasının korunmasıyla ilgili alınan önlemlerin büyük bölümü 1929-1931 yılları arasında gerçekleştirilmiştir. Kambiyo piyasalarını denetim altına alan, giderek bu işlemleri 1930 yılında kurulan Merkez Bankası'na devreden ve kambiyo rejimini kararnamelerle düzenleme yetkisini (Türk Parasının Kıymeti Koruma Kanun ile) hükümete veren mevzuat bu dönemde çıkmıştır. Ayrıca, 1931 yılında, yeni gümrük tarifesine ek olarak, ithalata kota koyma ve ihracatı denetleme hususlarında hükümete yetki veren kanunlar da çıkarılmıştır.³⁸⁷

İsmail Hüsrev, dünya kapitalist iktisat sisteminin içinde gizli duran bin bir türlü çelişkilerin buhran sayesinde bütün çıplaklığıyla ortaya serildiğini belirtir. Prosperite (bolluk) devrinin çelişkisiz gelişim hayalleri artık kafaları sarhoş etmiyordu. Dünyada bir milleti diğer bir millete esir, millet içinde bir sınıfı diğer bir sınıfa tabi kılan Batı kapitalizmi, bir piyasa bozukluğunun değil, son iki yüzyıldır doğurduğu toplumsal çelişkilerin acısını çekiyordu.³⁸⁸ İsmail Hüsrev'e göre, bu çelişkilerin özellikle sömürge ve yarı-sömürgelerle metropoller arasındaki büyük zıtlıkların yansımalarının, milli devrim davası için bilinmesi gerekiyordu.³⁸⁹

İsmail Hüsrev, 1929'dan sonra, metropol ülkelerdeki sanayi üretiminin daralmasıyla, ham madde ihraç eden bütün bağımlı ülkelerin, pazar sıkıntısı yaşamaya başladığını söyler.³⁹⁰ Bunun doğal sonucu olarak ham madde fiyatları baş döndürücü bir hızla düşmeye başlamıştı. Fakat tekelleşmeden ötürü bu düşüş, mamul ürün fiyatlarına aynı oranda yansımamıştı. Tröstler ve karteller gibi tekelci teşkilatlarla, sanayi ürünlerinde, bir üretim fazlasına meydan vermemek için, sanayi üretimini istedikleri kadar azaltma ve fiyatları istedikleri seviyede tutmaya muktedir olan metropoller, buhranın bütün şiddetini sömürgelere yüklemiş oldular.³⁹¹ İsmail Hüsrev, sanayi ve ziraat arasındaki fiyat makasının ağzının pek fazla açıldığını, yani zirai mahsullerin fiyatlarının sınai mahsullerin fiyatlarına göre daha fazla düşmüş

---

³⁸⁶ A.y.

³⁸⁷ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi (1908-2002)**, Ankara, İmge Kitabevi, 2004, s.68.

³⁸⁸ İsmail Husrev, "Müstemleke ve Yarım Müstemlekelerde Buhranın Tesirleri", **Kadro**, S.15 (Mart 1933), s.20.

³⁸⁹ A.y.

³⁹⁰ A.e., s.21.

³⁹¹ A.y.

olduğunu vurgular.³⁹² Kısaca, anlatılmak istenen; sanayi ürünleri daha çok metropollerde, tarım ürünleri de daha çok sömürgelerde olduğu için, sömürgelerin daha çok zarar görmüş olmasıdır.

İsmail Hüsrev, dünya buhranı esnasında ortaya çıkan, karaborsacılığa dikkat çeker. Spekülatörler, düşük fiyatlardan istifade ederek hammadde alımına devam ediyorlardı. Buhrandan dolayı, hem sanayi hammaddeleri hem gıda maddeleri, pazarların soğurma kabiliyeti daralmış olduğundan stoklar halinde yığılmaktaydı. Metropol spekülatörleri, alıcı bulamayan ürünleri ucuz fiyatlarla toplayıp ilerde yükseleceğini düşündükleri piyasaya, yüksek karlarla satmak istiyorlardı. Metropol sermayedarları, hammadde fiyatlarının ucuzlamasıyla buhrandan kurtulacaklarını ümit ediyorlardı.³⁹³

Yazara göre, kapitalist dünya, dünya buhranından kurtuluş yolunu sömürge ve yarı sömürge halkının sınırsız sömürü ve soygununda bulmaktaydı. Bir gelişme, bir zenginlik uğruna yüz milyonlarca sömürge halkının yoksulluğa mahkûm edilmesi, tek çıkar yolu olarak görülüyordu. İsmail Hüsrev, bu duruma olan tepkisini şu cümlelerle dile getirir: Fakat artık günlük geçimini bile bulamayan yüz milyonlarca halkın, sömürge şartlarına daha uzun yıllar boyun eğeceği mi sanılıyordu? Acaba bir milli kurtuluş bir kendi benliğine kavuşma bilinci, artık mazlum milletlerin ruhlarını sarmış değil midir?³⁹⁴

Dünya buhranı Kadrocular için getirdiği iktisadi olumsuzluklara rağmen bir çıkış yolu olarak görülüyordu. Çünkü buhran sayesinde emperyalist ülkelerin sömürgeler üzerindeki kontrolü zayıflayacak ve böylelikle sömürgeler için kalkınma imkânları doğacaktı. Bu bağlamda Burhan Asaf, “aman şu buhran bitse!” temennisinin, Kadro’nun sayfalarına girmediğini vurgular. Aksine, Türk devriminin başarılı olacağına ve bütün cephe boyunca bütün amaçlarına varacağına bir delil olmak üzere, buhranın artacağı, derinleşeceği ve milli kurtuluş hareketlerine engel olan dünya düzenini tasfiye edeceği ileri sürülmüştü.³⁹⁵

---

³⁹² İsmail Hüsrev, “Dördüncü Buhran Senesine Girerken yahut Üç Senede Otuz Sene Geri”, **Kadro**, S.14 (Şubat 1933), s.52.

³⁹³ İsmail Husrev, “Müstemleke ve Yarım Müstemlekelerde Buhranın Tesirleri”, **Kadro**, S.15 (Mart 1933), s.23.

³⁹⁴ A.e., s.24.

³⁹⁵ Burhan Asaf, “Ölü Doğan Çocuk Londra Konfransı”, **Kadro**, S.19 (Temmuz 1933), s.32-33.

Moskova’da çıkan İzvestiya gazetesi, Kadro’nun fikirlerinin, gerek dünya buhranının gerek bu buhranın Türkiye’ye etkilerinin en çok keskinleştiği bir zamanda meydana çıkmasına işaret ederek, Kadro’nun temsil ettiği fikir hareketini, bu buhrandan çıkmak için bağımsız bir çıkış noktası arama çabası olarak görmekteydi.³⁹⁶ Şevket Süreyya bu görüşe karşı çıkmıştır. Çünkü Kadro’ya göre, Türkiye dünya buhranının içinde değil dışındadır. Türkiye gibi bir mili kurtuluş mücadelesi yapan bütün memleketler, dünya buhranının birer kurbanı değil, bu buhranı doğuran ve onun gün geçtikçe derinleştiren etkenleridir.³⁹⁷ Bununla birlikte, Şevket Süreyya, buhranın Türkiye’ye az da olsa tesirlerinin dokunduğunu kabul etmektedir.³⁹⁸

Şevket Süreyya’ya göre, bir zamanlar sömürge ve yarı sömürgelerin sefalet haddini, metropollerdeki sanayinin gelişmişlik derecesi belirlerken, şimdi Türkiye’nin teknik gelişiminin derecesi metropollerdeki sanayi dağılışının haddini ve şiddetini belirleyecektir. Yazar, “bizim temsil ettiğimiz bu sert otarşi [özyeterlilik] rejiminin”, dünya içinde medeniyetin parçalanışı değil, sadece bağımsız milletlerin eşit haklar ve şartlar temelinde yeni bir mübadele düzeninin kurulması demek olduğunu ifade eder.³⁹⁹

Bununla birlikte, Şevket Süreyya, Türkiye’yi dünya buhranının “kurban”ı değil “fail”i olarak görürken ve Kadro’da da bu fikir işlenirken İsmail Hüsrev Hakimiyet-i Milliye yazılarında bunun tam tersini savunuyordu. Bunun temel nedeni Fethi Bey’in (Okyar) iktisadi krizle ilgili eleştirilerine cevap verebilmektir. İsmail Hüsrev, Fethi Bey’in, memleketteki iktisadi buhranın sorumluluğunu İsmet Paşa hükümetine yüklediğini söyleyerek, Fethi Bey’in bu eleştirisine karşı çıkıyordu.⁴⁰⁰ İsmail Hüsrev’e göre, devletin ve bireylerin iradesini “yalayıp yutan”, nesnel ve ezici bir güç olan dünya buhranına karşı etkili olunamazdı. Plansız bir iktisadi dünya içinde ancak “devede kulak” olan iktisadi varlığımızla, dünya iktisat ilişkilerine söz geçiremezdik.⁴⁰¹ Türkiye, “annesinin kolundan tutup sürüklediği bir çocuk” durumundaydı.⁴⁰² İsmail Hüsrev, bütün üretim faaliyetlerinin, dünya iktisadiyatı tarafından kayıtsız şartsız bağlandığını, dünyada ferahlık olursa Türkiye’de de

³⁹⁶ Şevket Süreyya, “Kadro ve İzvestiya”, **Kadro**, S.6 (Haziran 1932), s.46.

³⁹⁷ A.y.

³⁹⁸ A.e., s.47.

³⁹⁹ A.y.

⁴⁰⁰ İsmail Hüsrev, “Buhran Hakkında Âlimler Ne Diyorlar?”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 29 Eylül 1930.

⁴⁰¹ A.y.

⁴⁰² A.y.

ferahlık olacağını, dünyada darlık olursa Türkiye’de de darlık olacağını belirtir. Fakat muhalefet partisinin (SCF) bunu tamamen böyle kabul etmediğini söyleyen İsmail Hüsrev, Türk üreticisinin dünya konjonktürünün cilvelerine kurban gitmesi halinde, hükümetin bundan sorumlu olup olmayacağını ve bu nesnel durum karşısında muhalefet partisinin yeni bir şey yapıp yapamayacağını sorgulamıştı.⁴⁰³

Ayrıca başka bir yerde, İsmail Hüsrev, dünya buhranının “sahile kavuşmak bir yana, daha çok enginlere açıldığını” belirtmişti. Dünya konjonktür dalgalarının istila sahası içerisinde olan Türkiye iktisadının dünya buhranından korunabilmesi imkansızdı. Yazara göre, olaylar memleketin idaresi dışında meydana gelmektedir. Nesnel otoriter bir güç memleketi sürüklemekte ve ne devletin ve ne de bireylerin iradesi burada etkili olamazdı.⁴⁰⁴ İsmail Hüsrev’in Kadro yazılarıyla Hâkimiyet-i Milliye yazıları arasında dünya buhranı karşısında Türkiye’nin durumu bağlamında farklılıklar gözlemlenmiştir.

Türkeş, Kadro’nun dünya buhranıyla ilgili önermelerini kısaca şu şekilde dile getirir:

“Kadro’ya göre, Dünya İktisadi Buhranı aynı zamanda siyasi ve iktisadi anlamda olumlu sonuçlar doğurucu niteliktedir: Öncelikle, buhran sonrasında sanayi ürünleri üretimi artık Batı’nın tekelinde olmaktan çıkacaktır... Kadro’ya göre, bu süreç Avrupa devletlerinin sömürgelerini kaybederek hegemonik güçlerinin de azalacağı kanısı dile getirmektedir... Kadro, dünya buhranının Avrupa ülkelerini sanayi üretim araçlarını da satmaya sevk ettiğini ve bunun ciddi etkiler yaratacağını iddia etmektedir... Kadro, ...sanayileşmemiş sömürge ilkelerin sanayileşme sürecine gireceğini ve hâlihazırda sanayileşmiş olan metropollerin de bir üst sanayiye geçeceklerini öngörmüştür...”⁴⁰⁵

Otarşi, yani kendi kendine yeten ekonomi iç pazar sorununu gündeme getirecektir. Bu sorun, aşağıda, milli iktisat bütünlüğü başlığı altında incelenmiştir.

---

⁴⁰³ A.y.

⁴⁰⁴ İsmail Hüsrev, “Dünya Buhranı Daha On Sene Mi Devam Edecek?”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 22 Eylül 1930, s.4.

⁴⁰⁵ Mustafa Türkeş, **Kadro Hareketi: Ulusçu Sol Bir Akım**, s.175-176.

2.8. Milli İktisat

2.8.1. Emperyalizmin Türkiye'nin Milli İktisadına Etkisi

İsmail Hüsrev, el sanayisini incelediği bir yazısında, Batı'da kapitalist iktisat sisteminin gelişmesinin Türkiye'nin milli iktisadiyatına olan etkisini ele alır. Buna göre, emperyalizmin Türkiye'ye, önemli yapısal değişikliklere yol açan üç büyük etkisi olmuştu; bunlara, 1. Yıkıcı, 2. Yapıcı, 3. Bağlayıcı tesirler denilebilirdi.⁴⁰⁶

1) Yıkıcı tesir: Yerel ve milli ihtiyaçları karşılayan belirli sanayi faaliyetlerinin gelişen Avrupa sanayisini karşısında “dumura” uğramasıdır.⁴⁰⁷ Makineli üretim sayesinde Avrupalı sanayici, ürünlerini daha ucuza mal ederek yerli üreticinin rekabet gücünü kırıyordu. İsmail Hüsrev, bununla ilgili olarak, mensucat sanayi örneğini verir: Eskiden (18. ve 19. yy) Türkiye'de yerel ve ulusal piyasaların ihtiyaçlarını karşılayan hatta önemli ölçüde ihracat yapan Bursa, Bilecik, Şam, Amasya, İškodra, Tırnava gibi mensucat sanayi merkezleri vardı. Bu merkezlerde özellikle ipek ve ipekli mensucat sanayi oldukça gelişmişti. Fakat Batı'daki makineli üretimin Doğu'ya gönderdiği aynı cinsten emtianın rekabeti bu merkezleri tarumar etmişti.

İsmail Hüsrev bu rekabetin mensucat sanayisinde üç tür yapı değişikliği yaptığını ifade eder:⁴⁰⁸

a) Avrupa sanayisi, büyük sanayi merkezlerindeki kendi cinsinden emtia imal eden sanayiye öldürmüş,

b) Mamul madde üreten sanayi, ham madde veya işlenmiş ipek ihracatı yapan sanayiye dönüşmüş ve

c) Bazı mensucat sanayisi de tüketim pazarlarına girmeyen, Doğu'ya has nadir kumaş üreten sanayi işinde özelleşmişti.

İsmail Hüsrev, bütün sanayi alanlarında görülen bu tür yapısal değişimlerin sonucu olarak milli iktisadımızın sanayileşme imkânlarını kaybettiğini ve Türkiye'nin ham ve zirai madde veren bir köylü ülkesi haline geldiğini ifade eder.⁴⁰⁹

Gerçekten de, eskiden Bursa'dan kadife ve ipekli kumaş satın alan Avrupalılar bu defa ipek ipliği almakla yetinmişlerdi. Bir süre sonra ise, yalnız ipek almaya başlayacak ve daha hesaplı buldukları yerlerde ipek böceğini de kendileri besleyecek

⁴⁰⁶ İsmail Husrev, “Türkiye’de El-Sanayii”, **Kadro**, S. 6 (Mayıs 1932), s.19.

⁴⁰⁷ A.y.

⁴⁰⁸ A.y.

⁴⁰⁹ A.e., s.20.

şekilde alacaklardı. Benzer şekilde, eskiden Ankara'dan satın alınan sof kumaşlar yerine, sof ipliği olarak dış pazarlarda bizim soflarımızla rekabet eden kumaşlar dokumaya çalışıyorlardı. Avrupalılar bir süre sonra mamullerini, hammaddesini satın aldıkları memleketlerde satmaya başlayacaklardı.⁴¹⁰

Doğan Avcıoğlu, 1968 yılında yayımlanmış olduğu eserinde, İsmail Hüsrev'e paralel olarak, Batı'nın 18. ve 19. yüzyılın Sanayi Devrimi'nden çok önce, daha sınırlı ölçüde de olsa, Türk yerli sanatlarını geriletip soysuzlaştırdığını ifade ederek, Batı'nın etkisinin başlama tarihini daha da geriye götürür. Ayrıca, Avcıoğlu'na göre, Batı üstünlüğünün yarattığı buhranın daha önemli bir sonucu, merkezîyetçi rejimin fiilen çökmesi ve onun temel dayanağını teşkil eden toprak sisteminin dejenere olmasıydı.⁴¹¹

Bununla birlikte, günümüz iktisat tarihçilerinden Şevket Pamuk, Sanayi Devrimi öncesindeki dönemi incelerken, Batı Avrupa'dan ithal edilen mamul malların yerli zanaatlar üzerindeki etkilerini fazla abartmamak gerektiği ifade eder. Buna göre, 19. yüzyıl öncesinde Avrupa'dan mamul mallar ithalatının hacmi çok sınırlı kalıyordu. 18. yüzyılda Avrupa'dan ithal edilen yünlü kumaşların, İstanbul ve Anadolu'daki toplam yünlü kumaş tüketimi içindeki payı % 1 veya %2'yi geçmiyordu.⁴¹²

2) Yapıcı tesir: Emperyalizmin Türk milli iktisadına yapıcı etkisi, kapalı köy ekonomisinin dünya pazarına açılmasıdır. Bu sayede pazar için üretim yapmayan doğal iktisat tarzı yıkılarak dünya piyasaları için çalışan emtia iktisat sistemi kurulmuştu.⁴¹³

3) Bağlayıcı tesir: Bağlayıcı etki ise Türkiye'nin bağımsızlığını kaybetmesidir. Türkiye kapitalist ülkelere ham ve zirai madde ihraç eden bir ülke olduktan sonra kapitalizmin bütün isteklerine esir ve Batı sanayisine pazar olmuştu.⁴¹⁴

İsmail Hüsrev, Türkiye'nin sömürgeleşme tarihini, Batı sanayi emtiasının memleketi istila etmesiyle başlatmanın çok doğru olmayacağını düşünür. Yazara göre, bu süreç çok daha önceden başlamıştır: Kapitalizmin ticari, sınai ve mali olmak üzere farklı aşamaları vardır ve her aşamada bir çeşit sermaye egemendir. Bundan dolayı kapitalizmin sömürge siyaseti de bu aşamaların yasalarına göre şekil almıştır.

---

⁴¹⁰ Ömer Lütfi Barkan'dan aktaran; Doğan Avcıoğlu, **Türkiyenin Düzeni 1**, s.56.

⁴¹¹ A.y.

⁴¹² Şevket Pamuk, **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi (1500-1914)**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s.164.

⁴¹³ İsmail Husrev, "Türkiye'de El-Sanayii", **Kadro**, S. 6 (Mayıs 1932), s.20.

⁴¹⁴ A.e., s.20-21.

Kapitalizmin ortaya çıkma ve gelişme döneminde (ticari kapitalizm) sömürge siyaseti ticari menfaatleri esas almıştı. Bu siyasetin hukuki yaptırımı ise kapitülasyonlardı. Avrupa tüccarları kapitülasyonlar sayesinde birçok menfaatler kazanıyordu. Sanayi kapitalizminin gelişimi, yeni istekler yarattı. Batı emtiasının piyasalarımıza rahatlıkla sürülebilmesi için Türkiye iktisadiyatının yapısal değişim geçirmesi ve devlet rejiminin Batı ilişkilerine göre reorganize edilmesi gerekiyordu. Bir taraftan ıslahat yapıldı ve diğer taraftan da Türkiye köy iktisadiyatı yapısal bir değişim geçirerek Batı'nın ihtiyaçlarına uygun bir mübadele (ticaret) düzenine girdi. Mali kapitalizm döneminde ise sömürge siyaseti sermaye ihracı gibi mali sermaye menfaatlere göre şekillendi.⁴¹⁵ Bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere, İsmail Hüsrev, Türkiye'nin sömürgeleşme tarihini kapitülasyonlardan başlatmaktadır.

2.8.2. Milli İktisat Bütünlüğü ve Pazar Sorunu

İsmail Hüsrev, milli iktisat bütünlüğü kavramıyla otarşik bir ekonomi yapısını tarif etmektedir. Buna göre, sanayi ve tarımın karşılıklı birbirini beslemesi gerekmektedir. Sanayi, tarımın üretmiş olduğu ham maddeleri alarak üretim yapacak ve üretmiş olduğu ürünleri de köylülere satacak; bu şekilde, sanayi tarımın pazarı, tarım da sanayinin pazarı olmuş olacaktı. 1929 Dünya buhranından dolayı, tarım ürünlerinin fiyatı oldukça düşmüş, dolayısıyla ihracat gelirleri oldukça azalmıştı. İthalat arttığı takdirde de dış ticaret açığı büyüyordu. Bu durumda, Türkiye'nin uluslararası ticaretin dışında kalıp kendi kendine yeter hale gelmesi gerekiyordu. Bu konu bağımsızlık mücadelesi için de önemliydi. Tabii, bunların olabilmesi için, yani köyün sanayi ürünlerini tüketmesi için, köyün kapalı ekonomiden açık ekonomiye geçmesi gerekiyordu. İç pazarın oluşabilmesi için çözülmesi gereken sorunlardan birisi de buydu.

İsmail Hüsrev'e göre, iktisadi olarak Cumhuriyet Türkiye'sini Osmanlı'dan ayıran en büyük olay, kurtuluş savaşından sonra milli iktisat bütünlüğüne doğru seri bir gelişmenin başlamış olmasıdır.⁴¹⁶ Osmanlı İmparatorluğu'nda sahil vilayetleriyle yollar üzerinde kurulmuş olan sanayi iktisadi sistemi, birbirini tamamlayan bir karşılıklı milli ilişkiler bütünü değil, daha çok dünya piyasaları ile temasın karakterine göre kurulmuş gayri milli ve yarım bir iktisat düzeni halindeydi.⁴¹⁷

⁴¹⁵ İsmail Husrev, "Bir Eser", **Kadro**, S.10 (Birinci Teşrin 1932), s.47.

⁴¹⁶ İsmail Husrev, "Milli İktisat Bütünlüğüne Doğru", **Kadro**, S.22 (Teşrinievvel 1933), s.19.

⁴¹⁷ A.y.

İsmail Hüsrev, milli iktisat bütünlüğünü; milli sanayisi ve milli ziraatı birbirine karşılıklı pazar olmuş, bağımsız bir iktisat birliği, olarak tanımlar.⁴¹⁸ Bu tanıma göre, ulusal sanayisi gelişmemiş büyük ölçüde tarıma dayanan ülkelerde iktisadi bütünlükten söz edilemez. Sanayi iktisadı ayrıca uzmanlaşmaya ve iş bölümünün gelişmesine yol açacaktır. İsmail Hüsrev'e göre milli bütünlük, milli iş bölümünü, milli iş bölümü emeğin uzmanlaşmasını, uzmanlaşma da sanayi iktisadının gelişimini gerektirir. Doğal iktisat sisteminin hâkim olduğu yerlerde, iktisadi hayatın otarşik yapısı emtia ticaretine, dolayısıyla uzmanlaşmaya, farklılaşmaya izin vermediğinden, doğal iktisat sisteminde yer alan işletmelerin milli iş bölümünde yeri yoktur.⁴¹⁹ Bir köylü ailesinin zirai ve sınai ihtiyaçlarını kendi üretimi ile karşılaması o ailenin milli iş bölümü dışında yaşaması anlamına gelir. İsmail Hüsrev, buna örnek olarak Doğu illerini verir; bu bölgede yaşayan köylü aileleri hem diğer ailelerle hem de ulusal iktisadın diğer kısımları ile çok az temasta bulunur. Yazar, doğal iktisat sisteminin, milli iktisat bütünlüğü bakımından gerici bir düzen olduğunun altını çizer.⁴²⁰ Doğal iktisat sistemi, sadece ekonomi açısından değil kültür açısından da olumsuz sonuçlar doğuracak; sadece milli iş birliği üzerinde yükselebilecek olan milli kültür birliği, kapalı ekonomide parçalı kalacaktı.⁴²¹ İsmail Hüsrev, bundan dolayı, Doğu illerinin daima milli kültürün, milli iş bölümünün dışında kaldığını ve gerici hareketlere sahne olduğunu belirtir.⁴²²

İsmail Hüsrev, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra milli iktisat bütünlüğüne doğru, biri dışarıya diğeri içeriye olmak üzere, iki yönde ilerleyiş gözlemler. Bunları, dışarıya karşı milli iktisat bütünlüğü ve içeriye karşı milli iktisat bütünlüğü olarak iki şekilde tanımlar.⁴²³

1) Dışarıya karşı milli iktisat bütünlüğü: Dünyanın sanayi bakımından gelişmiş ülkeler ve ham maddeci ülkeler olmak üzere olmak üzere ikiye ayrılmasının sonucu olarak, Türkiye milli sanayiden mahrum olmuş ve sadece dünya piyasalarının talep ettiği belli zirai ve ham maddelerin üretim ve ihracında sıkışıp kalmıştır. Bu nedenle Türkiye iktisadi yapısı sanayisi ve ziraatı birbirini tamamlayan bir bütün değil, yarımdı. Sanayi faaliyetlerden mahrum olduğu için, Türk köylüsü ve şehirlisi

---

⁴¹⁸ A.y.

⁴¹⁹ A.y.

⁴²⁰ A.y.

⁴²¹ A.e., s.19-20.

⁴²² A.e., s.20.

⁴²³ A.y.

sanayi mamulü ihtiyacını yerli üreticiden değil, gayri-millî sanayiden temin ediyordu. İsmail Hüsrev, millî kurtuluş savaşından sonra sahnenin süratle değişmeye başladığını söyler. Cumhuriyetin onuncu yıl dönümünde bir-iki fabrikadan değil, bütün cephe üzerinde süratle sanayileşen bir Türkiye'den bahsedilebileceğini dile getirir. Millî sanayimiz geliştiği ölçüde iktisadî yarımlik, yerini iktisat bütünlüğüne bırakacak ve Türkiye, yabancı sanayiî bir pazarı olmaktan çıkıp millî bir iktisadî yapıya kavuşacaktır.⁴²⁴

2) İçeriye karşı millî iktisat bütünlüğü: Belli bölgelerde yer alan doğal iktisat sisteminin sanayi iktisadının gelişmesiyle ortadan kalkmasıdır. İsmail Hüsrev'e göre cumhuriyet döneminin yol ve tren siyaseti, memleketin ıssız ve sapa yerlerini sahil illerine bağlayarak doğal iktisat sistemi içerisinde yaşayan bölgeleri zamanla millî iş bölümü içine almaktadır.⁴²⁵

Kısaca, sanayinin gelişmesiyle birlikte bir yandan dışarıya karşı bağımsızlık kazanılırken bir yandan da içeride doğal iktisat sisteminin yıkılmasıyla millî iktisat bütünlüğünün oluşacağı söylenmektedir.

Sanayinin kurulması ve gelişmesi pazar sorununu gündeme getirecektir. İsmail Hüsrev, Türkiye gibi uluslararası piyasalarda sanayi mamulü satmak imkânı olmayan ülkelerin tek pazarının ancak kendi iç pazarları olduğunu ifade eder.⁴²⁶ Vatandaşın alım gücü sanayi kuruluşunun gelişme temposunu belirlediği için iktisadî siyasetin ana sorunu iç pazarın alım gücünü canlı tutmak olacaktır.

İsmail Hüsrev, iç pazarı, doğal iktisat sisteminin çözülerek sanayi iktisadî sistemine dönüşme sürecinin bir sonucu olarak tanımlar. Kapitalizmin gelişmesi ile birlikte çeşitli iş kollarında, işletmelerde uzmanlaşma ve buna bağlı olarak çeşitli iş bölümleri ortaya çıkmaktadır. Uzmanlaşma, iş bölümü ve ticaretin gelişmesi geniş bir toplumsal değişim havası içinde meydana gelir. İsmail Hüsrev bu toplumsal değişmeyi köylü ve esnaf işletmelerinin farklılaşması (servet kutuplaşması) ve dağılışı (bir kısım köylü ve esnafın mülkiyetini kaybedip emeğini satan işçi haline gelmesi) olarak tarif eder.⁴²⁷ Toplumsal değişimin gelişme ilerleme derecesi, aynı zamanda iç pazarın gelişme derecesini tayin etmektedir. Toplumsal farklılaşma ve

---

⁴²⁴ A.e., s.20 ve 22.

⁴²⁵ A.e., s22-23.

⁴²⁶ İsmail Husrev, "İç Pazar Meselesi", **Kadro**, S.33 (Eylül 1934), s.16.

⁴²⁷ A.y.

dağılışı ne kadar ilerlemiş ise iç pazar o oranda genişlemiş ve derinleşmiştir. İsmail Hüsrev, iç pazarın iki yönde oluştuğunu ifade eder.⁴²⁸

1) Doğal iktisat sistemi çözümlenince üretici ihtiyaçlarını bizzat kendisi değil, sattığı emtianın bedeli karşılığında pazardan temin eder. Emtia ticaretinde üretim ve tüketim birbirinden ayrılmış ve emtia ticareti ilk olarak tüketim eşyalarının pazarını yaratmıştır. Tüketim maddeleri sanayisinin müşterisi sermaye sahipleri, işçiler, diğer üretici ve üretici olmayan sınıflardır.⁴²⁹

2) Milli iktisatta, tüketim maddeleri üretiminden başka, bir de üretim araçları üretimi vardır. Üretim araçları sanayisinin müşterileri, üretici sınıflar yani aletli tarım yapan köylü, köydeki sermaye sahibi üretici, tüketim maddeleri sanayi ve diğer sanayi branşlarıdır. Girişimciler ve sanayi sahipleri üretimlerini genişletmek ve yeni tesisler kurmak için üretim araçları sanayisinin daimi pazarıdır.⁴³⁰

İsmail Hüsrev'e göre, milli iktisatta, bu şekilde, birbirinden ayrı fakat birbirini tamamlayan ve birbirine tâbi iki pazar vardır; bunlar tüketim maddeleri pazarı ve üretim araçları pazarıdır. Her iki pazarın massetme kabiliyeti, milli konjonktürün ve milli gelirin genel durumuna tâbidir.⁴³¹

İsmail Hüsrev mali kaynağı bütçe gelirlerine dayandığı müddetçe, Beş Yıllık Sanayi Programı'nın memleket iş hacmini genişletme, milli sanayii koruma gibi misyonlarını başaramayacağını düşünmektedir. Beş Yıllık Program gereğince sanayinin kurulması milli ham maddelere pazar yaratacak ve köylü sattığı ham maddeler karşılığında yeni sanayinin mamul maddelerini alacak; bu sayede halkta bir gelir yükselişi olacaktır. İsmail Hüsrev, bu devri daimi meydana getirebilmek için bir ilk harekete ihtiyaç olduğunu ifade eder. On dokuzuncu yüzyılda Avrupa'da bu devri daimin oluşmasındaki ilk harekete geçirici etmenin Batılıların dünya pazarlarından elde ettikleri zenginlikler olduğu belirtir. Oysa Türkiye'deki gelir kaynağı sorunu tamamen başkadır.⁴³²

İsmail Hüsrev memlekette sanayinin yaşama kaynağı olan iç pazarın daraldığını, halkın alım gücünün büyük oranda düştüğünü, fakat bunların sınıai gelişmenin gerçekleşmeyeceği anlamına, hiçbir zaman gelmeyeceği

---

⁴²⁸ A.y.

⁴²⁹ A.e., s.16-17.

⁴³⁰ A.e., s.17.

⁴³¹ A.e., s.17-18.

⁴³² A.e., s.19.

düşüncesindedir.⁴³³ Kaynak sorununun şu şekilde çözülebileceğini ifade eder: Beş Yıllık Program'ın finansmanı, halkın gelirinden ziyade başka bir kaynağa dayanmak zorundadır. Halkın olmayan alım kabiliyetini yaratmak gerekmektedir. Aktif bir devletçi iktisat politikası, ülkede alım gücü yaratabildiği gibi, iç pazarda pek canlı bir emtia ticareti de doğurabilecektir.⁴³⁴ İsmail Hüsrev'e göre, böyle bir siyaseti de sanayinin kuruluş aşamasında devlet bankasının alacağı aktif rol oluşturabilecektir: Bugünün şartları içinde, özellikle kurtuluş mücadelesinde bulunan memleketlerde, sınai kuruluş, halkın daralan gelirlerine değil, devletin takip edeceği yaratıcı kredi politikasına dayanacaktır.⁴³⁵

2.9. Devletçilik ve Planlama

2.9.1. Milli Kurtuluş Devletçiliği

Milli kurtuluş devletçiliği, Kadro'cu tezler içerisinde önemli bir yere sahiptir. Bu tez, milli kurtuluş savaşıyla devletçilik arasında bağ kurarak, devletçiliği tarihsel bir zemin üzerinde yükseltmek istiyordu. Bir bağımsızlık mücadelesi olan Ulusal Kurtuluş Savaşı, öncelikle siyasal bağımsızlığı kazanmıştı şimdi sıra iktisadi bağımsızlıktaydı. Bunun için gerekli olan politika da devletçilikti. Teze göre; devletçilik, ulusal kurtuluş mücadelesinin doğal ve mantıki sonucuydu. Fakat devletçilik, İsmail Hüsrev'in de aşağıda vurguladığı gibi, sıradan veya basit bir devletçilik olmayacaktı. Özel sektörün yapamadığı şeyleri yapan veya kapitalist bir sınıfın palazlanmasına yardımcı olacak bir devletçilik değil, toplumsal işlevleri olan kapsamlı bir devletçilikti.

İsmail Hüsrev, "Milli Kurtuluş Devletçiliği" adlı iki kısımdan oluşan makalesinde, Kadro dergisinin devlet ve devletçilik tezlerini eleştirenlere yanıt vererek, kendi tezlerini savunur. Yazar, "ancak kendi fikirlerinin "ilmi" olduğunu, ancak kendilerinin "ilim" yaptığını bangır bangır bağırarak âleme ilan eden bu resmi ulema, profesoral ciddiyetlerine rağmen hiç te göründükleri kadar dolu ve iddia ettikleri kadar "ilmi" çıkmadılar"⁴³⁶ diyerek kendilerine yapılan eleştirileri, bilimsel olarak yeterli bulmadığını belirtir. İsmail Hüsrev, bu eleştiriler üzerine anlamıştır ki; üniversite kürsülerine devrim bilinci uğramamıştır, üniversite pencereleri ve kapıları

---

⁴³³ A.e., s.20.

⁴³⁴ A.y.

⁴³⁵ A.y.

⁴³⁶ İsmail Husrev, "Milli Kurtuluş Devletçiliği I", **Kadro**, S.18 (Haziran 1933), s.25.

devrim davalarını gençliğe benimsetecek, milli kurtuluş devriminin dünya içindeki orijinalliğini gösterecek heyecan havasına sımsıkı kapalıdır.⁴³⁷ İsmail Hüsrev'in burada kimleri kastettiği bilinmemekle birlikte, Kadro'yla en çok polemige giren isimlerden birisi Ahmet Ağaoğlu'dur.

Ahmet Hamdi Başar, Kadro'ya yönelik olarak yapılan eleştirilerle ilgili şunları söylemişti:

“Darülfünun tamamen klasik hocaların tesiri altında, Kadro'nun ve Kooperatif'in yaydığı fikir hareketlerinin aleyhindeydi; bu neşriyatı komünizmin kıyafet değiştirmiş şekli olarak vasıflandırıyorlar ve üzerlerimize durmadan hücum ediyorlar. Liberallerden Ahmet Ağaoğlu ile Müderris İbrahim Fazıl bu hücum edenlerin başında geliyorlar.”⁴³⁸

İsmail Hüsrev'e göre Kadro'yu liberal cepheden eleştirenler metotsuz ve sistemsizdir. Bunun içindir ki, devlet ve devletçilik tartışmasına girenler daima gerçeklikle zıt düşmüşler, devletle toplum arasındaki karşılıklı ilişkilerin gerçek anlamını, toplumsal kökenini ve toplum biçimleri içindeki dönüşümleri aydınlatamamışlardır.⁴³⁹ İsmail Hüsrev, itirazları bu şekilde değerlendirdikten sonra Kadro'nun devlet anlayışını, bunun diğer toplumsal sistemler içindeki yerini incelemeye başlar.

İsmail Hüsrev ilk olarak “Devlet deyince ne anlıyoruz?” sorusunu sorarak, farklı filozof ve düşünürlerin devlet anlayışlarını aktarır. Buna göre Hegel idealist bir görüşle devleti “akıl somutlaşması”, “ahlakın kişilikleşmesi” olarak tanımlarken, yeni Hegelciler “ruhun saf ifadesi”(Kjellen), “yüksek derecede bir ruhi rabıta teşkilatı”(Oth. Spann), ve “milletin tarihi en mükemmel şeklini alması”(O. Spengler) olarak tarif etmekteydi.⁴⁴⁰ İsmail Hüsrev'e göre idealist bir anlayıştan kaynaklanan bu tanımlar, devleti maddi toplumsal hayatın dışında olan fakat topluma hükmeden manevi bir varlık olarak açıklamaktadır. Bunların dışında devletin hukukçular gibi yalnız şekil üzerinden yani yalnız hukuki bakımdan ele alınmasını da yeterli bulmaz. Şekli belirleyen öz olarak devletin toplumsal yapısı çok daha önemlidir.⁴⁴¹ İsmail

---

⁴³⁷ A.y.

⁴³⁸ Ahmet Hamdi Başar, **Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye**, Ankara, AİTİA, 1981, s.149.

⁴³⁹ İsmail Husrev, “Milli Kurtuluş Devletçiliği I”, **Kadro**, S.18 (Haziran 1933), s.26.

⁴⁴⁰ A.y.

⁴⁴¹ A.e., s.27.

Hüsrev, devleti devlet yapan şeyin ne olduğunu, devlet hangi toplumsal ilişkilerin ürünü olduğunu ve hangi ilişkiler sayesinde yaşadığını sorgular.

İsmail Hüsrev, devletin maddi temel üzerinde ele alınmasını önermekle birlikte, kendisi bu öneriyeye pek uymamıştır. Cumhuriyet dönemine kadar devlet somut ilişkilerin sonucuyken iken Cumhuriyet döneminde soyutlaşır. Devletin sınıfsal yönü ilkel-komünal toplumlardan 1930'lara doğru silikleşir. Cumhuriyet döneminde devlet artık herhangi bir sınıfın temsilcisi değildir.

İsmail Hüsrev'e göre, devlet toplumsal çıkar farklılaşmasının doğması ile ortaya çıkmıştır.⁴⁴² Toplumun birbirine zıt çıkar gruplarına ayrıldığı yerlerde devlet bir iktidar aracı olarak belirli bir kesimin koruyucusu ve temsilcisi olarak sahneye çıkar. Toplumsal zıtlıkların meydana gelmediği devirlerde devlet kurumuna da rastlanmamaktadır. Dolayısıyla devlet toplumsal çıkar ayrılıklarının bir sonucudur ve bu ayrılıklar sayesinde yaşamaktadır. Bununla beraber İsmail Hüsrev devletin yönetenlerle yönetilenler arasındaki çelişkiye indirgenemeyeceğine de vurgu yapar.⁴⁴³ Yönetenle yönetilenin olduğu her yerde devlet var olmamıştır. İlkel komünal toplumlarda yönetenlerle yönetilenler olduğu halde devletin olmadığı görülecektir. Çünkü bu tip toplumlarda yönetenlerle yönetilenler arasındaki farkın toplumsal bir eşitsizliğe dayanmadığı, sadece ailevi-teknik bir iş bölümünden ibaret olduğu görülmektedir. İsmail Hüsrev özetle; devletin ortaya çıkışını özel mülkiyetin toplumsal mülkiyetten ayrılmasıyla başlatır. Dolayısıyla devlet, genel olarak, öncelikle toplumda zıt menfaatlerin sonucudur. Ayrıca devlet ister sınıfsal olsun ister milli, belirli menfaatler adına topluma hükmeden bir iktidar aracıdır.⁴⁴⁴

İsmail Hüsrev, her toplum safhasının ya bir tez ya bunu reddeden bir antitez ya da bir sentez olduğunu, sentez olan her safhanın ise daima yeni bir tezin rüseymini taşıdığını belirterek, devlet kavramını da bu şekilde diyalektik bir anlayışla ele almak gerektiğini söyler.⁴⁴⁵ Buna göre toplumda birbiri ile çarpışan zıt menfaatler yer değiştirdikçe devletin fonksiyonları ve içeriği de dönüşümler geçirmiştir. Bunun için devleti toplumun dışında soyut bir varlık olarak değil, toplumla uyumlu bir halde, toplumun gelişmesi ve dönüşmesiyle gelişip dönüşen bir varlık olarak kabul etmek gerekir. Dolayısıyla devleti tetkik ederken genel olarak devlet değil, belirli bir

---

⁴⁴² A.y.

⁴⁴³ A.y.

⁴⁴⁴ A.y.

⁴⁴⁵ A.e., s.28.

toplumsal aşamadaki somut devlet ele alınmalıdır.⁴⁴⁶ Toplumsal kurumlar ve devlet kurumları da farklı tarihsel aşamalarda hâkim olan menfaatlerin şekline göre meydana gelmiştir. Bunun için toplum tiplerini de bir bütün olarak görmek yeterli değildir. Bir topluma ait her olayı o toplumun ortaya çıkma, gelişme ve çöküş aşamalarına göre değerlendirmek gerekmektedir.⁴⁴⁷

İsmail Hüsrev, mutlakiyetçi devletten başlayarak 1930'lara kadar olan devlet ve toplum biçimlerini şu şekilde analiz eder: Mutlakiyetçi devletin iktisadi sistemi merkantilizmdi ve devlet hâkimiyetini ücretli bir orduya ve geniş bir bürokrasiye dayandırıyor. Bu iki temel, para iktisadiyatı üzerine atılmıştı. Orduyu ve memurları (buraya saray da dâhildir) beslemek için paraya yine paraya ihtiyaç vardı.⁴⁴⁸ Vergiler ve borçlar para bulmak için önemli kaynaklardan biriydi. Bunların düzenli olarak elde edilebilmesi için servetin o dönemki ölçüsü olan kıymetli madenlerin artması gerekiyordu. İsmail Hüsrev, Colbert'in,⁴⁴⁹ "bir hükümette yalnız paranın bolluğudur ki o memleketin haşmet ve iktidarını temin eder"⁴⁵⁰ sözünün, devrin iktisat zihniyetini yansıttığını düşünür. Kapitalizmin ilk çağını dolduran bu merkantil süreçte devlet her işe müdahale etmiş, her işin arkasından devlet çıkmıştır.⁴⁵¹ Devletin müdahaleciliğindeki yegâne etken fiskal yani vergi ile ilgili menfaatlerdi. Orduyu, memurları ve sarayı doyurmak için para lazımdı. Dolayısıyla bu devrin devletçiliğine "fiskal devletçilik" demek mümkündür.⁴⁵²

İsmail Hüsrev, mutlakiyet devletinden sonra, 18. yüzyılın ikinci yarısındaki ticari menfaatlere ek olarak, sınai menfaatlerin ortaya çıkmış olduğunu ifade eder.⁴⁵³ Kapitalizmin gelişmesiyle birlikte sanayi burjuvazisinin ihtiyaçları da değişmişti. Mutlakiyet devrindeki devlet sınırlamaları sanayi burjuvazisinin serbest hareketine engel oluyordu. Sanayi kapitalizmi ile birlikte bu dönemin kendine özgü ideolojisi ve düşünürleri ortaya çıktı.⁴⁵⁴ Yeni menfaatlere tercüman olan düşünürler, yeni devrin felsefe, ahlak, iktisat, hukuk sahasında fikri esaslarını atarak, eskiyi şiddetle

---

⁴⁴⁶ A.y.

⁴⁴⁷ A.e., s.29.

⁴⁴⁸ A.e., s.30.

⁴⁴⁹ Jean Baptiste Colbert (d.1619-ö.1683): Fransa Kralı XIV. Louis'nin döneminde maliye bakanı (contrôleur général des finances) olarak görev yapmıştır (1665-1683).

⁴⁵⁰ Colbert'ten aktaran; İsmail Hüsrev, a.y.

⁴⁵¹ A.e., s.32.

⁴⁵² A.y.

⁴⁵³ A.y.

⁴⁵⁴ A.y.

eleştirmişlerdi. “Doğal haklar teorisi” devrin ideolojisi oldu.⁴⁵⁵ Doğal haklar kuramından yola çıkan iktisatçılar da liberal iktisat kuramını kurmuşlardı. İsmail Hüsrev’e göre, ortaya çıkan yeni düşünceler devlet anlayışını da değiştiriyordu. Yeni görüşe göre devletin iktisat işlerine müdahale etmemesi, yalnız dışarıya, düşmanlara karşı memleketi koruması, içte de hayatın ve mülkiyetin korunmasına dikkat etmesi, kısaca devletin “gece bekçisi” olması isteniyordu.⁴⁵⁶ Merkantil devletin iktisat politikasının meyveleri olan tekeller, imtiyazlar vb. ortadan kaldırılmış, bireye kişisel özgürlük, ticaret ve sanayide iş özgürlüğü, mülk edinme hakkı gibi kapsamlı hak ve özgürlükler verilmişti.⁴⁵⁷ İsmail Hüsrev, bu suretle liberal devlet anlayışı ve politikasının, merkantilist anlayışıyla her işe müdahale eden devletin bir anti-tezi, reddi olarak kurulmuş olduğunu belirtir.⁴⁵⁸

19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, kapitalizmin yapısında meydana gelen değişimler, yeni tepkimeler getirmeye başlamıştı. Bu değişimler serbest rekabetin, bireyciliğin kısaca liberal iktisadın doğal bir sonucu olan sermaye birikimleriydi.⁴⁵⁹ Sermaye birikimi zamanla tekelleşmeye yol açmıştı. İsmail Hüsrev, bu tekellerin merkantil devirdeki tekellerden farkını, devlet desteğiyle değil, milli iktisadın gelişmesiyle, organik olarak kurulmuş olmalarıyla açıklar. Mali sermayenin gittikçe genişleyen tekel hareketleri iktisadın liberal temellerini söküp atmıştı. Serbest rekabet yerini tekelleşmeye bırakıyordu.⁴⁶⁰

İsmail Hüsrev, bu yeni safhada devletin yeniden iktisadi faaliyetlere müdahale etmeye başladığını belirtir.⁴⁶¹ Fakat devletin, yeni merkantalist politikasının eski merkantalist politikasından farkı, devlet siyasetinin tamamen kapitalist menfaatler tarafından belirlenmesindeydi.⁴⁶² Devlet, kapitalizmin bu aşamasında, büyük bankaların, büyük tekellerin bir aleti haline gelmişti ve bu safhada mali sermaye menfaatleri adına geri memleketlere karşı şiddetli bir emperyalist siyaset takip etmeye başlamıştı. Bunun için kapitalizmin bu üçüncü safhasına emperyalizm dönemi denmekteydi.⁴⁶³ İsmail Hüsrev’in dikkati çekmek istediği bir başka nokta;

---

⁴⁵⁵ A.e., s.33.

⁴⁵⁶ A.y.

⁴⁵⁷ A.e., s.34.

⁴⁵⁸ A.y.

⁴⁵⁹ A.y.

⁴⁶⁰ A.y.

⁴⁶¹ A.y.

⁴⁶² A.e., s.34-35.

⁴⁶³ A.e., s.35.

emperyalist devletlerin, kendi iç politikalarında serbest rekabet ve liberal iktisat siyasetini geri plana atarlarken, sömürgelerde hararetli bir liberalizm propagandası yapmakta olmalarıdır.⁴⁶⁴ Bunun sebebi, kapitalist memleketlerin genişlemesi ve sömürgelerin serbest istismarı için, ne olursa olsun dünya piyasalarının serbest olması ve gümrük duvarı gibi herhangi bir sınırlamanın olmaması gerekliliğidir.⁴⁶⁵

İsmail Hüsrev, bütün bu gelişmelere paralel olarak sanayi kapitalizmi ile beraber tarih sahnesine yepyeni bir toplumsal sınıfın, yani işçi sınıfının çıkmış olduğunu söyler. Kapitalizmin liberal çehresinin değişmesine bu sınıfın kalabalıklaşması ve örgütlenmesi de etkili olmuştur.⁴⁶⁶ Devlet bir taraftan sermaye menfaatleri adına iktisadi hayata müdahale ederken diğer taraftan da işçi sınıfı adına da müdahaleye mecbur kalmıştı. İsmail Hüsrev'e göre kapitalizm bir taraftan sermaye örgütleri (karteller, tröstler, sendikalar vb.) diğer taraftan da işçi sendikalarıyla liberal rejimden örgütlü rejime geçmeye başlamıştır.⁴⁶⁷ Bu safhada devletin artık sermaye menfaatlerinin bekçisi olmaktan çıkarak, belirli menfaatlerin çıkarı altında ve bu menfaatler adına iktisadi ve toplumsal hayata müdahaleler yapan bir araç haline geldiği söylenmektedir.⁴⁶⁸

İsmail Hüsrev kapitalimin farklı aşamalarında devlet anlayışının geçirmiş olduğu değişimleri açıkladıktan sonra sosyalizm kavramı ile Marksizm'in devlet anlayışını açıklar.⁴⁶⁹ Liberalizm, nasıl her işe müdahale eden "fiskal [mali] devletçiliğe" karşı ideolojik bir tepki idiyse, sosyalizm de kapitalist sisteme bir tepki olarak meydana çıkmıştı. Sosyalizmde amaç, insanların insanlar tarafından sömürüsüne dayanan kapitalist düzeni yıkarak özel mülkiyeti tasfiye etmek ve bu şekilde sınıfsız sosyalist toplumu kurmaktır. Bu amaca varmak için proletaryanın bir devrim ile sermayedarları devirerek, devlet aracını eline alması istenmekteydi. Proletarya iktidara gelince devleti, burjuva sınıfını yok etmek ve sosyalizmi kurmak için kullanacaktı. İlerde sınıflar ortadan kalkınca devletin de kendiliğinden tasfiyeye uğrayacağı öngörülmüyordu.⁴⁷⁰ İsmail Hüsrev, Marksizm'in devlet teorisini ve pratiğini şöyle ifade etmektedir:

---

⁴⁶⁴ A.y.

⁴⁶⁵ A.y.

⁴⁶⁶ A.y.

⁴⁶⁷ A.e., s.36.

⁴⁶⁸ A.y.

⁴⁶⁹ İsmail Husrev, "Milli Kurtuluş Devletçiliği II", **Kadro**, S.19 (Temmuz 1933), s.23.

⁴⁷⁰ A.y.

“Marx, sosyalist devletin karakterini, bunun bir proletarya diktatorası olacağını işaret etmekle kalmış fakat devletin hükümet şekli üzerinde durmamıştı. Yalnız 1891 “Paris kommünü”nün bütün işçi kitlelerini doğrudan doğruya temsil eden hakiki bir amale hükümeti şekli olduğuna nazarı dikkati celbetmişti. Marx’ın devlet telakkisine istinaden sosyalist devletin hükümet şeklini işleyerek tatbik eden Lenin olmuştur. Bugün sosyalizmin hükümet şekli olarak “soviyetizm” kabul edilmektedir.”⁴⁷¹

Marksist anlayışa göre, sosyalist devlet, proletaryanın sınıf hâkimiyetinden ve devrimci bir sınıf diktatörlüğünden başka bir şey değildi, söz hakkı sadece proletaryaya aitti.⁴⁷²

İsmail Hüsrev, tarihsel süreç içerisinde farklı devlet anlayışlarını inceledikten sonra, devlet sosyalizmi ve devletçilik kavramlarını açıklamaya başlar. 19. yüzyılın ortasında önemli sanayi memleketlerinde işçi hareketleri keskinleşmiş ve tehlikeli eğilimler göstermeye başlamıştı.⁴⁷³ Kapitalist toplumun sükûn ve emniyetini korumak için işçi sınıfının isteklerini bizzat devlet kendisinin gerçekleştirmesi ve bu şekilde işçi sınıfını kendi tarafına kazanması gerekliliği ortaya çıkmıştı. Devletin, işçi sınıfı adına ve işçi kütlelerinin refahını temin etmek için iktisadi ve toplumsal hayata yaptığı müdahaleler bu gereklilikten doğmuştu.⁴⁷⁴ Liberal devlet anlayışı toplumun yeni aldığı istikamet karşısında yerini aşamalı olarak müdahaleci devlet anlayışına bırakmaya başlamıştı.⁴⁷⁵

İsmail Hüsrev’e göre, yeni anlayış, işçi sınıfının sefaletinin sebebini bizzat kapitalizmin kendisinde değil, çağdaş toplumun liberal rejiminde göstermekle, liberalizme karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştı. Yeni anlayışa, Almanya’da “devlet sosyalizmi” başka memleketlerde “müdahalecilik” denildi.⁴⁷⁶ Devlet sosyalizminin hareket noktası sermayedar ile işçi arasındaki ilişkileri düzenlemektir. İsmail Hüsrev, devletle sosyalizm kelimesinin birleşmiş olmasının, devletin sosyalist olduğunu ifade etmeyeceği uyarısında bulunur. Amacın sosyalizmde olduğu gibi özel mülkiyetin bir devrim hareketi ile tasfiyesi değil, tersine toplumda gelirin dağıtımında daha adil davranmak ve işçi sınıfına kapitalist toplumda daha yüksek ve

---

⁴⁷¹ A.e., s.24.

⁴⁷² A.y.

⁴⁷³ A.y.

⁴⁷⁴ A.y.

⁴⁷⁵ A.y.

⁴⁷⁶ A.e., s.25.

müreffeh bir yaşam temin etmek olduğu belirtilir.⁴⁷⁷ İsmail Hüsrev'e göre, devlet sosyalizmi, özel mülkiyetin korunmasına taraftar olan devrimci sosyalizmin kolektivizmine şiddetle karşı çıkar. Devlet, "sosyal sorun"u konu edindiği için sosyalist görünür. Gerçekte bu anlayış, basit bir müdahalecilikten başka bir şey değildir.⁴⁷⁸

İsmail Hüsrev, dönemin "resmi ulema"sının devletçilikten anladığı şeyin, devlet sosyalizmi, yani müdahalecilikten başka bir şey olmadığını düşünmektedir. Bu "ulema" bireyin faaliyetlerinin esas kalmasını ve devletin sadece bazı bayındırlık işlerini üzerine almasını uygun görmekteydi.⁴⁷⁹ İsmail Hüsrev, kendileri için, bu tür bir devletçiliğin, bir toplumsal sistem olmaktan ziyade bir devlet politikası olduğunu, hâlbuki gerçek devletçiliğin toplumun yapısında bir dönüşümü de içine alan bir sistemin ifadesi olabileceğini ifade etmiştir.⁴⁸⁰

Devlet sosyalizmi kavramının iktidar kadroları tarafından nasıl algılandığıyla ilgili bir not düşmek gerekirse; Avcıoğlu, zaman zaman devlet sosyalizminden söz edildiğini hatırlatır. Celal Bayar'ın, daha 1921 yılında devlet sosyalizminin savunuculuğunu yaptığını söyleyen Avcıoğlu, Bayar'ın bu deyimle, liberal olmayan, devletçi bir kapitalizmi kastettiğini düşünmektedir. 1914 yılında Talat Paşa, "bizi ancak devlet sosyalizmi kurtarabilir" diyerek, savaş yılları içerisinde devlet eliyle kapitalist yetiştirmeye yönelecekti.⁴⁸¹ 1930 yılında İsmet Paşa'nın "mutedil devletçilik" sloganını ortaya atmasından sonra, Mahmut Esat Bozkurt, "devletçilik, devlet sosyalistliğidir" demişti.⁴⁸² Şükrü Kaya da, benzer şekilde en ufak bir devlet müdahalesini de sosyalizm sınırları içine sokmak mümkün diyecektir.⁴⁸³

İsmail Hüsrev, faşizm konusunu şu şekilde ele alır: Genç kapitalizm 18. yüzyılda ve 19. yüzyılın ilk yarısında merkantil devrin bağlarına karşı nasıl doğal haklar kuramıyla çıktıysa, ihtiyarlık devrinde de bireyciliğe karşı iktisat, hukuk, felsefe ve ahlak alanlarında yeni fikirlerle bütün cephelerde saldırıya geçmişti.⁴⁸⁴ İsmail Hüsrev'e göre artık müdahalecilik ve devlet sosyalizmi gibi bireyci düzeni aynen muhafaza eden siyasi tedbirler ile yeni sorunların önüne geçilemiyordu.

---

⁴⁷⁷ A.y.

⁴⁷⁸ A.y.

⁴⁷⁹ A.y.

⁴⁸⁰ A.e., s.26.

⁴⁸¹ Doğan Avcıoğlu, **Türkiyenin Düzeni 1**, s.449.

⁴⁸² A.y.

⁴⁸³ Ahmet Hamdi Başar'dan aktaran; Avcıoğlu, a.y.

⁴⁸⁴ İsmail Husrev, "Milli Kurtuluş Devletçiliği II", **Kadro**, S.19 (Temmuz 1933), s.26.

Sosyalizmin karşısına yeni bir ideoloji ile çıkmak ve bunlara karşı radikal bir platform üzerinde amansız bir mücadeleye geçmek gerekiyordu. Savaş sonrası dönemin ideologları böyle yeni bir toplumsal sistemi, yeni bir ideolojiyi meydana getirmekte gecikmemişlerdi. Bu yeni ideolojiye “üniversalizm”, bunun Avrupa’daki siyasi ifadesi olan sisteme de “faşizm” denildi.⁴⁸⁵

İsmail Hüsrev, bu düşüncenin devlet anlayışına açıklık getirir. İdealist ve Hegelci olan universalistlere göre “afaki ruh” hâkimiyet birliği olarak devlette kişiliğe bürünür. Dolayısıyla devlet, afaki ruhun, millet ruhunun kişilikleşmiş halidir ve bütün her şey toptan ifadesini devlette bulmaktadır.⁴⁸⁶ Devlet, milli bütünlüğün gücünü ve becerilerini azami ölçüde geliştirmeyi amaç edinir. Devlet iktisat, siyaset, ahlak, ırk vb. alanlarında milli bütünlüğü gerçekleştirecek yegâne araçtır.⁴⁸⁷

İsmail Hüsrev’e göre, faşizm, bu prensipleri siyasi hareket haline getirerek tam bir başarı göstermiştir. Faşizme göre, toplum uyumlu bir bütündü ve bu bütünde sınıf savaşımına yer yoktu. Sadece birbirini uyumlu bir şekilde tamamlayan ve bütünü bir araya getiren korporasyonlar vardı.⁴⁸⁸ İsmail Hüsrev, kapitalist toplumu dağıtıcı nitelikte olan devrimci sosyalizme karşı faşizmin, üniversalizmin bütünlük kuramıyla çıktığını ve bütünlüğün gerçekleşmesini, yani kapitalist toplumun çözülmekten kurtuluşunu, bir rehber kadronun siyasi diktatörlüğünde bulduğunu belirtir.⁴⁸⁹

İsmail Hüsrev, yapmış olduğu bu tanımlar üzerine milli kurtuluş devletçiliği kavramını geliştirir. Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra sınıf mücadelesinin yanında tarih sahnesine ikinci ve evrensel bir çelişki, sömürge ve yarı sömürgelerle metropoller arasındaki çelişki ortaya çıkmıştı ve bu çelişki doğan mücadelelerle dünya birliğini parçalamıştı.⁴⁹⁰ İsmail Hüsrev’e göre milli sanayilerini kuran ülkeler, kapılarını Batı kapitalist dünyasının mamul emtiasına kapatıyordu. Milli uyanışlar karşısında metropol fabrikaları kapanırken, yeni ülkelerde yeni fabrikalar açılıyor ve eskiden Batı’ya ham madde veren memleket bugün ham maddesini kendisi işliyordu.⁴⁹¹ Dolayısıyla, bugünkü Avrupa kapitalizminin yazgısı üzerinde milli

---

⁴⁸⁵ A.y.

⁴⁸⁶ A.e., s.27.

⁴⁸⁷ A.y.

⁴⁸⁸ A.y.

⁴⁸⁹ A.e., s.28.

⁴⁹⁰ A.y.

⁴⁹¹ A.e., s.29.

kurtuluş hareketlerinin tam ve mutlak bir tesiri vardı. Hatta denilebilirdi ki; Avrupa'nın yazgısı, sosyalizmin değil, milli kurtuluş hareketlerinin elindedir.⁴⁹²

İsmail Hüsrev, Batı'daki işçi sınıfının menfaatinin, sömürge ve yarı sömürgelerdeki yüz milyonlarca halkın sömürsünde olduğunu öne sürer. Batı'da işçi sınıfı ile kapitalistler arasında bir menfaat ilişkisi vardı. Sosyalizm, bunun böyle olmayacağını, dünya devrimi ile milletlerin milletler tarafından sömürülmeyeceği iddia etse de, bu iddia İsmail Hüsrev tarafından inandırıcı bulunmamaktadır. Çünkü dünya devriminden sonra dünyada sanayi yine eski yerini yani Batı Avrupa'yı muhafaza ederse dünya iş bölümünde bir yenilik olmayacaktı.⁴⁹³

İsmail Hüsrev'e göre, faşizmin bir özelliği de emperyalist olmasıdır ve milli kurtuluş hareketi emperyalizme tepki olarak doğmuştur. Sınıf mücadelesinin yanında yer alan ve sınıf mücadelesinin seyrini, hatta bütün kapitalizmin kaderini belirleyen milli kurtuluş hareketleri, emperyalizme bir tepki olarak tarih sahnesine çıkmıştır.⁴⁹⁴ Faşizm nasıl kapitalizm ve sosyalizme karşı bir tepki, sosyalizm nasıl kapitalizmin inkârıysa, milli kurtuluş hareketleri de emperyalizmin bir reddiydi. İsmail Hüsrev, milli kurtuluş hareketinin amacını, ilk olarak dünya içinde milletleri milletlere esir etmeyen özgür ve eşit milletler düzenini, ikincil olarak içeriye karşı çelişkisiz milli birliğini oluşturmak olarak tarif eder. Dolayısıyla, milli kurtuluş hareketlerinin dâhili ve harici olmak üzere iki cephesi vardır.⁴⁹⁵ Şevket Süreyya Aydemir bu durumu, "Türk milli kurtuluş hareketinin yoğurduğu ve şekillendirdiği Türk milliyetçiliği, a) dışarıya karşı anti-emperyalist, b) içeriye karşı da anti-kapitalisttir" cümlesiyle daha net bir şekilde ifade eder.⁴⁹⁶

Kadrocu tezleri gelişme stratejileri ve ideolojileri bağlamında inceleyen Haldun Gülalp, Kadro'ya ilişkin yorumunda, Cumhuriyet'in kuruluşunda devletin ve bürokrasinin sınıflardan bağımsız olduğu görüşüyle, Türk devriminin anti-emperyalist olduğu görüşünün, zorunlu olarak bir arada yer aldığına dikkat çeker.⁴⁹⁷ Devrimin bir sınıf hareketine dayanmadan anti-emperyalist nitelikte olması, devrimi gerçekleştiren bürokrasinin sınıflardan bağımsız olduğunu düşündürüyordu. Dolayısıyla, Gülalp'a göre, çözümlemede bürokrasinin bağımsızlığı devrimin anti-

---

⁴⁹² A.y.

⁴⁹³ A.y.

⁴⁹⁴ A.e., s.30.

⁴⁹⁵ A.y.

⁴⁹⁶ Şevket Süreyya Aydemir, **İnkılap ve Kadro**, s.166.

⁴⁹⁷ Haldun Gülalp, **Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri**, Ankara, Yurt Yayınevi, 1983, s.103.

emperyalist olmasından türetiliyordu. Devrimin sınıflardan bağımsız olarak algılanması merkez-çevre ve tepeden devrim teorilerini tamamlayan bir yaklaşım olarak beliriyordu.⁴⁹⁸

İsmail Hüsrev, iktisadi ve aynı zamanda siyasi bağımsızlığın devamlılığı için iktisadi ve toplumsal hayatın yeniden ve planlı tarzda kurulmasının milli kurtuluşun ana hedeflerinden bir olduğunu ifade eder.⁴⁹⁹ İktisat ve toplum planı, ancak devlet gibi büyük ve otoriter bir teşkilat aracılığıyla gerçekleştirilebileceği için ülkenin yeniden kurulması davasında devletin millete karşı aktif bir rol alması gerekmektedir. İsmail Hüsrev, milli kurtuluş hareketlerinde, devletin toplumla olan ilişkilerini amaç ve amaca ulaşmak için kullanılan araçlar bakımından üçe ayırır:⁵⁰⁰

1) Amaca göre olan milli kurtuluş hareketinde, devletin toplumla olan ilişkisinde takip ettiği siyaset universalisttir. Kriter, sosyalizmde olduğu gibi işçi sınıfının, faşizmde olduğu gibi kapitalist toplumun yahut bireycilikteki gibi bireyin menfaatleri değil, milletin harice ve dâhile karşı bütünlüğü, refahı ve iktisadi ve sosyal yükselişidir. Devlet, milli bütünlüğün gerçekleşmesi için hareket noktası olarak, üretici güçlerin gelişmesini kabul etmektedir.⁵⁰¹ İsmail Hüsrev, milli kurtuluş hareketlerinin bütüncülüğünün köken olarak universalizm veya faşizminden farklı olduğunu söyler. Milli kurtuluş hareketleri özgür milletler düzenine kavuşmak için dâhili ayrılıkları olduğu gibi tasfiye etmek istemektedir. Bu itibarla mesela milli kurtuluş devletçiliği, Doğu'daki derebeyliğin tasfiyesini ve Türk köylüsünün toprağına, mülkiyetine kavuşmasını milli bütünlüğü güçlendirici bir hareket kabul eder. Dolayısıyla sınıflar arasında uzlaştırıcı değil, sınıf çelişkilerini tasfiye edici bir hareketi temsil eder.⁵⁰²

2) Milli kurtuluş hareketi ve bu hareketin ifadesi olan devlet, milli birliğin gerçekleşmesinde kullandığı araçlar bakımından normativisttir. Milli birlik içinde bireylerin toplumsal ve iktisadi hareketlerini, milli menfaatler adına bir takım normlar, kaideler ve ölçülerle bağlar. Devlet açısından bireyin başıboşluğu, düzene tabi olmaması, kısaca devletin bireye karşı tarafsızlığı milli bütünlüğün

---

⁴⁹⁸ A.y.

⁴⁹⁹ İsmail Husrev, "Milli Kurtuluş Devletçiliği II", **Kadro**, S.19 (Temmuz 1933), s.30.

⁵⁰⁰ A.y.

⁵⁰¹ A.y.

⁵⁰² A.e., s.31.

gerçekleştirilmesi açısından ancak gerici bir hareket olur. Birey ancak milletle beraber özgür ve milletle beraber müreffeh olacaktır.⁵⁰³

3) Milli kurtuluş devletinin iktisat politikası ancak bir plan çerçevesinde gerçekleşecektir. Fakat bu plan hiçbir zaman özel mülkiyetin tasfiyesine dönük sosyalist bir plan değil, sadece büyük sanayi, kredi ve nakliye gibi milli iktisadın kontrol mekanizmalarını eline alacak bir program olacaktır. Plan sosyalizmde olduğu gibi kolektif mülkiyete değil, büyük iktisat faaliyetlerinde devlet mülkiyetine dayanacaktır.⁵⁰⁴

İsmail Hüsrev, milli kurtuluş hareketi devletçiliğinin, sosyalizm gibi proletarya adına özel mülkiyeti tasfiye ederek, sosyalist bir toplum kurma amacında olmadığını bir kez daha tekrar eder. Yazar, Kadro'nun devletçilik tezini beğenmeyen, Kadro'yu "bolşeviklikle itham eden," "resmi ulema"nın bu tavrının cahilce yahut kasti olduğunu yineler. Milli kurtuluş hareketinde sınıflar değil milli bütünlük amaçtır.⁵⁰⁵ İsmail Hüsrev'e göre, milli kurtuluş devletçiliğinin, dar sınıfsal çıkarlar adına istismarı, milli kurtuluş hareketinin dışında kalır. Faşizm, faşist partinin şahsında bir burjuva sınıfı diktatörlüğünden ibarettir, bu sistemde millet değil, bir sınıf hâkimdir. Oysa milli kurtuluş düzeninde anayasada belirtildiği gibi "egemenlik kayıtsız şartsız milletindir."⁵⁰⁶

Gülalp, Türkiye'deki devletçilik uygulamasının, Kadrocuların öngördüğü anti-emperyalist ve anti-kapitalist özellikleri sadece görünüşte taşıdığını ve Kadrocuların devletçilik uygulamasını kurtuluş savaşıyla bağlantılı olarak yorumlamasının, bu öngörüden kaynaklandığını belirtir. Kadrocu teori devletçilik döneminin başlamasıyla ortaya atılmıştı.⁵⁰⁷ "O ana [1930'a] değin lafı bile edilmeyen Devletçilik akımı işte böyle [bunalım sonucu] başlamış ve turfanda kavram üstüne ideolojik yapılar ve şatolar kurma eğilimi doğmuştu."⁵⁰⁸ Gülalp'a göre, Kadrocu teori, 1930'lar dönemindeki devletçilik deneyiminin idealize edilerek evrenselleştirilmesine dayanıyordu.⁵⁰⁹

---

⁵⁰³ A.y.

⁵⁰⁴ A.y.

⁵⁰⁵ A.y.

⁵⁰⁶ A.y.

⁵⁰⁷ Haldun Gülalp, **Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri**, s.111.

⁵⁰⁸ Eliçin'den aktaran; Gülalp, a.y. (Köşeli parantezler Gülalp'e aittir).

⁵⁰⁹ A.e., s.112.

2.9.2. Planlama ve Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı

İsmail Hüsrev, Türkiye'deki planlama fikrinin, gelişmiş üretim araçlarıyla mevcut üretim ilişkilerinin bir sınıf lehine tasfiyesi (sosyalizm) zorunluluğundan veya büyük özel sermaye çıkarlarının tekelci eğilimlerinden beslenmediğini ifade eder. Yazara göre, sömürgeciliğe karşı bir isyan olan milli kurtuluş hareketlerinde, plan; hem milli yapı içinde var olan veya ileride ortaya çıkabilecek çelişkileri tasfiye etme, hem de bütün milleti kapsayan bir iş birliğini oluşturma davası olarak anlaşılmalıdır. Bu iş birliğinin tesisinde iktisadi hayata müdahale edecek ana faktör devlet olacaktır.⁵¹⁰ İsmail Hüsrev'e göre, devletin üretime müdahalesi, vereceği toplumsal sonuçlar bakımından yepyeni bir şeydir. Memlekette iş birliğini, iş ortaklığını yani milli menfaatler adına tanzim edilmiş işi, bu tip devlet temsil edecektir.⁵¹¹

Yalçın Küçük, diğer Kadro yazarlarının plan hakkındaki görüşleriyle beraber İsmail Hüsrev'in yukarıda aktarılan, planın sosyalist olmayacağı görüşüne atıfta bulunarak, Kadro'yu şu şekilde eleştirir:

“Kadro Dergisi, Türkiye'de planlama kavramını sosyalist boyutundan soyutlama işini üzerine aldı. Etkinlikle yapmaya çalıştı. Cumhuriyet Türkiye'sinin ikinci etkin aydın hareketi olan Forum hareketi ise planlama kavramını tümüyle kapitalist sisteme bağlama misyonunu üstlendi. Bunu büyük ölçüde gerçekleştirdi. Gerçekleştirdiği ölçüde de Kadro hareketinin devamı oldu.”⁵¹²

İsmail Hüsrev için Beş Yıllık Kalkınma Planı basit bir bütçe meselesi veya savunma aracı olmasından daha önemli bir konudur. Ona göre, Beş Yıllık Sanayi Programı ilk önce iktisat politikasına vereceği yön, ikinci olarak milli iktisat sistemine getireceği yeni unsur ve ileride vereceği yeni çehre bakımından ele alınmalıydı; beş yıllık sanayi programı, iktisat politikasında bir dönüm noktası ve yeni iktisadi kuruluşun ilk devrimci hamlesiydi.⁵¹³

İsmail Hüsrev, milli devrimden sonra devletin takip ettiği iktisat politikasında hâkim olan unsurun liberalizm olduğunu belirtir. Alınan iktisadi tedbirlerle bireyin refahı, üretim ve ticarete kolaylık görmesi amaçlanıyordu. Örneğin Teşviki Sanayi Kanunu, kişisel girişimcilerin devlet koruması altında azami gelişimlerinin

⁵¹⁰ İsmail Hüsrev, “Plan Mefhumu Hakkında”, **Kadro**, S.7 (Temmuz 1932), s.38.

⁵¹¹ A.y.

⁵¹² Yalçın Küçük, **Planlama Kalkınma ve Türkiye**, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1985, s.477.

⁵¹³ İsmail Hüsrev, “Beş Senelik Programın Manası”, **Kadro**, S.27 (Mart 1934), s.27.

sağlanması için çıkarılmıştı. Her konulan kanunda bireyin çıkarı hedefleniyordu ve tedbirlerin merkezinde birey vardı. İsmail Hüsrev, uzun zamanlar bireyin refahı yoluyla milli refaha varılacağı görüşünün yaygın olduğunu, fakat sanayi programında yeni bir anlayış değişikliği görüldüğünü dile getirir.⁵¹⁴ Programın amacı bireyin refahı yerine milletin bütün olarak kalkınmasını gerçekleştirmektir. Yeni ruh (devletçi anlayış) bireyin refahına bütünün refahı yoluyla gidileceği kuralını koymaktaydı.

İsmail Hüsrev'e göre, iktisat politikasında odak noktası artık değişmişti; milli iktisadiyatı, devrimci bir hamle ile kurma davasında, artık bireyin dar menfaatleri, aferist (çıkarıcı) eğilimleri değil, milletin yüksek menfaatleri esastı.⁵¹⁵ Devlet sermayesiyle kurulacak olan milli sanayi, tek başına bireyler adına değil millet adına çalışacak, böylelikle iktisat politikası bireyci hedeften universalist, bütüncü hedefe geçmiş olacaktı.⁵¹⁶ İsmail Hüsrev'e göre universalist iktisat politikasında bütün kanunların, bütün önlemlerin normativist olması gerekmektedir; böylece, bireyin hareketleri belli normlarla milletin menfaatleri adına sınırlandırılacak ve birey, millet menfaatlerini hiçe sayarak kendi şahsi hesabına cirit atamayacaktı.⁵¹⁷

İsmail Hüsrev, beş yıllık sanayi programının, vereceği sonuçlar bakımından yeni bir iktisadi sistem ve dönemin başlangıcı olacağını düşünür.⁵¹⁸ Türkiye milli iktisat sistemi, önemli ölçüde geleneksel ve ampirik bir tekniğe, sınıfsal bir toplumsal düzene, bireyci ve kârcı bir zihniyete dayanıyordu.⁵¹⁹ Yazar, devletin yeni iktisat politikasının, amaç ve usul bakımından vereceği sonuçların milli iktisat sistemine yeni unsurlar getireceğini söyleyerek, üç madde halinde bunları açıklar:⁵²⁰

1) Devlet modern sanayiye kurarak memlekete rasyonel ve bilimsel tekniği getirmiş olacaktır. Böylelikle mevcut sistemin ampirik tekniğinin yerine bilimsel teknik gelmiş olur.⁵²¹

2) Devlet sanayisinin kurulmasıyla, işverenle iş alan arasındaki ilişkilerin biçimi de değişecektir. Devlet sanayi patron-işçi ilişkisine değil, milletin bütünsel ifadesi olan devletle, milletin iş alan bireyleri arasındaki toplumsal ilişkilere sahne olacaktır. Devlet sanayii milli iktisadiyatın toplumsal düzenine sınıfsal değil, halkçı

---

⁵¹⁴ A.y.

⁵¹⁵ A.y.

⁵¹⁶ A.y.

⁵¹⁷ A.e., s.28.

⁵¹⁸ A.y.

⁵¹⁹ A.e., s.29.

⁵²⁰ A.y.

⁵²¹ A.y.

bir unsur getirerek mevcut sistemin orijinal bir toplumsal görünüş almasına etken olabilecektir.⁵²²

3) Rasyonel teknik üzerinde yeni halkçı toplum ilişkilerinin kurulması mecburi olarak iktisadi anlayışların ve zihniyetlerin de değişmesini etkileyecektir. Mevcut milli iktisat sisteminde bireyci ve kârcı bir iktisat zihniyeti gözlemlenmektedir. Bütün iktisadi faaliyetler, bu zihniyetin yansımasıdır. Dolayısıyla devlet iktisadiyatı, devlet sanayisi, bütüncü bir iktisat anlayışı, kârcı değil, amacı tüm milletin refahı olan bir iktisat zihniyeti getirmektedir.⁵²³

İsmail Hüsrev'e göre, rasyonel tekniğe dayanan, halkçı bir toplum düzenini içeren bir iktisat sisteminin gerçekleşmesi için beş yıllık sanayi programı bir başlangıç bir geçiş aşamasıdır. Ayrıca, milli iktisat sisteminin tamamen yeniden organize edilebilmesi, sanayi programını izleyecek bir iktisat planıyla mümkün olabilecektir. Sanayi programı, zorunlu olarak ulaşım, ziraat ve ticaret programlarına ihtiyaç duyacaktır ve ancak bu iktisadi birimlerin uyumlu çalışmasıyla program başarıya ulaşabilecektir.⁵²⁴

Boratav'a göre, Kadro'cuların plan kavramına ve planlama girişimlerine karşı gösterdikleri bu heyecanlı benimseme, resmi belge ve konuşmalarda yoktu. Yetkililer, plan metinlerini bir projeler demeti olarak görmekte ve bu projelerin bir bütün olarak ülke ekonomisine getireceği yararlılardan söz etmekteydiler. Planlamanın piyasa ekonomisinin sınırlı da olsa bir alternatifi olarak ele alınması söz konusu değildi.⁵²⁵

Türkiye'de ilk beş yıllık sanayi programı, daha önce uzun ve devamlı çalışmalardan sonra İktisat Vekâleti tarafından Başvekâlete sunulacak ve 17.04.1934 tarihinde, İsmail Hüsrev'in yukarıdaki satırları yazdıktan yaklaşık bir ay sonra, Bakanlar Kurulunca ve kısa bir tezkere ile Sümerbank Umum Müdürlüğüne tebliğ edilecektir.⁵²⁶ Bu plana esas olan hazırlık araştırmaları, Prof. Orlof başkanlığındaki bir Sovyet uzmanlar heyetinin, memleketin çeşitli yerlerinde 1930-1932 arasında yaptıkları incelemelerden sonra hazırladıkları raporlarla tamamlanmıştı.⁵²⁷

---

⁵²² A.y.

⁵²³ A.e., s.30.

⁵²⁴ A.y.

⁵²⁵ Korkut Boratav, **Türkiye'de Devletçilik**, s.241-242.

⁵²⁶ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam 3**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2011, s.353-354.

⁵²⁷ A.e., s.353.

Tekeli ve İlkin, Birinci beş yıllık sanayi planının, Sovyet uzmanlarının raporları dışında, 1930 yılında Şakir (Kesebir)'in İktisat Vekilliği sırasında hazırlanan “İktisadi vaziyetimize dair rapor”dan, bu dönemde çeşitli uzmanlara yaptırılan araştırmalara kadar oldukça uzun sürede gerçekleşmiş bir birikimin sonucu olduğunu belirtir. Plan, sonunda 1933 yılında İktisat Vekâleti'nce yazıldığı belirtilerek “Raporlar” başlığı altında bir kitap olarak yayımlanmıştır.⁵²⁸ İsmail Hüsrev, bu planın hazırlanmasında (son şeklini almasında) fiilen çalışmıştır.⁵²⁹

Birinci beş yıllık sanayi planının (BBYSP) başlıca amaçları şunlardı:

- a) Yerel ya da bölgesel tarımsal üretime ve doğal kaynaklara dayalı sınıai üretim birimlerinin kurulması,
- b) Özellikle ithalat konusu olan temel tüketim mallarının yerli üretimine (özellikle dokuma sanayisine) öncelik verilmesi,
- c) Sanayi işletmelerinin kuruluş yerlerinin hammadde ve işgücü kaynaklarına yakın olması.⁵³⁰

BBYSP amaçlarının temel niteliğine göre salt bir sanayi planıydı, tümüyle ekonomiye yönelik amaçları içermediği için bir makro plan niteliğinde değildi.⁵³¹ Şu halde, BBYSP'nin, yukarıda İsmail Hüsrev'in önerdiği şekliyle bir plan olmadığı düşünülebilir.

Cumhuriyet döneminin ilk büyük sanayi atılımı olan BBYSP'deki yatırımlar için gerekli olan iç ve dış finansman kaynaklarının nasıl temin edileceği dönemin siyasal kadrolarının üzerinde en çok durdukları konuydu.⁵³² İsmail Hüsrev de, beş yıllık sanayi programının mali kaynağının ne olacağını sorguluyordu. Devletin sanayi tesisleri ve diğer milli işler için, biri bütçe gelirleri diğeri obligasyon (tahvil) ihracı olmak üzere, iki temel para kaynağı bulunmaktaydı; bu kaynaklardan ikisi de üretici ve tüketicinin ödeme kapasitesine dayanıyordu.⁵³³ İsmail Hüsrev, halkın buhran döneminde ödeme gücünün düşmesinin bütçe gelirlerinde bıraktığı olumsuz

---

⁵²⁸ İlhan Tekeli, Selim İlkin, **Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2009, s.179.

⁵²⁹ A.e., s.180.

⁵³⁰ Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2010, s.70.

⁵³¹ A.y.

⁵³² Ulaş Kıpıl, Özgür Uyanık, **Türkiye Milli İktisat Tarihi (Devletçilik)**, s.120.

⁵³³ İsmail Husrev, “Beş Senelik Sanayi Programı ve Kredi Meselesi”, **Kadro**, S.28 (Nisan 1934), s.20.

etkiler düşünülduğünde, büyük milli işler için bütçe gelirinin devamlı bir kaynak olamayacağını kendiliğinden anlaşılacağını söyler.⁵³⁴

İsmail Hüsrev, sanayi kurmak için devletin görevlendirdiği kuruluşların, tıpkı bankaya başvuran özel girişimciler gibi Merkez Bankasının kredi fonksiyonundan faydalanabileceğini ve sanayi tesisleri için bir kredi ekspansiyonu (genişleme) yapılabileceğini ifade eder.⁵³⁵ Milli sanayi kurma işini üzerine alan kuruluşlar, programın uygulaması aşamasında belli işlerin planları karşılığında elde edecekleri kredilerle halkın ödeme gücünü zorlamadan sanayi tesislerini kolaylıkla kurma imkânı bulacaktır.⁵³⁶ İsmail Hüsrev'e göre, iş karşılığı yaratılan kredi piyasada bir dengesizlik meydana getirmeyecektir. Asıl olarak paranın alım gücünü, miktarı değil piyasa hareketleri belirlemektedir, bundan dolayı beş yıllık sanayi programı için yapılacak bir kredi ekspansiyonu hiçbir zaman enflasyon tehlikesi doğurmaz.⁵³⁷

İsmail Hüsrev, ithal edilecek sanayi tesisatından dolayı döviz açısından paranın değerinin düşmesini engellemek için, ithalatın milli emtia karşılığı yapılabileceği önerisinde bulunur. Döviz ile ödeme yerine takas usulünün ya da ihraç edeceğimiz maddelerimizin dışarda satış bedelleri karşılığında alım yapılması tarzının, dış ticarete merkezi ağırlığı oluşturması gerekmektedir.⁵³⁸ Yazara göre, Merkez Bankası, artık yalnız pasif bir kambiyo regülatörü değil, aynı zamanda yeni açılan iş sahalarını, yaratacağı kredilerle canlandıran aktif bir kurum olmak mecburiyetindedir. Milli prodüktif işler için halkın çok sınırlı olan borç ödeme kabiliyeti dışında ancak bu kaynaktan istifade etmek mümkündür.⁵³⁹

Hükümet, planı uygulama aşamasında esas olarak bütçe kaynaklarına dayandı. Fakat planın hazırlanması ve ilk uygulama aşamasının başlaması asıl olarak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nden sağlanan kredi imkânlarıyla mümkün olabilmişti.⁵⁴⁰

Sanayi programını uygulamak için yapılan yatırımın, üçte birinin faizsiz Türk parası, yani Türk malı ile ödenebilecek Sovyet kredisiyle sağlanmasında anlaşılmıştı.

---

⁵³⁴ A.y.

⁵³⁵ A.e., s.22.

⁵³⁶ A.y.

⁵³⁷ A.y.

⁵³⁸ A.y.

⁵³⁹ A.e., s.22-23.

⁵⁴⁰ Ulaş Kıpıl, Özgür Uyanık, **Türkiye Milli İktisat Tarihi (Devletçilik)**, s.120.

Sovyet makine ve teknisyenleriyle Kayseri ve Nazilli tekstil fabrikaları kuruldu. Yatırımın küçük bir bölümü, İş Bankası aracılığıyla özel sektörden sağlandı. Geriye kalan, bütçeden Sümerbank ve daha sonra Etibank'a aktarılan kaynaklardı.⁵⁴¹ Bu konuda şöyle bir anekdot vardır: Aydemir'in aktardığına göre; Nazilli tekstil fabrikasının açılışına katılan Atatürk, motorların ve tezgâhların çalışmasıyla beraber, "İşte bu bir musikidir!" demiştir. Aydemir, bu sözü, "Evet, bu bir musiki idi. Devletin musikisi değil, tekniğin musikisi... İnsanoğlunun, tabiatın üstündeki zaferin musikisi..." şeklinde yorumlar.⁵⁴²

Avcıoğlu, 1933-1939 döneminde uzun vadeli iç borçlarda pek az bir artış olduğunu ifade eder. Türkiye bir yandan dış borç öderken, sınırlı ölçüde dış kredilerden yararlanmış ve aslında sanayi programını kendi olanaklarıyla gerçekleştirmişti. Sanayi yatırımlarının asıl kaynağını vergiler oluşturmuştu.⁵⁴³

İsmail Hüsrev'in Merkez Bankası'nın kredi ekspansiyonu yapması önerisi gerçekleşmemiş görünmektedir. Pamuk, 1930'lu yıllarda İnönü hükümetlerinin makroekonomik politikalarda son derece ihtiyatlı davrandıklarını; bütçe açıkları ve para basma yoluyla ek kaynak yaratma seçeneğini bilinçli olarak kullanmadıklarını ifade eder.⁵⁴⁴ Pamuk'a göre, İnönü hükümetlerinin iktisadi konulardaki en önemli ilkelerinden biri, denk bütçe-sağlam para politikası olmuştu. Devlet bütçesi denk tutularak, bütçede açık verilmedi ve bu nedenle ek para basılmadı.⁵⁴⁵ Buradan anlaşılan, İsmail Hüsrev'in önerileri iktidar için oldukça riskli bulunuyordu. Pamuk, dünyanın pek çok ülkesinde genişleyici politikaların izlendiği bir dönemde, Türkiye'de benimsenen bu ihtiyatlı tavrın arka planına bakmak gerektiği söyler. İsmet İnönü ve çevresindeki pek çok kişi Osmanlı dönemindeki maliye ve para politikalarını yakından izlemiş ve unutmamışlardı. Osmanlı döneminde alınan ağır borçlar hem ekonomide hem de dış politikada büyük bağımlılıklar yaratmıştı. Birinci Dünya Savaşında basılan kâğıt paralar ise çok büyük bir enflasyon dalgasına neden olmuştu.⁵⁴⁶

---

⁵⁴¹ Yalçın Küçük, **Planlama Kalkınma ve Türkiye**, s.248.

⁵⁴² Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam 3**, s.357-358.

⁵⁴³ Doğan Avcıoğlu, **Türkiyenin Düzeni 1**, s.452.

⁵⁴⁴ Şevket Pamuk, **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, s.191.

⁵⁴⁵ A.y.

⁵⁴⁶ A.e., s.192.

2.10. Para Politikaları

2.10.1. Gümüş Sorunu

İsmail Hüsrev, gümüş sorunuyla ilgili Kadro'nun ikinci ve otuz birinci sayılarında iki makale yayımlar. Yazarın belirttiğine göre, dönemin gazete ve dergilerinde, gümüş ve gümüş para tedavülünü kuvvetle savunanlara rastlanmakta ve bu kişiler, altının para maddesi olarak hüküm sürmemesini veya en azından gümüşe de alan açılması gerektiğini savunmaktaydılar.⁵⁴⁷ İsmail Hüsrev, altının yanında gümüşe yer ayırmayı, yani bimetalizmi veya altının değerlerin genel ölçüsü olma görevini, gümüşe verme gibi isteklerin bir teorik kafa karışıklığından kaynaklandığını düşünür.⁵⁴⁸

İsmail Hüsrev'e göre, parayı değer ölçüsü ve tedavül (dolaşım) aracı olmak üzere ikiye ayırmak gerekir. Bir tedavül aracı teneke parçasından, kâğıttan, gümüşten, altından imal edilebilir. Bütün bu farklı maddelerden üretilen paralar gerçekte birer semboldür. Bunlar değerlerin genel ölçüsü olan altını temsil ederler. Her birinin tedavül değeri, temsil ettikleri soyut altınla kendi aralarındaki temsil oranının daralıp genişlemesiyle belirlenir.⁵⁴⁹ Her hangi bir madde, değerlerin genel ölçüsü olan altını temsil etmek şartı ile her zaman tedavül aracı olabilir. İsmail Hüsrev, bu açıdan bakıldığında gümüşü, tıpkı kâğıt para gibi bir tedavül aracı olarak kabul etmekte teorik açıdan bir sorun olmadığını ve gümüş para meselesinin bu şekilde ortaya konulması halinde eleştiriye gerek duyulmayacağını belirtir.⁵⁵⁰

Fakat gümüşü savunanlar, gümüşü altının yerine değer ölçüsü olarak kabul edilmesini istiyorlardı. Oysa altının değer ölçüsü olarak gümüşün yerini almasının sebebi, gümüşün değerinin çok dalgalı bir hal almasıydı.⁵⁵¹ İsmail Hüsrev, teknik ilerlemenin her alana girmesinin gümüş üretiminin maliyetini düşürdüğünü, gümüşün diğer madenlerle birlikte üretildiğinden, diğer madenlerin üretimi arttıkça gümüşün de üretiminin arttığını dile getirir. 19. yüzyılın başlarında aşırı biçimde genişleyen dünya iktisadı, değeri sabit ve yüksek değerlere denk olabilecek bir değer ölçüsüne ihtiyaç duymuştu. İsmail Hüsrev, bu ihtiyacın ilk defa İngiltere'yi 1816'da altını

---

⁵⁴⁷ İsmail Husrev, "Gümüş Para Meselesi", **Kadro**, S.2 (Şubat 1932), s.45.

⁵⁴⁸ A.y.

⁵⁴⁹ A.y.

⁵⁵⁰ A.y.

⁵⁵¹ A.e., s.46.

“Valutarisch Chartale” para maddesi olarak kabule sevk ettiği ve İngiltere’yi takiben diğer devletlerin de tedricen altın esasına geçtiği bilgisini verir.⁵⁵²

İsmail Hüsrev, gerçekte gümüşün son zamanlara kadar para maddesi olarak uzak doğuda kullanılabildiğini fakat bugünkü dünya buhranı şartlarının gümüşü bu son sınımlanacak yerinden de kovmakta olduğunu düşünmektedir. Yazara göre, altın, artık dünya yüzünde değer ölçüsü olarak kalan tek maddedir.⁵⁵³

İsmail Hüsrev, gümüş tedavülü lehinde Avrupa ve Amerika’da yapılan propagandanın arkasında, ellerinde büyük gümüş stokları kalmış olan tröstlerin menfaati olduğunu söyler.⁵⁵⁴ Özellikle Doğu’da gümüşün idamesi veya canlandırılması için ortaya atılan her fikrin ve teklifin gümüşlerini satmak isteyen tröstlerin menfaatine hizmet etmekten başka bir anlamının olmadığı vurgular. İsmail Hüsrev, Avrupa ve Amerika sermayedarlarının, gümüş stoklarını eritmek istedikleri uyarısında bulunur.⁵⁵⁵

İsmail Hüsrev, yukarıda incelenen makalesinden iki buçuk yıl sonra gümüş meselesiyle ilgili aynı isimde daha kapsamlı bir makale yazar. Konuyla ilgili ilk makalesinde, isim vermeden gümüşü savunanlarla tartışmış, gümüşün borsalarda artık değerli maden olarak kabul edilmeyip patates ya da kauçuk gibi muamele göreceği zamanın pek yakın olduğunu söylemiş ve Amerika’nın gümüş stoklarını eritmeye çalıştığı uyarısını yapmıştı.

İsmail Hüsrev, ikinci makalesinde, öngörülerinin yanlış çıkmadığını belirtir. Gerçekten de gümüş özellikle son dört senelik buhran boyunca alınan önlemlere rağmen basit ham maddelerin fiyatlarına yaklaşmaktan kurtulamamıştı. Yazar, gümüşün birçok memlekette henüz para maddesi olarak kullanılmayıp herhangi bir dünya ticaret maddesi olarak muamele görmüş olması halinde, gümüş fiyatları ve üretimin dalgalanmalarının belki dünya kamuoyunu o kadar alakadar etmeyeceğini söyler. Fakat mevcut durumda, aşağı yukarı bütün bir Asya, para maddesi olarak gümüşü kullanıyordu. Hatta Türkiye bile son verdiği kararlarla, tedavüle gümüş sikke çıkarmak için hazırlıkta bulunuyordu.⁵⁵⁶

---

⁵⁵² A.y.

⁵⁵³ A.y.

⁵⁵⁴ A.y.

⁵⁵⁵ A.y.

⁵⁵⁶ İsmail Hüsrev, “Gümüş Meselesi”, **Kadro**, S.31 (Temmuz 1934), s.22.

İsmail Hüsrev, gümüşün mali öneminin, özellikle savaştan sonra birçok memleketin altın esasına geçmesi üzerine, önemli ölçüde sarsıldığını ifade eder. Fakat son buhran seneleri altın esasına doğru olan bu kuvvetli akımı birdenbire kesintiye uğratmış ve önemli memleketler buhranın etkisi altında altın esasını terk etmeye mecbur olmuşlardır. Altın esasının terkedilişi ise bimetalist anlayışların güçlenmesine, altının yanında gümüşün yardımcı para maddesi olarak kullanılması fikrinin de ortaya çıkmasına sebep olmuştur.⁵⁵⁷

1933 yılında Londra’da toplanan “Dünya İktisat Konferansı”nda gümüşçülerin tezlerini güçlü bir şekilde savunduklarını söyleyen İsmail Hüsrev, gümüş taraftarlarının gerçek amacının, düşen gümüş fiyatlarını yükseltmek ve gümüş stoklarını eritmek için gümüşü tekrar para maddesi olarak tedavüle sokmak olduğunu vurgular. Bu amaca ulaşmak için en ileride yürüyenlerin başında ise ABD gelmekteydi.⁵⁵⁸

İsmail Hüsrev’e göre, sonuç olarak, gümüş üreticileri ve tüketicileri özellikle Çin ve ABD arasındaki çıkar ayrılığı, gümüş fiyatlarının yükselmesini imkansızlaştırdığı gibi art arda meydana gelen artışların da hayatını kısaltmaktaydı. Amerika fiyatlarında yükseltme girişimleri karşısında daima ilk adımda Çin’i bulacak; Çin, stoklarından piyasaya döküleceği gümüşle Amerika’nın yükseltme önlemlerini daima etkisiz bırakacaktı.⁵⁵⁹

Belirtmek gerekir ki, Kadro, altın esasına da karşıdır. Örneğin, dergide, Lyon Üniversitesi profesörlerinden M. Henri Eyraud’un “Buhranların para nazariyeleri” adlı kitabından bir bölüm yayımlanır. Derginin, bu yazıyı sunuş paragrafında şu sözler yer almaktadır:

“...Profesör bu kitabında hem altının bazı devletler tarafından bugüne kadar nasıl cihan iktisadiyatı aleyhine elde tutulmuş ve idare edilmiş olduğunu ve hem de bu madenin para esas meselesinde tek başına nâzımlık rolünü ifa edebilmekten aciz bulunduğunu tetkik eylemektedir.

---

⁵⁵⁷ A.e., s.23.

⁵⁵⁸ A.y.

⁵⁵⁹ A.e., s.28.

Buhranın para bakımından izahı Kadronun görüşüne uygun gelmemekle beraber Profesör Eyraud'ın altın taraftarlarını ilzam [susturma] edici eserinden hassaten bu noktaya ait olan parçayı aynen tercüme edip aşağıya alıyoruz.”⁵⁶⁰

Eyraud'a göre, bir maden esasının (altın, gümüş, platin vb.) en belli başlı kusuru, para indeksini seçilen madenin değerindeki değişimlere bağlamasıdır. Altına gelince, bu değişimler her şeyden önce altın sahibi büyük devletlerin, Amerika ve Fransa'nın para fantezisine bağlıdır. Bundan dolayı, kötü durumda olan devletler, bu hususta şikâyetle bulunmakta ve bunlardan birçoğu, bu yeni cins zulümden kurtulmak için altın esasından uzaklaşmaktaydılar.⁵⁶¹

Bununla birlikte, İsmail Hüsrev'in altın esasına karşı olduğuna dair kesin ifadeler rastlanılmamıştır. Diğer Kadro yazarlarının aksine İsmail Hüsrev'in altın esasına olumsuz bakmadığı gözlemlenmektedir.⁵⁶²

2.10.2. Miktar Teorisi Tartışmaları

İsmail Hüsrev, “Türk parasının kıymeti ve kemmiyetçiler” adlı iki bölümden oluşan yazısında, genel olarak paranın değerini ve özel olarak Türk parasının değerini, kemiyetçiler (miktarcılar) dediği bir grupta tartışarak inceler. Kemiyetçiler denilerek kastedilen miktar teorisini savunan iktisatçılardır.

Tevfik Çavdar, miktar teorisinin, para teorilerinin en eskisi bir bakıma en köklüsü olduğunu söyler. Roma İmparatorluğu'nda bile bu konuda bazı açıklamaları kapsayan belgelere rastlanmaktaydı.⁵⁶³ Sadun Aren, miktar teorisini şu şekilde tanımlar:

“Para değerindeki ya da aynı şey demek olan genel fiyat düzeyindeki değişimleri, para miktarındaki değişimlerle açıklayan görüşe miktar teorisi denir.

⁵⁶⁰ M. Henri Eyraud, “Buhranların Para Nazariyesi”, **Kadro**, S.18 (Haziran 1933), s.91.

⁵⁶¹ A.e., s.92.

⁵⁶² Dönemin gümüş ve altın para standardı tartışmalarıyla ilgili olarak; Bkz: Ali Rıza Seyfi, “Gümüş Para Tekrar Mevkii Tedavüle Gelebilir mi? (1)”, **İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, C.49, No:12 (Kânunuevvel 1931), s.498-501; Ali Rıza Seyfi, “Gümüş Para Tekrar Mevkii Tedavüle Gelebilir mi? (2)”, **İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, C.48, No:1 (Kânunusani 1932), s.7-13; Ali Rıza Seyfi, “Gümüş Para Tekrar Mevkii Tedavüle Gelebilir mi? (3)”, **İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, C.48, No:2 (Şubat 1932), s.51-54; Ahmet Hamdi, “Altına Hücum”, **Kooperatif**, C.1, No:12 (Mayıs 1933); **Kooperatif Seçme Yazılar 1932-1934**, Yay. Haz. Bülent Varlık, Ankara, Gazi Üniversitesi Yayını, 1982, s.207-219; Ahmet Hamdi, “Altın Saltanatı Yıkılıyor”, **Kooperatif**, C.2, No:14 (Temmuz 1933); **Kooperatif Seçme Yazılar 1932-1934**, Yay. Haz. Bülent Varlık, Ankara, Gazi Üniversitesi Yayını, 1982, s.235-243; Ahmet Hamdi, “Altın ve Para Meselesi”, **Kooperatif**, C.2, No:15 (Ağustos 1933); **Kooperatif Seçme Yazılar 1932-1934**, Yay. Haz. Bülent Varlık, Ankara, Gazi Üniversitesi Yayını, 1982, s.246-253.

⁵⁶³ Tevfik Çavdar, **İktisat Kılavuzu**, İstanbul, NK Yayınları, 2003, s.160.

Teorinin en yalın ifadesi şöyledir: Para miktarındaki değişimler doğrudan doğruya ve aynı oranda, fiyat değişmelerine neden olur. Örneğin, para miktarı %10 artmış ya da azalmışsa, fiyatlar da %10 artar ya da azalır.⁵⁶⁴

İsmail Hüsrev, miktar teorisini Talat Geveci'nin, kitabı⁵⁶⁵ dolayısıyla konu edinir. I. Fischer⁵⁶⁶ ve G. Cassel'e⁵⁶⁷ dayanarak, Türk parasının değerini, miktar teorisi açısından izah etmeye çalışan Geveci'nin fikirlerini, inceler.⁵⁶⁸

Miktar teorisini savunanlara göre, emtia fiyatlarının milli iktisattaki para miktarıyla orantılı olarak değiştiği için, para miktarı iki kat artınca emtia fiyatları da iki kat yükselecekti.⁵⁶⁹ İsmail Hüsrev, Fisher'ın formülünden⁵⁷⁰ doğrudan doğruya bu anlamı çıkaramayacağımızı çünkü formülde para değerinin sadece tek bir değişkenle (para miktarı) değil, beş farklı nicelikle (P,S,P',S',T) olan ilişkisinin gösterilmekte olduğunu vurgular. Bununla birlikte, miktar teorisini savunanlar, yalnız para değerinin tabi olduğu değişken niceliğe, yani para miktarına önem veriyorlardı. Kemiyetçiler diğer faktörlerin etkisini reddetmiyorlardı, fakat bunları göz önüne almamayı tercih ediyorlardı. Kemiyetçiler için önemli olan mesele, para değerinin, para miktarının değişmesiyle orantılı olarak değiştiğini tespit etmektir.⁵⁷¹ İsmail Hüsrev mantık bakımından şüphesiz paranın değerinin eşit şartlar altında para miktarıyla ters orantılı olarak değişeceğini, fakat formüle göre para değerinin eşit şartlar altında para miktarından başka, paranın tedavül hızına, kredi araçlarına ve bunların tedavül hızına, emtia miktarına da tâbi olması gerektiğini vurgular.⁵⁷²

Ekonomi terimleri sözlüğü yazarı Halil Seyidoğlu, miktar teorisine göre, enflasyonun ancak para arzının kontrolüyle denetim altına alınabileceğini ifade eder. Eğer milli gelirin enflasyonsuz olarak artması isteniyorsa, para arzının reel milli gelirle aynı oranda artırılması gerekmektedir.⁵⁷³ Meselenin özü burada yatmaktadır.

⁵⁶⁴ Sadun Aren, **100 Soruda Para ve Para Politikası**, Ankara, İmge Kitabevi, 2007, s.76.

⁵⁶⁵ İsmail Hüsrev'in makalesinde incelediği eserin ismi: Talat Geveci, **Para Düşmesi tediye muvanesi bozukluğunun sebebi midir neticesi midir? Gümrük ve kontenjan para kıymetini düşürür mü yükseltir mi?**, 1933.

⁵⁶⁶ Yazıda I. Fischer olarak geçen isim Irving Fisher'dir. Bu yüzden Fischer değil, Fisher yazılacaktır. Irving Fisher (1867-1947): Amerikalı ekonomist. Miktar teorisinin öncülerindedir.

⁵⁶⁷ Karl Gustav Cassel (1866-1945) İsveçli ekonomisttir.

⁵⁶⁸ İsmail Hüsrev, "Türk Parasının Kıymeti ve Kemiyetçiler", **Kadro**, S.16 (Mayıs 1933), s.23.

⁵⁶⁹ A.e., s.25.

⁵⁷⁰ Fisher'ın formülü: $PS + P'S' = FT$; P: Para miktarı, S: Dolaşım Hızı, P': Kredi araçları, S': Kredi araçlarının dolaşım hızı, F: Emtia fiyatı, T: Emtia miktarı, a.y.

⁵⁷¹ A.e., s.26.

⁵⁷² A.y.

⁵⁷³ Halil Seyidoğlu, **Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük**, İstanbul, Güzem Can Yayınları, 2002, s.429.

İsmail Hüsrev'in miktar teorisini tartışma sebebi, para basımının otomatik olarak enflasyona yol açmayacağını ispatlayarak, para basımının önünü açabilmektir. Bu tartışma kredi ekspansiyonunun teorik temelini oluşturmaktadır. İsmail Hüsrev, para miktarıyla fiyatlar arasında mekanik bir ilişki olmadığını savunarak; diğer değişkenler hesaba katılarak ve gerekli önlemler alınarak, sanayi planının finansmanını kredi ekspansiyonuyla karşılamayı önermektedir. Aksi takdirde, ya dış borç almak gerekecekti ya da zaten gelirleri düşmüş olan köylünün üzerine yük bindirilecekti.

İsmail Hüsrev'e göre paranın değerindeki veya emtia fiyatlarındaki değişimlerin sebeplerini yalnız para açısından ele almak sağlıklı bir yöntem değildi. Para, milli iktisatta bağımsız bir faktör olmadığı için, yalnız kendine has kanunlarla açıklanması doğru olmayacaktı. Oysa Fisher'in formülünde paranın milli iktisatta bağımsız bir varlık olduğu görüşü hâkimdi.⁵⁷⁴

İsmail Hüsrev, para bağımsız bir faktör olarak kabul edildikten sonra, artık paranın milli iktisadiyatın genel seyri ve konjonktür hareketleriyle olan esnek ilişkisinin ihmal edilmiş olacağını belirtmektedir.⁵⁷⁵ Yazara göre, bütün kemiyetçiler konjonktür hareketini paranın hareketine bağımlı kılmıştı. Oysa gerçekte para, milli iktisattaki üretim ilişkilerinin bir ifadesidir; mübadele alanındaki bütün ilişkiler nesnel ifadelerini ancak parada bulurlar.⁵⁷⁶ İsmail Hüsrev'e göre, para bu ilişkilerin yalnız basit bir sembolü olarak kalmaz, aynı zamanda bütün üretim ilişkilerinin kuruluşuna da aracılık ederek, fonksiyonel bir vasıf taşır. Para aslında bağımlı bir unsurdur, bunun için ister kâğıt, ister altın para rejiminde olsun paranın değeri, daima konjonktürün genel gidişatı içerisinde ele alınması gerekir. Çünkü paranın alım gücünü belirleyen faktör piyasanın genel durumudur.⁵⁷⁷

İsmail Hüsrev, Geveci gibi miktar teorisini Türkiye koşullarında savunanları sert bir üslupla eleştirir:

“Bizce bunların hepsi bir maskedir. Bütün bu nazariye dolambaçlarının arkasında biz Avrupa istismarı politikasının kirli suratını sezer gibi oluyoruz. Kemiyet nazariyesi, liberal politika bilmem ne gibi büyük sözler, milli iktisat istiklaline kasteden bir zihniyetin ifadelerinden başka bir şey değildir.”⁵⁷⁸

⁵⁷⁴ İsmail Husrev, “Türk Parasının Kıymeti ve Kemiyetçiler II”, **Kadro**, S.17 (Mayıs 1933), s.22.

⁵⁷⁵ A.y.

⁵⁷⁶ A.y.

⁵⁷⁷ A.e., s.22-23.

⁵⁷⁸ A.e., s.31.

Aslında, Kadro’da, miktar teorisi tartışmalarını başlatan ilk isim Şevket Süreyya olmuştur. Derginin 9. sayısında, “İş hasreti ve 500.000.000 liralık Türk bütçesi” adlı makalesiyle konuyu gündeme getirdikten sonra, 12. sayısında “Enflasyon değil iş bolluğu” yazısıyla tartışmayı sürdürür. Bunun ardından Burhan Asaf, 14. sayıda, “Para tezimiz ve Prof. Wagemann” adlı makalesiyle konuya katkıda bulunur.⁵⁷⁹

Kısaca değinmek gerekirse, Şevket Süreyya, miktar teorisi karşısında kendi tezini şu şekilde geliştirir: İşler paranın miktarına değil, paranın miktarı işe bağlı olacaktır. Bir devrimin kaderi bir maddenin niceliğine bağlı olamaz. Paradan önce işi çoğaltarak paranın miktarını işin miktarına bağlı kılmak gerekir. Ayrıca, paranın esas karşılığını devletin siyasi itibarı belirler. Dolayısıyla, siyasi itibarı paraya değil, parayı siyasi itibara tâbi kılmak zorunluluğu vardır.⁵⁸⁰

Şevket Süreyya’ya göre, milli iktisadiyatta, üretken bir iş, örneğin maden işletmeleri, arazi iyileştirmeleri, yol ve inşa, ya da üretken iş ücreti şeklinde karşılığı bulduktan sonra ve ancak belli işlerin gerektirdiği miktarda paranın mübadele sahasına atılması, Türk parasının fiyat seviyesinde ciddi bir sarsıntı yapmayacaktır. Enflasyon, ekonomi işleri başıboş ve özellikle serbest pazar şartlarına göre dönen, ne üretim faaliyetlerinin seyri, ne de para hareketleri üzerinde etkili bir devlet müdahalesi bulunmayan memleketlere has bir olaydır.⁵⁸¹

Şevket Süreyya, tezini, “paraya göre iş değil, işe göre para” şeklinde sloganlaştırır.⁵⁸²

Burhan Asaf ise, miktar teorisiyle birlikte altın esasına da karşı olduklarının altını çizer. Paranın, altın esasından ne kadar müstağni (doygun) ve miktar teorisiyle ne kadar alakasız olduğunu gösteren bir para varsa, o da Türk parasıydı.⁵⁸³ Burhan Asaf, ayrıca, enflasyonist politikaları da savunmadıklarını belirtir:

“...İskandinavya devletleri vardır ki, bunlar, İngiliz lirası düşer düşmez derhal paralarını düşürmüşlerdir... Hatta bu harekete, Yunanistan da iştirak etmiştir.

Biz, kendi paramız için, bu yolları tavsiye edecek değiliz. Çünkü bunlar, klasik enflasyon tasnifine giren hareketlerdir. Kaldı ki Balkan devletlerinin hemen hepsi,

⁵⁷⁹ Bkz: Şevket Süreyya, “İş hasreti ve 500.000.000 liralık Türk bütçesi”, **Kadro**, S.9 (Eylül 1932), s.4-10; Şevket Süreyya, “Enflasyon değil iş bolluğu”, **Kadro**, S.12 (Birinci Kanun 1932), s.5-11; Burhan Asaf, “Para tezimiz ve Prof. Wagemann”, **Kadro**, S.14 (Şubat 1933), s.28-38.

⁵⁸⁰ Şevket Süreyya, “İş hasreti ve 500.000.000 liralık Türk bütçesi”, **Kadro**, S.9 (Eylül 1932), s.6-7.

⁵⁸¹ A.e., s.8.

⁵⁸² A.e., s.9.

⁵⁸³ Burhan Asaf, “Para tezimiz ve Prof. Wagemann”, **Kadro**, S.14 (Şubat 1933), s.31.

bütün bu gibi kararları alırken, bir milli iktisat kurmak yollarını aramaktan ziyade beynelmilel tabiiyetlerini olduğu gibi muhafaza edebilmek endişesiyle hareket etmişlerdir. Hâlbuki biz, yepyeni bir iç pazar yaratmak davasındayız.”⁵⁸⁴

---

⁵⁸⁴ A.e., s.35.

3. BÖLÜM

KADRO SONRASI DÖNEMDE İSMAİL HÜSREV TÖKİN'İN ÇALIŞMALARI

3.1. Liberalizm ve Devletçilik Kavramlarına Yeni Bir Bakış

3.1.1. Türkiye’de Modern Ekonominin Doğuşu Üzerine

3.1.1.1. Kapitülasyonlardan Tanzimat’a

Tökin, Varlık dergisinde 1939 senesinde “Türkiye’de modern ekonomi sisteminin doğuşu hakkında” adında dört bölümden oluşan bir seri yazı kaleme almıştır. Bu yazıların amacı Türkiye’nin ekonomik gelişimindeki hareketlerin incelenmesidir. Tökin, bu yazılarda kullandığı tarihsel-teorik çerçeveyi, tamamen aynı olmasa da, daha önce “Türkiye Köy İktisadiyatı” adlı kitabında da kullanmıştı.¹ Tabii, orada tarihsel akışı Cumhuriyet dönemine kadar getirmemişti. Bu makalelerde ise, 1939’a kadar gelecek ve “ekonominin hakiki efendisi devlet değil, özel sektör olacaktır” diyecektir. 1939’a gelindiğinde Tökin, artık, “mutedil devletçi”dir.

Tökin, incelemesine Türkiye’deki ekonomik sisteminin bölgelere göre farklılık gösterdiğini belirterek başlar. Doğu illerinde eski ekonomik sistemlerin kalıntıları görülürken Batı ve sahil illerinde ise modern ekonomik sistem egemenlik göstermekteydi. Türkiye’nin doğusu ile batısı arasında keskin bir sınırdan söz edilemeyeceğini söyleyen Tökin, doğudan batıya ilerlerken, feodalizmden kapitalizme doğru yelpaze gibi kademe kademe bir geçiş resmeder.²

Tökin, ekonomik sistemlerin zaman ve mekânda değişimler gösterdikleri için genel ve soyut olarak ele alınamayacağını, her zaman belirli ve somut durumlarda incelenmesi gerektiğinin altını çizer. Örneğin Avrupa’nın ekonomi tarihindeki sistemler şunlardı: 1-İlkel kabile ekonomisi, 2-Köy ekonomisi, 3-Kölelik ekonomisi,

¹ Bkz: İsmail Hüsrev Tökin, **Türkiye Köy İktisadiyatı**, s.83-113.

² İsmail Hüsrev Tökin, “Türkiye’de Modern Ekonomi Sisteminin Doğuşu Hakkında”, **Varlık**, C.7, S.133 (15.01.1939), s.2.

4- Derebeylik ekonomisi, 5- Şehir esnaf ekonomisi, 6-Modern ekonomi.³ Tökin, bu sistemlerin dönemlerini şu şekilde açıklar: Köy ekonomisi, Avrupa'da milattan sonra ilk asırlarda göçebelikten ziraata geçmiş olan, milletlerin ekonomisiydi. Bundan önce primitif kabile ekonomisi hâkimdi. Köle ekonomisi Romalılarda, derebeylik ekonomisi ve esnaf ekonomisi ortaçağda mevcuttu. Modern ekonomi sistemi, ortaçağın sonlarında 13. yüzyılda başlar ve bugüne kadar gelir.⁴

Tökin, bu sistemlerin her yerde lineer olarak yaşanmak zorunda olmadığını ifade eder. Örneğin Kuzey Amerika ilkel kabile ekonomisinden sonra aradaki sistemlerin çoğunu yaşamadan modern ekonomi sistemine geçmişti.⁵

Tökin, Türkiye'de ise birbirine zıt olmasına rağmen üç sistemin iç içe yaşanmakta olduğuna dikkat çeker. Bunlar; 1) Doğal ekonomi sistemi kalıntıları, 2) Şehir-esnaf ekonomi sistemi kalıntıları ve 3) Modern ekonomi sistemidir.⁶

Tökin, modern ekonomi sisteminin başlangıcının ne zaman olduğunu sorgular. Tanzimat veya Meşrutiyet devrimi başlangıç olarak alınabilir miydi? Veya genel olarak; siyasi değişimler yeni bir ekonomik dönemin başlangıcı olarak alınabilir miydi?⁷

Tökin, ikincisinden başlayarak, sorulara yanıt verir. Ona göre, tarihte siyasi devrimlerin bir hamlede ekonomik sistemleri değiştirdiği gözlenmemiştir. Yeni bir sistem değişimi ancak ekonomik unsurların ve bunların yaşama şartlarının aşamalı ve organik gelişimi sayesinde gerçekleşebilir. Çünkü her yeni gelen sistem yepyeni ve mevcut olmayan unsurları değil, değişime uğramış, şeklini değiştirmiş yaşama şartlarını ortaya koyar.⁸ Toplumda bütün devrimci dönüşümler aslında, toplumun bünyesinde çok önceden başlamış dönüşümlerin belli bir birikimden sonra meydana gelen patlamalardır. Her sistem organik bir gelişme ile meydana geldiğine göre, bir sistemin doğuşuna başlangıç olarak siyasi değişim anlarını değil, ekonominin yapısında dönüşüm olgularının gözlenmeye başladığı zamanı almak gerekmektedir.⁹ Tökin, ilk sorusuna da şu şekilde cevap verir. Tanzimat, aslında Türkiye ekonomisinde çok daha önceden başlamış olan değişimleri doğrulamış

---

³ A.e., s.3.

⁴ A.e., s.4.

⁵ A.y.

⁶ A.e., s.5.

⁷ A.e., s.11.

⁸ A.y.

⁹ A.y.

oluyordu. Birinci ve İkinci Meşrutiyet dönemleri ise bu değişimlerin bir sonraki aşamalarına karşılık gelmekteydi. Bundan dolayı siyasi olayların birini veya diğerini Türkiye’de modern ekonominin başlangıcı olarak almanın doğru olmadığını, başlangıcı başka safhalarda aramak gerektiğini ifade eder.¹⁰ Ve modern ekonominin başlangıcını bulmak için incelemesini 13. yy’dan başlatarak, Osmanlı Devleti’nin kısa iktisat tarihini verir.

Tökin, Batı’daki modern ekonominin başlangıcının 13. yy olduğunu ve bu dönemin aynı zamanda Osmanlı Devleti’nin kuruluş tarihi olduğu belirtir. Bu yüzyıllarda yakın doğu memleketlerinde ekonomik hayatın, doğal ekonomi ve esnaf ekonomisi sistemlerinin olgun aşamasında bulunmaktaydı. Osmanlı Devleti, doğal olarak, ortaya çıkmış olduğu dönemin sosyal ve ekonomik özelliklerini bünyesinde barındırıyordu.¹¹

Tökin, modern ekonomin, Osmanlıdaki izlerini yabancı tüccarların ve azınlık tüccarlarının geçmişinde arar. Yakın doğu memleketlerinin ekonomik yapısı, ticari faaliyetlerin gelişmesi ve serbest dolaşımı bakımından Batılı tüccar için uygun değildi. Bir taraftan hâkim olan keyfi derebeylik düzeni ve asayişsizlik mal ve can güvenliği açısından olumsuz şartlar oluşturuyordu.¹² Diğer taraftan ticaret çeşitli kurallarla kayıt altına alınmıştı; yabancılar ancak limanda ticaret yapabiliirdi, ticaret amacıyla memleketin iç kısımlarına seyahat edemezdi.¹³

Tökin’e göre, ister yerli olsun ister yabancı, gayrimüslimler, mahalli hükümetler ya da derebeyleri tarafından keyfi olarak zorla angarya işlere sevk edilir, mallarına el konulur, katliamlara maruz kalır, bir şahsın işlediği suçtan dolayı aynı milletten diğer şahıslar da zarar görür, mal almaya, borç vermeye, vergi, cizye ve haraç vermeye zorlanırlardı.¹⁴ Bütün bu olumsuz şartlar altında çalışmak zorunda kalan Batılı tüccar zamanla bu şartlara uyum sağlamanın yolunu bulmuştu. Yabancı tüccarların mensup olduğu hükümetler, yakın doğu hükümetlerinden, tebaalarının serbest ticaretini, mallarının ve canlarının emniyete alınmasını temin edecek izinler ve kapitülasyon ismi verilen imtiyazlar aldılar.¹⁵

---

¹⁰ İsmail Hüsrev Tökin, “Türkiye’de Modern Ekonomi Sisteminin Doğuşu Hakkında”, **Varlık**, C.7, S.134 (01.02.1939), s.41.

¹¹ A.e., s.45.

¹² A.y.

¹³ A.y.

¹⁴ A.y.

¹⁵ A.e., s.46.

Tökin, kapitülasyonların Batılı tüccarlara serbest ticaret imkânları yaratırken, modern ekonominin de tohumlarının atılmasına zemin hazırladığını söyler.¹⁶ Kapitülasyonlar vasıtasıyla Batıyla gittikçe artan ekonomik ilişkiler, Osmanlı imparatorluğunun ekonomik yapısında değiştirici etkilerini göstermeye başlamıştı. Bununla birlikte dış etkilerin yanında, onlar kadar güçlü olmamakla beraber, iç etkiler de vardı. Fakat modern ekonomik ilişkilerin temsilcisi olan tüccarlar ilk önce azınlıkların arasından çıkmıştı.¹⁷

Tökin, ekonomik faaliyetleri bakımından Osmanlı İmparatorluğu'nda önemli bir mevki almış ve Batı kültürünü Türklerden çok önce benimsemiş olan azınlıklar arasında, 19. yy'in başlarından itibaren milli istiklal ve imparatorluktan ayrılma hareketlerinin de başladığını ifade eder.¹⁸ Yazara göre, yeni yetişen azınlık tüccar sınıfı, Osmanlı toplumunun ortaçağ sosyal ve ekonomik teşkilatı içinde yaşama olanağı bulamıyordu. Azınlık reayası, mağlup millet kabul edildiğinden, Müslümanların sahip olduğu hak ve imtiyazlardan faydalanamıyordu. Gayrimüslimler, bir Müslüman aleyhine mahkemede şahitlik yapamaz, Müslümanlarla devlet işlerine katılamazlardı.¹⁹

Tökin'e göre, bu baskı, özellikle 17. yy'in sonlarından itibaren imparatorluğun çözülmeye başlamasıyla şiddetlenmişti.²⁰ İmparatorluk muzaffer seferlerde toplanan ganimetlerden dolayı dâhili servet kaynaklarına dokunmuyordu. Fakat gerileme ve çözüme devrinde istila ve ganimet kaynakları kalmayınca, hükümet savaştan kazanamadığını azınlıklardan çıkarmaya başlamış, vergi yükünü dayanılmaz sınırlara çıkarmıştı. Tökin, keyfi olarak yapılan öldürme ve müsadere gibi tecavüzlerle gayrimüslimlerin canları ve mallarının da emniyette olmadığını belirtir. Dolayısıyla, yazara göre, bu şartlar altında serbest ve emniyetli ticarete, yalnız ticarete de değil, genel olarak serbest ve güvenli yaşamaya şüphesiz imkân yoktu.²¹

Özgürlük ve güven havası arayan azınlıkların, 1789 Fransız Devrimi'nin prensiplerinde ideolojik gıdalarını bulduklarını söyleyen Tökin, özgürlük, eşitlik, milliyet ve bağımsızlık prensiplerinin azınlıklar arasında derin etkiler yaptığını

---

¹⁶ A.y.

¹⁷ A.y.

¹⁸ İsmail Hüsrev Tökin, "Türkiye'de Modern Ekonomi Sisteminin Doğu Hakkında", **Varlık**, C.7, S.135 (15.02.1939), s.98.

¹⁹ A.y.

²⁰ A.y.

²¹ A.y.

vurgular.²² Osmanlı toplumunun ortaçağ düzeni sonunda azınlıkları, bağımsızlıklarını ilan ederek yeni ekonomik ve sosyal faaliyetlerine uygun birer rejim kurmaya sevk etmişti. Türkiye'yi paylaşmak isteyen devletlerin yardımıyla büyük azınlıklar birer birer imparatorluktan ayrıldılar ve bu ayrılma hareketi gittikçe şiddetlenerek Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar sürdü.²³

Tökin, modern ekonominin gelişmesine etki eden dışsal faktörleri inceledikten sonra, önemli bulduğu içsel faktörlere değinir. Bunlardan biri, kendi içerisinden girişimci bir sınıf çıkaran sarraflardı. 15. yüzyılda II. Mehmet zamanında İran'a tâbi olan Van ve Bitlis taraflarından Osmanlı'ya iltica eden Ermenilerin İzmit, Bursa taraflarına yerleşmelerine izin verilmiş, bunların bir kısmı da İstanbul'a yerleştirilmişti. Yine aynı yüzyılda II. Beyazıt zamanında İspanya'da ve Portekiz'de engizisyondan kaçan Yahudiler Osmanlılara sığınmışlar, hükümet tarafından İstanbul ve Selanik'e yerleştirilmişlerdi.²⁴ Sarayın ve devlet yöneticilerinin her birinin emrinde bir Yahudi sarraf bulunurdu ve bütün alacak-verecekleri onlar kontrol ederdi. Daha sonraları Ermenilerden de sarraflar yetişmiş ve Yahudilerin yanında önemli bir yer edinmişlerdi.²⁵ Dolayısıyla bu iki milletin Osmanlı ekonomisinde önemli rolleri olmuştu.

Tökin, sarrafların ekonomik hayat içindeki rollerini şu şekilde anlatır: Osmanlı'da nakit olarak toplanan vergiler iltizam yöntemiyle toplanıyordu. Her yıl yapılan açık artırmada aşar ve diğer vergi tahsilatı o bölgenin en büyük memurunun kayırdığı veya nüfuzlu kişilere ihale karşılığı verilir ve mültezimler de devletin gücüyle bu işten önemli kazanç elde ederdi.²⁶ İltizam alan paşalar veya nüfuzlu kişiler, mültezimlerden peşin olarak istenen depozitoyu, genellikle Ermeni veya Yahudi sarraflardan temin ediyordu. Sarraf da verdiği depozitonun karşılığında, ya kâra ortak olur ya da koyduğu sermayeden yıllık %50 faiz geliri elde ederdi.²⁷ Sarraflar, iltizam ve senet kırma gibi işlerden başka, metal para değişimi ve bankerlik de yapıyorlardı. Bu sarrafların içinden, biriktirdiği servetleri sermaye olarak kullanmaya başlayan girişimciler yetişti. Osmanlı bankacılığının ilk öncüleri olan

---

²² A.y.

²³ A.y.

²⁴ A.y.

²⁵ A.e., s.99.

²⁶ A.y.

²⁷ A.y.

Galata bankerleri bu sarrafların arasından çıktı. 19. yüzyılda bu bankerler ekonomide önemli fonksiyonlar elde ettiler.²⁸

Tökin, hem dışsal hem de içsel faktörler olarak tüccar ve girişimcilerin tarihsel arka planını verdikten sonra, Tanzimat Fermanı'nın hazırlanmasına yol açan süreci açıklar. 17. yüzyılın sonlarına kadar Türkiye ile Batı'nın göreceli olarak sınırlı olan ticari ilişkisi, 17. yüzyılın sonlarından itibaren hızlı bir şekilde gelişmeye başlamıştı. Batı'da sanayinin gelişmesi, Türkiye'nin ham maddelerine olan talebi artırıyordu.²⁹ Türkiye'nin Batı'ya ham madde ihracatının artmasıyla Batı'dan da Türkiye'ye ithalat artırıyordu, fakat Doğu piyasalarına ihraç edilen emtia, üretim ve ihracının kolaylığına rağmen Doğu'da bir takım zorluklarla karşılaşılıyordu. Tökin'e göre, Osmanlı imparatorluğu, ortaçağa ait sosyal ve hukuki düzeniyle geniş coğrafi sahaları ve kalabalık halk yığınlarını, Batı'nın ekonomik ilişkilerine kapamaya devam ediyordu.³⁰

Tökin, Osmanlı'nın 18. yüzyılın sonlarındaki genel durumunu şu şekilde resmeder: Eyaletler, hükümeti tanımayan yarı müstakil paşaların, derebeylerinin elindeydi. Bu durumda kapitülasyonlar olsa bile mal ve can güvenliğini sağlamak imkânsızdı. Batı şartlarının gerektirdiği ceza, muhakemeler usulü, ticari işlemleri düzenleyecek ticaret kanunları yoktu. Bu türden Avrupalı kanunların memlekette uygulanabilmesi için güçlü bir merkezî devlet oluşması gerekiyordu. Yabancıların Türkiye'de herhangi bir tesis için arazi alma hakları yoktu, hâlbuki Batılı girişimci, kendi menfaatine uygun olduğu için, memlekette ticari ve sınai tesisler yapmak istiyordu. Osmanlı hükümetine borç para vermek de tehlikeli idi çünkü maliye sistemi bozuktu ve bütçe yoktu. Hükümet, servetini hiçbir kurala bağlı olmadan keyfi olarak harcıyordu. Hükümet vergilerini mültezimler ve sarraflar aracılığıyla tahsil ettirdiği için, servetin en önemli bölümü bunlara kalıyordu. Yeni ekonomik ilişkiler yol, posta vb. nakliye araçlarına ihtiyaç duyuyordu. Türkiye'de düzenli yol ve modern nakliye ve istihbarat sistemi yoktu. Gayrimüslim azınlıklar mahkemeler, devlet işleri, vergi tahsilatı gibi işlerde kısaca kanun önünde Müslümanlarla eşit olmak istiyorlardı. Tökin'e göre Batılı hükümetler, Türkiye ile ekonomik ilişkiler kurduklarından itibaren, Osmanlı hükümetine karşı azınlıkların

---

²⁸ A.y.

²⁹ A.y.

³⁰ A.e., s.100.

himayesini, onlara Müslümanlar gibi eşit haklar verilmesini sağlamaya bunun için uğraşmışlardı.³¹

3.1.1.2. Tanzimat ve Sonrası

Tökin'e göre, modern ekonomi sistemi, Osmanlı İmparatorluğu'nun vücudunun içinde yabancı bir cisim gibiydi; bu yabancı cismi, ya ayırmak ya da eritip hazmetmek gerekiyordu.³² Batılı devletlerin kendi arasındaki rekabet, imparatorluğun parçalanmasına veya ortadan kalkmasına engel oluyordu. İmparatorluk ayakta kaldı fakat sonunda modern ekonomik ilişkiler aşamalı olarak Osmanlı düzenini değişime uğrattı.³³ Batı devletleri Türkiye'yi yeni şartlara uymaya yöneltti ve Batı'nın devamlı şiddetli baskısı altında kalan Osmanlı hükümeti harekete geçerek, 1839 yılında Tanzimat Fermanı'nı yayımladı.³⁴

Tökin, Tanzimat Fermanı'nı ve hemen sonrasındaki tepkileri şu şekilde değerlendirir. Osmanlı hükümeti bu fermanla tebaasına ilk defa olarak can ve mal güvenliğine, bütün millet fertlerinin kanun önünde eşitliğine dair teminat veriyordu. Bu fermanla aynı zamanda iltizam usulü kaldırılarak vergilerin maliye memurları tarafından toplanması ve askerlik görevinin bütün Osmanlı tebaasına verilmesi kararları alınmıştı. Fakat bu reformlardan çıkarları zarar görmüş olan mültezimlerin, sarrafların ve diğer toplumsal sınıfların 1842 yılında gerici hareketiyle, iltizam usulü yeniden yürürlüğe girdi.³⁵ Vergi tahsilatı, maliye memurlarından alınarak bölgelerinde itibarlı kabul edilen kişilere yani derebeylerine, eşrafa verildi. Gayrimüslimlerden alınan haracın ruhani cemaatler tarafından tahsil ettirilmesinden vazgeçilerek eski usule geri dönüldü. Özetle eskiye doğru bir geri dönüş hareketi başladı. Bu gericilik hareketiyle azınlıkların hukuku yine ihlal edilmiş oldu.³⁶

Tökin, bu ihlaller sonucunda, Avrupa hükümetlerinin baskısıyla, Tanzimat Fermanı'nı onaylayan ve genişleten bir içerikle, 1856 yılında, Islahat Fermanı adı altında ikinci bir ferman daha yayımlandığını belirterek, Islahat Fermanı'nın getirmiş olduğu değişiklikleri gözden geçirir. Buna göre, Tanzimat ve Islahat Fermanları ile Osmanlı Devleti'nin idare şekli Avrupa devletlerinin idare şekline bir hayli

---

³¹ A.y.

³² A.e., 101.

³³ A.y.

³⁴ A.y.

³⁵ A.y.

³⁶ A.y.

benzetilmişti. Dâhiliye, Hariciye, Adliye, Maarif ve Ziraat Nezaretleri ve başlarında hükümet merkezinden tayin edilen valiler bulunan vilayetler kuruldu. Askeriye Avrupa usulüne göre düzenlendi. Avrupa modeline göre mahkemeler yapıldı. Mülki, askeri, adli alanlarda birçok kanun yayınlandı. Yabancı girişimciler bankacılık, ticaret, nakliye gibi işlerden başka ziraat işlerine de ortak oluyorlardı. Memlekette yabancı ve azınlık girişimcilerin başını çektiği başlıca ekonomi şubeleri modern ekonomi şartlarına göre düzenlenmeye başlamıştı.³⁷

Kadro Dergisinde Tanzimat'ın olumsuz olarak değerlendirildiğine dikkat çekerek, Yakup Kadri'nin yazmış olduğu Yaban romanının, popülizm ve köycülük açısından bir Tanzimat antitezi olduğunu belirten Yalçın Küçük, Burhan Asaf ve Tahir Hayrettin'in yazılarını, Kadro'nun Tanzimat eleştirilerine örnek olarak gösterir.³⁸

Burhan Asaf şöyle diyordu:

“...Tanzimat'ın, esasen daha ileri gayeleri yoktu. İdare kurulmuştu; eleman yetiştirilmişti; artık iyi kötü işleyebilirdi. Memleketin istiklaline, refahına, ticari ve sınai umranına matuf bir görüş, Tanzimat devletinin aklından bile geçmediği için, bu bahsi geçen mahalli ve beledi mahiyette icraatı idare memurunun şahsi kabiliyetine yahut kabiliyetsizliğine havale etmekte hiçbir beis görmedi. Hulasa idare ve idare-i maslahatçı Tanzimat...”³⁹

Tahir Hayrettin'in eleştirisi ise şöyleydi:

“İnkılap bir manzara işi değildir; bir cemiyet nizamındaki değişikliği, beyaz perdede görülebilecek bir panorama sanmak, bira köpüğünden sarhoş olmakla birdir. Bunun iktisadi karşılığı, olsa olsa sadece zandır, kuruntudur. Böyle bir kuruntu, boya boyayanda da vardır; “Hani sanat, hani mana?” demeğe kalmadan sırttan ressamın işi ile inkılap, bir olamaz. Tanzimat ve Meşrutiyet böyle boyalardandı; dökülünce, sathilik billurlaşıverdi.”⁴⁰

“Türk inkılabı, Tanzimat ve Meşrutiyet gibi kafasız, yüreksiz ve türküsüz olamaz. Onun için o, yaratacaktır; ilimde, ahlakta, sanatta... başıbozukluğun yerini şahsiyet koyacaktır. Ankara, nasıl, siyasette Babiâli enkazını tarumar ettiyse, ilimde

---

³⁷ A.e., s.102.

³⁸ Yalçın Küçük, **Aydın Üzerine Tezler 1**, İstanbul, Mızrak Yayınları, 2010, s.232-233.

³⁹ Burhan Asaf, “Fırka Mektebi”, **Kadro**, S.9 (Eylül 1932), s.30.

⁴⁰ Tahir Hayrettin, “Türk İnkılabı Kürsüleşiyor”, **Kadro**, S.19 (Temmuz 1933), s.37.

darülfünun zihniyetini, ahlakta kötü ferdiyetçiliği, sanatta manasızlığı... da söküp atacaktır. Bunlar, yeninin, yaratıcılığın tezahürleridir.”⁴¹

Tökin ise, Tanzimat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet’i kapitalizmin gelişmesi bağlamında, bir süreklilik içerisinde ele almaktadır. Burhan Asaf ve Tahir Hayrettin üst yapıyla ilgili siyasal kopuşa vurgu yaparken, Tökin ise, iktisadi bir bakış açısıyla, yarı sömürgelemeden bağımsız ekonomiye doğru ilerleyiş kapsamında, alt yapıdaki değişikliklerle ilgilenir.

Tökin, Tanzimat sonrası süreci milli ekonomi ve yabancı sermaye açısından şu şekilde değerlendirir. İmparatorluk modern ekonomik sisteme geçtiği ölçüde bir sömürgeye dönüşmeye başlamış, ilkel de olsa, bağımsız ekonomik varlığını kaybetmişti. Türk girişimcisi aldığı imtiyazlara ve reformun bahsettiği imkânlarla rağmen, azınlık girişimcisinin mazhar olduğu gelişime, milli kurtuluş devrimine kadar kavuşamamıştı.⁴² Milli devrime kadar bir taraftan memlekette verimli iş sahalarının kuvvetli azınlık ve yabancı sermayenin elinde bulunması, diğer taraftan kapitülasyonların ve ticari müdahalelerin azınlık ve yabancı iş adamlarına her türlü gelişim imkânını verip bunlardan Türkleri mahrum bırakması, milli ekonominin gelişmesini engellemişti. Osmanlı hükümetinin milli ekonomiyi korumak gibi bir endişesi de yoktu, aksine milli girişimin özgürlüğünü sınırlayıcı ve tehdit edici baskılarda bulunuyordu. Bir gericilik dönemi olan II. Abdülhamit saltanatında Türkler için en basit bir ticari şirket bile kurmak yasaktı.⁴³

Tökin, İkinci Meşrutiyet dönemini şu şekilde inceler: 1908’de ikinci meşrutiyetin ilan edilmesiyle memleketin kavuştuğu özgürlük havası içinde milli ekonomik faaliyetlerde ciddi bir canlanma gözlemlenmekteydi.⁴⁴ Devrimden dünya savaşına kadar olan zaman aralığında zayıf bir sermayeye dayanan birçok şirket kurulmuştu. Özellikle dünya savaşında, memleketin birçok iş sahasında, yabancı azınlık rekabetinin tasfiyesine doğru şiddetli adımlar atıldıktan sonra, milli girişim daha emin gelişim olanakları buldu.⁴⁵ Bir taraftan Türk girişimciler kendi başlarına yeni iş alanlarına atılırken, diğer taraftan milli kantariye, milli mahsulat, milli mensucat, milli ekmekçilik vb. isimleri altında birçok milli şirketler ve kooperatifler

---

⁴¹ A.e., s.39.

⁴² İsmail Hüseyin Tökin, “Türkiye’de Modern Ekonomi Sisteminin Doğuşu Hakkında”, **Varlık**, C.7, S.136 (01.03.1939), s.121-122.

⁴³ A.e., s.122.

⁴⁴ A.y.

⁴⁵ A.y.

kuruldu. Türk bakkaliye, manifatura vb. mağazaları açılmıştı. 19. yy'de kurulmuş olan Ziraat Bankasının dışında, milli sermaye ile bankalar kurulmaya başlamıştı.

Yazara göre, ekonomide ve kültürde gittikçe belirginleşen ve güçlenen milli ruh ve milli bilinç, devleti, milli girişim ile ilgili teşvik edici ve korumacı politik tedbirler almaya sevk etmişti. Birinci Dünya Savaşının başlamasıyla kapitülasyonlar kaldırılarak, milli girişimi yabancı rekabetine karşı korumak için gümrük tarife kanunu düzenlenmişti. Milli sanayiye korumak için Teşvik-i Sanayi kanunu çıkarılmış ve milli denizciliği kurmak ve teşvik etmek için Kabotaj kanunu hazırlanmıştı. Tökin'e göre, savaşın sonuna doğru bunlara benzer, milli ekonominin teşvik ve koruması için Osmanlı Devleti'nin muhtelif girişimlerde bulunmuş olmasına rağmen, bu girişimlerin çoğu uygulamaya geçmeden kâğıt üzerinde kalmıştır.⁴⁶

Tökin, Cumhuriyet dönemini, çeşitli alanlarda yapılan reformları hatırlatarak, değerlendirir. Yazara göre, yeni devlet, Türk toplumunu ortaçağ düzeninden ve İslami zihniyetten kurtararak, ona, Batı'nın modern toplum biçimini veren, şimdiye kadar bu değişime fırsat vermemiş olan kanun ve düzeni ortadan kaldıran bir dizi hukuki ve sosyal devrimler geçirmişti.⁴⁷ Ekonomi, hukuk ve kültür alanlarında yapılan reformlarla, milli ruh, tam ve olgun bir bağımsızlık ve gelişim havasına girdi. Bu sayede ziraat, endüstri, ticaret, nakliye, para, kredi vb. sahalarında gittikçe Türk girişimcisinin ağırlığı hissedilmeye başladı. Yabancı ve azınlık girişimcilerinin faaliyet sahaları gittikçe daralırken, iş alanları genellikle dış ticaretle sınırlı kaldı. Fakat memleketin iş alanlarını millileştiren Türk girişimcisi, bütün koruma, teşvik önlemlerine rağmen zayıftı ve özel sermayenin eksikliğinden dolayı sıkıntı yaşamaktaydı.⁴⁸

Tökin, Batı'da kapitalizmin gelişmesinde sömürgeciliğin oynadığı role dikkat çeker. Batıda modern ekonomi, gerek tarih sahnesine çıkarken, gerek gelişimi esnasında sermaye kaynağını besleyen zengin dış kaynaklar bulmuştu.⁴⁹ Avrupa dışındaki zengin ülkelerin sömürgeleştirilmesi, yeni keşfedilen ülkelerdeki birikmiş servetlerin Avrupa'ya nakli, yeni altın ve gümüş madenlerinin keşfi, dış ticaretle olağanüstü yüksek karlar elde edilmesi, köle ticareti ve ucuz köle işinden faydalanma

---

⁴⁶ A.y.

⁴⁷ A.y.

⁴⁸ A.e., s.123.

⁴⁹ A.y.

gibi yollarla Batı ülkelerine akmiş olan kıymetler, bu ülkelere sermaye eksikliği yaşatmamıştı.⁵⁰ Türk girişimcilerinin ise faydalanabileceği böylesi dış kaynakları yoktu: “Hâlbuki Türkiye, tarihin bu devrinden istifade edemedi. Müstemlekeci değil, bir nev’i müstemleke olarak yaşadı. Bugün Türkiye harici sermaye kaynaklarından mahrumdur. Müstemlekeleri yoktur. Ne dâhilde ve ne de hariçte istismar edeceği altın madenleri vardır.”⁵¹ Dolayısıyla, Türkiye’nin tek sermaye kaynağı ve modern ekonominin gelişim imkânları iç piyasa şartlarına bağlı bulunmaktaydı.⁵²

Tökin, özel sermaye yetersizliğinin ekonomide devletçi politikalara yol açtığıın altını çizerek kapitalim açısından gelinen noktayı değerlendirir. Ona göre, Türk girişimcisinden, memleket ekonomisinin çehresini değiştirecek, memleketin eksik iş alanlarını tamamlayarak ülkeye ekonomik bütünlük ve bağımsızlığını verecek, cesaretli girişimler, büyük tesisler beklenemezdi.⁵³ Haliyle, özel sektörün bu büyük ekonomik organizasyonu ülke ölçeğinde kurmak için gücü olmadığına göre, bunu bütün milletin iş birliğiyle başarması kadar doğal bir hareket olamazdı. Milletin yüksek menfaatini devlet temsil ettiğine ve milletin iş birliği devlette ifadesini bulduğuna göre, tarihin bugün (1939) içinde yaşanan aşamasında milli ekonominin sevk ve idaresini devletin eline alması gerekliliği kendiliğinden anlaşılırdı.⁵⁴ Devlet ekonomi sektörünün gelişimine paralel olarak özel sektör de devrimin başından beri sermaye yetersizliğine rağmen önemli bir gelişme kaydetmişti.⁵⁵ Tökin, bir taraftan memleketin çeşitli kazançlı iş alanlarını, yeni yeni özel sektör organize ederken, diğer taraftan eski çağlardan kalma ekonomi biçimlerinden modern ekonomi biçimine doğru değişimlerin gözlenmekte olduğunu belirtir.⁵⁶ Köyde derebeyi, toprak ağası, yeni ekonomik ilişkilere uyarak işletmesini özel sektör mantığı ve örgütüyle idare ettirmekte, küçük çiftçi ve esnaf, ekonomik şartlardan faydalanarak servet biriktirme imkânını bulurlarsa, az veya çok sermayeli özel yatırımlara dönüşmekteydiler.⁵⁷

Tökin, modern ekonomi sistemi konusunda gelinen noktayı, bir de iş gücü açısından değerlendirir. Türkiye’de sermaye yatırımının (devlet ve özel) gelişimine

---

⁵⁰ A.y.

⁵¹ A.y.

⁵² A.e., s.123.

⁵³ A.e., s.124.

⁵⁴ A.y.

⁵⁵ A.e., s.127.

⁵⁶ A.e., s.128.

⁵⁷ A.y.

paralel olarak teknik güçlerin sayısı da artmıştı. Genellikle sosyal farklılaşmada küçük mülkiyet erbabının (köylü ve esnafın) proleterleşme hızı, yatırımların artış hızından fazlaydı. Bundan dolayı iş bulamayan bir yedek işçi kalabalığı daima vardı.⁵⁸ Tökin, yatırım sayısı ile sermaye birikimi arasında bir paralelliğin bulunmadığına dikkat çekmek ister. Buna göre, yatırım sayısı yavaş arttığı ya da hiç artmadığı halde sermaye birikimi hızlı bir şekilde artabilir. Dolayısıyla proleterleşme hızı, sermaye birikim sürecinin hızına dair bir işaret olabilir.⁵⁹ Yazara göre, memleketin herhangi bir kısmında işçi buhranı çekilmesi, işçi eksikliğini değil, iş gücünün iyi dağıtılmamış olduğunu göstermektedir. Sanayi merkezlerinde işçi sıkıntısı varken, bu merkezlerin dışında işe ihtiyacı olan yığınlar vardır; bunların dağılımı önemli bir sorundur.⁶⁰

Tökin, Türkiye’de işçi kalabalıklarının kökeninin çeşitli olduğunu, bunların iki temel sosyal deposunu köylü sınıfı ile şehir esnafının oluşturduğunu ifade eder.⁶¹ Bir takım faktörlerin (kuraklık, tefeciye borçlanmak, tüccara borçlanmak, vergisini ödeyememek, Ziraat bankası borcunu vermemek, fiyat düşüşleri, kumar, israf vb.) etkisiyle meydana gelen sosyal çöküntüler, devamlı olarak işçi kadrolarını beslemekte ve genişletmekteydi.⁶²

Tökin, son olarak, kapitalizmin gelişimiyle ilgili, genel bir değerlendirme ile incelemesini bitirir. Buna göre, ekonomik anlayış, modern ekonominin bütün psikolojik vasıflarını üzerinde taşımaktadır.⁶³ Kazanç prensibi, azami fayda sağlama (rasyonalizm), bireycilik (rekabet) prensipleri gittikçe ruhları daha güçlü sarmakta, zihinlere hâkim olmaktaydı. Bu ruhi motifler yerleşip kökleştikçe, özel sektör daha hızlı olgunlaşacaktı.⁶⁴ Özel sektör, modern ekonomiye ait bütün ruhsal özellikleri yansıtırken, devlet yatırımları da birer modern ekonomi kuruluşları olmalarından dolayı, mensup oldukları ekonomik sistemin ruhsal eğilimlerini yansıtacaklardı. Bunlarda da kazanç, azami fayda sağlama ve rekabet prensipleri farklı yoğunluklarda kendini göstermektedir.⁶⁵ Ancak devletin ekonomik zorunluluklardan dolayı müdahale ettiği zamanlar, bunların karla çalışmadıkları görülmektedir. Rekabet

---

⁵⁸ A.y.

⁵⁹ A.y.

⁶⁰ A.y.

⁶¹ A.e., s.129.

⁶² A.y.

⁶³ A.e., s.130.

⁶⁴ A.y.

⁶⁵ A.y.

konusunda ise devlet yatırımları özel sektörden geri kalmamaktadır. Ancak bunların rekabet mücadelesi özel sektör arasında cereyan eden rekabete oranla daha az elastiki ve daha az fırsatçıdır. Devlet için temel prensip kazanç değil bireylerin üzerinde olan genel millet çıkarı ve ihtiyaçlarıdır. Fakat bütçeden ayrılan sermayeyi karşılayabilmek için müdahale gerektirmeyen zamanlarda tıpkı ticari müessese gibi kazanç zihniyeti ile hareket eder.⁶⁶

Tökin'e göre, Türkiye'de modern ekonomi henüz ilk çağında bulunmaktadır, tıpkı Batı'da olduğu gibi Türkiye'de de özel sektörün zayıflığından dolayı, ekonomi politikasında, merkantilizmin bütün yansımaları gözlemlenmektedir.⁶⁷ Avrupa, sermaye eksikliğinden kurtulup gelişmeye başlayınca, devlet müdahalelerine son vermişti. Tökin, gelişim aynı süreci takip ettiğine ve ekonominin asli organizatörü özel sektör olduğuna göre istikbalin devletçilikte değil, özel sektörde olduğunu söyler.⁶⁸ Yazara göre, bir geçiş dönemi yaşanılmaktadır, ekonominin hakiki efendisi devlet değil, özel sektör olacaktır.⁶⁹

3.1.2. “Mutedil” Devletçilik

Tökin'in Kadro yazılarında özel girişime veya liberalizme karşı göstermiş olduğu olumsuz tavır, 1939 yılında Varlık dergisinde yazmış olduğu yazılarda gözlenmemektedir. Tökin, Kadro'da devletçiliği basit bir müdahale aracı olarak görenleri eleştirirken, artık devletçiliği basit bir müdahale aracı olarak tarif etmektedir. Daha önce değinildiği gibi, “ideolojik” devletçilik gitmiş, yerine “mutedil” devletçilik hatta liberalizm gelmiştir.

Tökin'in Kadro'nun kapatılma sebebini iyi analiz ettiği görülmektedir. Yazar, “katı” devletçilik anlayışını İnönü'nün devletçilik anlayışıyla uyarlı hale gelecek şekilde revize etmiştir.

Kadro yazılarıyla Varlık yazıları arasında yaklaşık dört yıllık bir ara vardır. Bu sürecin başlıca siyasal ve ekonomik gelişmelerine değinmek gerekirse; 1937 yılında devletçilik Anayasa'ya girmiş olmasına rağmen, bir ekonomi politikası olarak terkedilmeye başlanmıştı. Devletçi sanayileşme politikasını düzenleyen yasal ve kurumsal çalışmalarda 1936'dan sonra durulma gözlemlenmekteydi. Dünya buhranın

---

⁶⁶ A.y.

⁶⁷ A.y.

⁶⁸ A.y.

⁶⁹ A.y.

1935'lerde son bulmaya başlamasıyla birlikte, Türkiye'nin dış ticaret hadlerinde bir düzelme başlamıştı.⁷⁰ 1937'den itibaren devletçilikte görülen gevşeme, dış politikanın tarafsızlıktan Batı ittifakına kaymaya başladığı bir sıraya rastlıyordu.⁷¹

Türkiye, İtalyan'ın saldırgan dış politikasına karşı, Sovyetler Birliği'yle ilişkilerini güçlendirmeyi sürdürürken, bir yandan da Akdeniz'deki iki büyük deniz gücü olan İngiltere ve Fransa'nın desteğini kazanmaya çalışıyordu. Her iki devletin parlamenter demokrasiler olması da Ankara'nın ideolojik yönelimini etkilemişti.⁷²

Liberalizm karşıtı olan Recep Peker, 15 Haziran 1936'da parti genel sekreterliği görevinden alınmıştı. Bu dönemde Montreux görüşmeleri doruğa ulaşmış ve destek kazanmak için önemli bir jeste ihtiyaç doğmuştu. Peker'in görevden alınması, liberalleri güçlendirecek ve Türkiye'deki Alman nüfuzunun artmasını endişeyle izleyen İngiltere'yi memnun edecekti. Montreux Sözleşmesi 20 Temmuz'da imzalanmış ve Kral 8. Edward'ın Eylül'de Türkiye'ye yapmış olduğu ziyaret, İngiliz-Türk yakınlaşmasını pekiştirmişti. Siyasi ve ekonomik liberalleşme 1937'de de sürerken; bu aradaki en önemli olay da, Ekim'de İsmet İnönü'nün başbakanlıktan istifa ederek yerine Celal Bayar'ın getirilmiş olmasıydı.⁷³

Falih Rıfki Atay'ın anlattığına göre, İnönü'nün istifasını ve yerine Celal Bayar'ın geçmesini Atatürk istemişti.⁷⁴ Görünen o ki, İsmet İnönü, Lozan Antlaşması esnasında oluşan liberal havanın sonlanmasıyla, Fethi Okyar'dan devraldığı başbakanlığı, Montreux Sözleşmesi esnasında liberal havanın tekrar başlamasıyla, Celal Bayar'a devretmiştir. İkinci Dünya Savaşının başlamasıyla kesintiye uğrayacak olan liberalleşme süreci, savaştan sonra Türkiye'nin Batı ittifakı içerisinde yer alma kararıyla, kaldığı yerden hızlanarak devam edecektir.

İsmet İnönü, 11 Kasım 1938'de Cumhurbaşkanlığı'na seçildi; daha sonra, 26 Aralık'ta toplanan CHP Olağanüstü Kurultayı, sadece İnönü'yü CHP Değişmez Genel Başkanlığı'na seçmekle kalmadı, aynı zamanda İnönü'ye "Milli Şef" unvanını verdi. İnönü'nün, Cumhurbaşkanlığı'na seçilişinden hemen sonra, Cumhuriyet döneminde değişik nedenlerle ve çeşitli zamanlarda mevcut yönetimle ve bizzat

---

⁷⁰ Haldun Gülalp, **Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri**, s.33-34.

⁷¹ Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni 1**, s.464.

⁷² Feroz Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizm'e**, s.175-176.

⁷³ A.e., s.176-177.

⁷⁴ Falih Rıfki Atay, **Çankaya**, İstanbul, Pozitif Yayıncılık, 2010, s.575-576 (Kitabın üzerinde basım tarihi ve kaçınıcı baskı olduğu yazmamaktadır. Basım tarihi çevrimiçi aramayla bulunmuştur. ISBN No: 978-975-6461-05-5).

Atatürk ile olan anlaşmazlıkların sonucunda siyasal alanı tamamen terk etmek zorunda kalmış önemli kişilerle ilişki kurmak ve uzlaşmak istemişti.⁷⁵ Cemil Koçak'a göre, bu uzlaşma arzusunun sebebi Atatürk döneminde (dolayısıyla bizzat İnönü'ye karşı da) muhalefette kalmış kişilerin bu yeni dönemde (geçiş döneminde) bu kez de yeni yönetime muhalefet edebilecekleri endişe ve kuşkusudur. Kazım Karabekir, Hüseyin Cahit Yalçın, Fethi Okyar, Ali Fuat Cebesoy ve Refet Bele bu isimler arasındadır.⁷⁶ Bu süreci, "iç barış rüzgârları" olarak tasvir eden Şerafettin Turan, Avrupa devletleri arasındaki anlaşmazlıklardan ve bloklardan kaygılanan İnönü'nün, yurttan iç barış ve birlikteliği sağlamayı gerekli gördüğünü ve bu nedenle eski karşıtlarla işbirliğine karar verdiğini ifade eder. Turan'a göre, İnönü'nün amacı Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) ve SCF dönemlerinden geriye kalan huzursuzlukları gidermek ve içte güven sağlamaktır.⁷⁷

Görüldüğü üzere, 1935-1939 yılları arasındaki zaman diliminde, devletçilik-liberalizm tartışmalarının hızı kesilmiş benzemektedir. Tökin'in devletçilikle ilgili analizlerini bu bağlamda ele almak gerekir.

Tökin, devletçi politikaların sonuçlarını şu şekilde değerlendirir:

"Bugün inkılabın 16'ncı yılı içindeyiz. Devletçiliğin müspet eserlerinin memleketin her köşesinde yükseldiğini görüyoruz. Bundan beş yıl evvel mevcut olmayan büyük bir devlet endüstrisi görüyoruz. Bundan beş yıl evvel mevcut olmayan büyük bir devlet endüstrisi cihazına malikiz. Bu endüstrinin zaruri kıldığı kuvvetli bir finans teşkilatı (Devlet sermayesiyle kurulmuş bankalar) sermaye piyasalarını tanzim ve kontrol etmektedir. Devletin iktisattaki rolü, beş yıl evveliyeye kıyas kabul etmeyecek nispette artmıştır. Daha ikinci 10 yılın nihayetinde gelmeden memleketin ekonomik çehresinde büyük terakki tahavvülleri olmuştur. Devletçilik Türkiye'de verdiği eserler bakımından muvaffak olmuş bir siyasettir. Bunu iftiharla söyleyebiliriz."⁷⁸

Tökin'e göre, saltanat devrinde yabancı ve yerli azınlık girişimcilerinin rekabeti, kapitülasyon bağları, korumasızlık, savaşlar vb. gibi faktörlerin etkisiyle ekonomik kişiliğini bulamayan ve sermaye biriktiremeyen Türk özel girişimi, milli

---

⁷⁵ Cemil Koçak, "Siyasi Tarih (1923-1950)"; **Türkiye Tarihi 4**, Yay. Yön. Sina Akşin, İstanbul, Cem Yayinevi, 2008, s.164-165.

⁷⁶ A.e., s.165.

⁷⁷ Şerafettin Turan, "**Türk Devrim Tarihi 4**", C.1, Ankara, Bilgi Yayinevi, 1999, s.22-23.

⁷⁸ İsmail Hüsrev Tökin, "İktisat Politikası ve Hususi Teşebbüs", **Varlık**, C.7, S.140 (01.05.1939), s.249-250.

devrimden sonra ülkenin ihtiyaç duyduğu ekonomik tesisleri kurabilecek, yurdun ekonomik bağımsızlık ve bütünlüğünü süratle, tek başına kuracak sermaye gücüne sahip değildi. Özel girişimin (sektörün) bu güçsüzlüğü, devleti ekonomik tesis ve organizasyon işlerini bizzat gerçekleştirmek zorunda bıraktı. Fakat diğer taraftan milli devrimle beraber devlet, Türk özel girişiminin iş şevkini artıracak tedbirler de almış bulunuyordu. Aslında, milli egemenliğe dayanan bir Türk devletinin kurulmuş olması, Türk özel girişiminin serbest bir şekilde gelişmesinin ilk şartıydı. Devrimin yarattığı özgürlük havası içerisinde bütün milli iş şubelerinde yavaş da olsa özel girişimin gelişip kişiliğini bulduğu görülmüştü. Özel sektörün güçsüzlüğü, Cumhuriyet hükümetini devletçi bir ekonomi siyasetine yöneltmişti.⁷⁹

Tökin, Türkiye gibi henüz merkantilist bir ekonomi çağında bulunan, özel girişimin henüz ilk adımlarını attığı bir memlekette, devletin kesin müdahalesiyle milli ekonominin gidişatını, liberal ekonomiden devletçi ekonomiye çevirmenin mümkün olup olmadığını ve devletçiliğin başarılarının, özel sektörü ihmal etmeyi gerektirip gerektirmeyeceğini sorgular.⁸⁰ Buna göre, Birinci Dünya Savaşından sonra devletçilik, ideoloji uygulamaları yapan ülkelerde önceden tasarlanmış ütopyik bir toplum tipinin oluşturulmasının aracı olmuştu. Örneğin, Sovyetler sosyalist bir toplum düzeni kurmak, faşist İtalya korporatif toplumu gerçekleştirmek amacıyla iktisat siyasetlerinde devletçiliği benimsemişlerdi.⁸¹ Nasyonal sosyalist Almanya'da devlet daha somut bir amaç için, savaş ekonomisini düzenleme amacıyla hareket ediyordu. Yazar, Türkiye'de ise önceden tasarlanmış ütopyik bir devlet düzenini kurmak davasında olmadığını açık olduğunu, devletçiliğin sadece bir ekonomik kalkınma yöntemi olarak uygulandığını, dolayısıyla Türkiye'de ekonominin tamamen devletleştirmeye tabi kılınmasının hedef alınmadığının anlaşılacağını ifade eder.⁸²

Tökin, görünüşte böyle olmasına rağmen, devlet işletmeciliğinin, böyle bir hedefe yönelik eğilimi içerisinde taşımakta olduğunu söyler. Ona göre, devletçi ekonominin hayat verdiği geniş bir bürokrasi sınıfı, böyle bir eğilimin temsilcisi olma yeteneğine sahiptir. Bu eğilim ideolojik bir kaynaktan güç alabileceği gibi böyle bir kaynaktan mahrum da olabilir. Devlet işletmeciliği sahasını genişlettiği ve

---

⁷⁹ A.e., s.250.

⁸⁰ A.y.

⁸¹ A.y.

⁸² A.e., s.251.

kuvvetlendiği oranda bu eğilim daha açık şekilde kendini hissettirir. İdeoloji uygulamalarına sahne olan ülkelerde bireyin otoriter bir baskı altında, ya yok edildiği ya da geri plana atıldığını görülür. Bu ülkelerde asıl olan bireyin, yaratılacak olanaklar içinde uyumlu bir şekilde gelişmesi değildir. Hâlbuki Türkiye gibi, ideoloji tecrübeleri yapmayan bir ülkede devletçiliğin sınır ve olanaklarının, özel girişim ve menfaatlerinin sınırıyla belirlenmesi gerekir. Tökin, ülkede gerçek bir ileri hamlenin ve yurt sevgisinin kaynağının girişimci bireyin çıkarı olduğu kabul edilirse, devletin, devletçiliğini de bu bakımdan kontrol altına almak gerektiğini belirtir.⁸³

Tökin, özel sektörün ekonomi için önemini, devletçilikle de kıyaslayarak şu şekilde ifade eder: Türkiye ekonomisi, yapısı itibariyle özel girişimler sistemi halindedir. Ekonomik faaliyetlerin riskini ve şansını özel girişim üzerine almıştır ve sermayesini ve emeğini ortaya koymuş olan birey bilinmez bir rekabet ortamında kendine yol bulmak zorundadır. Aksi takdirde bütün varlığı tehlikededir. Maddeye, değere, insana ilgi ve bunlara fayda verecek şekilde tasarruf ancak işin riski ve şansı kendine ait olan özel girişimde görülür.⁸⁴ Özel sektörün hareket noktası fayda prensibidir, her iş asgari masrafla elde edeceği azami faydaya göre değer alır. Özel sektörün bu özellikleri, milli ekonomiye gelişim imkânlarını verir. 18. ve 19. yüzyıllarda Batı'da modern ekonominin çok hızlı bir şekilde gelişmesine sebep olan etken, özel girişimin risk almaya ve şansına dayanan cesaretidir. Bundan dolayı bireye iş alanlarında cesur girişim imkânları sınırlandırıldığında veya verilmediğinde milli ekonominin uyuşukluk içinde kalacağı açıktır.⁸⁵ Özel girişim, milli ekonominin mayalanmasını, olgunlaşmasını sağlaması bakımından faydalıdır. Devletçiliğe ideolojik yaklaşan ülkeler de dâhil olmak üzere devlet işletmeciliği birçok ülkede başarılarla ulaşmış olmasına rağmen özel sektöre özgü olan nitelikleri edinmemiştir.⁸⁶ Devlet işletmeleri de aynı özel sektör gibi ticari muhasebe yöntemlerini kullanırlar, özel sektör gibi kar elde etmeye çalışırlar. Piyasada hem kendi aralarında hem de özel sektörle rekabet ederler. Fakat devlet girişimi ile özel girişimi birbirinden ayıran en önemli farkların başında personelin kar veya zarar

---

⁸³ A.y.

⁸⁴ A.y.

⁸⁵ A.y.

⁸⁶ A.y.

etme karşısındaki sorumluluğu gelir. Özel sektörde kar da zarar da bireysel iken, devlet işletmelerinde tam tersidir.⁸⁷

Tökin, bunları söylemekle birlikte, tamamen liberal ekonomiyi de savunmadığının altını çizer. Devlet her şeyden önce bütün bir milletin genel çıkarına uygun tedbirleri almak, uygun olmayanları önlemek konumundadır. Bundan dolayı bireyin girişimi millet ve ülke çıkarına aykırı ise devletin bu girişimi milli çıkara uyumlu olacak şekilde müdahale etmesi gerekir.⁸⁸ Hâlbuki liberal rejim, milletin çıkarlarına karşı tamamen pasiftir, herhangi bir müdahaleyi tamamen reddeder. Yazara göre, “yeni devlet”in, liberal devletten farkı aktif olmasıdır, fakat bu aktiflik niteliği, hiçbir zaman bireyin girişimini ve çıkarını sınırlayıcı bir içerikte değildir.⁸⁹ Devletin, özel girişimin yeterli olmadığı işleri yaparken, bireyin başarabileceği işlerde de özel girişimin yerini almaya kalkması veya özel girişimi geri plana atması, devletçiliğin reel olmayan bir yöne sapması anlamına gelir.⁹⁰ Bundan dolayı devletçilikte müdahale alanlarının açık olarak ayrılması gerekir ve bunu belirlerken özel sektörün gelişim olanakları ölçüt olarak alınmalıdır.⁹¹

3.1.3. Vedat Nedim Tör ile Liberalizm Üzerine Bir Tartışma

Tökin’in 1945 yılında Vedat Nedim Tör’ün imtiyaz sahibi olduğu Hep Bu Toprakdan adlı dergide iki makalesi yayımlanır. Bu iki yazı, ekonominin nasıl düzenlenmesi gerektiği üzerinedir. Yazar, liberalizm-devletçilik ikilemini ele aldığı yazılarından birincisinde, liberal ekonominin daha rasyonel olduğunu savunurken ikincisinde Tör’ün kendisine bu konuda yönelttiği soruyu yanıtlamıştır.

Tökin’e göre, ekonomik hayatta iş adamının görüş ufkunu, daima işletmesine ait menfaatlerin sınırları çerçeveler. Bireyin bu dar çerçeveyi aşarak girişimini, milli menfaati açısından yönettiğine dair örnek vermek, hemen hemen imkânsızdır. Dolayısıyla, girişimcinin menfaati ile milli ölçüde ortaya konan hedefler arasında bir uygunsuzluk daima mevcuttur.⁹² Tökin, bu şekilde, özel sektörün ancak kendi çıkarını düşünebileceğini, toplumun çıkarları açısından meseleye bakamayacağını altını çizdikten sonra, devlet işletmeleriyle özel işletmeleri karşılaştırır. Buna göre,

---

⁸⁷ A.y.

⁸⁸ A.e., s.252.

⁸⁹ A.y.

⁹⁰ A.y.

⁹¹ A.y.

⁹² İsmail Hüsrev Tökin, “Ekonominin Tanzimi Hakkında”, **Hep Bu Toprakdan**, S.5 (Mart 1945), s.15.

gündelik işlerin dışında kalan, kârı düşük, gerçekleştirilmesi uzun yılları alacak, milli ekonomi açısından önemli büyük iktisat yatırımları, bir çiftçinin bir fabrikatörün, bir tüccarın “görüş ufku”nun dışında kalan davalardır. Bunlar ancak devlet politikası dâhilinde halledilebilir. Devletçilik toplum menfaatini temel alırken, liberalizm kişisel çıkarı temel almaktadır.

Devletçilik ve liberalizm arasındaki bu çelişki, Tökin’e göre, hayatın gerçeklerinin zorunluluğu ve gereğidir. Bu çelişki kabul edilmediği takdirde daima hayale kapılmış olunacaktır, dolayısıyla realist bir siyaset bunu tanımak zorundadır.⁹³ Tökin için önemli olan, devletçilik ile özel girişimcilik arasında bir sentez oluşturabilmektir. Bunun nasıl olacağı sorunu, iktisat politikalarına göre değişecektir: “İçinde yaşadığı cemiyetin iktisadi temeli hususi teşebbüse dayandığı halde fert yok cemiyet vardır gibi reel bir mana ifade etmeyen prensiplerle iktisat siyaseti güden rejimlerde devlet, millet menfaati mutlak bir üstünlük ifade eder. Fert vasıta, devlet gaye olarak alınmıştır.”⁹⁴ Devletçilik ve özel girişim arasında sentez oluşturabilmek için şu halde, bireyi araç devleti amaç olarak almayı tersine bireyin refah, hak ve özgürlüklerini amaç, devleti de bu amacı gerçekleştirecek bir araç olarak kabul etmek gerekecektir.⁹⁵

Tökin’e göre, amaç ile araç yer değiştirmesinden sonra karşılaşılabilecek problem, bu yeni sentezin hayata nasıl geçirileceğidir.⁹⁶ Yazar, önerisini şu şekilde dile getirir: Özel girişime dayanan ekonomilerde, devlet, bireyin çıkarı üstünde belli milli iktisat hedeflerine ulaşmayı amaçlıyorsa, bireyin hak ve özgürlüklerini saklı tutmak şartıyla, özel girişimle serbest bir işbirliği havası yaratması ve bir bütün olması gerekir. Devlet, ulaşmak istediği amaçlar için, özel girişimin yapması gereken iktisadi hizmetleri, bizzat üzerine almaktan vazgeçip, bu hizmetleri özel girişimlerden meydana getirilmiş teşkilatlara yüklediği zaman, işbirliği havası içinde, beraber çalışmanın aracını bulmuş olacaktır.⁹⁷

Tökin faşist, nasyonal-sosyalist rejimlerde ve otoriter eğilimli devletlerde, genellikle devletin doğrudan doğruya özel girişimin yerine geçtiğini, onu birey olarak tasfiye ettiğini ifade eder. Yazara göre, bütün bu rejimler, esasen “birey yok,

---

⁹³ A.e., s.16.

⁹⁴ A.e., s.17.

⁹⁵ A.y.

⁹⁶ A.y.

⁹⁷ A.y.

toplum vardır” prensibinden hareket ettiklerinden özel girişimin varlığını düzen içinde eritmek istemektedirler.⁹⁸

Bu ve bunun gibi sebeplerden dolayı Tökin, ekonominin liberal bir tarzda düzenlenmesinin, devletçiliğe göre daha rasyonel olacağını savunur: “Devletin hiçbir zaman hususi teşebbüsün rasyonel çalışma tarzını tahakkuk ettiremeyeceğini realist bir anlayışla kabul etmeliyiz. Fertle teşkilatlı işbirliği, devlet içinde insandan, malzmeden, sermayeden tasarruf olur.”⁹⁹

“Ekonominin Tanzimi Hakkında” adlı makalesinin hemen altında, Vedat Nedim Tör’ün Tökin’e bir sorusu yer almaktadır: “Mutlak olarak devlet işletmesinin hususi teşebbüsten daha az rasyonel çalıştığını kabul ettiğinize göre, şimdi devlet eliyle işletilen demiryollarını, fabrikaları, madenleri, limanları kısaca bütün devlet teşebbüslerini hususileştirmek lüzumuna mı inanıyorsunuz?”¹⁰⁰

Tökin, derginin bir sonraki sayısında, “Yine Ekonominin Tanzimine Dair” adlı makalesinde bu soruya cevap verir. Soruya cevap vermeden önce iktisadi sistemlerin tarihsel bir özetini bir yaparak 13. yy’dan 20.yy’a kadar gelir. Bu özeti “Türkiye’de Modern Ekonominin Doğuşu” adlı makale serisinde yapmıştı, bunlar daha önce incelendiği için tekrar değinilmeyecektir.

Tökin, tarihsel çerçeveyi çizdikten sonra, güncel duruma (1945) gelerek, Türkiye’de uygulanmakta olan devletçi iktisat siyasetinin ruhu ve amacını sorgular. Vermiş olduğu yanıtı göre, devletçilik uygulanacak bir ideoloji değildir, dünyada böyle bir şey yoktur. Devletçi siyaset, sadece bir araçtır, bir takım yöntemlerin toplamıdır.¹⁰¹ Tökin’in iktisadi politikalarla ilgili değişen tutumunu temellendirirken kullandığı argümanlardan bir tanesi, devletçiliğin tamamen teknik bir iş olmasıyken, diğeri de anayasanın birey hak ve özgürlüklerini ile ilgili maddeleridir. Fakat aynı anayasada devletçilik maddesi de vardır. Tökin, bu iki maddenin çelişkili gibi görünse de uyumlu olduğunu düşünür:

“Türk devleti anayasa hükümlerine göre demokrat ve liberaldir. Fakat Türk cemiyetinin bu sosyal mertebeye yükselmesini temin etmek için devletçi bir siyaset takip olunur. Yani devlet, aldığı bir sıra himaye teşvik tedbirleriyle ferdi himaye eder. Diğer taraftan da ferdin henüz başarıma kudretinde olmadığı

---

⁹⁸ A.e., s.18.

⁹⁹ A.y.

¹⁰⁰ A.y.

¹⁰¹ İsmail Hüsrev Tökin, “Yine Ekonominin Tanzimine Dair”, **Hep Bu Topraktan**, S.6 (Eylül 1945), s.13.

işleri bizzat yapar. Bazı tatbikat kanunlarında da, iktisadi teşebbüslerini bilahare fertlere devredeceğini vadeder.”¹⁰²

Tökin’e göre, Türk devletçiliğinin, modern ekonominin ilk çağındaki merkantilist iktisat siyasetinden farkı yoktur.¹⁰³ Bir kalkınma aracı olarak kullanılmış olan devletçilik, son savaş yılları içerisinde, böyle bir araç olmaktan çıkıp amaç haline gelmiştir.¹⁰⁴ Yazara göre, Türkiye’de, dünyada egemen olan iktisadi düzenden, (Sovyetler hariç) başka bir düzenin, özü özel girişim olmayan bir ekonomik düzenin olduğu iddia edilemezdi; dolayısıyla açık olmak gerekiyordu. Özel girişime dayanan bir ekonomi yerine sadece devletin sevk ve idare ettiği bir düzen mi kurulacaktı, bu sosyalizm mi olacaktı?¹⁰⁵ Dokusu özel girişim ve özel mülkiyetle dokunmuş bir toplumun aynı zamanda sosyalist bir düzen olması düşünülemezdi. Tökin, eğer sosyalizm yerine, “örgütlü bir kapitalizm”¹⁰⁶ düşünülüyorsa, bunun da mümkün olmayacağını, çünkü örgütlü kapitalimin de yine özel girişime dayanacağını, onun menfaatlerini düşünüp, gelişme imkân ve şartlarını arayacağını belirtir.¹⁰⁷

Tökin, devletçilikte açıklığa varılmadığını ya da açıklıktan çıkıldığını söyler. Araçlar amaç haline gelmişti. Yapılmak istenen ne örgütlü bir ekonomi ne de sosyalist eğilimli bir düzendi. Yapılan uygulamaların çelişkilerine dikkat çekerek, dönemin bürokrasisini şu şekilde eleştirir:

“İktisadi siyaset hedef ve gayelerini bulamamaktadır. Ortaya çıkan sadece geniş ölçüde ve her şeyi köstekleyen bir bürokratik ekonomik nizamdır. Fakat devlet, bu nizamda da konsekan değildir. Bir taraftan tahditlere gidilirken, diğer taraftan en liberal, en serbest ticari usulleri tatbik olunmaktadır. ...Belki bu bürokratik-devletçilik, bir bakımdan bir kısım hususi teşebbüsün vaziyetten istifade ederek hakikaten inkişaf ve gelişmesine yardım etmektedir.”¹⁰⁸

---

¹⁰² A.e., s.14.

¹⁰³ A.y.

¹⁰⁴ A.y.

¹⁰⁵ A.e., s.15.

¹⁰⁶ Tökin, “örgütlü kapitalizm” ifadesiyle, devletin özel şirketleri belli alanlarda örgütlemesini kastetmektedir. Devlet başarılmasını düşündüğü işleri bu örgütler aracılığıyla özel sektöre devreder. Bu örgütler devlete karşı sorumludur.

¹⁰⁷ A.y.

¹⁰⁸ A.e., s.16.

Tökin, ilk önce amacın belirlenmesi gerektiğini vurgulayarak, “serbest ekonomiye mi, yoksa düzenleyici ekonomiye doğru mu gitmeli?” sorusunu, şu şekilde yanıtlar:

“Biz dünya ekonomisine tâbi bir unsur olduğumuz için, dünyanın gittikçe tanzimci bir bünyeye istihale etmekte olmasına göre biz bunun dışında kalamayacağız. ...Yarının ekonomisi hem dünya hem Türkiye için tanzimci olacaktır. Dışarıda bu iş 1914 harbinin sonundan beri esasen tedricen tahakkuk ettirilmekte idi. Bizdeki tecrübeler, bunun gecikmiş tatbikatıdır. Binaenaleyh Türkiye dünya zaruretlerinden kendini kurtaramayacaktır.”¹⁰⁹

Bu ifadelerde, Türkiye'nin dünyaya entegre olmak zorunda olduğu belirtilmektedir. Sonuçta, ekonomilerini düzenlemiş memleketler, alış verişte, başıboş idaresiz ekonomilerle iş birliği yapamayacaklardır.¹¹⁰

Tökin, memlekette ne gibi zorunlulukların düzenleme gerektirdiğini sorgular. Anayasa, Cumhuriyet'in ideolojisini pek açık olarak ifade etmişti, Anayasa bireye hak ve özgürlükler veren bir demokrasi istiyordu.¹¹¹ Yazar, dönemin demokrasisinde, bütün bireylere siyasette, iktisatta, toplumsal hayatta hak ve özgürlüklerin, ayrıca emniyet, geleceğin emniyeti gibi hak ve özgürlüklerin verildiğini belirtir. Devlet, bu anlamda, demokrasiyle sosyal devlet oluyordu. Yazara göre, şu halde, devletçiliğin, sosyal devleti kurabilmek için bir araç olması gerekmektedir. Sosyal devlette ise, geniş bir ekonomik düzenlemeye ihtiyaç vardır.¹¹²

Tökin, serbest ekonominin, hem normal hem anormal zamanlarda, tüketici kitlelerin aleyhine olduğunu, özel girişimin başıboş vurgun yapmasına yardım edeceğini ifade eder. Özel girişime dayanan bir ekonomide, düzenlemelerin temel amacı, tüketiciyi korumaktır. Örneğin, fiyatların alabildiğine yükselmesine engel olmak ve vurguncuların mal kıtlığından faydalanarak karaborsacılık yapmasını önlemek, kıt olan malları adaletli bir şekilde dağıtmak, anormal servet birikimlerini önlemek için kazanç sınırlarını belirlemek, çalışan kitlelerin alım gücünü yükseltmek, iktisadi refahı sağlamak, vb. gibi tedbirler, sosyal devletin iktisadi temellerini oluşturmaktadır. Tökin'e göre, devletçilik, bu çerçevede ele alınırsa onun

---

¹⁰⁹ A.e., s.16-17.

¹¹⁰ A.e., s.16.

¹¹¹ A.e., s.17.

¹¹² A.y.

özellikleri de belirlenmiş olur. Ayrıca, amaçlar ve araçlar birbirine karışmayarak açıklığa kavuşur.¹¹³

Tökin'in, Tör'e cevap olarak yazmış olduğu "Yine Ekonominin Tanzimine Dair" adlı makalesinin hemen altında, Tör'ün, Tökin'e yönelik, başlıksız, bir eleştiri yazısı yayımlanır.¹¹⁴ Tör, Tökin'in, Hep Bu Topraktan dergisinde yayımlanan yazılarını, devletçilik-liberalizm ikileminde, liberalizm yönünde bir yeniden konumlanma olarak görmektedir.

Tör, Tökin'in fikirlerindeki değişikliğin sebebini şu şekilde sorgular:

"Arkadaşımız İsmail Hüsrev Tökin, bir zamanlar "Kadro" dergisinde çıkan yazıları ile devletçiliğin sayılı öncülerinden biri olarak tanınmıştır. Aradan geçen şu on iki yıl içinde ne oldu da, İsmail Hüsrev Tökin gibi, oturaklı ve dolgun bir kafa, aynı zamanda temiz ve açık bir yürek taşıyan bir fikir adamımız, "Hep Bu Topraktan"ın şu son iki sayısında çıkan iki yazı ile kendi kendini inkâr edecek kadar değişti?"¹¹⁵

Son on yıl içinde, hiç şüphesiz, çok şeyin değiştiğini söyleyen Tör, yerinde saymayan ileri ve dinamik her insanda olduğu gibi, İsmail Hüsrev'in kafasında da birçok değişikliklerin olmasının doğal olduğunu söyler. Tör'e göre, doğal olmayan şey, İsmail Hüsrev'deki gerileme, şaşkınlık ve karışıklık alametleridir. Tör, Tökin'in bir bunalım yaşadığını düşünür:

"İsmail Husrev, sonları hep bir çıkmaza saplanan bir takım yollara girip çıkıyor. Ve bir türlü feraha ve aydınlığa kavuşamıyor. Görülüyor ki, İsmail Husrev, bir buhran geçirmektedir. Fakat bu, yalnız onun buhranı değildir. Aynı haleti, kendimizde ve birçok aydınlarımızda da müşahede ediyoruz. O halde tipik bir vaka karşısındayız, demektir."¹¹⁶

Bunun sebeplerini araştırmanın faydalı olacağını söyleyen Tör, devletçilik konusuna gelir. Tör'e göre, İsmail Hüsrev, devletçilik yaftası altında girilen bir takım dağınık işlerin, iyi sonuçlar vermediğine bakarak; devlet, elindeki işletmeleri özel sermayedarlara satsın ve artık "müteşebbis" olarak ekonomi sahnesinden çekilsin, demek istiyor gibi görünüyor ama bunu açıkça bir türlü söyleyemiyordu. Tör, şüphesiz, devletçilik uygulamalarında birçok aksaklıkların, eksikliklerin olduğunu ifade eder. Hatta o kadar ki, mevcut bürokratik işletmelerin devletçilikle hiçbir alakası yoktur bile denilebilirdi.¹¹⁷ Devletçilikte en ileri teknik en rasyonel

¹¹³ A.y.

¹¹⁴ Bkz: Vedat Nedim Tör, "[Başlık Yok]", **Hep Bu Topraktan**, S.6 (Eylül 1945), s.17-19.

¹¹⁵ A.e., s.17-18.

¹¹⁶ A.e., s.18.

¹¹⁷ A.y.

işletme ve idare sistemi temel şart olduğu için, bunun aksine yapılan her şey, devletçiliğin dışında ve devletçiliğe karşı olacaktı.¹¹⁸

Tör'e göre, eğer devlet işletmeleri yavaş ve pahalı çalışıyorlarsa, hiç rasyonel olmayan, kırtasiyeci bir işletme ve idare çukuruna düşmüşlerse, samimi ve hakiki devletçilerin görevi, devletçiliği inkâr etmek ve ondan yüz çevirmek değil, gerçek devletçilik için mücadele etmektir. Her siyaset gibi, devletçiliğin de bir araç olduğunu belirten Tör, devletçiliğin, bir milletin ekonomik, sosyal, kültürel cepheleriyle bütün yaşam seviyesini, dönemin en ileri teknik ve idare imkânlarından faydalanarak en yüksek sınırlara, en kısa bir zamanda çıkartmanın ideolojik remzi olduğunu söyler.¹¹⁹

Tör, Tökin'in düşüncelerindeki değişikliğin kendileri için üzücü olduğunu belirtir:

“İsmail Husrev, bu siyasetin tatbikatındaki sistemsizliğimizi tenkit etseydi, devletçilik adına yapılan hataları açığa vursaydı -ki bunu en iyi yapabilecek durumdadır- hiç şüphesiz, çok ileri ve çok hayırlı bir hareket açmış ve hepimizin duasını da almış olurdu! Fakat onu, bugünkü sözde devletçilikten de geri, basit bir tanzimciliğe dönmüş görmek, biz arkadaşları için çok ağır geliyor.”¹²⁰

Tör'e göre, İsmail Hüsrev, “papaza kızıp oruç bozmak kabilinden”, biricik kalkınma ve kurtulma yolunu bırakıp, plansız, sistemsiz, anarşik başıboş bir ekonomik hayata da dönmeğe pek razı görünmüyordu; bunun için yalnız “tüketicilerin haklarını korumakla” yetinecek “düzenleyici bir sosyal devlet” nakaratı tutturmuş, onun borusunu çalmakla avunup duruyordu.¹²¹ Fakat bu düzenleyici sosyal devlet denemelerinin en mükemmellerini faşizm ve Nazizm yapmıştı. Tör, bunların, Türkiye'ye örnek olamayacağını söyler, bunun sebebi, faşizm ve Nazizm modasının geçmiş olması değil, Türkiye için teorik Türk devletçiliğinin faşizme de, Nazizm'e de hatta komünizme de üstün bir sistem olduğuna inanmalarıydı. Tör, bunu bugün değil, on beş yıl önce de Kadro dergisinde çıkan yazılarında söyledikleri için yeni bir şey olmadığını belirtir.¹²²

Tör, İsmail Hüsrev'in pasif bir düzenleyicilik çıkmazına saplanıp kalmasındansa, ondan konstrüktif ve ileri bir devletçilik için yeni fikir hamleler bekleme haklarının olduğunu, bu bakımından, onun Hep Bu Topraktan dergisinde

---

¹¹⁸ A.y.

¹¹⁹ A.e., s.18-19.

¹²⁰ A.e., s.19.

¹²¹ A.y.

¹²² A.y.

çıkan iki yazısını geçici bir buhranın tarihi vesikaları olarak kabul ettiklerini ifade eder.¹²³

3.2. Hilmi Ziya Ülken’le “İş” Kavramı Üzerine Bir Tartışma

Tökin, Varlık dergisinin 134. ve 139. sayılarında¹²⁴ “İş” kavramı üzerine polemik yazıları yayımlamıştır. Tartışmanın kaynağı, Hilmi Ziya Ülken’in İnsan dergisinin sekizinci sayısında yayımladığı “İçtimai teşekkülün temeli: İş” başlıklı yazısıdır.¹²⁵

Ülken, iş kavramını; “...insanın maddi ve manevi mevcudiyet vasıtaları ile tabiat üzerine tesir için yaptığı emek (effort)” şeklinde tanımlayarak, işi, gördüğü fonksiyona göre teorik olarak ikiye ayırıyordu: “1) İktisadiden önce iş, 2) İktisadi iş”¹²⁶

Tökin, bu tanımı şu şekilde eleştirir: İş tanımı açık değil ve tanımda belirtilen tesirin amaç mı yoksa araç mı olduğu anlaşılacakla birlikte, ilerleyen satırlarda, bu tesirin amaç değil araç olduğu görülmektedir; yani ihtiyaçları gidermek için doğaya yapılan müdahaledir.¹²⁷ Oysa asıl tarif işi bir amaç olarak göstermektedir. Eğer iş bir amaç olsaydı, onu oyundan ayırmak mümkün olmazdı. Dolayısıyla, iş başka bir amaca ulaşmak için sarf edilen güçtür. Oyunun sübjektif, işin objektif bir amacı vardır. İktisadi olarak iş, ekonomik değerler üretimine yönelik olarak sarf edilen enerji olarak tarif edilebilir. İktisadi eylemden de geçimimizi temin etmek için faaliyetlerin toplamı anlaşılır.¹²⁸

Yazmış olduğu ekonomi sözlüğünde Orhan Hançerlioğlu iş kavramını, Tökin’e paralel olarak, şu şekilde tanımlamaktadır:

“Kullanma değeri yaratan çalışma... Değiştirme değeri yaratan çalışma anlamındaki emek deyiminden ayrılır... Herhangi bir insan niteliği belli olan bir kullanma değeri meydana getirmek için çalışmakla bir iş yapmış olur, oysa anamalcı

¹²³ A.y.

¹²⁴ Bkz: İsmail Hüsrev Tökin, “Bir “İş” telakkisi hakkında”, **Varlık**, C.7, S.134 (01.02.1939), s.63-66 ve İsmail Hüsrev Tökin, “İş’e dair”, **Varlık**, C.7, S.139 (15.04.1939), s.226-229.

¹²⁵ Bkz: Hilmi Ziya Ülken, “İçtimai Teşekkülün Temeli (İş)”, **İnsan**, C.2, S.8 (İkincikânun 1939), s.671-676.

¹²⁶ Hilmi Ziya Ülken, “İçtimai Teşekkülün Temeli (İş)”, **İnsan**, C.2, S.8 (İkincikânun 1939), s.671.

¹²⁷ İsmail Hüsrev Tökin, “Bir “İş” telakkisi hakkında”, **Varlık**, C.7, S.134 (01.02.1939), s.63.

¹²⁸ A.y.

[kapitalist] düzende bir fabrika emekçisinin çalışması olan emek, ancak nicelikçe ölçülebilen bir değiştirme değeri meydana getirir.”¹²⁹

Tökin, Ülken’in “iktisadiden önce iş-iktisadi iş” ayrımını analiz eder: İktisadiden önce iş ve iktisadi iş diye bir ayrım yapılamaz. Çünkü her ekonomik tarih devrinde insan, geçimini temin etmek için emek sarf etmiş, üretim faaliyetlerinde bulunmuştur.¹³⁰ Oysa Ülken’e göre, iktisadiden önce iş, “zümrenin kendi ihtiyacı kadar üretim yaptığı iş”, iktisadi iş ise “zümrenin diğer zümrelerle değiştirmek üzere üretim yaptığı iş”tir.¹³¹ Anlaşıyor ki, Ülken, ihtiyacı kadar üretim yapan, kendi kendine yeten doğal ekonomi sistemlerini ekonomi kategorisine sokmuyor.¹³²

Tökin, iş kategorisinin mübadeleye dayanan toplumlarda olup, mübadeleye dayanmayan toplumlarda olmadığını söylemenin yanlış olduğunu düşünür. Ülken’in, “iktisadi anlamda iş ancak mübadelesi mümkün olan insan emeğidir” ifadesini ise, kişisel bir tanım olarak görür.¹³³ Yazara göre, bu tarif de hatalıdır, çünkü insan emeği mübadele edilmez, mübadele edilen iş gücüdür. Emek iş gücünün bir fonksiyonudur.¹³⁴

Tökin, iş gücünün, bir meta olarak, modern ekonomi sistemiyle birlikte piyasaya çıktığını ifade eder. Buna göre, modern ekonomi sisteminden önce toplumlarda iş gücü bir meta değildi. Aksine iş gücünün sahibi olan insanın kendisi meta idi. Alınıp satılan, kiralanılan iş gücü değil insanın kendisiydi. Romalılar aletleri isimlendirirken, köleye “instrumentum vocale” (konuşan alet) ismini vermişlerdi.¹³⁵ Tökin, işin parayla veya işle mübadele edilemeyeceğini, ancak mahsullerin mübadele edilebileceğini belirtir.¹³⁶

Mahsullerin (metaların) değişiminin de toplum tiplerine göre değişiklik gösterdiğini söyleyen Tökin, metaların kullanım ve değişim değerini açıklar. Kapalı ekonomilerde ürünün yalnız tüketim değeri varken, mübadele ekonomisinde ürün

¹²⁹ Orhan Hançerioglu, **Ekonomi Sözlüğü**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1995, s.182-183.

¹³⁰ İsmail Hüsrev Tökin, “Bir ‘İş’ telakkisi hakkında”, **Varlık**, 01.02.1939, C.7, S.134, s.63.

¹³¹ A.e., s.63-64. Ülken, ayrıca, iktisadiden önce iş için; “karıncanın, arının yuvasına gıda taşımak için yaptığı işle bunun farkı yoktur”, ve iktisadi iş için; “iş burada içtimai münasebetlerin en umumi ölçüsü haline gelmiştir” demektedir. Ayrıca bkz: Hilmi Ziya Ülken, “İçtimai Teşekkülün Temeli (İş)”, **İnsan**, C.2, S.8 (İkincikanun 1939), s.671-672.

¹³² A.e., s.64.

¹³³ A.y. Ayrıca bkz: Hilmi Ziya Ülken, “İçtimai Teşekkülün Temeli (İş)”, **İnsan**, C.2, S.8 (İkincikanun 1939), s.672.

¹³⁴ A.y.

¹³⁵ A.y.

¹³⁶ A.y.

piyasaya çıkınca tüketim değerine bir de değişim değeri eklenir. Bu durumda yeni değeri taşıyan maddeyi üründen ayırmak için meta olarak isimlendirmek gerekir. Mübadeleye dayanan toplumlarda insanların birbirleriyle iş ilişkileri ürünlerin daha doğrusu metaların mübadelesi yoluyla gerçekleşir, fakat bu işlerin mübadelesi demek değildir.¹³⁷ Bununla birlikte, Tökin, iş gücünün tarihi bir kategori olduğunun altını çizer. İş gücüne ancak belirli toplum biçimlerinde rastlanmaktadır. Her tarih devrinde insan geçimini temin etmek için emek sarf etmiştir, dolayısıyla iş her zaman vardır. Fakat iş gücünü satan özgür işçi ancak modern ekonomi sisteminde doğmuştur.¹³⁸

Ülken kapalı sistem, artı-değer ve iş organizasyonu kavramlarıyla ilgili şunları söyler:

“Nazari olarak mübadele edilen ve mübadele edilmeyen iş ayrılığı, acaba hadiselerde mevcut mudur? Eğer herhangi bir iş organizasyonu, kapalı bir sistem olabilseydi, bu mümkündür. O zaman her zümre veya cemiyet kendi kendine kâfi gelecek ve sırf cemiyet için istihsal yapan iş olacaktır. Fakat realitede böyle bir kapalı iş sistemi yoktur. En kapalı sayılan klan ve korporasyon sistemlerinde bile diğer zümrelerle karşılıklı münasebet görülür. Bundan dolayı fiilen mübadele edilemeyen iş yoktur. Ve her iş sistemi ancak diğer iş sistemleriyle karşılıklı münasebet halinde mevcuttur. Buradan, iş organizasyonunun genişlemesi ve sermayenin genişlemesi ve sermayenin birikmesi (accumulation) neticeleri doğar. Bundan anlaşılır ki, sermaye birikmesini doğuran kapalı bir iş sisteminde istihsalın meydana getirdiği fazla kıymet (plus-value) değildir; fakat fazla kıymeti doğuran açık iş sistemleri arasındaki daimi münasebetler, yani mübadeledir. Fazla kıymet sermayeye katılarak sermaye birikmesine sebep olur. Büyüyen sermaye artık ihtiyaçtan pek fazla istihsal yaptığı için, gittikçe daha büyük mahreçler bulmak zarureti gösterir.”¹³⁹

Tökin, bu üç kavramın da hatalı kullanıldığını düşünür ve sırasıyla bunları inceler. Öncelikle, Ülken’in realitede kapalı bir toplum olmadığı görüşüne şu şekilde cevap verir: Şüphesiz tarihin hiçbir devrinde ekonomik sistemler saf bir halde mevcut olmamıştır. Sistemin ayırt edici ve hâkim özelliği kapalı yani doğal iktisat sistemi ise, sistem kapalıdır. Kapalı sistemlerin birbirleriyle şüphesiz karşılıklı ilişkisi olmuştur, fakat bu temaslar, kapalı sistemlerde arızidir.¹⁴⁰

---

¹³⁷ A.y.

¹³⁸ A.y.

¹³⁹ Hilmi Ziya Ülken, “İçtimai Teşekkülün Temeli (İş)”, **İnsan**, C.2, S.8 (İkincikanun 1939), s.673.

¹⁴⁰ İsmail Hüsrev Tökin, “Bir ‘İş’ telakkisi hakkında”, **Varlık**, C.7, S.134 (01.02.1939), s.64-65.

Tökin, Ülken'in artı-değer teorisiyle ilgili fikirlerini, “son zamanlarda Marksizmle pek sıkı fıkı flört eden Hilmi Ziya, bu Marksist tabiri yanlış kullanmaktadır,”¹⁴¹ sözleriyle, dile getirir. Ve artı-değer kavramını şu şekilde açıklar: Marx'a göre artı-değer, Marx'ın ifadesiyle, mübadele alanında değil, üretim sürecinde meydana gelir. Bundan başka, Marx için artı-değer sadece kapitalist ekonomide vardır. “Hâlbuki Marksist konuşmayı pek sevdiği anlaşılan Hilmi Ziya, tarihin her devrinde fazla kıymetin mevcut olduğunu söylemekle Marks nazarında hataya düşmektedir.”¹⁴² Marx, kapitalizmden önceki sistemlerde elde edilen ürün fazlasına, fazla kıymet (artı-değer) değil, fazla mahsul (artı-ürün) ismini vermişti.¹⁴³

Tökin, Ülken'in terimleri yerinde kullanmadığını, iş organizasyonu tabirinin teknik bir tabir olduğunu belirtir. Ülken, işletme içerisindeki iş organizasyonu ile ekonomik sistemleri birbirine karıştırıyordu. Çünkü iş organizasyonu (yönetimi) sistemin bir unsuruydu.¹⁴⁴

Tökin'e göre, Ülken'in üçüncü kavramsal hatası, sermaye birikiminin bütün tarihi dönemleri kapsadığını düşünmesidir. Oysa sermaye tarihsel bir kategoriydi. Modern ekonomiden önceki toplumlarda sermaye değil servet birikimi vardı.¹⁴⁵

Tökin, şu sözleri aktararak, Ülken'in Rosa Luxemburg'a da sempatisi olduğu yorumunu yapar: “Büyüyen sermaye artık ihtiyaçtan fazla istihsal yaptığı için, gittikçe daha büyük mahreçler bulmak zarureti kendini gösterir... Kapitalist istihsalın bu son tezadı emperyalizm, müstemlekesizlik, inhisarcılık ve işsizlik buhranları doğurdu.”¹⁴⁶ Marksist ekonomi okulunda bir akımın kurucusu olan Rosa Luxemburg'a göre, artı-değer kapitalist ekonomi dâhilinde realize edilemez ve sermaye birikimi imkânsızlaşır. Bunun için kapitalizm, kendisine kapitalist olmayan alanlarda birikim olanakları arar.¹⁴⁷

Tökin, Ülken'in aşağıda yer alan sözlerini, Marksist ilkelerden hareket ederek, toplumun geleceği hakkında yapılan sosyalist bir kehanet olarak niteler:

---

¹⁴¹ A.e., s.65.

¹⁴² A.y.

¹⁴³ A.y.

¹⁴⁴ A.y.

¹⁴⁵ A.y.

¹⁴⁶ Hilmi Ziya Ülken, “İçtimai Teşekkülün Temeli (İş)”, **İnsan**, C.2, S.8 (İkincikanun 1939), s.673-674.

¹⁴⁷ İsmail Hüsrev Tökin, “Bir “İş” telakkisi hakkında”, **Varlık**, C.7, S.134 (01.02.1939), s.65.

“Bu tekâmül [gelişim] gösteriyor ki, iş sermaye ve kıymetler tekâmülü zümreler arasındaki karşılıklı münasebetlerin eseridir. Her daire daha geniş tarafından kuşatılmak suretiyle nihayet iş organizasyonu, bütün arzı kaplayacaktır. O zaman Carnot prensibinde mevzuu bahseldüğü gibi tek bir kapalı sistem kalacak ve artık mübadeleye imkân olmadığı için iş organizasyonunun inkişafı duracaktır. Buna mübadele şeklinde işin nihayet bulması, başka bir tabirle çalışan ve kazanan iki sınıf yerine işin cemiyet tarafından müştereken tanzim edilmesi diyebiliriz. Böyle bir neticenin ne kadar zamanda tahakkuk edeceğini tayin kabil değildir. Ancak tarih, ric’i hareketlerine rağmen, dairelerin daima genişlemekte ve diğer daireler tarafından kuşatılmakta olduğunu gösterdiği için, bütün istikrai deliller bizi bu neticeyi kabule sevk eder.”¹⁴⁸

Tökin, bu “kehanetleri” şöyle değerlendirir: Bir tek cümle ile Hilmi Ziya, bugünkü toplumun sosyalist bir topluma dönüşeceğine yüzde yüz ikna olmuştur. Felsefede Marksist platforma geçtiğini “Yirminci asır filozofları” isimli eserinde ilan eden Hilmi Ziya, bu yazısıyla da iktisatta Marksizm’e geçtiğini ifade etmiş bulunmaktadır. Hilmi Ziya’yı bu düşünsel değişikliklere yönelten öznel ve nesnel şartlar bilinmemektedir. Acaba bu bilimsel bir gelişme midir? Yoksa bilimsel bir düşünüş müdür?¹⁴⁹

Tökin’e göre: “Hilmi Ziya’da bu, ilmi tekâmül olmaktan ziyade bir orijinalite hevesidir. Çünkü Hilmi Ziya’da bu hevesleri çok gördük. Mistisizmden materyalizme kadar bütün felsefi ekollerden bir nebze hevesini almış olan Hilmi Ziya şimdi de, Marksizm bahçesinde oynuyor.”¹⁵⁰ Ülken’in gelip geçici isteklerle fikrini değiştirdiğini iddia eden Tökin, Marksizm “oyununun” tehlikeli bir oyun olduğunu söyleyerek Ülken’e uyarıda bulunur. Bu heves, bir eğitimcinin elinde, farkına varmadan hayali ve düşünsel etkiler yapma olanağını bulabilirdi. Milli bütünlük bilincini iyice benimsemiş çağında olan gençlere, bilimsel bir meta imiş gibi dağıtıcı, milli bütünlüğü kırıcı bir ideolojinin teorilerini sunmak, hiç doğru değildi. Yazara göre, günümüzde, Marksizm bilimsel değil, ideolojik bir sorundur.¹⁵¹

Tökin, Ülken’e yapmış olduğu Marksizm “uyarısı”ndan sonra, Marksizm’le ilgili genel bir değerlendirmede bulunur: Bilimde Marksizm’e sempati beslemek, ilk bakışta insana bir şey yapıyormuşum duygusu verir. Hâlbuki eleştirel aklımız

¹⁴⁸ Hilmi Ziya Ülken, “İçtimai Teşekkülün Temeli (İş)”, *İnsan*, C.2, S.8 (İkincikanun 1939), s.674.

¹⁴⁹ İsmail Hüsrev Tökin, “Bir ‘İş’ telakkisi hakkında”, *Varlık*, C.7, S.134 (01.02.1939), s.66.

¹⁵⁰ A.y.

¹⁵¹ A.y.

geliştikçe (eleştirel aklımız gelişmezse Hilmi Ziya durumuna düşülür), Marksizm'in dayandığı temel ilkelerin doğruluğunu, yeni bilimsel keşiflerle kontrol etme arzusu uyanmaktadır. Bu kontrol ise, bizi hiç de Marksizm'in lehine sonuçlara götürmez. Örneğin, toplumdaki değişimlerin bir yasasının olmadığı ve dolayısıyla kapitalist sistemden sonra sosyalizmin gelmesinin bir zorunluluk olmadığı, toplumdaki hareketlerin olasılık kurallarıyla oluştuğu, hakkında ortaya çıkan yeni fikirler, Marksizm'in sonuçları hakkında bizde kuvvetli şüpheler uyandırmaktadır. İlk önce fizik bilimlerinden felsefeye geçmiş ve şimdi de sosyal bilimlerde yerleşmekte olan bu fikirler, Marksizmin bilimsel temellerini kuvvetle sarsmaktadır.¹⁵² Tökin, “isterdik ki, Hilmi Ziya, ric'i hareketler yapacağına ileri hamlelerde bulunsun. Bize felsefede ve sosyolojide milli ideolojinin nazari temellerini hazırlasın”¹⁵³ sözleriyle, değerlendirmesini sonlandırır.

Tökin, bir başka makalesinde, yapmış olduğu bu değerlendirmeye ilgili bir özeleştiri de bulunur.¹⁵⁴ Öncelikle, Ülken'in İnsan dergisinin 10. sayısında vermiş olduğu cevaplara¹⁵⁵ kendisini mahcup ettiğini; bir fikir adamına yaraşan şekilde verdiği bu cevapla kusursuz bir aydın ahlakı göstermiş olduğunu itiraf etmek gerektiğini ifade eder.¹⁵⁶ Bilimle ideolojiyi aynı düzlemde ele almaması gerektiğini söyleyen Tökin, özeleştirisini şu şekilde dile getirir:

“İnsan konuşurken bazen boş bulunur. Yazarken de boş bulunuyor. Mevzu sınırının dışına kayılıyor. Anlaşıyor ki, laf kontrol edilmediği gibi bezem kalem de kontrolden çıkıyor. Varlık'ta Hilmi Ziya'nın iş telakkisini tenkit ederken ilim meselesiyle ideoloji meselesini aynı müstevi üzerinde mütalaa etmiştim. Hâlbuki önümüzde sadece objektif bir ilim mevzuu vardı. Bunu münakaşa ederken Hilmi Ziya'ya boş bulunarak bazı atıflarda bulundum. Bunlara lüzum yoktu. Bir ilim meselesinin, hangi ideolojik sistemle alakalı olursa olsun, her şeyden evvel bitaraf bir tetkik adesesinden geçirilmesi lazım geldiğini kabul etmeliyiz. Aksi takdirde hiçbir ilim meselesinin objektif mütalaa ve münakaşasına imkân bulunamayacağı aşikârdır. Bu memlekette fikir meselelerinin tarafsız münakaşasını ahlak haline getirmek

---

¹⁵² A.y.

¹⁵³ A.y.

¹⁵⁴ Bkz: İsmail Hüsrev Tökin, “”İş”e Dair”, **Varlık**, C.7, S.139 (15.04.1939), s.226-229.

¹⁵⁵ Bkz: Hilmi Ziya Ülken, “İş Hakkında”, **İnsan**, C.2, S.10 (1 Mart 1939), s.823-831.

¹⁵⁶ İsmail Hüsrev Tökin, “”İş”e Dair”, **Varlık**, C.7, S.139 (15.04.1939), s.226.

zarureti bulunduğunu her zaman söylediğimiz halde buna nedense pek azımız riayet ediyor.”¹⁵⁷

Tökin, bu özeleştirisinin ardından, Ülken’in kendisine vermiş olduğu cevapları ele alır. Bu cevaplarda bir önceki makalesinde vermiş olduğu iş tanımı ve kapalı ekonomi açık ekonomi kavramları üzerinde durur.

Ülken, mübadelesiz (yani zümreler arası münasebetleri olmayan) bir toplum şeklinin olmadığını tekrar vurgular. Ülken’e göre, eski iktisadın soyut “homo economicus”u gibi, yeni iktisatçıların kapalı üretim devirleri de soyuttur. Gerçekte olmayan bir olgunun, olduğunu varsaymak da toplumsal düzenle biyolojik düzen arasındaki derece farkını inkâra kadar giderdi. Ülken, şu halde, fiilen üretimin mübadeleden ayrılamayacağını belirtir.¹⁵⁸

Ülken, Tökin’in kehanet olarak adlandırdığı görüşlerin, toplumsal determinizm kavramıyla ilişkili olduğunu ifade eder ve bu kavramı açıklar. Determinizm kadercilik değildi. Kaderci bir dünya görüşü ne kadar hatalı ise, determinizmi inkara giden romantik özgürlükçü ve iradeci toplum görüşü de onun kadar temelsiz ve hatalıydı.¹⁵⁹

3.3. Savaş Ekonomisi Üzerine Düşünceleri

3.3.1. Savunma Ekonomisi

Tökin, Varlık dergisinde, İkinci Dünya Savaşının başladığı dönemde, müdafaa ekonomisi kavramını ve sorunlarını anlatmak için bir makale serisi yayımlamıştır.¹⁶⁰ Ayrıca 1940 yılında “Müdafaa Ekonomisi” adlı bir kitabı yayımlanır. Tekeli ve İlkin’in vermiş olduğu bilgilere göre, Şevket Süreyya Aydemir 20 Şubat 1939’da İktisat Vekâleti Sanayi Tetkik Heyeti Başkanlığı’na getirilir. Dr. Refik Saydam’ın başvekilliği döneminde savaş ekonomisi çalışmaları başlatılır. Sanayi Teknik Heyeti Reisliği tarafından bu konuda beş ayrı rapor hazırlanır. Bu raporları Şevket Süreyya, o dönem Sümerbank’ta çalışmakta olan İsmail Hüsrev’le birlikte gerçekleştirmiştir.

---

¹⁵⁷ A.y.

¹⁵⁸ Hilmi Ziya Ülken, “İş Hakkında”, **İnsan**, C.2, S.10 (1 Mart 1939), s.827-828.

¹⁵⁹ A.e., s.831.

¹⁶⁰ Bkz: İsmail Hüsrev Tökin, “Müdafaa Ekonomisi I”, **Varlık**, C.9, S.152 (01.11.1939), s.210-213; İsmail Hüsrev Tökin, “Müdafaa Ekonomisi Mefhumu ve Problemleri II”, **Varlık**, C.9, S.153 (15.11.1939), s.234-238; İsmail Hüsrev Tökin, “Ekonomide Müdafaa Kudreti”, **Varlık**, C.9, S.155 (15.12.1939), s.281-283.

Müdafaa Ekonomisi de bu raporlardan birisidir.¹⁶¹ İsmail Hüsrev'in "Müdafaa Ekonomisi" kitabı ve aynı adlı makaleleri bu çalışmaların ürünüdür.¹⁶²

Tökin, savunma ekonomisi incelemelerine, İnönü'nün Kadro dergisinde yayımlanan yazısından bir alıntıyı aktararak başlar:

"İktisatta devletçilik siyaseti, bana her şeyden evvel bir müdafaa vasıtası olarak kendi lüzumunu gösterdi. Asırların ihmalini telafi edecek haksız tahripleri imar edecek, yeni zamanın çetin şartlarına mukavemet edecek sağlam bir devlet bünyesi kurabilmek için her şeyden evvel devleti iktisatta yıpratacak amillerden kurtarmak lazım geliyordu. Demek ki, iktisatta devletçiliği biz inkişaf yolu takip edebilmek için bir müdafaa vasıtası ve bu sebeple bir azimet noktası, bir temel addetmeğe mecbur bulunuyorduk. ..."¹⁶³

Tökin, birçok kişinin "iktisadi devletçilik bir müdafaa vasıtasıdır" sözünün askeri önemini anlayamadığını ifade eder. Müdafaa kelimesi, sadece milli piyasaların yabancı mamulünün istilasına karşı milli endüstri ile müdafaası anlamında alınmıştı. Oysa modern savaşların bir malzeme savaşını pekiyi bilen "Milli Şef" kara, deniz, hava orduları yanında dördüncü müdafaa kuvveti olarak, ekonominin düzenlenmesi ve inşa edilmesi gerektiği düşünüyordu.¹⁶⁴

Tökin, ülkelerin önceki savaş deneyimlerinden dersler çıkardığını ve ekonomi alanında edinilen deneyimlerin en az askeri ve siyasi alanlarda edinilenler kadar önemli olduğunu vurgular.¹⁶⁵

Yazar, "topyekûn harp" olarak isimlendirdiği, yeni savaş anlayışını şu şekilde açıklar: 18. ve 19. yüzyılların savaşları yaşanan dönemin (1939'un sonu) savaşlarından çok farklıydı. Bu yüzyıllarda savaş, genellikle ülkelerin yalnız askeri güçleri arasında meydana gelir, milletin diğer bireyleri, işgale uğramadıkları sürece savaşın etkisinden uzak kalırlardı. Ekonomik karışıklıklar ancak savaş sonunda beliren kıtlıklar ya da buhranlar şeklinde ortaya çıkardı. Savaşın en büyük ekonomik sorunu, finansman sağlayabilmek yani para bulabilmektir. Oysa yaşanan dönemin savaşları hem etki hem de organizasyon bakımından çok daha kapsamlı hâle

---

¹⁶¹ İ. Tekeli, S. İlkin, **Kadrocuları ve Kadro'yu Anlamak**, s.434-435.

¹⁶² A.e., 445.

¹⁶³ Başvekil İsmet, "Fırkamızın Devletçilik Vasfı", **Kadro**, S.22 (Teşrinievvel 1933), s.4 (Tökin, makalenin ilk iki paragrafını aktarmıştır. Burada sadece ilk paragraf yer almaktadır).

¹⁶⁴ İsmail Hüsrev Tökin, "Milli Şef İsmet İnönü'nün Ekonomik Prensipleri", **Varlık**, C.9, S.154 (01.12.1939), s.259.

¹⁶⁵ İsmail Hüsrev Tökin, "Müdafaa Ekonomisi I", **Varlık**, C.9, S.152 (01.11.1939), s.210.

gelmiştir.¹⁶⁶ 1939'a gelindiğinde artık savaş, bir ülkenin en ücra köşesine ve en küçük ferdine kadar etkisini göstermekte, memleketin bütün güç kaynaklarını seferber etmektedir. Modern savaşta önem kazanan ekonomik unsur sadece endüstri değildir. Savaş ihtiyaçları bütün bir milli ekonominin yeni baştan düzenlenmesini gerektirir. Ülkenin hammadde, iâşe (geçim) kaynakları, iş gücü, sermaye ve kredi hazineleri, nakliyat araçları, ticareti, maliyesi savaşın ihtiyaç ve isteklerine göre düzenlenmelidir. Modern savaş bir ülkenin sadece ekonomisinin değil, aynı zamanda bütün sosyal hayatının, bütün bir milletin topyekûn savaş amaçlarına göre örgütlenmesini zorunlu kılmaktadır, yeni savaşlarda artık ordular değil, milletler çarpışmaktadır.¹⁶⁷

“Müdafaa Ekonomisi Mefhumu ve Problemleri II” adlı makalesinde ise Tökin, savunma ekonomisi kavramını şu şekilde açıklar: Barış zamanında ülke ve milletin bütün iktisadi güç ve kaynaklarının, savunma amaçlarına göre topyekûn örgütlenmesine ve savaş zamanında da savunma emrine verilmesine savunma ekonomisi denir.¹⁶⁸ Yazara göre, savunma ekonomisi iki aşamalı bir realizasyondur; ilk önce siyaset, ikinci olarak bir düzendir. Mevcut ekonomiyi savunma ekonomisi haline getirebilmek için alınan önlemler, bu realizasyonun siyasetini meydana getirir. Önlemlerin verdiği nesnel sonuçlar, ekonomide yapısal değişimlere sebep olduğundan, değişimden sonra meydana gelen yeni ilişkiler sistemi, yeni bir düzendir. Buna savunma ekonomisi düzeni denilebilir, bunun zıddı barış ekonomisi düzenidir. Savunma düzeninin barış düzeninden temel farkı kayıtlı ve otoriter bir sistem olmasıdır.¹⁶⁹

Savunma ekonomisi tabirinin yanında, ekonomik savaş, sanayi seferberliği ifadelerine de rastlanıldığını söyleyen Tökin, bu ifadeleri açıklar. Buna göre, ekonomik savaş, savaşın belirli bir cephesini oluşturmaktadır. Bu kavram, savaşın asıl ve son hedefi olan düşmanın yenilmesini dolaylı olarak sağlamayı, yani düşmanın milli ekonomisini yıkmaya, dolayısıyla askeri direnç yeteneğini kırmaya yönelik olan hareketleri ifade etmektedir.¹⁷⁰ Ekonomik seferberlik, savunma ekonomisinden başka bir şey değildi, sınai seferberlik ise savunma ekonomisinin bir parçasıydı. Tökin'e

---

¹⁶⁶ A.e., s.211.

¹⁶⁷ A.y.

¹⁶⁸ İsmail Hüsrev Tökin, “Müdafaa Ekonomisi Mefhumu ve Problemleri II”, **Varlık**, C.9, S.153 (15.11.1939), s.234.

¹⁶⁹ A.y.

¹⁷⁰ A.y.

göre, tek başına sanayiye seferber etmek mümkün değildi, snai seferberlik bütün bir milli ekonominin de aynı zamanda seferber edilmesini gerektirmekteydi.¹⁷¹ Ekonomisini savunma amaçlarına göre düzenlemek isteyen bir millet, ihtiyaçlarını imkânları oranında içeriden temin etmek zorundaydı. Fakat bu zorunluluk onu hiçbir zaman bir mutlak otarşıye, yani kendi kendine yetme sistemine yöneltmez.¹⁷² Savunma ekonomisi, ithalatı, milli ihtiyaçları tamamlayacak ve savunma amaçlarına fayda sağlayacak şekilde planlar. Dolayısıyla savunma ekonomisi her şeyden önce milli iktisat bütünlüğünü gerektirir, başka ülkelere iktisadi bağılılığı reddeder.¹⁷³

Tökin'e göre, savunma ekonomisinin başarmak zorunda olduğu iki büyük görev vardır: 1) Bütün savunma güçlerinin ihtiyaçlarını tam olarak karşılamak, 2) Ekonomik seferberliği düzenlemek yani mevcut barış ekonomisini savunma ekonomisi haline getirmek, bunun planları yapıp uygulamak. Bu iki görevin özellikle ikincisinin başarılması işi, ekonomide yapısal bir değişimi gerektireceğinden büyük bir hazırlık yapılması ile mümkündür.¹⁷⁴

Tökin, ülkenin genel ekonomik savunma gücünün bağlı olduğu değişkenleri analiz eder. Yazara göre, savunma ekonomisi düzeninin sağlayacağı güven, milletin savunma gücüne bağlıdır. Fakat bu güç, her millette aynı olmaz, savunma gücü, milletin içinde yaşadığı coğrafi çevre, ekonomik hayat, sosyal yapı gibi faktörlerin çeşitli karışımlarından meydana gelir.¹⁷⁵ Tökin, bu faktörlerin en önemlilerini şu şekilde sıralar:

- 1) Devletin jeopolitik konumu
- 2) Ülkenin yüzölçümü, nüfusu ve nüfus yoğunluğu
- 3) Sınırların şekli komşu ülkelerin ruhsal durumu
- 4) Ülkenin ruhsal durumu, kültür seviyesi ve örgütlenme yeteneği
- 5) Ülkenin topraklarının verimliliği ve yeraltı servetlerinin gücü
- 6) Sınai tekniğin seviyesi ve ülkenin ekonomik yapısı
- 7) Ticaretin ve nakliyatın durumu
- 8) Devletin ve ekonominin mali gücü
- 9) Milli ekonominin beceri ve yaratma yeteneği

---

¹⁷¹ A.y.

¹⁷² A.e., s.235.

¹⁷³ A.y.

¹⁷⁴ A.y.

¹⁷⁵ A.y.

10) Halkın tahammül, sabır ve uyum yeteneği

Tekeli ve İlkin, İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı'na gelmesi ve dünya savaşının başlamasıyla, Tökin ve Aydemir'in, "müdafaa ekonomisi" kavramı çerçevesinde devletçilik tartışmalarına yeni bir hız kazandırmak istemiş olabileceklerine dikkat çeker. Yazarlara göre, Tökin ve Aydemir'in bu yolla Kadro dergisindeki görüşlerini bu koşullarda yeniden ürettikleri söylenebilir.¹⁷⁶

3.3.1. Hububat Siyaseti ve Fiyat Müdahaleleri

Tökin, 1943 yılında Türk Ekonomisi dergisinde makaleler kaleme almıştır. Bu yazılar genel olarak İkinci Dünya Savaşı esnasında devletin hububat ve fiyat siyaseti hakkındadır. Tökin, fiyatlara yapılan müdahaleler söz konusu olduğunda, hem savaş ortamında bulunulduğu için hem de Türkiye ekonomisinin genel olarak tarıma özel olarak da tahıla dayalı olmasından dolayı, devletin tahıl siyasetini incelemeyi gerekli görür.

Savaş yıllarında ekonomide hububatın önemi şu şekilde açıklanabilir. Bu dönemin en temel özelliklerinden birisi, dünya buhranı döneminde özellikle buğdayda meydana gözlenen fiyat azalışlarının hızla tersine dönmesidir. Savaş koşullarında çeşitli nedenler ile oluşan tarımsal üretim daralması sonucunda iç ticaret hadleri hızla tarım lehine dönmüş, sanayiden tarıma doğru kaynak artırımını yaşanırken, kıtlık ve karaborsa koşullarında hububat spekülasyonu yapabilenler büyük kazançlar elde etmişti.¹⁷⁷

Tökin' göre, Türkiye'de tarla ziraatı hububat, hububat ziraatı da buğday ziraatı demektir. Fakat memleketin buğday üretimi bütün nüfusa yetecek miktarda değildir. Memlekette buğdayın tarımın içerisinde önemli bir paya sahip olması, buğday üretimindeki değişimlere karşı hassasiyeti artırmaktaydı. Tökin, Türk ziraatının, ne üretim tekniği ne de teşkilat açısından kendini koruyacak durumda olmadığı tespitini yapar. Bunun için içerde ve dışarda piyasalarda meydana gelen her türlü sarsıntı ve sıkıntı derhal köylünün refahını etkiliyordu. Dolayısıyla, Türk köylüsünün bütün neşe ve ıstırapı hububat ve bilhassa buğday piyasasının gidişine bağlıydı.¹⁷⁸

Tökin, tahıl fiyatlarına devlet müdahalesini, dönemler halinde inceler ve önemli uğrak noktalarını şu şekilde sıralar: 1) Devletin ilk müdahalesi olan,

¹⁷⁶ İ. Tekeli, S. İlkin, *Kadrocuları ve Kadro'yu Anlamak*, s.446.

¹⁷⁷ Nevzat Evrim Önal, *Anadolu Tarımının 150 Yıllık Öyküsü*, İstanbul, Yazılama Yayınevi, 2010, s.83.

¹⁷⁸ İsmail Hüsrev Tökin, "Türkiye'de Hububat Siyaseti", *Türk Ekonomisi*, S.1 (01.07.1943), s.9-10.

03.07.1932 tarihli, 2056 sayılı buğday satın alma kanununun çıkarılması,¹⁷⁹ 2) 03.07.1938 tarihinde, 3491 sayılı kanunla Toprak Mahsulleri Ofisi'nin kuruluşu ve 28.11.1940 tarihinde, 2/14713 numaralı kararname ile ilk el koymanın gerçekleştirilmesi,¹⁸⁰ 3) 17.07.1942 tarihinde çıkartılan, 2/18365 numaralı kararname ile kısmi olarak serbest satışın sağlanması ve 2/1364 numaralı kararnameyle tahıl fiyatlarının artırılması, 5) 15.05.1943 tarihli kararnameyle devlet hissesi satıldıktan sonra mahsulün geri kalanının serbest satışa bırakılması.¹⁸¹

Tökin, “henüz yurdun fiziki imkânlarına efendi olamadık” diyerek, ziraatın ekonomik açıdan verimsizliğine vurgu yapar. Yazara göre, tabiata pasif bağımlılık, özellikle ziraat alanında kuvvetle göze çarpıyordu. Köylü henüz suya, havaya, toprağa, tohuma hükmünü geçiremiyor, en bereketli toprak üzerinde en verimsiz ve en geri ziraatı yapıyordu. Aldığı mahsul tükettiği emeğin hiçbir zaman karşılığı değildi.¹⁸²

Tökin, biri üretim araçları ve yöntemlerini diğeri iş teşkilatını iyileştirme olmak üzere, emeğin verimini yükseltmenin iki yolunun olduğunu hatırlatır. Fakat teknik devrimin önünde, ortakçılık gibi toprak mülkiyeti sorunundan kaynaklanan bir takım engeller vardı. Tökin, yaklaşık on sene önce, ortakçılık, yarıcılık, marabalık üzerine Kadro'da yaptığı tespitleri tekrar eder.¹⁸³ Anlaşılan, köylünün durumunda bu anlamda pek bir değişiklik olmamıştı. Hatta yoksul köylünün durumu daha da kötüleşti denilebilir. Kapitalizm ve köylülüğü inceleyen iktisat tarihi çalışmasında Oya Köymen, tarımda sınıfsal farklılaşmanın derinleşmesini şu sözlerle dile getirir:

“1938-1945 arasındaki savaş ekonomisi koşullarının genel olarak sermaye birikimini, özellikle de tarımdan kaynaklanan sermaye birikimini hızlandırdı. 1938'de 500TL olan bir vagon buğdayın fiyatı 1942 yılında 10.000TL'ye yükselmişti. Piyasalara büyük ölçüde buğday sağlayabilen büyük çiftçi ve tüccar, enflasyonist ortamın da katkısıyla büyük karlar elde ettiler, yoksul köylülerden toprak satın alarak, işletmelerini daha da genişlettiler.”¹⁸⁴

Büyük çiftçi ve tüccarlar zenginleşirken yoksul köylüler daha da yoksullaşmıştı.

---

¹⁷⁹ A.e., s.12.

¹⁸⁰ A.e., s.14.

¹⁸¹ A.e., s.15.

¹⁸² İsmail Hüsrev Tökin, “Türk Ziraatının Ekonomik Verimi”, **Türk Ekonomisi**, S.4 (15.10.1943), s.122.

¹⁸³ A.e., s.123.

¹⁸⁴ Oya Köymen, **Kapitalizm ve Köylülük: Ağalar, Üretenler, Patronlar**, s.133.

Tökin'in tarımda verimlilik için Kadro'da geliştirmiş olduğu çözüm önerileri hala geçerlidir:

“İstihsal [üretim] verimliliğinin artırılması yolunda ilk adım, köylüyü toprak sahibi yapmak olduğu gibi, ikinci adım da toprağa kavuşmuş köylüyü teknik vasıtalarla teçhiz etmektir. Fakat köylü küçük işletmeler halinde teşkilatlanınca, birçok teknik imkânlardan istifade edemeyecektir. Çünkü bugünkü vasıtaların en mühim kısmı, ancak büyük işletmelerde rantabl olmaktadır. Dolayısıyla, ...teknik vasıtalarından küçük işletmelerinde istifadesini mümkün kılacak bir teşkilat şekli bulmak lazımdır.”¹⁸⁵

Tökin'e göre, asıl sorun, köylüyü ortakçı, yarıcı vb. durumundan kurtarıp bağımsız çiftçi haline getirmek ve esasen küçük üretici halinde çalışmakta olan köylünün kendi işletmesine modern teknik araç ve yöntemleri götürmekti.¹⁸⁶

Tökin, fiyat siyaseti ifadesiyle, devletin fiyatlandırmalara müdahale etme veya etmeme kararlarını kastetmektedir. Yazar, bu çerçevede fiyat politikalarını; liberal eğilimli safha, devletçi eğilimli safha, otoriter safha, tekrar liberal eğilimli safha olmak üzere dört safhada değerlendirir.¹⁸⁷ Bu safhaları şu şekilde tarihlendirir: 1) Liberal eğilimli safha; devrimin başlangıcından 1932'ye kadar. 2) Devletçi eğilimli safha; 1932'den, milli korunma kanununun kabulü olan 1940'a kadar. 3) Otoriter safha; 1940'tan 1942'ye kadar. 4) Tekrar liberal eğilimli safha; bütün iâşe maddeleri satış ve fiyatlarının serbest olduğu 17.07.1942 tarihinden, makalenin yazıldığı tarihe (1943) kadar olan süreçtir.¹⁸⁸

Tökin'e göre, 1939 yılından beri Türkiye'de fiyat politikası uygulamalarında iki ayrı prensip görülmektedir. Biri para diğeri de emtia prensibidir. Bu iki prensip dört senelik kısa bir zaman zarfında birbirini takip eden iki ayrı piyasa düzeni şeklinde somut ifadesini bulmuştu. Ekonomik sorunlara karşı 1940'dan 1942'ye kadar alınan önlemlerin tamamı emtia prensibine dayanmaktaydı. Fakat bu önlemlerin uygulanması esnasında esasen kıt olan malların gittikçe daha da azaldığı, piyasalardan çekildiği gözlemlenmişti. Devlet, 1942 Temmuzunda uyguladığı serbest fiyat ve satış rejimiyle para prensibine geçmiş oldu. Önceki rejimin tam olarak uygulanamamasından kaynaklanan darlıkları kaldırmak sınırlamalardan dolayı saklanan malı piyasalara çekerek rahatlık yaratmak için fiyatlar ve emtianın satışı

¹⁸⁵ İsmail Hüsrev Tökin, “Türk Ziraatının Ekonomik Verimi”, **Türk Ekonomisi**, S.4 (15.10.1943), s.139.

¹⁸⁶ A.y.

¹⁸⁷ İsmail Hüsrev Tökin, “Türkiye'de Fiyat Politikası”, **Türk Ekonomisi**, S.5 (15.11.1943), s.155.

¹⁸⁸ A.y.

serbest bırakılmıştı. Fakat olağanüstü şartlar ve bu şartların psikolojik havası devam ettiğinden, tespit ve sınırlama baskısı kaldırılınca, malların göreceli olarak bollaşmasına rağmen fiyatlar düşmemiş aksine yükselmişti.¹⁸⁹

Tökin, milli ekonominin liberal yapısını koruduğu, iktisadi faaliyetlerin sorumluluğunun bireylerde kaldığı sürece, milli ekonominin bütün alanlarına kapsayıcı bir fiyat politikasının uygulanamayacağını düşünmektedir. Fiyat siyasetini başıboş milyonlarca birey değil, bu bireyleri iş alanlarının kademelerine göre içine almış kuruluşlar, birlikler uygulayabilecektir. Ya da milli ekonominin önemli şubeleri önceden kurulmuş tröstler gibi büyük özel birlikler tarafından organize edilmiş olabilir. Tökin, ismen liberal kalan memleketlerde bile devletin, iktisatta siyasi aksiyonu, bir taraftan kendi kurduğu teşkilat diğer taraftan mevcut büyük kuruluşlar aracılığıyla, uyguladığını ifade eder. Yazara göre, gerçek bir fiyat politikası uygulama şartı, ekonomide üretimden tüketime kadar aşamalı teşkilat ağı oluşturmaktır.¹⁹⁰

3.4. “Milli Şef” İsmet İnönü Üzerine

Tökin, İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesinden ve Milli Şef sıfatını almasından yaklaşık bir yıl sonra, 1939 Aralığında, Varlık dergisinde, İnönü'nün ekonomik prensiplerini incelediği bir makale yayımlamıştır. Bu övgü dolu makaleden sonra, 1946 yılında “İsmet İnönü, Şahsiyeti ve Ülküsü” adında bir kitapçık yayımlayacaktır.

Tökin, şefin önemini şu şekilde ifade eder:

“Her inkılap nizamının manasını, yoğurulduğu fikirler manzumesinde buluruz. Fakat fikirler ve prensipleri şef ortaya koyar ve bunları şef realize eder. Binaenaleyh şefin büyüklüğünü prensiplerinin kuvvetinden ve bunları tatbikte gösterdiği isabet ve kudretten anlarız.

Milli Şef İsmet İnönü, yeni Türk cemiyetinin inkılapçı inşasında kendilerine has prensiplerle temayüz ve teferrüt eder. Milli Şef'in bilhassa ekonomi hakkındaki fikirleri bir doktrine esas olacak derecede manalı ve dolgundur. Büyük bir inkılap aksiyonu içinde olgunlaşan bu fikirlerin mana ve kıymetini tebarüz ettirmek, Milli Şef'i ve onun Türk inkılap tarihindeki mevkiini ve tesirlerini anlamamıza yardım edecektir.”¹⁹¹

¹⁸⁹ İsmail Hüsrev Tökin, “Fiyat Politikasında İki Prensip”, **Türk Ekonomisi**, S.7 (15.01.1944), s.y.

¹⁹⁰ İsmail Hüsrev Tökin, “Fiyat Siyaseti Hakkında”, **Türk Ekonomisi**, S.8 (15.02.1944), s.250.

¹⁹¹ İsmail Hüsrev Tökin, “Milli Şef İsmet İnönü'nün Ekonomik Prensipleri”, **Varlık**, C.9, S.154 (01.12.1939), s.257.

Tökin'e göre, hakiki devlet adamında ilk ve asıl olan aksiyondur. Prensipler ise bu aksiyonun verimlerinden çıkarılır. Max Scheler, "devlet adamı ilk önce eserini verir, bundan sonra prensipler çıkarılır" diyor; bu prensipleri çıkarma işi de devrim aydınlarına düşüyordu.¹⁹² Tökin, böylece Kadrocu görüşleri tekrar canlandırmakta ve üzerine bir teorizasyon görevi almaktadır.

Tökin'e göre, İnönü'nün bütün düşünce tarzına yön veren ide, organik bir hayat anlayışıdır, bütün sözlerinde ve yazılarında yansımaları görülen bu anlayış, uygulamada da etken bir fikir olmuştur. Tökin, bu anlayışı şu şekilde açıklar: Toplum ya da millet, bireylerin veya kurumların bir toplamı değildir. Aksine, bunların karşılıklı ve birbirlerini tamamlayan ilişkilerinin organlaşmış birliğidir. Dolayısıyla millet bir bütündür. Bireylerin menfaati bütünün menfaatleriyle aynıdır.¹⁹³

Tökin'e göre, İnönü'nün halkçılığı onun insani fikirlerinden (hümanizm) kaynaklanıyordu. "Milli Şef" halkı seven ve halk tarafından içten sevilen bir devlet adamı olarak kendini gösteriyordu. Ayrıca, halkı bir insan camiası olarak seven ve bütün heyecanını ondan alan "Milli Şef", aksiyona geçmeden önce daima halkla temas etmiş, halkın duygularına, arzularına ayna olmuştu.¹⁹⁴

"Milli Şef", demokratik bir halk idaresinin gerekliliğini savunmuş ve çeşitli partilerle temsil edilen demokratik halk idaresi hakkındaki görüşünü, "tek eksiklerimiz karşı partilerin olmamasıdır" şeklinde ifade etmişti.¹⁹⁵ Tökin'e göre, CHP'nin, tek iktidar partisi olması dolayısıyla uyguladığı sistem, "merkeziyetçi demokrasi" olmuştu. Bu farklı partilerin katıldığı liberal bir demokrasi değildi ve bu sayede, CHF devrimci hamleler için alınan kararları hızla uygulamak ve uygulamanın baltalanmasına engel olmak imkânını da bulmuştu.¹⁹⁶

Tökin, "Milli Şef" kavramına da açıklık getirir. Faşizmde ve nasyonal sosyalizmde, şefler, cebir ve zor yoluyla halkın başına geçmişlerdi, siyasi güçleri buradan geliyordu. Türkiye'de ise hakiki şef, halk tarafından seçilmiş olan Büyük Millet Meclisi'ydi ve Millet Meclisi, Cumhurbaşkanı'ndan üstündü.¹⁹⁷

---

¹⁹² Scheler'den aktaran; İsmail Hüsrev Tökin, **İsmet İnönü: Şahsiyeti ve Ülküsü**, Ankara, Ülkü Basımevi, 1946, s.7.

¹⁹³ İsmail Hüsrev Tökin, "Milli Şef İsmet İnönü'nün Ekonomik Prensipleri", **Varlık**, C.9, S.154 (01.12.1939), s.258.

¹⁹⁴ İsmail Hüsrev Tökin, **İsmet İnönü: Şahsiyeti ve Ülküsü**, s.33-34.

¹⁹⁵ A.e., s.35.

¹⁹⁶ A.e., s.36.

¹⁹⁷ A.e., s.37-38.

İnönü'nün ekonomik görüşlerini açıklarken SCF ile olan tartışmaları hatırlatarak, SCF'nin memleketin iktisadi gerekliliklerini anlayamadığını söyleyen Tökin, devletin henüz yeni doğmakta olan milli sanayinin ve ticaretin faaliyetine engel olmadığını, aksine bunlar için teşvik ve himaye edici tedbirler aldığını ifade eder. Tökin, “esasen milli sanayi ve ticaret, devletin himayesi bizzat arıyordu. O halde devlet neye engel oluyordu?”¹⁹⁸ sözleriyle, sanayici ve tüccarların devletçiliği kendilerinin istemiş olduğunu, devletin bunlara yönelik bir engelleme arzusu içerisinde bulunmadığını ifade eder.

Tökin, “mutedil devletçilik” ifadesindeki, “mutedil” sıfatının sonradan kaldırılarak, sadece “devletçilik” tabirinin kullanıldığını belirtir. Mutedil kelimesinin ilk zamanlarda kullanılmasının faydalı olduğunu söyleyen Tökin, bu şekilde Türk devletçiliğini Sovyetler’de ve İtalya’da iktisadi hayatı top yekûn devletin emrine veren totaliter veya sosyalist devletçilikten ayırmanın mümkün olduğunu ifade eder.¹⁹⁹

Devletçilik, İnönü'nün askeri ve siyasi zaferlerinin yanında duran, iktisadi bir zaferdi. İnönü; savaşıyla askeri, Lozan Antlaşması’yla siyasi ve devletçilikle de iktisadi zaferine ulaşmıştı.²⁰⁰ Tökin, organik ve bütüncü bir hayat anlayışının ürünü olan devletçiliğin, Milli Şef’te hiçbir zaman bireyin özgürlüklerini sınırlayan bir devletçiliğe kaymadığını söyler.²⁰¹

“Milli Şef”in ekonomik fikirleri arasında üretim prensibi önemli bir yere sahipti. İnönü, ekonomide ticaretten ziyade üretime önem vermişti. Yeni yeni fabrikalar kurmak, memleketin üretim araçlarını sürekli genişletme, İnönü'nün temel hedeflerinden biriydi.²⁰²

Tökin, milli kültür kalkınmasını gerçekleştirme, kati bir azimle ve kısa bir zamanda devrimci bir davranışla sonuçlandırma işini üzerine alanın İnönü olduğunu ifade eder. Tıpkı iktisadi kalkınmada olduğu gibi kaybedilecek zaman yoktu, büyük iktisadi ve sosyal işler başarılıırken, kültür kalkınmasının geride kalması cidden büyük uygunsuzluklar doğuruyordu. Fakat bu olumlu ve yapıcı iş de, muhalefetsiz

---

¹⁹⁸ A.e., s.48.

¹⁹⁹ A.e., s.51.

²⁰⁰ A.e., s.56.

²⁰¹ İsmail Hüsrev Tökin, “Milli Şef İsmet İnönü'nün Ekonomik Prensipleri”, **Varlık**, C.9, S.154 (01.12.1939), s.259.

²⁰² A.y.

kalmamıştı. Gericilik, köylünün kültürel uyanışından menfaati bozulanlar, onun cehaletini sömürenler, bu yeni devrim yürüyüşünden memnun kalmamışlardı.²⁰³

Tökin'e göre, köylünün yetiştirilmesi alanında en verimli çalışmalar özellikle, Köy enstitüleri sisteminde görülmekteydi. Tamamen Türkiye'ye özgü ve orijinal bir eser denilebilecek köy enstitüleri, modern kültür ve iktisat zihniyetini, modern tekniği köyün içinde, köylünün kendi eli ve bilgisiyle köye yaymak gibi aşağıdan yukarı bir hamlenin harekete geçiricisi olmaktaydı.²⁰⁴

Şef kavramını bu şekilde teorize eden Tökin, otuz yıl sonra, ideoloji ve şeflikle ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapacaktır:

“İdeolojilerde şefin veya partinin fikri de dogmadır. Ancak bunu şef veya parti değiştirebilir. Kimse parti doktrinine aykırı bir düşüncede olamaz. Aksi takdirde hain ilan edilir. Çünkü parti en doğruyu bilen ve görendir. Kutsal kitaplara aykırı düşünenler de ya ateşe yakılır, ya derisi yüzülür, ya da linç edilirdi. Tarih örneklerle doludur.”²⁰⁵

3.5. Demokrat Parti'nin İktisadi Siyaset Sistemi

Tökin, 1946'da, “İsmet İnönü, Şahsiyeti ve Ülküsü” adlı bir kitapçığın dışında, “CHP'nin Dünya ve Cemiyet Görüşü” ve “CHP'nin İktisadi Siyaset Sistemi” adlarında iki kitapçık serisi kaleme almıştır. Tekeli ve İlkin, bu kitapçıkların çok partili siyasal yaşama geçiş ve 1946 seçimleri dolayısıyla hazırlanmış olabileceklerini belirtir.²⁰⁶ Yazarlara göre, CHP'nin ideolojisini yorumlayarak sistemleştirme işi için bir Kadrocunun seçilmesi tesadüf değildi, çünkü Kadrocular bu tür hünelerleriyle tanınmaktaydılar.²⁰⁷

Kadro hareketiyle ilgili eserinde Tekeli ve İlkin, Kadrocuların Kadro'yu yeniden üretmek istedikleri varsayımından hareket ederek; Kadrocuların Kadro sonrası dönemde Kadrocu fikirleri yeniden üretip üretmediklerini sorguladılar. Bu açıdan bakıldığında, 1939-1946 arası dönemin, Tökin için uygun bir ortam olduğu söylenebilir. Bu dönemde meydana gelen toprak reformu, köy enstitüleri, Milli Eğitim Bakanlığı'nın hümanist ve aydınlanmacı kültür politikaları gibi gelişmelerin Tökin'i umutlandırdığı düşünülebilir. Sonuçta bunlar, Kadro'da sürekli savunulan ve devrimin kök salması için yapılması istenen uygulamalardı.

²⁰³ İsmail Hüsrev Tökin, **İsmet İnönü: Şahsiyeti ve Ülküsü**, s.64.

²⁰⁴ A.e., s.67.

²⁰⁵ İsmail Hüsrev Tökin, “Bilim ve Dogmacılık”, **Mimar Sinan**, S.20 (1976), s.32.

²⁰⁶ İ. Tekeli, S. İlkin, **Kadrocuları ve Kadro'yu Anlamak**, s.448.

²⁰⁷ A.y.

Tökin, Kadro'nun kapanma sebepleri arasında ilk önce Celal Bayar ve taraftarlarını gösteriyordu. Bayar bu süreçte arka planda kalmıştı. Diğer bir önemli sebep, Kadro ile İnönü arasında devletçilik konusunda ortaya çıkan fikir uyuşmazlığıdır. Tökin, bu sorunu çözümlenip, buna göre düşüncelerini revize etmiş ve bu sorunu da ortadan kaldırmıştı. Üstelik Kadro'yu doğuran koşullardan birisi olan liberalizm tartışmaları bu sefer Demokrat Parti (DP) ile birlikte yeniden ortaya çıkmıştı. Dolayısıyla Tökin'in hazırlamış olduğu CHP kitapçıkları ve Kadro'yu yeniden üretme isteği varsayımı bu çerçevede ele alınabilir.²⁰⁸

Tabii, ikinci bir Kadro dönemi gelmeyecektir. Uygun ve benzer görünmesine rağmen koşullar artık değişmiştir. Bir kere 30'larda, Kemalizm'in ideolojisini yapmak sadece Kadro'nun uğraşı değildi. O dönemde, gerek CHP'nin içinden gerek dışından Kemalizm'in ideolojisini oluşturma gayreti vardı. İkincisi Sovyet planlamacılığının, dünya buhranı koşullarında ortaya çıkan prestiji, dünya buhranın etkilerinin azalmasıyla kaybolmaya başlamıştı. Üçüncüsü, belki de en önemlisi, Türkiye'nin ABD eksenine kaymasıyla, liberalizmin egemen görüş haline gelmesi. Tökin'in revizyonları bu eksen için pek yeterli veya inandırıcı olmuş gibi durmamaktadır.

Bununla birlikte, Tökin'in Kadro'yu tekrar canlandırmak istediğine dair somut veri bulunmamaktadır. Fakat bu yönde bir çalışma içerisinde olmak istediğini düşündüren olgu, Tökin'in 50'lerden sonra siyasi ve iktisadi konularda yoğun veya sürekli bir üretim yapmaya son vermiş olmasıdır. Yazarın yakınları, Tökin'in kırgın görüldüğünü, siyasete ilgisinin azalmasının bu kırgınlıkla ilgili olabileceğini düşünmektedir.²⁰⁹

Tökin'in DP değerlendirmeleri incelendiğinde, partiye sert bir tavır sergilediği gözlemlenmektedir:

“Her cemiyetin dibinde, türlü sosyal ve psikolojik sebepler altında her işe ilgisiz kalan, memnun edilemeyen, menfi ruhta bulunanlardan müteşekkil bir kara tortu vardır. Partiler yahut fertler, herhangi bir siyasi macera uğruna bu tortuya bir kepçe çalarlar. Ortalık birden bulanır. Bir mihaniki hareketin süratle intikal etmesi, yahut bulaşık bir hastalığın süratle sirayet etmesi gibi, bu tortunun menfi psikolojisi, geniş tabakaları, cemiyetin barış ve huzur içinde çalışan toplulukları sarar. Tortudaki

²⁰⁸ Tökin'in devletçilikle ilgili fikirlerindeki değişikliklere bakılarak Kadro'yu yeniden üretmeyi istemeyeceği düşünülebilir. Fakat Kadroculuk iktidarın siyasetini/ideolojisi belirleme isteği olarak ele alınırsa, Tökin'in Kadro'yu yeniden üretme arzusunun olması akla uzak gelmez.

²⁰⁹ III. Sözlü Tarih Atolyesi, **Mete Tunçay İsmail Hüsrev Tökin'i anlatıyor**, Kaset No. 2.

basillerin etrafa yayılması, bir takım cemiyet fertlerinin şuuruları altında gizli kalmış ihtibasa uğramış [gizli/saklı kalmış] bulunan menfi ihtirasları harekete getirir. Menfi bir muhalefet psikozu teessüs eder. Şuurulu kimseler bile bu psikozun tesiri altında kalır.

Filhakika, bu şekilde cemiyet, statik muvazene durumundan dinamik muvazene durumuna geçmiştir. Ama bu geçiş, yapıcı değil yıkıcıdır. Bugünkü parti mücadelelerinde, muhalif partilerin hareket tarzı budur. Ellerinde değnek, derenin dibini karıştırıyorlar.”²¹⁰

Tökin, “CHP’nin İktisadi ve Siyasi Sistemi II” adlı kitapçıkta, DP’nin ekonomi politikalarını eleştirir. Bu eleştirilerin odağında, DP’nin liberal politikaları bulunmaktadır. Buna göre, DP, özel sektörün sınırlanmasına karşı çıkmakta ve devletçi önlemler karşısında iş adamlarının kişisel çıkarlarını temsil etmekteydi.²¹¹ Bu anlayışın memlekette eleştirilmeden kabul gördüğünü hayretle karşıladığını söyleyen Tökin, bireyin özgürlüğü söyleminin insana çok sevimli geldiğini, fakat bunun altında sadece özel sektörün özgürlüğü bulunduğunu ifade eder.

Tökin’e göre, bireyin iktisadi özgürlüğü, bir refah özgürlüğüdür. Yani milletin, halkın, her bireyin geçim mücadelesinde işsizliğe, sefalete, açlığa, geleceğin güvensizliğine karşı güven veren bir özgürlük, iş hakkı ve refah özgürlüğüdür. Bu ideal bir özgürlüktür, bütün insanlık bu özgürlüğü aramaktadır. Fakat özel girişimin özgürlüğü, sadece tacirin, iş adamının kişisel kazancını garanti eden, güven altına alan bir özgürlüktür. Bütün milletin iktisadi özgürlüğünü güven altına alan bir serbestlik değildir. Sadece ticaret özgürlüğüdür. Yani, devletin halkı iktisadi olarak korumak, vurgunculuğu önlemek, kıt olan malların adil dağıtmak, adil fiyatlar belirlemek amacıyla aldığı önlemlerden, sınırlamalardan kurtulma hakkıdır.²¹²

Tökin, DP’ye yönelik olarak, “DP niçin topraksız köylüyü, toprak vererek, iktisadi özgürlüğüne kavuşturmak istemiyor?”, “Ortakçı, yarıcı, ırgat olarak çalışan mesken, iş gelecek özgürlüğü bulunmayan milyonlarca köylünün, iktisadi özgürlüğe hakkı yok mudur?” şeklinde sorular yöneltir.²¹³

Tökin, buna paralel olarak, başka bir yerde, şu yorumu yapar:

---

²¹⁰ Tökin’den aktaran; Çetin Yetkin, **Karşı Devrim (1945-1950)**, Ankara, Kilit Yayınları, 2014, s.279 (Köşeli parantezler Yetkin’e aittir).

²¹¹ İsmail Hüsrev Tökin, **Cumhuriyet Halk Partisi’nin İktisadi Siyaset Sistemi II**, Ankara, Ülkü Basımevi, 1946, s.24.

²¹² A.e., s.24-25.

²¹³ A.y.

“[DP’nin] Teşkilatlandığı esas sosyal kuvvet, bir kısım tacir, bir kısım büyük mülk ve arazi sahipleri, bir kısım serbest meslek erbabıdır. Bunu partiye iltihak edenlerin sosyal hüviyetlerinden anlıyoruz. Bunlar, devlet tarafından dar ve sabit gelirli halkın, küçük mülk sahiplerinin, küçük köylünün, işçinin, iktisadi hürriyet ve refahını sağlamak uğruna alınmış iktisadi tedbirlerden azade kılmak, siyasi hayatta maksatlarını yürütmek isteyen unsurlardır.”²¹⁴

Tökin, devletin ekonomiye müdahalesi açısından, CHP ile DP arasındaki farkı şu şekilde açıklar: CHP programında devlet, iktisadi faaliyetiyle özel sektörü millet varlığının eşit haklara sahip iki organik parçası olarak ele alınmış ve aralarında bir fark gözetilmemiştir. DP programında ise, milli ekonominin asli unsuru ve temeli özel sektör olduğu için, devlet ve birey iki ayrı ve bağımsız unsur olarak kabul edilmiştir. Yabancı, iktisat dışı bir unsur sayılan devletin, faaliyet alanını özel sektör zararına genişletmemesi için bir sınır belirtilmektedir. Tökin’e göre, DP programındaki devletle özel sektörün birbirini tamamlayacağını öne süren görüşler, diğer maddelerin liberal açıklığını örtmek amacıyla dile getirilmektedir.²¹⁵

Tökin, DP’nin, devletçiliğin sınırlarının kesin olarak belli edilmesini ve devletin ne gibi işleri üzerine alacağını önceden ilan etmesini, istediğini ifade eder ve bu talebi eleştirir. Özel sektör, devletin iktisadi faaliyeti karşısında yer darlığı, iş alanı sıkıntısı çekmiyordu. Bütün işleri devlet üzerine almamıştı. Bu memlekette henüz, hem devletin hem özel sektörün birbirini rahatsız etmeden yapacağı daha pek çok işler vardı. Dolayısıyla, devlet yapacağı işleri bildirirse de bildirmese de, özel sektör bu memlekette onlarca yıl elini kolunu sallayarak, hatta devlet işletmelerinin varlığını bile hissetmeden geniş ve zengin çalışma alanları bulacaktı.²¹⁶

Tökin, liberalizm karşıtı bir argüman olarak müdafaa ekonomisini gündeme getirir. Buna göre, özel sektörün, şu kısa Cumhuriyet tarihinde savunma açısından alınması emredilen işletme önlemlerinde devleti nasıl sabote etmiş olduğu, kazanç bulamayınca gerekli tesisleri yapmaktan nasıl kaçındığı çok görülmüştü. Devletle özel sektörün alanını, eğer böyle bir sınıra gerek varsa, daima her tarihi andaki milli ihtiyaçlar, milli amaçlar, savunma ihtiyaçları belirler. Dolayısıyla devlet yüksek milli amaçları gerçekleştirmek için hareketlerinde serbest kalmak zorundadır.²¹⁷

---

²¹⁴ Tökin’den aktaran; Çetin Yetkin, **Karşı Devrim (1945-1950)**, s.294 (Köşeli parantezler Yetkin’e aittir).

²¹⁵ İsmail Hüsrev Tökin, **Cumhuriyet Halk Partisi’nin İktisadi Siyaset Sistemi II**, s.28.

²¹⁶ A.e., s.29.

²¹⁷ A.e., s.31.

Tökin'e göre, DP, özel sektörün hiçbir şekilde zarara uğramamasını devletin garanti etmesini istemektedir. Yazar bu maddeyi, "böylece devlet, bütün milletin refahını sağlamaya çalışan bir teşkilat olmaktan çıkıyor, özel teşebbüsün kazancını sigorta eden, ona kazanç sahaları bulan bir vasıta haline geliyor", cümlesiyle eleştirir.²¹⁸

Tökin'e göre, özel sektörde kişisel kazanç endişesi hâkimdir ve milli amaçlar, kar getirmediği takdirde bir sözden ibaretti; bunun bezirgânca bir düşünce olduğu apaçıktı. Fakat artık dönemin yeni bir zihniyetini benimsemek gerekiyordu. Liberal dönemin kar hırsıyla hareket eden girişimcisi yerine artık halka hizmet amacıyla çalışan girişimci geçmekteydi. Kar zihniyeti yerini hizmet zihniyetine bırakmaktaydı. Yeni dönemin insani ve ahlaki ülküsünü en fazla kazanç temini hırsı değil, halka hizmet, milli camiaya faydalı olmak amacı oluşturmaktaydı.²¹⁹

Son olarak Tökin, devlet işletmelerinin devredilmesi sorununa değinir. Buna göre, DP, devlet işletmelerinin "elverişli şartlarla" özel girişime devredilmesini istemektedir. Yazar, bu talebe, "Devlet işletmeleri özel girişime devredilmesi halinde, daha mı iyi idare edilecektir?", "Hususi ellerde daha rantabl işleyeceği ne malum?" sorularıyla tepki gösterir ve devlet işletmelerinin kar amacı gütmeyeceğini, asıl amacın hizmet olduğunu dile getirir.

Tökin'in DP eleştirileri ve Vedat Nedim Tör'le yapmış olduğu tartışma beraber okunduğunda, görülecektir ki, roller değişmiştir. Örneğin, devlet işletmeciliğinin rasyonelliği konusunda, Tökin, Tör'ün yerine, DP de Tökin'in yerine geçmiştir. Bu kez devlet işletmelerinin rasyonel olabileceğini Tökin, aksini DP savunmaktadır. Yukarıda ise, adı geçen önermeyi Tör aksini Tökin savunuyordu.

Görünen o ki, kavramlar Tökin için Foucault'un alet çantası gibidir. İsteddiği zaman istediği aletleri çıkarıp istediği yapıyı kurabilmektedir. Özellikle Kadro dergisi bölümünde görüldüğü üzere, Cumhuriyet kadroları arasında yaşanan devletçilik-liberalizm tartışmalarında niteliksel bir farklılık bulunmamaktadır. Yani, terazilerin hiçbir kefesinde özel mülkiyet karşıtı bir ağırlık yoktur. CHF-SCF, İnönü-Bayar, CHP-DP ikiliklerinin tamamında devletçilik-liberalizm tartışması niceliksel boyuttadır. Daha açık bir ifadeyle, devletçiliğe x, liberalizme y denilecek olunursa; bir taraf 5gr x-5gr y derken, diğer taraf 3gr x-7gr y demektir. Veya bir taraf 9gr x - 1gr y derken diğer taraf 1gr x-9gr y demektir. Dolayısıyla, Tökin'in, bu

---

²¹⁸ A.y.

²¹⁹ A.e., s.32.

tartışmalardan bir teoriye ulaşmaya çalışması, bir noktadan sonra tamamen skolastik bir çaba olarak kalmıştır.

Bununla birlikte, Tökin'in tavrında bir tutarlılık da vardır. Tökin, her zaman genel olarak CHP, özel olarak da İnönü'nün yanında yer almıştır. Çelişkili görünen düşünceler, Cumhuriyet dönemindeki devletçilik-liberalizm tartışmalarının pragmatik yapısından kaynaklanmaktadır. Tökin'in talihsizliği, "devlet adamı ilk önce eserini verir, bundan sonra prensipler çıkarılır" kuralını benimsemiş olmasıdır.

3.6. 1960'lı Yıllara Ait İktisadi Değerlendirmeleri

1961-1965 yılları arasında yaşanan koalisyon hükümetleri döneminde, 1964'e gelindiğinde, iktidarda bağımsız milletvekilleriyle birlikte CHP hükümeti bulunmaktadır.²²⁰ 1961 Anayasası ilk kez Türkiye İşçi Partisi gibi sosyalist bir partiye yasal olarak izin vermişti. Yasal haktan daha önemlisi, 27 Mayıs'tan sonra, solun örgütlenmesine ve ideolojik tartışmalara olanak tanıyan liberal ve umutlu bir havanın varlığıydı.²²¹ 1961'de Kadro'ya çokça benzetilen ve Şevket Süreyya Aydemir'in de makaleler yayımlayacağı, Yön dergisi yayın hayatına başlamıştı. Bu döneme dair bir başka önemli olgu, planlı ekonominin tekrar önem kazanmasıydı. Fakat tüm bunlar Tökin'in dikkatini çekmeyecektir. Tökin, bu dönemde, hız kazanan siyasi tartışmaların dışında kalır ve ekonomiyle ilgili olarak da sadece görev gereği teknik sayılabilecek raporlar yazar.

Tökin, İstanbul Ticaret Odası (İTO) genel sekreteri olduğu dönemde, Oda Meclisi'nin isteği üzerine, 1964 yılında bir rapor hazırlar. Raporda, içinde bulunulan yılın iktisadi bir değerlendirmesi yapılarak, mevcut ve olası problemler karşısında ne gibi önlemler alınabileceği konusunda öneriler sunulur.

Tökin, 1964 yılının başından beri iktisadi hayatta karşılaşılan güçlüklerin niteliği üzerinde yapılan teşhislerin birbirinden çok farklı olduğunu, ancak doğru müdahalelerin yapılabilmesi için doğru teşhislerin yapılması gerektiğini belirtir.²²² Yazara göre, iktisadi hayatın o günkü durumu pek girift bir manzara sunmasına rağmen bazı temel unsurlar, ana hareketler tespit edilebilirdi. Çözümlemeli araştırmalar, memleket ekonomisinde bir takım uzun devreli yapı (strüktür), 4-5 yılı kapsayan konjonktür, yıl içinde meydana gelen mevsim hareketlerinin, ekonomi dışı

²²⁰ Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul, Hil Yayın, 1996, s.219.

²²¹ A.e., s.215.

²²² İsmail Hüsrev Tökin, **İktisadi Durumun Tahlili**, İstanbul, İTO Yayınları, 1964, s.3.

arızı olayların bulunduğunu ve bütün bunların tümünün memleket ekonomisindeki akışı meydana getirdiğini göstermekteydi. Ayrıca bu temel hareketler özel sektöre dayanan bütün pazar ekonomilerinde onların asli unsuru olarak mevcut bulunuyordu.²²³

Tökin, yapısal hareketlerle (uzun süreli değişimler) birlikte konjunktur ve mevsim hareketlerini inceledikten sonra, 1964'ün ilk devresindeki ekonomik olayların tümünün, bir buhran modeline benzemekle beraber, tepki şiddeti bakımından daha çok bir gevşeme, bir duraklama (recession) manzarası sunduğunu belirtir.²²⁴

Yazara göre; İkinci Dünya Savaşı'ndan beri gerek dünya ekonomisinde, gerek ayrı ayrı memleketlerin ekonomisinde artık bu tür (klasik buhran modelindeki) derin dalgalı konjunktur hareketleri durmuş, bunların yerini hükümetlerin ve büyük özel girişimin örgütlü müdahaleleri sayesinde eski klasik modelden çok farklı hafif dalgalanmalar almıştı. "Özgür demokratik" dünyada devamlı bir büyüme, bir gelişme gözlemlenmekte, ancak büyümeyi zaman zaman aksatan 2-3 aylık duraklamalar olmaktadır. Tökin, objektif olarak değerlendirildiğinde, Türkiye'deki iktisadi güçlüklerin klasik modele uygun bir buhran olmadığı tespitinin yapılabileceğini ifade eder; bütün olaylar, su yüzeyindeki büyük dalgalanmalardan çok sert titreşimlere benzemektedir.²²⁵

Tökin, ekonomi dışı arızı olaylara değinerek, Türkiye'de son yılların siyasi olayları ve bir takım hükümet önlemlerinin ekonomik gidiş üzerinde çok derin etkiler yapmış dış faktörler olduklarını belirtir. Yazara göre, 1964 yılında Kıbrıs sorununun kronikleşmesi, ortalığı savaş psikozuna benzeyen bir ruh halinin kaplaması ekonomik duraklamanın baş sebebi olarak gösterilebilir. Olayların nereye varacağını bilmeyen işadamları, kendini ihtiyatlı davranmaya, girişimlerden kaçınmaya zorunlu görmekteydi.²²⁶

Tökin, bir ekonomide, devletin aldığı önlemlerin devamlı değiştirmesi ve güvenle çalışma olanağı sağlayacak şartları yaratamaması halinde istikrarın sağlanamayacağını vurgular. Piyasalarda egemen olan bozukluğa, Kıbrıs sorunundan

---

²²³ A.e., s.4.

²²⁴ A.e., s.10.

²²⁵ A.e., s.11.

²²⁶ A.e., s.15.

başka, alınan kararların bir günden öbür güne değiştirilmesi ve özel sektörün güvenini sarsacak uygulamalar da neden olmaktadır.²²⁷

Ekonominin yapısal gelişimine zararlı etkiler yapan iktisadi siyaset uygulamalarından birçoğuna değinmek istediğini söyleyen Tökin, dönemin ekonomi siyasetinin etkilerini maddeler halinde açıklamaya başlar. Buna göre, ilk olarak, devletçilik sınırlarının açık olarak belirtilmemiş bulunması, devletçi siyasetin özel sektör sahasını daima daraltmaya eğilimli olması, özel sektörde güvensizlik yaratmaktaydı. Tökin konuyla ilgili açıklamalarını şu şekilde sürdürür:

“İlk önce ekonomik sistem üzerinde açık bir mutabakata varmak icap etmektedir. Türkiye bugün bir pazar ekonomisi düzeni içindedir. Devlet işletmeleri bu düzene karmalık [karma ekonomi] hüviyeti vermektedir. Saf pazar ekonomisinin asli unsurlarını, istihsal araçları üzerinde şahsi mülkiyet sahibi ve rekabet zemini üzerinde çalışan hür özel teşebbüs üniteleri teşkil eder. Bugün Türkiye’de belli tarihi şartlar sonucunda özel teşebbüsün yanında devlet işletmeciliği vücut bulmuştur. Bu devletçilik herhangi bir ideolojik prensipten hareket ederek doğmamıştır. Saltanat devrinden sermaye ve teknikçe pek fakir olan bir ekonomi devir almış olan devlet, bilhassa 1929 buhranını takip eden depresyondan kurtulmak ve memleketin ekonomik kalkınmasını süratle sağlamak maksadıyla devletçi bir siyaset takibine mecbur olmuştu. İlk hareket başlangıcını özel teşebbüsün yapamayacağı işleri devletin üzerine alması prensibi teşkil etmişti. Zamanla memlekette sermaye teraküm [birikim] ettikçe özel teşebbüs birçok işleri bizzat başaracak hale gelmiştir.”²²⁸

Dolayısıyla, Tökin’e göre, özel girişimin kârlı bulup çalışabileceği alanlarda devlet işletmeciliği artık vazifesini bitirmiş sayılabilir. Dönemin şartları altında özel girişimin şimdilik başarıma gücünde bulunmadığı işlerde belki devlet yine önderlik yapabilirdi, fakat devlet, özel sermayenin alanına giren girişimleri de üzerine almak yolunda ilerliyordu.²²⁹

Tökin’in, devletçiliğin sınırlarının kesin olarak belirlenmesini savunduğu görülmektedir. Oysa 1946’da DP bu öneriyi savunurken, Tökin karşı çıkıyor, özel sektör “onlarca yıl elini kolunu sallayarak, hatta devlet işletmelerinin varlığını bile hissetmeden geniş ve zengin çalışma alanları bulacaktır” diyordu. 1964’te ise devletin özel sektörün alanına girdiğinden şikâyetçi olmaktadır. Onlarca yıl olmasa da, 18 yıl sonra koşullar değişmiş görünmektedir.

---

²²⁷ A.e., s.16.

²²⁸ A.e., s.17.

²²⁹ A.y.

Tökin, devletçiliğin nitelik değiştirmekte ve bir sistem halinde yerleşmeye doğru gitmekte olduğunu gözlemleyerek, iktidara gelmiş partilerin, hiçbirinin sosyalist eğilimli olmadıkları halde, iktisadi alanda özel sektörü sınırlayan ya da devlet sektörünü genişleten bir devletçiliği niçin onayladıklarını sorgular. Yazarın bulmuş olduğu nedenler şunlardır:

1) İktidar hükümetleri, devletçiliği bir iktisadi güç hatta zaman zaman bir siyasi baskı aracı olarak kullanmakta fayda görmüşlerdir. Her devletçi siyaset devlet elinde bir iktisadi güç birikimine yol açmaktadır. 2) Devlet sektöründe pek gelişmiş olan bürokrasinin kendi varlığını yaşatmak için iktidar hükümetlerini devlet işletmeciliğine sevk ettiği söylenebilir. 3) İktidara gelen partiler, belirli bir iktisadi ve sosyal düzen bilincini temsil etmediklerinden devlet sektörünün taleplerini, programlarına uysun veya uymasın benimsemektedirler. Devletçilik, ideolojik hiçbir rengi olmadığına göre, ancak bürokratik bir iktisat sistemi olarak milli ekonomide yer almaktadır.²³⁰

Tökin'e göre, her devletçi siyaset her devletçi düzen fikri ilhamını gizli veya açık sosyalist bir ideolojiden almaktadır ve bu düzenleri daima totaliter fikirler beslemektedir.²³¹

Yazar, mevcut durumdaki devletçi siyasetin sosyalizasyona kadar gitme eğilimi gösterdiğini belirtir ve Türkiye'de özgür dünyada olduğu gibi özel sektöre dayanan bir pazar ekonomisinin mi, yoksa bürokratik bir devletçi ekonomik düzeninin mi olacağı konusunun bir an önce açıklığa kavuşturulması gerektiğine işaret eder.²³²

Tökin, özel sektörü, devletçiliğin sınırları konusunda kendilerine verilebilecek olası tavizlere karşı uyarır:

“Bugün devletçiliğin sınırları meselesi üzerindeki tartışmalar, hür dünyada bütün harareti ile devam etmektedir. Hatta sosyalist partiler arasında özel teşebbüsün devletçi bir baskı altında bulunmasının iktisadi gelişmeye engel olduğunu kabul ederek, programlarında tadiller [değişiklik] yapmakta olanlarını görüyoruz. Daha iki yıl önce Alman sosyal demokrat partisi böyle bir tadile gitmişti. Bu tadiller aslında özel teşebbüsü ürkütmemek için birer taktiktir. Stratejik gaye bütün ekonominin devlet eline verilmesi yani sosyalizasyondur.”²³³

---

²³⁰ A.e., s.18.

²³¹ A.y.

²³² A.y.

²³³ A.y.

Tökin'e göre, benzer şekilde, Türkiye'deki devletçiliğe sosyalist bir renk vermek, onu sosyalist bir yorumla anlamlandırmaya çalışanlar pek çoktur. Fakat yeni olarak, özel sektörün ancak sosyalizm sayesinde gelişeceği gibi "garip" fikirlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu, başka memleketlerde olduğu gibi Türkiye'deki sosyalistlerin de özel sektörü korkutmamak için kullandıkları bir taktiktir.²³⁴ Sosyalizmin amacının özel sektörü tasfiye etmek olduğunu belirten Tökin, bu tasfiyenin aynı zamanda özgürlüklerin de bir kalemde silinmesi sonucunu vereceğini, özel sektörün sosyalizm veya bunun kıyafet değiştirmiş şekli olan devletçilikle hiçbir zaman bağdaşmayacağını ifade eder.²³⁵

Tökin, yine İTO genel sekreteri sıfatıyla, 1969'da yazdığı bir başka yazıda özel sektörün örgütlenme sorununa değinir: Bir takım çevreler, güçlü bir örgütlenme çabası içerisinde olan sol akımların karşısında özel sektörün tepki gösteremediğini, kendi sosyal, ekonomik ve politik çıkarlarını temsil edecek bir örgütlenmeye gidemediği görüşünü öne sürerek, özel sektörün de örgütlenmesi gerektiğini savunuyorlardı.²³⁶ Tökin, buradan yola çıkarak, ne tip bir örgütlenmenin istendiğini ve olması gerektiğini tartışır.

Tökin, iktidarın özel sektörü yeteri kadar savunmadığı fikrindedir:

"Bir iktidar, karma ekonomide özel sektörü yeteri kadar tutmayıp devlet teşebbüslerine daha rüçhanlı [üstün] haklar tanıdığı takdirde, bu iktidarın siyasi hüviyetinden şüphe edilir. Bizdeki garip durum şudur ki, iktidara gelen partiler, programlarında özel sektörü temsil edeceklerini vaad ettikleri halde tatbikatta hür teşebbüsü sınırlayacak en akla gelmeyen tedbirlere başvurmaktadırlar... İktidarlar kendilerini bürokrasinin akıntısına kaptırmaktan kurtaramıyorlar. Şuurlu ve kesin bir özel teşebbüs siyaseti tatbikinde aciz göstermektedirler."²³⁷

Tökin, işçi örgütlenmeleri ile özel sektör örgütlenmeleri arasında bir kıyaslama yaparak, işçi sendikalarının menfaatlerini savunma bakımından işverenlere göre daha fazla dayanışma halinde hareket ettiğini ifade eder. Örneğin, toplu sözleşme konularında işçilerin kendi aralarında pek az anlaşmazlık çıkarken, işverenlerin, bazı durumlarda grev çıktığında işin aksamaması için ortak hareket etmeyerek özel anlaşmalara vardıkları, birliği kırdıkları görülmekteydi. Özel sektörün bireysel çıkar

---

²³⁴ A.e., s.19.

²³⁵ A.y.

²³⁶ İsmail Hüsrev Tökin, "Özel Sektörün Teşkilatlanması Meselesi", **İktisat Dergisi**, C.9, S.56 (Şubat 1969), s.15.

²³⁷ A.e., s.16.

yerine özel sektörün genel menfaati bakımından cephe birliğini koruması gerekiyordu.²³⁸

Tökin, özel sektöre, geleceğe güvenle bakarak endişesiz çalışabilmeleri için, günlük dar menfaatler dışında bilinçli bir sosyal anlayışa varmaları gerektiği, yönünde uyarılarda bulunur. İşçi sendikalarının dinamizmi, İşverenler Sendikası'nda bulunmuyordu. Yazara göre, sendikaların ve TİP'in gittikçe yoğunlaşan yayın ve propaganda faaliyeti, işçide sınıf bilincini uyandırmakta ve beslemekteydi. 1969 yılında bir kısım işçilerin Adalet Partisi (AP) ya da diğer partilerde yer almaları, seçimlerde onlara oy vermeleri, henüz sınıf bilinçlerinin sisli olmasından ileri geliyordu. İlerde AP gibi partilerin işçi oylarından faydalanacağı zannedilmemeliydi.²³⁹

Tökin, servet kutuplaşmaları karşısında hayat şartları düzelmemiş sosyal grupların, oylarını servet piramidinin tepesinde olanlara vermekte çekimser davranacaklarını ifade eder. Dolayısıyla bu sosyal kanunun varlığını kabul ederek sosyal topluluklar arasında sosyal adaleti ve dayanışmayı gerçekleştirecek makul bir sosyal siyaset gütmek, iktidara gelecek partiler için akıllıca bir hareket olacaktı.²⁴⁰

Tökin'e göre, özel sektör, mesleki kuruluşlar dışında siyasi amaçlar güden kuruluşlar oluşturabilir, fakat partiler şeklinde olmayan bu kuruluşların Millet Meclis'inde yer almaları düşünülemezdi. Başka ülkelerde, parlamentoya katılmayan bu gibi örgütler, tıpkı sendikaların sosyalist partilere destek olmaları gibi, siyasi partilerine destek olmaktaydılar.²⁴¹

Tökin'e göre, dünyanın her yerinde siyasi partiler ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan biri, geniş işçi ve halk kalabalıklarını örgütleyen sol eğilimli kitle partileri, diğeri ise örgütsüz kalabalıklara hitap eden partilerdir. Bunların kitle örgütü yerine il, ilçe örgütleri gibi mahalli temsil çekirdekleri vardır. Özel sektörü temsil eden partiler şehirlerde esnaf kuruluşlarının, esnaf kooperatiflerinin, diğer meslek kurullarının, köylerde de kooperatiflerin ve diğer köy meslek kuruluşlarının desteğinden faydalanma imkânını bulmaktadırlar.²⁴²

Ayrıca, ticaret ve sanayi odalarında gayet kalabalık bir özel sektör camiası bulunduğuna göre, bunların siyasi partilere en güçlü yardımcı ve destek olmalarından

---

²³⁸ A.y.

²³⁹ A.e., s.16-17.

²⁴⁰ A.e., s.17.

²⁴¹ A.y.

²⁴² A.y.

doğal bir hareket olamazdı. Fakat odalar günlük dar ticari menfaatlerle görüşlerini sınırlamış olduklarından yüksek seviyeli siyasi anlayış da gösteremiyorlardı. Tökin, sonuç olarak, özel sektörün varlığının bilincine henüz yeteri derecede ulaşmış olmadığını ifade eder.²⁴³ Görüldüğü üzere, Tökin, özel sektöre sınıf bilinci aşlamaya çalışmaktadır.

3.7. Son Dönem Değerlendirmeleri (1981-1993)

Tökin, 1981 yılında Ekonomik Yaklaşım dergisinde, Atatürk'ün 100. doğum yılı etkinlikleri çerçevesinde “Kişilik Felsefesi Açısından Atatürk” isminde kapsamlı bir makale yazmıştır. Bu makalesinde Atatürk'ü değerlendirirken bununla birlikte felsefi ve iktisadi saptamalarda bulunarak, geçmişten bu yana kısa bir tarihsel özet sunar.

Öncelikli olarak, Tökin, Türk devriminin benimsenmesi konusunda aydının sorumluluğunu hatırlatır:

“Atatürkçülük adını verdiğimiz Milli Kurtuluş ve İnkılap hareketinin doğuş sebepleri, felsefesi, bilim ve sanat alanlarında işlenmeden kalmıştır. Düşünce sistemi olmayan inkılapların geçici coşkunluklar yaratmaktan ileri gidemeyeceği unutulmamalıdır. İnkılapların millet gönlünde bir iman halinde kuşaklar boyunca diri kalmasını, yabancı ideolojilerden korunmasını ancak inkılabın felsefesini benimsemiş inkılapçı aydınlar sağlayabilirler.”²⁴⁴

Tökin, kişiliği maddi hayat şartlarının ürünü sayan düşünceyi eleştirir. Yazara göre, toplum bilimcilerin önemli bir kısmı devlet adamı ve devrim önderlerini maddi toplum şartlarının, sosyal çevrenin belirlediği türünden bir görüşte birleşmiş bulunuyorlardı. Marx'ın “maddeci determinist” felsefesinin gizli veya açık etkisinde kalmış olanlar, kişiliği maddi hayat şartlarının ürünü saymışlardı. Bu görüşü savunanlara göre, kişiliğin tarihte, toplumda bağımsız bir rolü, içinde yetiştiği toplum düzenini değiştirmeye karşılıklı bir aksiyonu yoktu ve kişilik, objektif üretim şartlarının basit bir kuklasıydı.²⁴⁵

Tökin “dogma” olarak nitelendirdiği bu görüşten²⁴⁶, Atatürk dolayısıyla söz açar:

---

²⁴³ A.e., s.18.

²⁴⁴ İsmail Hüsrev Tökin, “Kişilik Felsefesi Açısından Atatürk”, **Ekonomik Yaklaşım**, AİTİA Ekonomi Fakültesi, C.2, S.5 (Sonbahar 1981), s.1-2.

²⁴⁵ A.e., s.3.

²⁴⁶ Engels bu konuyla ilgili şunları söylemektedir:

“Materyalist tarih anlayışına göre, tarihte en sonunda belirleyici etken, gerçek yaşamın üretimi ve yeniden üretimidir. Marx da ben de bundan daha çoğunu asla ileri sürmedik. Bundan ötürü,

“Konumuz olan Atatürk, çağımızda şahsiyetin tarihteki yapıcı rolünün en karakteristik örneğini vermiştir. Milli kurtuluş savaşında bütün elverişsizliklere rağmen şahsi gücü ve etrafına topladığı bir avuç idealistle Türk milletini seferber eden, zafere ulaştıktan sonra, yüz yıllar boyunca kökleşmiş, köhneleşmiş Ortaçağ artığı Osmanlı toplum düzenini, bütün gerici güçlerin mukavemetini kırarak değiştiren adam, çevrenin maddi üretim şartlarının bir ürünü olmazdı. Ulusal Kurtuluş Savaşı başında Türkiye'nin sosyal ve ekonomik bakımdan bir inkılabı gebe olduğunu belirleyen en basit işaret dahi yoktu. Osmanlı toplumu, bir inkılapçı beklemediği gibi, böyle bir inkılabı isteyen sosyal sınıf da mevcut değildi. Ancak, az sayıda ileri görüşlü aydınlar, geleneksel düzenin değişmesi gerçeğine inanıyorlardı.”²⁴⁷

Tökin, böylelikle, Atatürk'ün, zafere ulaştıktan sonra, bir dogmayı gözden düşürdüğünü savlar. Ona göre maddi üretim şartları Atatürk'ü değil, Atatürk bu şartları belirlemiştir ve bilincin maddeye üstünlüğünü ispatlamıştır.²⁴⁸

Tökin, yukarıda, “böyle bir inkılabı isteyen sosyal sınıf da mevcut değildi” demektedir, fakat yedi yıl sonra, 1988'de Selim İlkin'e yazdığı mektubunda, bu ifadenin tam tersi anlama gelecek açıklamalarda bulunur:

“İkinci Meşrutiyet'ten Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde Anadolu'nun birçok kentinde bankalar kurulmuştu. ...Bunlar Osmanlı döneminin dünya savaşı koşullarından yararlanmış ilk milli kapitalistleriydi. Azınlık burjuvazinin karşısında yeni bir milli burjuva sınıfı doğmaktaydı. Bu sınıf, azınlık burjuvazisinin hegemonyasına karşıydı. Azınlığın ekonomiye egemenliği sürdüğü sürece milli burjuvazinin gelişme olanakları yoktu. Bütün sömürgelerde olduğu gibi bu sınıf bizde de milli bağımsızlık hareketini destekledi. Onlarda olduğu gibi bizde de öncüler

---

herhangi bir kimse bunu ekonomik etken biricik belirleyici etkendir diyerek bozarsa, bu önermeyi anlamsız, soyut, saçma bir söze dönüştürüyor demektir. Ekonomik durum temeldir, ama üstyapının çeşitli öğeleri –sınıf savaşımının politik biçimleri ve sonuçları, örneğin başarılı bir çarpışmadan sonra yenen sınıfın koyduğu anayasalar vb. hukuksal biçimler, özellikle de bu gerçek savaşımın onlara katılanların beyinlerindeki yansımaları, politik, hukuksal, felsefi teoriler, dinsel görüşler ve daha sonra bunların dogma sistemlerine gelişmeleri– de tarihsel savaşımın gidişine etkilerini gösterirler ve birçok durumda özellikle onların biçimini belirlerler. Bütün bu öğeler arasında bir etkileşim vardır; bu etkileşimde bütün sonsuz ilinekler (accident) (yani, iç bağdaşımı bizim kendisini yokmuş gibi savsayabileceğimiz kadar uzak veya kanıtlanması o kadar olanaksız şeyler ve olaylar) çokluğu ortasında, ekonomik devrim sonunda kendisini kesinlikle olurlamak zorundadır. Yoksa teorisinin herhangi bir tarih dönemine uygulanması, birinci dereceden basit bir denklemin çözümünden daha kolay olurdu.

Tarihimizi kendimiz yaparız ama başta çok belirli önceller (antecedent) ve koşullar altında. Bunlar arasında en sonunda belirleyici olan, ekonomik olanlardır. Ama politik olanlar vb. ve insanların uslarından çıkmayan gelenekler bile, belirleyici olmasalar da bir rol oynarlar.” Friedrich Engels, **Tarihsel Materyalizm Üzerine Mektuplar (1890-94)**, Çev. Öner Ünalın, Ankara, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 2000, s.15-16.

²⁴⁷ İsmail Hüsrev Tökin, “Kişilik Felsefesi Açısından Atatürk”, **Ekonomik Yaklaşım**, AİTİA Ekonomi Fakültesi, C.2, S.5 (Sonbahar 1981), s.7-8.

²⁴⁸ A.e, s.8.

aydınlardı. Bizde hareketin öteki sömürgelerden farkı, eşrafın kasaba burjuvazisinin ve halkın askerleri desteklemiş onlarla bütünleşmiş olmasıydı. Sömürge ve yarı sömürgelerin, milli hareketini organize edecek bir Mustafa Kemal'leri yoktu.”²⁴⁹

Tabii burada, Tökin'in ulusal kurtuluş savaşıyla bağımsızlık sonrası devrimleri ayırdığı düşünülebilir. Yani bağımsızlık savaşını destekleyen bir sınıf vardı ama bu sınıf padişahlığın kaldırılması, Cumhuriyet'in ilanı vb. devrimleri istemiyordu denilebilir. Böyle bir yorumlamayı, “az sayıda ileri görüşlü aydınlar, geleneksel düzenin değişmesi gerçeğine inanıyorlardı” ifadesi mümkün kılmaktadır. Çünkü ulusal kurtuluş savaşı ve “geleneksel düzenin değişmesi” iki ayrı olgu olarak yer alır. Her şeye rağmen, Atatürk'ü her türlü zaman ve mekânın dışına çıkararak ifadelerle, milli burjuvazinin bağımsızlık hareketini desteklediğini belirten ifadeler arasında dikkate değer bir farklılık bulunmaktadır.

Tökin, 12 Eylül darbesinin ikinci bir kurtuluş savaşı olduğunu düşünmektedir:

“12 Eylül Harekâtı, Atatürk'ün kurduğu ve varlığını gelecek kuşaklara emanet ettiği Türkiye Cumhuriyeti'ni bölmek, Türk milletini yabancı ideolojilere esir etmek planlarına Atatürk'ün vasiyeti çizgisinde verilen sert bir cevap olmuştur. Birinci kurtuluş savaşı dışarıdan gelen düşmana karşıydı. Bugün iç düşmanlarla mücadele edilmektedir. İkinci bir kurtuluş savaşı yaşamaktayız.”²⁵⁰

İktisadi konulara gelindiğinde, Tökin, mevcut durumda koyu bürokratik devletçiliğe bir tepki olarak uygulanan serbest pazar sisteminin, özel sektör düzeni mantığına daha uygun olduğu belirtir. Yazara göre, yeni iktisadi uygulamalar karşısında bazı çevrelerde görülen devletçilik lehindeki çıkışların ideolojik amaçlardan kaynaklandığı söylenebilirdi. Serbest düzene karşı savunulan devletçilik, daima sosyalistler tarafından sosyalizmin yolunu döşeyen bir araç olarak görülmekteydi. Tökin, bununla ilgili şu örneği verir: “Nitekim Marks'ın Kapital'inin tamamlayıcısı sayılan Avusturyalı Sosyal Demokrat R. Hilferding, 1912 yılında Kiel'de Sosyal Demokrat Parti kongresinde yaptığı bir konuşmada ve ayrıca Finans Sermeyesi adındaki kitabında, kamu işletmeciliğinin kapitalimin içinde sosyalizme geçişin bir köprüsü olduğunu söylemişti.”²⁵¹ Türkiye'de de son zamanlarda KİT'lere bu gözle bakanların sayısı çoğalmaktaydı.

---

²⁴⁹ İsmail Hüsrev Tökin'in 10 Ağustos 1988'de Selim İlkin'e yazdığı mektup; İ. Tekeli, S. İlkin, **Kadrocuları ve Kadro'yu Anlamak**, s.582.

²⁵⁰ İsmail Hüsrev Tökin, “Kişilik Felsefesi Açısından Atatürk”, **Ekonomik Yaklaşım**, AİTİA Ekonomi Fakültesi, C.2, S.5 (Sonbahar 1981), s.16.

²⁵¹ A.e., s.19.

Atatürk'ten sonra devletçilik dogmalaştırılmış, hatta özel sektörü saf dışı etme eğilimlerinin kuvvetlendiği görülmüştü, oysa ilk zamanlar devletçilik ilkesi bürokrasiye dönüşmeden ekonomik kalkınmada özel sektörün gelişmesine zemin hazırlayan pratik görüşle uygulanmıştı.²⁵²

Atatürk, devletçilikle birlikte diğer ilkeleri herhangi bir dogmadan hareket etmeden Anayasa'ya almıştı. Tökin'e göre bu ilkelerin mihverini milliyetçilik oluşturuyordu ve Atatürk milliyetçiliğe realist bir anlam vermişti. Bu anlam, daha sonraları geliştirilememiş olduğu için, 12 Eylül'e kadar sürmüş olan bölücü, milli birliği ve bütünlüğü yıkıcı, sınıf kavgalarını kızıştıran eylemler en acı şekilleriyle yaşanmıştı.²⁵³

Tökin, Selim İlkin'e yazmış olduğu mektupta, "o günlerden bugüne", yani Kadro'cuların çabalarından 1988'e geldiğinde, dünya ve milli ekonomilerde çok derin değişmelerin olduğunu ifade eder ve bu değişiklikleri şu şekilde açıklar:

"İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sözde bağımsızlığa kavuşmuş görünen birçok sömürge, yapmış oldukları bağımsızlık mücadelelerine rağmen bugün dünya kapitalizmiyle entegre olmuş ve yeniden yeni şekillerde bağımlılıklar altına girmişlerdir. Bugün Türkiye bunun tipik örneklerinden biri değil midir? Ülke Osmanlı döneminin dış borçlarına yakın borç yükü altına girdi. Yalnız Türkiye mi? Bütün gelişmekte olan ülkeler de aynı durumdadır. İç pazarın kapıları ardına kadar açılmıştır. Osmanlı döneminde de öyle değil miydi? Dünya kapitalizminin kendi dışında bağımsız ekonomilere tahammülü yoktur. Bunları er geç eritir. Nitekim çok uluslu şirketler, tek bir dünya kapitalizmi yaratmak yolunda büyük başarılar gösteriyor, milli farklılıkları eritmeye çalışıyorlar. Bağımsızlık mücadelesi yapmış olan sömürgelerde gelişen burjuvazi, dünya kapitalizmine entegre oldu. Onun bağımlı parçası haline geldi. Milli ekonomiler lafta kalıyor. Artık sanayici, ham maddeci, tarımcı ülkeler iş bölümü de şekil değiştirdi. Sanayi ülkelerin birçok sanayi teşebbüsü eski sömürgelere, yeni adlarıyla gelişmekte olan ülkelere yaptıkları yatırımlarla anavatanlarından ayrılmakta, hatta anavatanlarına sermaye dahi ihraç etmekte ve onlarla rekabete de girmektedir. Metropollerde birçok sanayi kolları bu yüzden işsiz kalmaktadır.

Kadrocular'ın bugün hayatta olmayan kuramcıları dünyanın bu gelişmelerini göremediler. Yaşam, kuramlardan üstündür."²⁵⁴

---

²⁵² A.e., s.18-19.

²⁵³ A.e., s.20.

²⁵⁴ İsmail Hüsrev Tökin'in 10 Ağustos 1988'de Selim İlkin'e yazdığı mektup; İ. Tekeli, S. İlkin, **Kadrocuları ve Kadro'yu Anlamak**, s.582.

Tökin, 1991 yılında Temuçin Ertan'la yapmış olduğu görüşmede de benzer tespitler yapar. Kapitalizmin değiştiğini, artık şirketlerin başında sermayedarın değil, teknik elemanların bulunduğunu, hatta bunların idare meclisine sermayedarları sokmadığını ve kapitalizmin kendisinden başka rejime tahammülü olmadığı yineler. Yazara göre, buna dair en büyük örnek ise Rusya'nın yıkılmasıdır. Kapitalizm Rusya'ya dayanamamış, 70 yıl dayanıp, sonra yıkılmıştı. Kapitalizm kendisine yabancı olduğu için milli kurtuluş hareketlerini de kabul edememiş ve Türkiye'yi de tasfiye etmişti.²⁵⁵

Türkiye'nin IMF, Dünya Bankası ve gelen yabancı şirketler yoluyla kapitalizme tam entegre olduğunu söyleyen Tökin, bundan dolayı, Kadro'nun fikriyatının artık tarihe karıştığını ifade eder ve şu varsayımda bulunur: “Şimdi Kadro'yu çıkarmış olsak söyleyeceğimiz şu var: Evcil bir kapitalizmi müdafaa ederiz.”²⁵⁶

Tökin, Kadro'nun kapanmasından sonraki yıllarda Kadro'cu düşüncenin gelişimi hakkında şu değerlendirmeleri yapar. Kadro bir dönemin ifadesiydi ve o tarihi dönem geçmişti. Diğer Kadrocular Kadro'nun çerçevesi içinde kalmış ve dünya olaylarını takip etmemişti. Tökin, Burhan Asaf için, “...güzel yazardı, bilgiliydi, hadiseleri güzel kavradı ama Kadro'nun fikrine sonradan geldi. Temelinde, dünya ekonomisi hakkında esaslı fikirleri yoktu” yorumunu yapar ve “zaten onda o taraf yoktu” ifadelerini kullanır. Tökin, İstanbul'a geldikten sonra, ölünceye kadar bir daha “Şevket”i görmediği belirtir. Ama bir iki kere konuşmuşlar, fakat Şevket Süreyya'nın hala eski Kadrocu olduğunu görünce, kendisine dünyanın değiştiğini söylemiştir. Yazar, Hep Bu Topraktan dergisinde Vedat Nedim ile yaşadığı polemikten söz açar. Vedat Nedim, Tökin'in “devletçilik değil, Türkiye'de özel teşebbüs geliyor” tezine karşılık Kadro'yu savunmuştu. Oysa kendisi, onlardan farklı olarak günü gününe dünya ekonomik hareketlerini takip etmiş ve böylelikle bazı sonuçlara ulaşmıştı.²⁵⁷

Tökin, Kadro'yla ilgili son söz olarak neler söylemek istediği sorulduğunda; Kadro'yu dönemin şartlarına göre değerlendirmek gerektiğini ve kapitalizmin yapısının artık değişmiş olduğunun altını çizer:

---

²⁵⁵ İsmail Hüsrev Tökin ile Temuçin Faik Ertan'ın görüşme metni (16 Kasım 1991); Temuçin Faik Ertan, **Kadrocular ve Kadro Hareketi**, s.295-296.

²⁵⁶ A.e., s.296.

²⁵⁷ A.e., s.298.

“...Kapitalistin de rolü kalmadı. Kapitalist de yoktur bugün artık. Onun yerine ileri endüstri memleketlerinde tesislerin başında daima uzmanlar var. Sermaye sahibi tenisle vakit geçiriyor. O yalnız parasını alıyor... Dünya ileri endüstri memleketlerinde işçi yerini değiştirdi. Başka bir işçi var şimdi. Beyaz yakalılar var, gittikçe de çoğalıyorlar işçinin aleyhine. Hatta geçenlerde Herbert Marcuse’un ölmeden önce bir yazısı vardı. Acaba bugün bir proleter var mı diyordu. Proleter kalmadı diyor. Yani o da değişti, her şey değişti. Biz eski ölçülere göre Kadro’yu çıkarttık. Yani 19. yüzyılın fikriyatına göre Kadro’yu çıkarttık.”²⁵⁸

---

²⁵⁸ A.e., s.299.

SONUÇ

İsmail Hüsrev Tökin kronolojik olarak felsefe, sosyoloji, iktisat, tasavvuf gibi çok çeşitli alanlarda eserler bıraktı. Genç yaşta başladığı yazı hayatında Hayat dergisi ve Hâkimiyet-i Milliye gazetesi kendisini tanıtmaya ve ispatlamaya bakımından önemli rol oynadı. Her ne kadar komünist hareketten ayrılmış olsa da yazılarını materyalist bakış açısıyla yazdı. “Antik Yunan’da toplumsal düşünceler” adlı ilk makalesinde filozofları temsil ettikleri sınıflara göre değerlendirirken, “toplumsal olay nedir?” adlı makalesinde toplumun tarihsel bir kategori olduğunu dile getirdi. Felsefe ve sosyoloji yazılarından sonra İsmail Hüsrev bir iktisatçı olarak kooperatifçiliğe ve dünya buhranına yoğunlaştı. Hâkimiyet-i Milliye’de bir taraftan kooperatifçilikle buhranın olumsuz şekilde etkilediği köylüye çare ararken diğer taraftan buhranın yarattığı ekonomik kriz üzerinden CHF’yi eleştiren SCF ile tartışıyordu. Tökin’e göre, en nihayetinde iktidarın buhrana yapacak bir şeyi yoktu, buhran tüm dünyada etkili oluyordu. İsmail Hüsrev, iktisadi analizlerin yanı sıra iktisat eğitimiyle ilgili önerilerde de bulundu. Yazara göre, eğitim öğrenci merkezli olmalıydı. Teorik bilgiler en baştan ezberlenmemeli; öğrencilerin uygulamalarla teorik bilgiye kendisinin ulaşması sağlanmalıydı. Bu önerilerin günümüzde dahi geçerli olduğunun altını çizmek gerekir.

Hayat ve Hâkimiyet-i Milliye süreci, bir bakıma İsmail Hüsrev’in toplumsallaşma süreci olmuştur. İsmail Hüsrev kendi düşüncelerini tamamen inkâr etmeden, yaşadığı topluma da yabancı kalmadan bir ara çözüm bulmuştur. İsmail Hüsrev, o dönemde Sovyetlerde eğitim görmüş Ahmet Cevat, Şevket Süreyya gibi isimlerle benzer şekilde inançlı bir Kemalist olmuş ve görmüş olduğu eğitim çerçevesinde edinmiş olduğu bilgi ve tecrübesini genç Cumhuriyet’e adamıştır.

Hâkimiyet-i Milliye deneyiminden sonra İsmail Hüsrev için Kadro süreci başlamıştır. Kadro dergisi yazarın en verimli olduğu dönemdir; güncel iktisat tartışmalarının yanında iktisat tarihi de yazdı, köy iktisadı yazılarıyla Türkiye’nin sosyolojik haritasını çıkardı. Kadro yazıları incelendiğinde bir yandan iktisatçı

olmayanlar için ayrıntı olarak görülebilecek gümüş sorunu gibi temalar üzerinde çalışan Tökin'in, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e iktisat tarihi özetlerinden oluşan yazılarına kadar geniş bir perspektifle yazılar kaleme aldığı görülmüştür. Bununla birlikte, İsmail Hüsrev ne iktisat tarihi alanında ne sosyoloji alanında Kadro'dan sonraki yazılarını ilerletmeyi tercih etmediği izlenmektedir. Kadro'da yazılanlar Kadro'da kalmış, hatta iktisatta uzmanlaştığı alan olan para politikalarında bile çok fazla eser bırakmamıştır.

İsmail Hüsrev'in Kadro'da üzerinde durduğu konulardan birisi milli iktisattı. Milli bir iktisadın kurulabilmesi için Türkiye'nin ilk önce kendi kendine yeter bir ekonomisi olması gerekiyordu. Böyle bir ekonomi için ise en etkili araç devletçilik politikasıydı. Fakat devletçilik politikası alelade bir müdahale aracı olamazdı. Devletçilik ulusal kurtuluş savaşıyla başlayan bağımsızlık sürecini tamamına erdirecek, burjuva devriminin tamamlanmasını sağlayacak ideolojik bir araç olacaktı. Öyle ki, tüm bu görevlerinin yanında aynı zamanda sınıfların oluşmasını engelleyerek halkçı bir düzen sağlayacaktı. Kendi kendine yeter bir ekonomi için sanayi ve ileri teknoloji kullanılarak yapılan tarım şarttı. Böylece şehir köye, köy şehre pazar olacaktı. Yazara göre emperyalizmin sömürgeler üzerindeki kontrol gücünün azaldığı buhran koşulları sanayileşme ve milli bir iktisat politikası yürütmek için bulunmaz bir fırsattı.

İsmail Hüsrev'in Kadro yazılarında katkı yaptığı bir başka alan feodalizm incelemeleri olmuştur. Osmanlı'dan kalan mirası sadece teorik olarak değil ampirik olarak da inceleyen Tökin'in, bunu yaparken bir taraftan da Osmanlı'da feodalizm tartışmalarını Türkiye'de ilk defa yapan isimlerden olmuştur. İsmail Hüsrev, Osmanlı'nın feodal olup olmadığı konusunda ortodoks Marksist tutum almış ve Osmanlı'nın feodal olduğunu savunmuştur. Aslında İsmail Hüsrev, CHF programıyla çelişmeyen birçok konuda ortodoks tutum sergilemiştir; çeliştiği noktalarda ise diyalektik ve tarihsel materyalizme heteredoks yorum getirmiştir.

İsmail Hüsrev, Osmanlı'daki feodalizm üzerine araştırmalarında derebeyliği üç sınıfa ayırmıştır: Serbest derebeylik, ruhani derebeylik ve sipahi derebeyliği. İsmail Hüsrev'in serbest derebeylik olarak adlandırdığı merkeze uzak eyaletlerin feodal olduğu konusunda ATÜT'ü savunanlar ve Osmanlı'nın feodal olduğunu savunanlar arasında görüş ayrılığı pek azdır. Zaten Osmanlı fethettikten sonra buraların düzenine karışmamıştı, dolayısıyla Eflak, Boğdan gibi uzak eyaletler Avrupa feodal

düzenlerini devam ettirmişti. Osmanlı'yla ilgili daha çok tartışma konusu olan, İsmail Hüsrev'in sipahi ve ruhani derebeyliği olarak adlandırdığı yapılarıdır. Osmanlı düzeninde toprak mülkiyetinin olmaması, iktidarın bir ruhban sınıfıyla paylaşılmaması tartışmayı yaratan unsurlardır. İsmail Hüsrev bunların sadece biçimsel farklılıklar olduğunu düşünmekteydi. Yazara göre öz olarak, mülkiyet ilişkileri ve artı-ürünü kontrol bakımından feodalizm tanımının dışına çıkmayı gerektirecek delil bulunmuyordu.

Tökin'in Kadro dergisinde iktisat yazılarında en çok üzerinde durduğu konulardan bir tanesi, doğal iktisat sistemidir. Bu kavram hem toprak reformu, hem feodalizm hem de milli iktisat konularının ortak noktasıdır. Ayrıca Doğu sorunu ve planlı ekonomi konularıyla da ilgisi bulunmaktadır. Kapalı ekonomi anlamına gelen doğal iktisat sistemi Türkiye'de modern ekonominin gelişmesinin önündeki en büyük engeldi. Milli iktisadın gelişebilmesi için sanayiyle tarımın birbirine paralel bir şekilde gelişmesi gerekiyordu. Tarımın gelişmesi için kapalı köy ekonomisinin, feodal yapının kapitalize olması gerekiyordu. Kapitalize olan köy hem sanayi için hammadde üretecek hem de sanayi ürünlerinin alıcısı olacaktı. Planlı ekonomiyle gelişecek olan sanayi, emperyalist ülkelerle baş edebilecek uluslararası rekabet gücü olamayacağı için, kendisine ancak ülke içerisinde pazar bulabilecekti. Bu nedenle kendine yeter ekonomi halinde yaşayan köylerin pazara açılması gerekmekteydi. Tökin'e göre, Doğu'daki sorunun da en önemli sebeplerinden birisi feodalizmdir. Doğu'daki köyler pazara açıldıkça ağa ve şeyhlerin sömürüsü ortadan kalkacaktı.

Tökin'in doğal iktisat sisteminin çözülmesi için en önemli çözüm önerilerinden birisi toprak reformu olmuştur. Reformun temelinde topraksız köylünün topraklandırılması vardır. Toprak reformu gerçekleştirildiğinde toprak ağalığı gibi derebeylik kalıntısı kurumlar ortadan kalkacak, köylü özgürleşecekti. Fakat küçük çiftçiliğin sayısının artması durumunda, verimlilik ve mahsulün değerinin artırılması gibi başka sorunlar ortaya çıkacaktı. Tökin'in bu sorunlara bulmuş olduğu çözüm ise kooperatifçiliktir. Özellikle ileri teknolojinin tarıma uygulanabilmesi için geniş topraklar gerekiyordu. Küçük topraklarda yapılan uygulamalar verimsiz oluyor ayrıca maliyeti yükseltiyordu. Kooperatifler halinde örgütlenen köylüler topraklarını birleştirip ileri teknolojiye dayanan tarım yapabilirlerdi. Kooperatifler köylünün ürününü yüksek fiyattan satabilmesi için de gerekliydi.

Tökin'in Kadro yazıları dünya ekonomik krizinin yaratmış olduğu sorunlara bir çözüm arayışı çerçevesinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Kadro'nun ekonomik krizi analizi ve çözüm önerilerinin oldukça sistematik olduğu gözlenmiştir. Dünyada ekonomik krizler para politikaları, devlet müdahaleleri gibi ekonomik doktrin tartışmalarını da beraberinde getirmektedir. Bu anlamda, tez boyunca izlenen, genel olarak Kadrocuların ve özel olarak Tökin'in tartışmış olduğu konular ve çözüm önerileri güncelliğini korumaktadır. Tökin'in kredi ekspansiyonu olarak adlandırdığı konu günümüzde parasal genişleme adı altında en çok tartışılan konulardan birisidir. Kendine yeter ekonomiler uzun küreselleşme dalgasından sonra tekrar gündemdedir. Tüm dünyada kendini hissettirmeye başlayan finansal krize eşlik eden yüksek hane halkı ve şirket borçları nedeniyle, para standartları yeniden tartışılmaya başlanan bir başka konudur. Bu anlamda, Tökin'in makalelerinin oldukça canlı metinler olduğu gözlemlenebilir.

Tökin, 1939 yılına gelindiğinde Varlık dergisi yazılarında çoğunlukla Kadro dergisinde üretmiş olduğu makaleleri kullanmıştır. Bunları az çok değiştirerek tekrar yayımlayan Tökin, belli bir tarihsel teorik bakış açısını korumuştur. Fakat güncel siyasete dair düşüncelerinde değişiklikler olmuş; devletçiliğin ideolojik yorumundan pragmatik yorumuna yönelmiştir.

1939-1945 dönemi Tökin'in Kadroculardan ayrılış yaşadığı bir dönem olmuştur. Tökin Vedat Nedim Tör'le devletçilik ve liberalizm üzerine bir tartışma yaşamıştır. Tökin artık devletçiliğin rasyonel olmadığını, geleceğin özel sektörde olduğunu savunmaktadır. Vedat Nedim Tör bu konuda, Tökin'in bir buhran yaşadığını söylüyor ve buhranın geçici olmasını ümit ediyordu. Fakat Tökin bir daha devletçiliğin ideolojik yorumunu benimsememiştir. Tökin zaman içerisinde Şevket Süreyya Aydemir'le de görüşmeyi kesecektir. Tökin'e göre, onlar hala aynı kafadaydı ve değişen zamanı anlamamışlardı, yaşam kuramlardan üstündü.

Tökin, 1939-1945 yılları arasında devletçilik-liberalizm tartışmaları dışında savaş koşullarında en önemli meselelerden birisi haline gelen tahıl politikalarıyla ilgilenecektir. İleri teknoloji kullanılmadığı için zaten verimsiz olan tarımda, işgücü eksikliğiyle birlikte, üretim daha da düşmüştü. Savaş yıllarında iktidarın uyguladığı otoriter fiyat politikası ve sonra gelen liberal politikalar halkın en temel gıda kaynaklarından biri olan buğdayın teminini ve fiyatlarını istenilen seviyeye

çekememişti. Tökin'in bu koşullar altındaki temel önerisi devletçiliğin çok daha sistemli ve kapsamlı bir şekilde uygulanmasıydı.

Tökin, 1946 yılında CHP ve İsmet İnönü adına kitapçıklar yayımladı. Bu kitapçıklarda gerek CHP'yi gerekse de İsmet İnönü'yü savunmuştur. "Devlet adamı eserini bırakır, sonra buradan ilkeler çıkarılır" prensibini benimseyen Tökin, bu çerçevede İnönü'nün yapmış olduğu uygulamalardan yola çıkarak İnönü'nün prensiplerini ortaya koyar. CHP kitapçıklarında ise DP programına eleştiriler getirir.

İsmail Hüsrev Tökin'in siyasi ve iktisadi düşüncelerini analiz edebilmek için ilk önce Kadro'yla ilgili değerlendirme yapmak gerekir. Kadroculuk, en genel anlamıyla iktidarı "rasyonalize etme" olarak tanımlanabilir. Kadro'nun iktidarla kurduğu ilişkinin "dışardan" değil çok daha "merkezi" olduğu gözlemlenmiştir. Bu ilişkinin amacı öncelikle krize giren kapitalizme çıkış yolları aramak ve sonrasında kapitalizmi sağlamlaştırmaktır.

Tökin'in düşüncelerindeki süreklilik ve değişimleri tezin planına göre; Kadro öncesi, Kadro ve Kadro sonrası şeklinde ele almak doğru olacaktır. Tökin, Kadro'dan önceki yazılarıyla bir şekilde iktidarla bağ kurmaya çalışmış, Kadro ile bu bağı kurmuştur. Tökin'in Kadro kapandıktan sonra, özellikle CHP kitapçıklarıyla, kopan bu bağı tekrar kurmaya çalıştığı düşünülmektedir. Tökin, Hep Bu Topraktan dergisinde Vedat Nedim Tör'e "gerçekçi olmak lazım" derken, Kadro dergisinde savunulduğu şekliyle bir devlet tasarımının mümkün olamayacağını ifade ediyordu. Bu bağlamda Tökin, 1939-1945 yılları arasında iktidarın iktisadi ihtiyaçları doğrultusunda düşüncelerini revize etmiş ve pragmatik devletçiliği savunmuştur. Buna rağmen Tökin'in iktidarla tekrar bağ kurmadığı gözlemlenmektedir.

1950'den sonra, üçüncü döneme gelindiğinde Tökin, iktisadi ve siyasi yazılarını azaltarak ilgisini tasavvufa yöneltmiştir. Tökin, 1960-1965 arasında CHP göreceli olarak tekrar güç kazanmış olmasına rağmen, CHP ile yakın ilişki kurmayacaktır. Tökin 1960 ve 1970 yılları arasında İTO genel sekreteri sıfatıyla yazdığı raporlarda işverenlere işçiler gibi örgütlü olmaları gerektiği tavsiyesini vermektedir. Tökin'in Kadro'da sınıfsız bir toplum düzenini tasarlarken, 60'lara geldiğinde işverenlerin çıkarlarını savunduğu gözlemlenmektedir.

Tökin, Kadro'da istatistiklerle işçi sınıfının sayıca az olduğunu göstererek, kapitalizmin ve işçi sınıfının gelişmemiş olduğunu savunuyordu. Kadro'da önermiş

oldukları devletçilik modelinin kapitalizmin ve sınıfların gelişmesini engelleyeceği düşünülmüyordu. 1960'lara gelindiğinde hem kapitalizm hem de sınıflar gelişmişti. Bu durumda ise Tökin, iktidar partilerini burjuvaziye yeteri kadar desteklememle suçlamış ve burjuvaziye sınıf bilici aşılama çalışmıştır.

Bununla birlikte, 1950-1993 yılları arasında Tökin'in iktisadi ve siyasi düşüncelerinden çok mistisizm deneyimi öne çıkmaktadır. Tökin'i tasavvufa yönelten nedenler tam olarak bilinmemekle birlikte, yazar tasavvuf düşüncesinin çocukluğundan geldiğini söylemektedir. Tezin kapsamı dışında olduğu için Tökin'in bu konudaki düşünceleri ayrıntılı olarak incelenmemiştir. Fakat Soren Kierkegaard ve Karl Jaspers gibi varoluşçu filozoflarla ilgilendiği görülmüştür. Yaşamının son yıllarında "korku ve kaygı" adlı bir kitap yazdığı tespit edilmiştir. Bu çalışma yayın hayatına girmemiş olduğundan bitirilmiş olup olmadığı noktasında bir bilgiye ulaşılamamıştır.

İsmail Hüsrev Tökin'in siyasi ve iktisadi düşünceleri gözden geçirildiğinde, düşüncelerinin oldukça dalgalı bir seyir izlediği gözlemlenmektedir. Düşünceleri zaman içerisinde iktidarın düşüncelerine uyumlu şekilde değişmiştir. Özellikle 1930'dan 1946'ya kadar olan süreçte bu durum net olarak görülmektedir. 1965'te İTO genel sekreteri olarak yayımladığı iktisadi durumun tahlilindeki fikirleri yine ticaret dünyasıyla uyumludur. Tökin 1930'dan 1950'ye kadar kamu görevinde çalışmış, daha sonra özel sektöre geçmiştir. Tökin'in bürokrat ve teknokrat özellikleri oldukça ağır basmaktadır. Fikirlerinde ısrarcı olmamıştır. Tâbi Tökin bu durumu "hayatın değişen koşullarını anlayabilmek" olarak yorumlamakta, örneğin Şevket Süreyya Aydemir'i değişen koşulları anlayamamakla suçlamaktadır. Oysa Tökin Kadrocularla dergi kapandıktan dört yıl sonra fikir ayrılığına düşmüştür. Bu sürenin, gündelik siyaset bir yana, ideolojik veya teorik değişimler için oldukça kısa olduğu düşünülmektedir. Kaldı ki, 1935-1939 yılları arasında siyasal ve ekonomik koşullarda böyle bir ideolojik ayrılığı anlaşılabilir kılacak çapta bir değişim gözlemlenmemiştir.

Komünist hareketten gelen Kadrocuların Kemalizm'in ideolojisini oluşturmaya çalışması derginin yayımlandığı tarihlerde tartışma konusu olmuştu. Kadrocular aslında hâlâ komünist miydi? Kemalizm'in içerisine ajan olarak mı giriyorlardı? Komünist fikirlerini Kemalizm şemsiyesi altında mı savunuyorlardı? Kemalist görünerek sosyalist devrim mi yapmaya çalışıyorlardı? Bu sorular bugün

için de Kadro ve Kadrocuların tarihini okuyanların aklına gelebilir. Ne ölçüde samimilerdi? Kadroculuk bir devrim stratejisi miydi?

Tökin bu sorulara, gerek Kadro döneminde gerek sonrasında, hayır cevabı vermesine rağmen Celal Bayar gibi iş dünyasından bazı insanlar için inandırıcı olamadı. Fakat Tökin, “ben Sovyetler’den döndüğümde komünistlik işi bitmişti” derken doğru söylüyordu. Marksizm’i bir dünya görüşü olarak benimsemesine rağmen sol hareketlere hiçbir sempatisi olmadığı rahatlıkla gözlemlenebilmektedir. Kadro’da sosyalizm karşıtı yazıları bir yana, 1939’da Hilmi Ziya Ülken’i Marksizm konusunda uyarıyordu. Milli bütünlük bilinci benimseme çağında olan gençlere dağıtıcı, milli bütünlüğü kırıcı bir ideolojinin teorilerini sunmak hiç doğru değildi. 1940’da toprak reformunu tarımsal gelişmenin yanı sıra olası köylü isyanlarını engellemek için tavsiye ediyordu. 1964’te iktidarı işverenleri yeterince desteklemediğinden dolayı eleştiriyor, 1981’de 12 Eylül’ü ikinci kurtuluş savaşı olarak nitelendiriyordu. Birincisi dış düşmana karşı verilmişken ikincisi iç düşmana karşı verilmişti. Görüldüğü üzere, Tökin’in 1925’ten itibaren sol hareketle ne örgütsel ne de duygusal bir bağı kalmamıştır.

İsmail Hüsrev Tökin, ne siyasette ne de akademik alanda hırsları olmadan mütevazı bir yaşam sürdü. Yazar oldukça farklı alanlarda çalışma yapmış, bürokrat-teknokrat bir aydın portresi çizmektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv

III. Sözlü Tarih Atölyesi, **Mete Tunçay, İsmail Hüsrev Tökin'i Anlatıyor**, 24.11.1993, Tarih Vakfı Arşivi, Kaset No. 1: 49.01.20/3.1 – Kaset No. 2: 49.01.20/3.2.

İsmail Hüsrev Tökin-Mete Tunçay Görüşmesi, 30 Temmuz 1989, Tarih Vakfı Arşivi.

Sözlü Tarih Çekimler, **Türk İktisat Tarihi Seyir Defteri-İsmail Hüsrev Tökin**, 1991, Enis Rıza Sakızlı, VTR Araştırma ve Yapım Arşivi.

Kitaplar

Atatürk Bütün Eserleri, C.24, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2008.

Ahmad, Feroz:

Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980), Çev. Ahmet Fethi, İstanbul, Hil Yayın, 1996.

İttihatçılıktan Kemalizme, Çev. Fatmagül Berktay (Baltalı) İstanbul, Kaynak Yayınları, 1999.

Akbulut, Erden; Tunçay, Mete:

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923), İstanbul, Sosyal Tarih Yayınları, 2007.

Akşin, Sina (Yay. Yön.):

Türkiye Tarihi 4, İstanbul, Cem Yayınevi, 2008.

Ali Kemali:

Erzincan, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2013.

Alpar, Cem (Yay. Haz.):

Kadro (Tıpkıbasım), C.I, Ankara, 1978.

Kadro (Tıpkıbasım), C.II, Ankara, 1982.

Kadro (Tıpkıbasım), C.III, Ankara, 1980.

Aren, Sadun:

100 Soruda Para ve Para Politikası, Ankara, İmge Kitabevi, 2007.

Atay, Falih Rıfkı:

Çankaya, İstanbul, Pozitif Yayıncılık, 2010.

Avcıoğlu, Doğan:

Türkiyenin Düzeni 1, İstanbul, Tekin Yayınevi, 2001.

- Aydemir, Şevket Süreyya: **İnkılap ve Kadro**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1990.
- _____ **Tek Adam 3**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2011.
- Başar, Ahmet Hamdi: **Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye**, Ankara, AİTİA, 1981.
- Benningsen, Alexandre; **Sultan Galiyev ve Sovyet Müslümanları**, Çev. Nezhiz
Quelquejay, Chantal: Uzel, Ankara, Elips Kitap, 2005.
- Boratav, Korkut: **Türkiye İktisat Tarihi (1908-2002)**, Ankara, İmge
Kitabevi, 2004.
- _____ **Türkiye'de Devletçilik**, Ankara, İmge Kitabevi, 2006.
- Çakan, Işıl: **Konuşunuz Konuşturunuz**, İstanbul, Otopsi Yayınları,
2004.
- Çavdar, Tevfik: **İktisat Kılavuzu**, İstanbul, NK Yayınları, 2003.
- _____ **Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900-1960)**, Ankara,
İmge Kitabevi, 2003.
- _____ **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)**, Ankara,
İmge Kitabevi, 2008
- Divitçioğlu, Sencer: **Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu**, İstanbul,
Alfa Yayıncılık, 2015.
- Dobb, Maurice: **Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler: Geçiş
Tartışmaları**, Çev. F. Akar, İstanbul, Belge Yayınları,
2007.
- Emrence, Cem: **99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası**,
İstanbul, İletişim Yayınları, 2014.
- Engels, Friedrich: **Tarihsel Materyalizm Üzerine Mektuplar (1890-94)**,
Çev. Öner Ünalın, Ankara, Bilim ve Sosyalizm
Yayınları, 2000.
- Ertan, Temuçin Faik: **Kadrocular ve Kadro Hareketi**, Ankara, T.C Kültür
Bakanlığı Yayınları, 1994.
- Goloğlu, Mahmut: **Tek Partili Cumhuriyet (1931-1938)**, Ankara,
Goloğlu Yayınları, 1974.
- Gülalp, Haldun: **Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri**, Ankara,
Yurt Yayınevi, 1983.

- Hançerioğlu, Orhan: **Ekonomi Sözlüğü**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1995.
- Harris, George S.: **The Communists and The Kadro Movement: Shaping Ideology in Atatürk's Turkey**, İstanbul, The Isis Press, 2002.
- _____ **Türkiye'de Komünizmin Kaynakları**, Çev. Enis Yedek, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1975.
- İnalcık, Halil: **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2006.
- Kakınç, Halit: **Sultangaliyev**, Ankara, İmge Kitabevi, 2011.
- Karaosmanoğlu, Yakup **Zoraki Diplomat**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014.
- Kadri:
- Karpat, Kemal H.: **Türk Demokrasi Tarihi**, Ankara, İmge Kitabevi, 2008.
- Kepenek, Yakup; Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2010.
- Nurhan:
- Keyder, Çağlar: **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014.
- Kipal, Ulaş; Uyanık, **Türkiye Milli İktisat Tarihi (Devletçilik)**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2001.
- Özgür:
- Kongar, Emre: **Atatürk ve Devrim Kuramları**, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1981.
- Kongar, Emre (Der.): **Türk Toplum Bilimcileri**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2014.
- Köymen, Oya: **Kapitalizm ve Köylülük: Ağalar, Üretenler, Patronlar**, İstanbul, Yordam Kitap, 2012.
- Küçük, Yalçın: **Aydın Üzerine Tezler 1**, İstanbul, Mızrak Yayınları, 2010.
- _____ **İtirafçıların İtirafı: TKP Pişmanları**, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1988.
- _____ **Planlama Kalkınma ve Türkiye**, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1985.
- _____ **Türkiye Üzerine Tezler 1**, İstanbul, Salyangoz Yayınları, 2007.

- Lewis, Bernard: **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev. Boğaç Babür Turna, Ankara, Arkadaş Yayınevi, 2008.
- Mumcu, Uğur: **Kürt-İslam Ayaklanması (1919-1925)**, Ankara, um:ag Vakfı Yayınları, 1999.
- Moran, Berna: **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 2**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008.
- Okyar, Ali Fethi: **Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu? Nasıl Feshedildi?**, Derin Tarih Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.
- Ortaylı, İlber: **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005.
- _____ **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, Ankara, Cedit Neşriyat, 2008.
- Önal, Nevzat Evrim: **Anadolu Tarımının 150 Yıllık Öyküsü**, İstanbul, Yazılama Yayınevi, 2010.
- Perinçek, Doğu (Der.): **Komintern Belgelerinde Türkiye 3: Kürt Sorunu**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1994.
- Pamuk, Şevket: **Osmanlı – Türkiye İktisadi Tarihi (1500-1914)**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010.
- _____ **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
- Sarıca, Murat: **100 Soruda Fransız İhtilali**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1995.
- Seyidoğlu, Halil: **Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük**, İstanbul, Güzem Can Yayınları, 2002.
- Soboul, Albert: **1789 Fransız İnkılabı Tarihi**, Çev. Şerif Hulusi, İstanbul, Cem Yayınevi, 1969.
- Şişmanov, Dimitir: **Türkiye İşçi ve Sosyalist Hareketi: Kısa Tarih (1908-1965)**, Haz. Ayşe ve Ragıp Zarakolu, İstanbul, Belge Yayınları, 1990.
- Tahir, Kemal: **Notlar/Osmanlılık/Bizans**, Yay. Haz. Cengiz Yazoğlu, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 1992.

- Yanardağ, Merdan: **Türk Siyasal Hareketinde Kadro Hareketi**, İstanbul, Siyah Beyaz Kitap, 2008.
- Yetkin, Çetin: **Karşı Devrim (1945-1950)**, Ankara, Kilit Yayınları, 2014.
- _____ **Türkiye’de Tek Parti Yönetimi (1930-1945)**, [y.y] Altın Kitaplar Yayınevi, 1983.

Sürelî Yayınlar

- Alemdar, Korkmaz: “Basında Kadro Dergisi ve Kadro Hareketi ile İlgili Bazı Görüşler”, **Kadro (Tıpkı Basım)**, C.1, Ankara, AİTİA Yayınları, 1978, s.21-40.
- Ali Rıza Seyfi: “Gümüş Para Tekrar Mevkii Tedavüle Gelebilir mi? (1)”, **İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, C.49, No:12 (Kânunuevvel 1931), s.498-501.
- _____ “Gümüş Para Tekrar Mevkii Tedavüle Gelebilir mi? (2)”, **İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, C.48, No:1 (Kânunusani 1932), s.7-13.
- _____ “Gümüş Para Tekrar Mevkii Tedavüle Gelebilir mi? (3)”, **İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, C.48, No:2 (Şubat 1932), s.51-54.
- [Aydemir], Şevket Süreyya: “Bir İlk Eser: Türkiye Köy İktisadiyatı”, **Kadro**, S.34 (Teşrinievvel 1934), s.34-39.
- _____ “Derebeyi ve Dersim”, **Kadro**, S.6 (Haziran 1932), s.41-45.
- _____ “Elmuhadenet”, **Kadro**, S.6 (Haziran 1932), s.48.
- _____ “Enfilasyon değil iş bolluğu”, **Kadro**, S.12 (Birinci Kanun 1932), s.5-11.
- _____ “İş hasreti ve 500.000.000 liralık Türk bütçesi”, **Kadro**, S.9 (Eylül 1932), s.4-10.
- _____ “Kadro ve İzvestiya”, **Kadro**, S.6 (Haziran 1932), s.46-47.
- _____ “Atatürk Kadro’yu Niçin Destekledi?”, **Yön**, S.27 (20 Haziran 1962), s.10-12.

- [Başar], Ahmet Hamdi: “Altına Hücum”, Kooperatif, C.1, No:12 (Mayıs 1933); **Kooperatif Seçme Yazılar 1932-1934**, Yay. Haz. Bülent Varlık, Ankara, Gazi Üniversitesi Yayını, 1982, s.207-219.
- _____
- _____
- _____
- _____
- [Belge], Burhan Asaf: “Çökmekte Olan Cihan Nizamı”, **Kadro**, S.1 (II. Kanun 1932), s.21-27.
- _____
- _____
- _____
- _____
- Carretto, Giacomo: “Kemalizm-Faşizm-Komünizm Üzerine I”, **Tarih ve Toplum**, S.17 (Mayıs 1985), s.56-60.
- _____
- _____
- Ertan, Temuçin Faik: “Kadro Dergisi Niçin Kapandı?”, **Atatürk Dergisi**, Erzurum Atatürk Üniversitesi, C.3, S.4 (2003), s.27.
- Eyraud, M. Henri: “Buhranların Para Nazariyesi”, **Kadro**, S.18 (Haziran 1933), s.91-95.
- [İnönü] İsmet: “Fırkamızın Devletçilik Vasfı”, **Kadro**, S.22 (Teşrinievvel 1933), s.4-6.
- Kadro Yazarları: “Kadro”, **Kadro Dergisi**, S.1 (II. Kanun 1932), s.3.
- Karaömerlioğlu, M. Asım: “Bir Tepeden Reform Denemesi: Çiftçi Topraklandırma Kanunu’nun Hikâyesi”, **Birikim**, S.107 (Mart 1998), s.31-47.

- Tahir Hayrettin: “Türk İnkılabı Kürsüleşiyor”, **Kadro**, S.19 (Temmuz 1933), s.37-40.
- [Tökin], İsmail Hüsrev: “Amerika Gümrük Tarifesi ve Türkiye İhracatı, **Hâkimiyet-i Milliye**, 4 Ağustos 1930, s.4.
- _____ “Amerikan Gümrük Tarifesi ve Türkiye İhracatı (II)”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 11 Ağustos 1930, s.4.
- _____ “Amerikan Gümrük Tarifesi (III)”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 18 Ağustos 1930, s.4.
- _____ “Amerikan Gümrük Tarifesi (IV), **Hâkimiyet-i Milliye**, 25 Ağustos 1930, s.4.
- _____ “Anadolu’da Bir Köy Tipi”, **Kadro**, S.13 (İkinci Kanun 1933), s.17-21.
- _____ “Beş Senelik Sanayi Programı ve Kredi Meselesi”, **Kadro**, S.28 (Nisan 1934), s.19-23.
- _____ “Beynelmilel Ham Madde Piyasalarında Fiat Hareketi”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 21 Temmuz 1930, s.4.
- _____ “Bilgimizin Sınırları”, **Türk Mason Dergisi**, S.55 (Temmuz 1964), s.2893-2901.
- _____ “Bilim ve Dogmacılık”, **Mimar Sinan**, S.20 (1976), s.29-40.
- _____ “Bir Eser”, **Kadro**, S.10 (Birinci Teşrin 1932), s.46-48.
- _____ “Bir ‘İş’ telakkisi hakkında”, **Varlık**, C.7, S.134 (01.02.1939), s.63-66.
- _____ “Bir Konjonktür Müessesesine İhtiyacımız Var”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 13 Teşrinievvel 1930, s.4.
- _____ “Buhran Hakkında Âlimler Ne Diyorlar?”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 29 Eylül 1930, s.4.
- _____ “Büyük Kooperatifçiler: Schulze Delitzsch”, **Hayat**, C.4, S.103 (15 Teşrinisani 1928), s.497.
- _____ “Büyük Kooperatifçiler II: Raiffesien’in Sistemi”, **Hayat**, C.4, S.89 (9 Ağustos 1928), s.222-223.

“Büyük Kooperatifçiler III: Robert Owen”, **Hayat**, C.4, S.97 (4 Teşrinievvel 1928), s.370.

“Büyük Kooperatifçiler IV: Robert Owen’in Sistemi”, **Hayat**, C.4, S.98 (11 Teşrinievvel 1928), s.390-391.

“Büyük Kooperatifçilerden: Raiffesien”, **Hayat**, C.4, S.84 (5 Temmuz 1928), s.117-118.

“Caillaux, Fethi Beye Cevap Veriyor!”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 15 Eylül 1930, s.4.

“Cihanda Sermaye Hareketinin İstikametleri”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 28 Temmuz 1930, s.4.

“Demiryollarımız”, **Hayat**, C.5, S.115 (7 Şubat 1929), s.213-217.

“Dördüncü Buhran Senesine Girerken yahut Üç Senede Otuz Sene Geri”, **Kadro**, S.14 (Şubat 1933), s.51-52.

“Dünya Buhranı Daha On Sene Mi Devam Edecek?”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 22 Eylül 1930, s.4.

“Dünya Buhranı Ne Halde”, **Kadro**, S.1 (II. Kanun 1932), s.17-20.

“Dünya Buhranına Umumi Bir Bakış”, **Kadro**, S.20 (Ağustos 1933), s.20-23.

“Dünya Konjonktürüne Bir Bakış”, **Kadro**, S.34 (Teşrinievvel 1934), s.19-23.

“Dünyada Ne Kadar Altın Var?”, **Muhit**, S.13 (Teşrinisani 1929), s.984-985.

“Ekonomide Müdafaa Kudreti”, **Varlık**, C.9, S.155 (15.12.1939), s.281-283.

“Ekonominin Tanzimi Hakkında”, **Hep Bu Topraktan**, S.5 (Mart 1945), s.15-18.

“Fethi Bey Liberal Değildir”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 6 Teşrinievvel 1930, s.4.

“Fiyat Politikasında İki Prensip”, **Türk Ekonomisi**, S.7 (15.01.1944), s.223-225.

“Fiyat Siyaseti Hakkında”, **Türk Ekonomisi**, S.8 (15.02.1944), s.249-251.

“Gümüş Meselesi”, **Kadro**, S.31 (Temmuz 1934), s.22-28.

“Gümüş Para Meselesi”, **Kadro**, S.2 (Şubat 1932), s.45-46.

“Ham madde Memleketlerindeki Para Buhranının Karakteri”, **Kadro**, S.1 (II. Kanun 1932), s.12-16.

“İç Pazar Meselesi”, **Kadro**, S.33 (Eylül 1934), s.16-20.

“İçtimai Hadise Nedir?”, **Felsefe ve İçtimaiyat Mecmuası**, S.5 (Teşrinisani 1927), s.357-369.

“İktisat Derslerinde Laboratuar İşi (4)”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 13 Teşrinisani 1930, s.4.

“İktisat Nasıl Okutulmalı? (1)”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 20 Teşrinievvel 1930, s.4.

“İktisat Politikası ve Hususi Teşebbüs”, **Varlık**, C.7, S.140 (01.05.1939), s.249-253.

“İktisat Tedrisatında İnkılap”, **Hayat**, S.57 (29 Kânunuevvel 1927), s.87-88.

“İktisat Tedrisatında İnkılap 2 ”, **Hayat**, S.65 (23 Şubat 1928), s.247-248.

“İktisat Tedrisatında İnkılap 3”, **Hayat**, S.67 (8 Mart 1928), s.287-288.

“İslam Tasavvufu ve Hristiyan Mistiği”, **Sohbet**, S.4 (Mart 1952), s.5-7.

“İslam Tasavvufu ve Hristiyan Mistiği II”, **Sohbet**, S.5 (Nisan 1952), s.7-9.

“İslam Tasavvufu ve Hristiyan Mistiği III”, **Sohbet**, S.6 (Mayıs 1952), s.7-10.

“İslam Tasavvufu ve Hristiyan Mistiği IV”, **Sohbet**, S.7 (Haziran 1952), s.8-9.

“İş’e dair”, **Varlık**, C.7, S.139 (15.04.1939), s.226-229.

“Kişilik Felsefesi Açısından Atatürk”, **Ekonomik Yaklaşım**, AİTİA Ekonomi Fakültesi, C.2, S.5 (Sonbahar 1981), s.1-20.

“Konjonktür Nedir?”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 11 Kânunuevvel 1930, s.4.

“Köy Kooperatif Siyaseti İçin Köyü Bilmeliyiz”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 27 Teşrinisani 1930, s.4.

“Köy Kooperatifleri”, **Muhit**, S.20 (Haziran 1930), s.118-120.

“Köy Kooperatiflerinin İktisadi Rollerini”, **Muhit**, Ağustos 1930, S.22, s.264-265.

“Köyde Kooperatife Niçin İhtiyacımız Var?”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 20 Teşrinisani 1930, s.4.

“Köyün Hangi Tip Kooperatife İhtiyacı Var?”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 1 Eylül 1930, s.4.

“Masonik Agapların Anlamı”, **Mimar Sinan**, S.23 (1977), s.34-39.

“Mevlana’da Bilgi Problemi”, **Türk Düşüncesi**, S.1 (1 Aralık 1953), s.369-373.

“Mevlana’da Tahkik Zevki”, **Mimar Sinan**, S.18 (1975), s.66-71.

“Mevlana’da Yok Oluş Felsefesi”, **Türk Yurdu**, C.3, S.8-9-10 (Temmuz 1964), s.57-59.

“Millet İçinde Sınıf Meselesi”, **Kadro**, S. 25 (İkinci Kanun 1934), s.34-38.

“Milli İktisat Bütünlüğüne Doğru”, **Kadro**, S.22 (Teşrinievvel 1933), s.19-23.

“Milli Kurtuluş Devletçiliği I”, **Kadro**, S.18 (Haziran 1933), s.25-36.

_____ “Milli Kurtuluş Devletçiliği II”, **Kadro**, S.19
(Temmuz 1933), s.23-31.

_____ “Milli Şef İsmet İnönü’nün Ekonomik Prensipleri”,
Varlık, C.9, S.154 (01.12.1939), s.257-259.

_____ “Müdafaa Ekonomisi I”, **Varlık**, C.9, S.152
(01.11.1939), s.210-213.

_____ “Müdafaa Ekonomisi Mefhumu ve Problemleri II”,
Varlık, C.9, S.153 (15.11.1939), s.234-238.

_____ “Müstemleke ve Yarım Müstemlekelerde Buhranın
Tesirleri”, **Kadro**, S.15 (Mart 1933), s.20-24.

_____ “Nuh’un Efsanesi ve Gerçek Olan”, **Mimar Sinan**,
S.67 (1988), s.53-58.

_____ “Özel Sektörün Teşkilatlanması Meselesi”, **İktisat
Dergisi**, C.9, S.56 (Şubat 1969), s.15-18.

_____ “Parapsikoloji Yahut Ruhlar Âleminde Bir Dolaşı”,
Türk Yurdu, C.4, S.314 (Ağustos 1965), s.25-29.

_____ “Plan Mefhumu Hakkında”, **Kadro**, S.7 (Temmuz
1932), s.36-43.

_____ “Sevgi’nin Metafizik Anlamı”, **Mimar Sinan**, S.22
(1977), s.35-42.

_____ “Şark Vilayetlerinde Derebeylik I”, **Kadro**, S.11
(İkinci Teşrin 1932), s.22-29.

_____ “Şark Vilayetlerinde Derebeylik II”, **Kadro**, S.12
(Birinci Kanun 1932), s.18-24.

_____ “Tasavvufta Gaye”, **Sohbet**, S.2 (15 Ocak 1952), s.3-
5.

_____ “Tasavvufta Terk”, **Sohbet**, S.3 (1 Şubat 1952), s.3-4.

_____ “Ticaret Mekteplerimizde İktisat Programları Nasıl
Olmalı? (2)”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 27 Teşrinievvel
1930, s.4.

_____ “Ticaret Mekteplerine Mahsus Bir İktisat Programı
(3)”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 3 Teşrinisani 1930, s.4.

“Türk Hububat Müstahsilini Dünya Buhranından Koruyalım”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 4 Kânunuevvel 1930, s.4.

“Türk Köylüsü Bir Toprak Reformu Bekliyor”, **Kadro**, S.21 (Eylül 1933), s.21-24.

“Türk Köylüsünü Topraklandırmalı. Fakat Nasıl?”, **Kadro**, S.23 (İkinci Teşrin 1933), s.33-39.

“Türk Parasının Kıymeti ve Kemmiyetçiler”, **Kadro**, S.16 (Mayıs 1933), s.23-28.

“Türk Parasının Kıymeti ve Kemmiyetçiler II”, **Kadro**, S.17 (Mayıs 1933), s.22-31.

“Türk Ziraatının Ekonomik Verimi”, **Türk Ekonomisi**, S.4 (15.10.1943), s.122-123.

“Türkiye Köy İktisadiyatında Borçlanma Şekilleri”, **Kadro**, S.3 (Mart 1932), s.25-34.

“Türkiye’de Derebeylik Rejimi”, **Kadro**, S.7 (Temmuz 1932), s.16-23.

“Türkiye’de Derebeylik Rejimi II”, **Kadro**, S.8 (Ağustos 1932), s.30-35.

“Türkiye’de El-Sanayii”, **Kadro**, S.6 (Mayıs 1932), s.19-24.

“Türkiye’de Fiyat Politikası”, **Türk Ekonomisi**, S.5 (15.11.1943), s.155-159.

“Türkiye’de Hububat Siyaseti”, **Türk Ekonomisi**, S.1 (01.07.1943), s.9-16.

“Türkiye’de Modern Ekonomi Sisteminin Doğuşu Hakkında”, **Varlık**, C.7, S.133 (15.01.1939), s.2-11.

“Türkiye’de Modern Ekonomi Sisteminin Doğuşu Hakkında”, **Varlık**, C.7, S.134 (01.02.1939), s.41-48.

“Türkiye’de Modern Ekonomi Sisteminin Doğuşu Hakkında”, **Varlık**, C.7, S.135 (15.02.1939), s.98-105.

- _____ “Türkiye’de Modern Ekonomi Sisteminin Doğuşu Hakkında”, **Varlık**, C.7, S.136 (01.03.1939), s.121-130.
- _____ “Türkiye’de Toprak Ağalığı”, **Kadro**, S.9 (Eylül 1932), s.23-29.
- _____ “Toprak Meselesi”, **Yeni Adam**, C.6, S.305 (30.10.1940), s.8-9.
- _____ “Üniversal Köy Kooperatifleri ”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 8 Eylül 1930, s.4.
- _____ “Yine Ekonominin Tanzimine Dair”, **Hep Bu Topraktan**, S.6 (Eylül 1945), s.9-17.
- _____ “Yunanistan’da İctimai Fikirler”, **Felsefe ve İctimaiyat Mecmuası**, S.4 (Teşrinievvel 1927), s.304-308.
- [Tör], Vedat Nedim: “[Başlık Yok-YN]”, **Hep Bu Topraktan**, Eylül 1945, S.6, s.17-19.
- Tuna, Serkan: “1930’lu Yıllarda Toprak Reformuna Yönelik Çabalar”, **Bilgi ve Bellek**, S.6 (Yaz 2006), s.117-140
- Tunçay, Mete: “İnönü’nün Kadro’daki Yazısı”, **Yapıt Toplumsal Araştırmalar Dergisi**, Dost Yayınevi, S.8 (Aralık 1984- Ocak 1985), s.7-8.
- _____ “Şevket Süreyya Aydemir: ‘Suyun bulunması, galiba yolun yitirilmesi pahasına oldu’ demişti”, **Milliyet Sanat Dergisi**, S.178 (2 Nisan 1976), s.3-4.
- Ülken, Hilmi Ziya: “İctimai Teşekkülün Temeli (İş)”, **İnsan**, C.2, S.8 (İkincikânun 1939), s.671-676.
- _____ “İş Hakkında”, **İnsan**, C.2, S.10 (1 Mart 1939), s.823-831.

Tezler

Kapyalı, Halide Melda: “**Kadro Hareketine Yaklaşımlar ve Kadro’nun Yöntem Anlayışı**”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1983.

Dalak, M. Uğur: “**Kadro and Kemalism: A Search For Ideology in The Early 1930’s**”, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1993.

İnternet Kaynakları

- Beşe, Alper: <http://alperbese.blogspot.com.tr/2013/03/kemal-tahir-uzerine-notlar.html> (Son Erişim Tarihi: 24.10.2016)
- Milliyet Gazete Arşivi: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/>
(Son Erişim Tarihi: 24.10.2016)
- TBMM Kanunlar: https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc027/kanuntbmmc027/kanuntbmmc02704753.pdf (Son Erişim Tarihi: 24.10.2016)
- TDV İslam Ansiklopedisi, C.26-31, 2002-2006: <http://www.islamansiklopedisi.info/>
(Son Erişim Tarihi: 24.10.2016)

EKLER

Ek 1: İsmail Hüsrev Moskova Yolunda

Resim Arkası: “Posbıyıklı şeker babama ve şeker anneme beni Moskova’da unutmamaları için. 1922”
Kaynak: E. Akbulut, M. Tunçay, **a.g.e.**

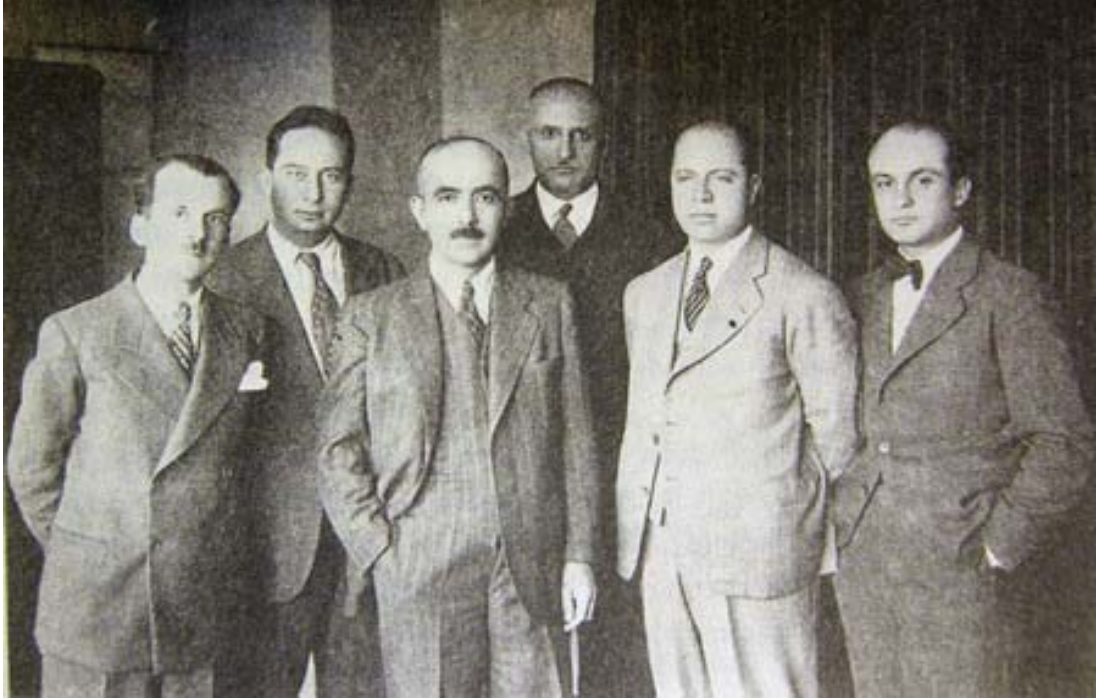
İsmail Hüsrev Sovyetler Birliği’nde iken bahriyeli kıyafetiyle.
Kaynak: İ. Tekeli, S. İlkin, **Kadrocular ve Kadro’yu Anlamak**, s.105

Ek 2: Kadro Yılları

Kadrocular bir toplantı sırasında

Kaynak : İ. Tekeli, S. İlkin, **Kadrocular ve Kadro'yu Anlamak** s.146

Kadrocular bir arada. Soldan sağa: Vedat Nedim (Tör), Burhan Asaf (Belge), Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Şevket Süreyya (Aydemir), İsmail Hüsrev (Tökin)

Kaynak: İ. Tekeli, S. İlkin, **Kadrocular ve Kadro'yu Anlamak**, s.167

Ek 3: Mete Tunçay Görüşmesinden Kareler

Mete Tunçay-İ. H. Tökin görüşmesinden kareler. 30.07.1989

Ek 4: Timuçin Faik Ertan Görüşmesi

16 Kasım 1991

Kaynak: Timuçin F. Ertan, **Kadrocular ve Kadro Hareketi**, s. 287